

66 | 1 (2026)

PRISPEVKI

ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

1

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

PRISPEVKI
ZA NOVEJŠO
ZGODOVINO

Prispevki za novejšo zgodovino
Contributions to the Contemporary History
Contributions a l'histoire contemporaine
Beiträge zur Zeitgeschichte

UDC/UDK 94(497.4) "18/19 "
ISSN 0353-0329 (tiskana izdaja)
2463-7807 (spletna izdaja); <https://ojs.inz.si/pnz>
DOI <https://doi.org/10.51663/pnz.66.1>

Uredniški odbor/Editorial board: dr. Jure Gašparič (glavni urednik/editor-in-chief),
dr. Mojca Šorn (namestnica glavnega urednika), dr. Andrej Pančur, dr. Marko Zajc,
dr. Filip Čuček, dr. Marta Rendla, dr. Jurij Hadalin, dr. Agustin Cosovschi, dr. Ivan Sablin,
dr. Martin Moll, dr. Adéla Gjuričová, dr. Andreas Schulz, dr. Sabine Rutar, dr. Neja Blaj
Hribar, Mihael Ojsteršek

Lektura/Reading: dr. Andreja Jezernik (slov.), Studio S.U.R (ang.)

Prevodi/Translations: Studio S.U.R

Izdajatelj/Published by: Inštitut za novejšo zgodovino/Institute of Contemporary History,
Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, tel. (386) 01 200 31 20, fax (386) 01 200 31 60,
e-mail: jure.gasparic@inz.si

Sofinancer/Financially supported by: Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko
dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research and Innovation Agency

Računalniški prelom/Typesetting: Studio Aleja d.o.o.

Tisk/Printed by: Medium d.o.o.

Cena/Price: 15,00 EUR

Zamenjave/Exchange: Inštitut za novejšo zgodovino/Institute of Contemporary History,
Privoz 11, SI-1000 Ljubljana

Prispevki za novejšo zgodovino so indeksirani v/are indexed in: Scopus, ERIH Plus, Historical
Abstract, ABC-CLIO, PubMed, CEEOL, Ulrich's Periodicals Directory, EBSCOhost

Številka vpisa v razvid medijev: 720

*Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji/ The publisher assumes no
responsibility for statements made by authors*

Fotografija na naslovnici:

Telovadišče Ljubljanskega Sokola III za Bežigradom, prva polovica tridesetih let

Vir: FŠ 1328, avtor neznan, hrani Muzej športa

Vsebina

Razprave – Articles

- Nataša Henig Mišičič**, Rural Financial Networks: A Comparative Study of the Province of Carniola, Lower Styria, and Bács-Bodrog County before 1918 / Ruralna finančna omrežja: primerjalna študija dežele Kranjske, Spodnje Štajerske in Bačko-Bodroške županije pred letom 1918 10
- Ivan Smiljanić**, National Pride and Economic Prejudice: Some Effects of Economic Nationalism in Slovenian Rural Areas in Austria-Hungary / Narodna prevzetnost in gospodarska pristranost: nekaj učinkov ekonomskega nacionalizma v slovenskem ruralnem okolju pod Avstro-Ogrsko..... 30
- Petra Kavrečič Božeglav**, Women's Branches of the Sts Cyril and Methodius Society as Agents of Social and Economic Development in Border Regions: An Introduction / Ženske podružnice družbe sv. Cirila in Metoda kot akterke socialnega in gospodarskega razvoja v obmejnem prostoru: uvodna razprava 53
- Uroš Šešum, Miroslav Radivojević**, Economic Measures in the Activities of the Serbian Chetnik Organisation in the Kosovo and Bitola Vilayets, 1904–1908: A Case Study / Ekonomski ukrepi v delovanju Srbske četniške organizacije v kosovskem in bitolskem vilajetu 1904–1908: študija primera 72
- Vito Saracino**, The Criticism of Liberalism in *La Civiltà Cattolica*, 1860–1880: Reflection and Perspectives / Kritika liberalizma v reviji *La Civiltà Cattolica*, 1860–1880: razmišljanja in pogledi..... 96
- Marija Mojca Peternel**, Turistično društvo prijateljev prirode (*Touristenverein 'Die Naturfreunde'*) na Slovenskem / The "Friends of Nature" Tourist Society (*Touristenverein "Die Naturfreunde"*) in the Slovenian Territory 120
- Aleksej Kalc, Martina Bofulin**, Krošnjarjenje v avstrijskih deželah: primer kitajskih krošnjarjev na začetku 20. stoletja / Peddling in the Austrian Crown Lands: The Case of Chinese Peddlers at the Beginning of the 20th Century 139
- Tomaž Pavlin**, Začetki odbojke in vloga Sokola v razvoju odbojke na Slovenskem / The Origins of Volleyball and the Role of the Sokol Gymnastic Society in Its Development in Slovenia 158

Tereza Prešeren , Tiskani mediji in navodila za kuhanje: primer obdobja med svetovnjima vojnama na Slovenskem / Printed Media and Cooking Instructions: The Case of the Interwar Period in Slovenia.....	180
Mojca Šorn , Otroške in mladinske kolonije na Slovenskem v prvih letih po drugi svetovni vojni / Children's and Youth Holiday Camps in Slovenia in the Early Years Following World War II.....	202
Lev Centrih , Remigracije in dozorevanje krize socializma v Sloveniji na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta: primer vračanja pomurskih delavcev / Remigration and the Maturing Crisis of Socialism in Slovenia from the 1970s to the 1980s: The Case of Returning Workers from Pomurje.....	218
Mateja Jeraj , Razmišljanje ob knjigi <i>Samomor med simptomom in metaforo</i> / Reflections on the Book <i>Samomor med simptomom in metaforo</i>	241

Jubileji – Jubilees

Dr. Anka Vidovič Miklavčič – devetdesetletnica (Jurij Perovšek).....	263
Peter Vodopivec – osemdesetletnik (Žarko Lazarević).....	265

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Nataša Henig Mišičič, Carniolan Saving Bank: Shaping Financial Landscape in Slovenian Territory (Aleksander Lorenčič).....	267
--	-----

SISTORY
ZGODOVINA SLOVENIJE

the 1990s, the number of people who have been infected with HIV has increased in almost every country in the world. The number of people who have died of AIDS has also increased in almost every country in the world. The number of people who are living with HIV/AIDS is also increasing in almost every country in the world.

The spread of HIV/AIDS is a global health crisis. It is a crisis that has no borders. It is a crisis that affects people of all ages, all ethnicities, and all social classes. It is a crisis that has the potential to destroy the lives of millions of people.

The spread of HIV/AIDS is a crisis that has no borders. It is a crisis that affects people of all ages, all ethnicities, and all social classes. It is a crisis that has the potential to destroy the lives of millions of people.

The spread of HIV/AIDS is a crisis that has no borders. It is a crisis that affects people of all ages, all ethnicities, and all social classes. It is a crisis that has the potential to destroy the lives of millions of people.

The spread of HIV/AIDS is a crisis that has no borders. It is a crisis that affects people of all ages, all ethnicities, and all social classes. It is a crisis that has the potential to destroy the lives of millions of people.

The spread of HIV/AIDS is a crisis that has no borders. It is a crisis that affects people of all ages, all ethnicities, and all social classes. It is a crisis that has the potential to destroy the lives of millions of people.

The spread of HIV/AIDS is a crisis that has no borders. It is a crisis that affects people of all ages, all ethnicities, and all social classes. It is a crisis that has the potential to destroy the lives of millions of people.

The spread of HIV/AIDS is a crisis that has no borders. It is a crisis that affects people of all ages, all ethnicities, and all social classes. It is a crisis that has the potential to destroy the lives of millions of people.

The spread of HIV/AIDS is a crisis that has no borders. It is a crisis that affects people of all ages, all ethnicities, and all social classes. It is a crisis that has the potential to destroy the lives of millions of people.

Uredniško obvestilo

Prispevki za novejšo zgodovino je ena osrednjih slovenskih znanstvenih zgodovino-pisnih revij, ki objavlja teme s področja novejše zgodovine (19., 20. in 21. stoletje) srednje in jugovzhodne Evrope.

Od leta 1960 revijo redno izdaja Inštitut za novejšo zgodovino (do leta 1986 je izhajala pod imenom *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*).

Revija izide trikrat letno v slovenskem jeziku in v naslednjih tujih jezikih: angleščina, nemščina, srbsščina, hrvaščina, bosanščina, italijanščina, slovaščina in češčina. Članki izhajajo z izvlečki v angleščini in slovenščini ter povzetki v angleščini.

Arhivski letniki so dostopni na **Zgodovina Slovenije - Sistory**.

Informacije za avtorje in navodila so dostopni na <https://ojs.inz.si/pnz>.

Editorial Notice

Contributions to Contemporary History is one of the central Slovenian scientific historiographic journals, dedicated to publishing articles from the field of contemporary history (the 19th, 20th and 21st century).

It has been published regularly since 1960 by the Institute of Contemporary History, and until 1986 it was entitled *Contributions to the History of the Workers' Movement*.

The journal is published three times per year in Slovenian and in the following foreign languages: English, German, Serbian, Croatian, Bosnian, Italian, Slovak and Czech. The articles are all published with abstracts in English and Slovenian as well as summaries in English.

The archive of past volumes is available at the **History of Slovenia - Sistory** web portal.

Further information and guidelines for the authors are available at <https://ojs.inz.si/pnz>.

Razprave – Articles

Nataša Henig Miščič*

Rural Financial Networks: A Comparative Study of the Province of Carniola, Lower Styria, and Bács-Bodrog County before 1918

IZVLEČEK

RURALNA FINANČNA OMREŽJA: PRIMERJALNA ŠTUDIJA DEŽELE
KRANJSKE, SPODNJE ŠTAJERSKE IN BAČKO-BODROŠKE ŽUPANIJE
PRED LETOM 1918

Članek raziskuje vlogo gospodarskega nacionalizma pri oblikovanju podeželske finančne infrastrukture v srednji in jugovzhodni Evropi pred prvo svetovno vojno, s poudarkom na finančnih posrednikih na Kranjskem, Spodnjem Štajerskem in v Bačko-bodroški županiji. V ozadju nacionalnih razlik v poznem 19. stoletju, ko so se pod političnim in gospodarskim pritiskom konkurenčnih nacionalnih gibanj pojavile vzporedne institucije, so te služile kot instrumenti finančne vključenosti kmečkega prebivalstva in kot izraz konkurenčnih nacionalnih projektov. Raziskava prinaša nove primerjalne dokaze o prepletanju nacionalizma, mikrofinanciranja in razvoja podeželja na teh območjih.

Ključne besede: finančna omrežja, kreditne zadruge, ruralna območja, ekonomski nacionalizem, dežela Kranjska, Spodnja Štajerska, Bačko-bodroška županija, avstro-ogrška monarhija

* PhD, Research Associate, Institute of Contemporary History, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, natasa.henig@inz.si; ORCID: 0000-0003-4889-5061

ABSTRACT

The paper explores the influence of economic nationalism on the development of rural financial infrastructure in Central and South-Eastern Europe prior to World War I, focusing on financial intermediaries in the Province of Carniola, Lower Styria, and Bács-Bodrog County. Set against a backdrop of late 19th-century national differentiation, when parallel institutions emerged under political and economic pressures from competing national movements, these institutions served both as instruments of financial inclusion for the peasant population and as expressions of competing national projects. The research presents new comparative evidence on the interaction between nationalism, microfinance, and rural development in these regions.

Keywords: financial networks, credit cooperatives, rural areas, economic nationalism, the Province of Carniola, Lower Styria, Bács-Bodrog County, Austro-Hungarian Monarchy

---

Introduction

Before 1918, the Province of Carniola, Lower Styria, and Bács-Bodrog County – three regions with distinct historical and ethnic backgrounds – experienced significant development driven by nationalist sentiments, cultural identities, and strategic economic endeavours. This paper examines the complex relationship between economic growth, nationalism, and politics within rural financial networks in Central and South-Eastern Europe.¹ The research offers new insights and compares the three areas, focusing on microfinance intermediaries and their roles and impacts on the economic and financial development of rural regions before World War I.

The research explores how similarities and differences identified through a comparative approach influence the development of financial networks, membership, governance, and lending practices in a transnational context. It examines the extent to which local social, political, and national dynamics influenced institutional trajectories and the development of rural financial networks. It investigates the role of microfinance intermediaries in expanding access to capital, fostering agrarian modernisation, and supporting local economic growth, while analysing regional differences in their structure, outreach, and resilience. The study highlights the institutional legacies, state policies, and forms of nationalist mobilisation that account for cross-regional variations and emphasises shared mechanisms through which economic nationalism fostered

---

¹ The term South-Eastern Europe refers to the geographic region centred on the Balkans and defined by the rivers Danube, Sava, and Kupa. It encompasses both traditional Balkan states (Albania, Bulgaria, Greece, and most of the former Yugoslav countries) and nearby states (Croatia, Slovenia, and Romania). Central Europe is a more ambiguous, linguistically diverse term that reflects the legacy of the Habsburg/Austro-Hungarian Empire and generally refers to its successor states (notably the Czech Republic, Hungary, and Slovakia) and parts of Poland. – Matthias Morys, “Editor’s Introduction,” in Matthias Morys, ed., *The Economic History of Central, East and South-East Europe* (Abingdon – Oxon; New York: Routledge, 2021), 5.

grassroots financial solutions, even as cross-border differences challenge nation-centred narratives of modernisation. These themes are applied to the formation, functioning, and impact of rural financial networks in the Province of Carniola, Lower Styria, and Bács-Bodrog County to illuminate the relationship between politics, nationalism, and financial institutions. The research analyses the institutional, political, and social factors, driven by nationalist movements, that shaped the emergence of financial networks in each region, focusing on their effects on financial inclusion, agricultural investment, and local economic development. It assesses the establishment of financial intermediaries, with particular regard to microfinance intermediaries and credit cooperatives, their membership patterns, lending practices, regional disparities, and the role of state policies in either facilitating or constraining these institutions, using comparative evidence from pre-war Central and South-Eastern Europe to deepen understanding of the interplay between nationalism, finance, and rural development.

Building on prior research on microfinance intermediaries and economic nationalism, the study examines how historical events have shaped long-term patterns of economic and political development. It complements earlier research by drawing on contemporary newspapers from the period under investigation, archival materials, and writings and records of key actors and policy makers. Through a comparative study, it examines economic nationalism both as a development strategy and as part of domestic politics and national identity, as seen in the creation of parallel national economic institutions during tense periods and movements such as “each to their own.” Focusing on Central and South-Eastern Europe, the research evaluates how national polarisation, politics, and economic progress interact. The analysis of financial network behaviour and the development of intermediaries shows that overlapping, parallel financial institutions operated effectively in urban centres. Economic growth mainly relies on the availability of free financial resources and accessible credit.

Politics, Nationalism, and Microfinance Intermediaries

In the Habsburg Monarchy, the neo-absolutist period following the 1848 revolutions brought significant reforms in administration, trade, agriculture, and industry, emphasising property rights and a limited role for the state. Serfdom, a hereditary tenure requiring peasants to pay dues or perform services, while preventing landlords from freely choosing tenants, persisted until 1848. It was common in Central and South-Eastern Europe, imposing restrictions on movement, marriage, and trade, often dependent on a landlord’s approval, and combining a distinct personal legal status with limited property rights. Its abolition ensured full peasant ownership, one of the lasting achievements of the 1848 Constituent Assembly. Peasants could transfer their land (by sale, bequest, or gift), with the associated dues passing to the new holder.

However, the abolition of serfdom created new opportunities and challenges as farmers entered financial markets and began using cash transactions;² as Josip Vošnjak, Slovenian politician and writer, observed: “Farmers, although freed from serfdom and tithes, have fallen into an even worse form of slavery than they previously endured. Formerly, they were, so to speak, tied to the land, from which even powerful landlords could not easily evict them. Now, however, any creditor can drive farmers from their homes and land if they default on a loan and are sued. Land has become a commodity, traded like merchandise. Farms are being broken up, sold off in parcels, and the peasant proletariat is growing ever larger.”³

The spread of cash-based capitalist relations into rural areas compelled peasants to meet obligations in cash, even as industrialisation and improved transport, especially railways, flooded markets with goods that local peasant crafts and sales networks could not compete with in price, quality, or quantity. At the same time, poor farming techniques and competition from cheap American and Russian grain depressed domestic prices, preventing increased agricultural sales from compensating for lost income. As a result, many farmers sold produce at a loss and reduced consumption to raise cash, highlighting the urgent need for access to capital.⁴

The collapse of the Vienna Stock Exchange in 1873 and the subsequent economic depression were particularly severe for rural regions, the peasantry, and farmers. The following decade saw a sharp decline in prices, which remained low until the mid-1880s. Conditions in rural areas only improved at the beginning of the 1890s. New technologies demanded both knowledge and capital for urgent investment. Economic modernisation brought social changes that further strained finances. Funding middle-class lifestyles, housing, clothing, and social norms became necessary, as did the symbolic integration of peasants into broader society.⁵

Although the second half of the 19th century brought rapid economic integration, political and social differences among the nations of the Austro-Hungarian Monarchy became more pronounced. Austro-German economic influence could not dominate the vast empire; engagement with the various nationalities was crucial. The significant divide between the urban, industrialised regions and the largely rural, traditional areas needed to be bridged.⁶

The cooperative movement became the enduring backbone of economic nationalism, outlasting land associations and boycott campaigns. Its development shows how

2 Tuncer Pammer, “Economic Policy during the long 19th Century,” in Matthias Morys, ed., *The Economic History of Central, East and South-East Europe* (Abingdon – Oxon; New York: Routledge, 2021), 2–14.

3 Josip Vošnjak, “Socijalni problem in kmetski stan,” *Letopis Matice Slovenske za leto 1885*, No. 1 (1885): 1.

4 Žarko Lazarevič, *Kmečki dolgovi na Slovenskem: socialno-ekonomski vidiki zadoženosti slovenskih kmetov 1848–1948* (Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1994), 15.

5 Andrej Pančur, *V pričakovanju stabilnega denarnega sistema* (Celje: Zgodovinsko društvo, 2003), 234. Žarko Lazarevič, *Delo in zemlja: male študije kmečkega sveta* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2022), 48–51.

6 Roman Sandgruber, *Ökonomie und Politik: österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (Wien: Ueberreuter, 1995), 293, 311. Susan Wurm, “The Development of Austrian Financial Institutions in Central, Eastern and South-Eastern Europe,” *Comparative European Economic History Studies, Working Paper Series*, No. 31 (2006): 21.

economic needs and ideological goals combined to build and stabilise national movements. Cooperatives rarely began as explicit instruments of national struggle; they emerged because urban and rural populations needed to adjust to a commercialised global economy. Falling staple prices undermined traditional grain farming, while the introduction of mechanisation into production and the end of guild protections threatened artisans. Simultaneously, new opportunities in dairy and meat production for farmers, and in mechanised manufacturing for craftsmen, required capital that was seldom available on the European periphery. Cooperatives, especially credit cooperatives, addressed this gap by pooling members' resources to fund investments for expanding or modernising production. Joint liability promoted cautious lending and discouraged unprofitable risks. The model proved effective and spread from western Germany across Central and South-Eastern Europe.⁷

Economic Nationalism and Financial Institutions

Historical factors such as economic underdevelopment, delayed nation-building, and ethnic diversity contributed to a distinctive form of economic nationalism in Central and South-Eastern Europe, related to the region's late state formation. Such nationalism represented an ongoing search for alternative paths to modernisation and was more often associated with reformist and revolutionary movements than with conservative forces. In a region where multiple ethnicities coexisted, economic nationalism extended beyond formal policies and was embedded in social movements and daily life. As Helga Schultz notes in her introduction to the edited volume on economic nationalism in Central and South-Eastern Europe, it served as a double-edged sword: promoting economic emancipation while enabling the oppression of "the others," a pattern also seen in South-Eastern Europe.⁸

The cultural foundation of economic nationalism maintained this pattern. Its values originated from imperial dominance, foreign elites, and aristocratic traditions. Economic nationalism served not only as a catch-up strategy but also as a means for conservative aristocratic elites to oppose liberal modernisation, especially regarding agrarian issues. In the final third of the nineteenth century, a distinct Central and South-Eastern European economic culture emerged: economic associations were established, major national exhibitions were held, and cooperatives and self-help organisations became the core of new mass nationalist movements. Narratives blaming foreign exploitation for underdevelopment and poverty drove these movements,

---

⁷ Marvin Suesse, *The Nationalist Dilemma: A Global History of Economic Nationalism, 1776–present* (Cambridge: Cambridge University Press, 2023), 93.

⁸ Torsten Lorenz, "Introduction: Cooperatives in Ethnic Conflicts," in Torsten Lorenz, ed., *Cooperatives in Ethnic Conflicts: Eastern Europe in the 19th and early 20th Century* (Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag GmbH, 2006), 12. Helga Schultz, "Introduction: The Double Edged Sword of Economic Nationalism," in Helga Schultz and Eduard Kubú, eds., *History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe* (Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag GmbH, 2006), 9–13.

while social modernisation was crucial to mobilise the lower classes, particularly the peasantry, around economic nationalist goals.⁹

Economic nationalism in Central and South-Eastern Europe served as a complex, ambivalent force: it fostered economic emancipation and grassroots mobilisation. Influenced by imperial legacies, social structures, and nationalist mobilisation, cooperative and financial initiatives became tools for both modernisation and national consolidation. Recognising these overlapping social and ethnic dynamics is vital for explaining how grassroots economic institutions developed, why they often organised along ethnic lines, and how they simultaneously supported economic growth and fuelled national conflict.

While the core political and economic interests of Germans and Magyars – the dominant groups in the two halves of the Habsburg Empire, neither of which held an absolute population majority in Austria or Hungary – were indeed recognised and largely accommodated in the 1867 constitutional compromise that created the Dual Monarchy, the interests of Slavic peoples in both parts of the Empire were overlooked. Cooperative movements in Central and South-Eastern Europe were closely linked to these national movements. Initially recruited mainly on professional criteria, cooperatives increasingly organised along ethnic lines in the late 19th century. This shift culminated in a phase of ethnic mobilisation, as intensifying national conflicts transformed cooperation into an economic mass movement. A central objective became achieving price discrimination by concentrating buying and selling power to strengthen national economies.¹⁰

Financial intermediaries, including savings banks, credit cooperatives, and joint-stock banks, exemplified the complex relationship between politics, nationalism, and economic growth. At the operational level, various financial institutions, especially microfinance intermediaries, emerged that embodied this nationalist ethos. In the late 19th century, credit cooperatives appeared across Central and South-Eastern Europe, sharing a common aim: mobilising local savings, supporting small producers, and reducing reliance on foreign capital. Credit cooperatives mainly targeted rural populations and often required only a small amount of capital, yet they wielded significant social and political influence.

In the Austro-Hungarian context, microfinance intermediaries such as savings banks and credit cooperatives were crucial: they accepted deposits from low-income groups, encouraged saving, and supported regional development. From the 1870s, expansion across all three regions – the Province of Carniola, Lower Styria, and Bács-Bodrog County – aimed to promote local industry and national industrialisation. Credit cooperatives, based on models such as Schulze-Delitzsch and Raiffeisen, initially emerged in urban centres and later spread to rural areas, providing accessible financial services. These cooperatives became important tools for fostering national

---

9 Schultz, "Introduction," 21, 23.

10 Max-Stephan Schulze and Nikolaus Wolf, "Economic Nationalism and Economic Integration: The Austro-Hungarian Empire in the Late Nineteenth Century," *The Economic History Review* 65, No. 2 (2012): 656.

identity and economic self-reliance, especially in ethnically mixed regions. The concept of credit cooperatives was particularly well suited to safeguarding and advancing national economic collaboration because they could be established locally with minimal capital investment. Their firmly held principles also supported many aspects of the strategy for national unification and emancipation.¹¹

The complex intertwining of ethnic and social layers gave economic nationalism in the region a distinct force, a pattern evident in multinational empires such as the Habsburg Monarchy. The conflict did not simply stem from town versus country or landowners versus peasants, but from the collapse of the established class order brought about by civil equality, social mobility, and urbanisation, which led to a national economic struggle. However, the conflicts should not be viewed merely as disputes over control of land, capital, or retail trade, which were framed in ethnic terms. They were fundamental to nation-building and were understood as such by contemporaries.¹²

National Differentiation and Political Mobilisation in the Provinces

---

National differentiation manifested differently across the individual provinces. Carniola was mainly inhabited by Slovenians who spoke Slovenian, while the German population in Ljubljana was relatively small. In the provinces, two political options soon emerged. However, the first elections in 1861 did not yet bring a sharp national Slovenian-German divide. In Carniola, both groups submitted lists that included over two-thirds of the same candidates, regardless of nationality. It was not until the January 1867 elections that the political recognition of the Slovenians was confirmed. In the Provincial Assembly elections, Slovenian politicians achieved a decisive victory. The peasants supported the Slovenian candidates, and in the Province of Carniola, they also won in most towns and the Chamber of Commerce.¹³ German politicians retained control in the Province of Carniola from 1877 to 1883, and in Ljubljana from 1869 to 1882. They lost all leading positions in 1882, when Slovenians gained power in the local elections in Ljubljana, and the following year, in the Carniolan Provincial Assembly. From the second half of the 1880s onwards, the Germans concentrated on their own issues within the province.¹⁴

In the Province of Carniola, divisions within the Slovenian national movement were particularly evident in the field of credit cooperatives. The key political split among

---

11 Rudolf Jaworski, "Between Economic Interests and National-Cultural Self-Assertion: On Economic Nationalism in East-Central Europe before 1914," in Helga Schultz and Eduard Kubů, eds., *History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe* (Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag GmbH, 2006), 66.

12 Suesse, "The Nationalist Dilemma," 90–91. Schultz, "Introduction," 21, 23.

13 Dragan Matić, *Nemci v Ljubljani: 1861–1918* (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002), 11–13. Vasilij Melik, "Slovenska politika ob začetku dualizma," in Viktor Vrtnjak, ed., *Slovinci 1848–1918. Razprave in članki* (Maribor: Litera, 2002), 297–98.

14 Matić, *Nemci v Ljubljani*, 413–17.

Slovenians in Carniola occurred during the 1890s, culminating in the collapse of the joint parliamentary club in the Carniolan Provincial Assembly in 1892. Fran Šuklje's attempt to maintain unity failed, as conservatives from both Slovenian parties and German landowners abstained. The more radical Ivan Tavčar and Ivan Hribar gained influence within the liberal National Party. At the same time, the Catholic People's Party adopted a Christian social approach under the influential Janez Evangelist Krek. Ivan Šusteršič became a skilled party organiser and strategist, and programme differences led to several disputes between the two leaders.¹⁵

In contrast, the situation in Lower Styria was quite different. While the Germans lost their influence in rural areas, they retained control over the city curia in Celje, Maribor, and Ptuj until the dissolution of the Monarchy. Meanwhile, Slovenians found themselves in a larger area dominated by a German majority, with German interests at its centre. After 1878, however, all the electoral districts of the peasant curia in Lower Styria, and subsequently all rural provincial electoral districts after 1907, came under Slovenian control.¹⁶ Until the middle of the 19th century and beyond, a distinction was made between Germans and Slovenians in Lower Styria, with Slovenians mainly living in the countryside and Germans in the cities. The "German character" of the Lower Styrian towns and communities was primarily reflected in the traditional use of language. German served as the lingua franca in the cities and symbolised the bourgeoisie in contrast to the predominantly Slovenian-speaking peasantry, with only a few exceptions. Even Slovenian speakers who moved to cities quickly adopted German, which was better suited to urban life. City dwellers who spoke German in their social circles also had to learn the local Slovenian dialect, often out of necessity, to communicate with their Slovenian neighbours and succeed as traders, craftsmen, and artisans.¹⁷

In contrast to the provinces of Carniola and Lower Styria, the situation in the third province under discussion, Bács-Bodrog County, was different. In the second half of the 19th century, Hungarians constituted 54% of the Kingdom of Hungary's ethnic composition, Romanians 15%, Germans 11%, Slovaks 10.5%, Serbs 5.5%, and Ukrainians 9.5%.¹⁸ According to the 1900 census, which recorded the native language of the population, Bács-Bodrog County had a total of 605,391 inhabitants. Of these, 40.49% spoke Hungarian, 29.70% German, 18.95% Serbian, 4.68% Slovak, and the remaining 6.17% spoke Romanian, Ruthenian, Slovenian, Croatian,

15 Andrej Pančur, "Nastanek političnih strank," in Jasna Fischer et al., eds., *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992, I* (Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005), 36.

16 Vasilij Melik, "Politične razmere na Štajerskem v času Napotnika," in Viktor Vrbnjak, ed., *Slovinci 1848–1918. Razprave in članki* (Maribor: Litera, 2002), 608–09. Andrej Pančur, "Nacionalni spori," in Jasna Fischer et al., eds., *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992, I* (Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005), 37.

17 Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik: politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)* (Maribor: Obzorja, 1997), 9–10.

18 Dominik Héjy and Bogusław Olszewski, "The Ethnic Policy of Hungary," in Henryk Chalupczak, Radosław Zenderowski, and Walenty Baluk, eds., *Ethnic Politics of Modern States of Central and Eastern Europe* (Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press, 2015), 489–90.

or other unspecified languages.¹⁹ Hungarian political circles and the public believed in Hungarian supremacy and the existence of a single political nation – the Hungarian nation. This view was generally shared across the political spectrum, from the extreme left to the extreme right. These beliefs were based on two key ideas: the integrity of the lands of the Crown of St Stephen, with Hungarians as the ruling nation, and Hungary's vital political role in the East. In light of these principles, the concept of citizens' freedom referred only to civil liberties, not national liberties. Accordingly, the government of the Hungarian kingdom passed a Nationalities Act in 1868, which made Hungarian the official language and declared all inhabitants to be a single, indivisible Hungarian nation. In the same year, the law on compulsory education came into force, transferring control of municipal schools and teacher training centres to the state.²⁰

Financial Networks in the Rural Areas of Three Provinces

The development of the financial system across all three Austro-Hungarian provinces began with the establishment of savings banks. Although the earliest savings bank in the Slovenian territories appeared unusually early in Carniola (the Carniolan Savings Bank, 1820), the regional banking network there expanded gradually and unevenly, remaining focused on Ljubljana and comprising fourteen institutions by World War I.²¹ By contrast, Lower Styria and Southern Hungary experienced a significant take-off in the mid-19th century (1860s–1870s), characterised by rapid, region-wide waves of savings bank establishments that mirrored broader commercial expansion. Lower Styria saw many towns establish savings banks in the 1860s–1870s, reaching fourteen by the end of the century.²² At the same time, Southern Hungary (Bács-Bodrog County) converted commercial capital into bank capital after the 1848 reforms and achieved even greater institutional density (twenty-seven banks by 1884).²³ These patterns suggest that where capitalist transformation and local commercial bases expanded earlier and more broadly (Lower Styria, Southern Hungary), savings bank networks developed quickly and uniformly, whereas Carniola, despite pioneering an early institution, experienced delayed and more focused diffusion of banking services.²⁴

---

19 *A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. Harmadik rész. a népesség részletes leírása. A kereskedelmiügyi magyar kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a magyar kir. központi statisztikai hivatal. 5. kötet* (Budapest: Pesti könyvnyomda-részvénytársaság, 1907), 204, 206–07.

20 Никола Гаџеша, *Историја банкарства у Војводини* (Нови Сад: Матица српска, Војвођанска банка, 2001), 39. Héjji and Olszewski, *The Ethnic Policy of Hungary*, 490.

21 Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission, ed., *Statistik der Sparkassen in Österreich für das Jahr 1913, Österreichische Statistik, Neue Folge*, 15. Band, 1. Heft (Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1916), 16–17.

22 *Ibid.*, 14–15.

23 Гаџеша, *Историја банкарства у Војводини*, 117–18.

24 For further information about the financial networks in the Province of Carniola, Lower Styria, and Bács-Bodrog County, see: Nataša Henig Mišičič, "Parallel Financial Institutions in Carniola, Lower Styria and Bács-Bodrog County during the Austro-Hungarian Monarchy (1867–1918)," *Srpske studije* 16, No. 16 (2025): 100–08.

Savings banks generally operated in urban centres and were less flexible and accessible to the rural population. Their clientele mainly included urban residents, the propertied, middle and petty bourgeoisie, the intelligentsia, medium and small traders and artisans, and wealthier peasants, as these groups had steady cash flows and surplus funds to deposit. Poorer peasants and small farmers were effectively excluded due to limited bank liquidity, risk-averse lending practices, collateral requirements, and geographical or administrative barriers, forcing them to rely on private lenders and usurers. This exclusion exposed smallholders to high interest rates, indebtedness, asset loss, and limited investment, thereby reinforcing social inequality, hindering agrarian modernisation, and sustaining informal credit networks until banking capacity expanded or specialised rural credit institutions were established.²⁵ As Ivan Mohorič observed: “the savings banks in the main provincial towns mainly provided real estate and mortgage loans, which were not suited to the economic depression and were not accessible to small businesses.”²⁶ This pattern persisted in both Slovenian and South Hungarian provinces: banks focused on mortgage and property lending, which was unsuitable for rural smallholders and struggling local economies, thereby reinforcing informal credit dependence, indebtedness, and unequal access to finance until banking capacity or specialised rural credit mechanisms were developed.

The differences between the legal regimes in the Austrian and Hungarian parts of the Monarchy significantly influenced the development of financial networks. In the Austrian part, the legal framework for establishing various financial institutions developed gradually: savings banks were regulated in 1844, and credit cooperatives were allowed by case law on associations in 1873. In contrast, the Hungarian part took a different route: the Commercial Act of 1875, written in a very liberal manner, governed the establishment, legal status, operations, and closure of banks, savings banks, and credit cooperatives, providing a broad foundation for Hungarian and Croatian financial institutions. The main practical difference concerned savings banks: in Hungary, they were often set up as joint-stock companies, functioning similarly to commercial banks and generating profits, whereas in the Austrian part, savings banks had more limited business opportunities, primarily served the lower classes, and remained more localised.²⁷ The developments at both national and regional levels were closely linked: the spread and legal strengthening of cooperative models both reflected and reinforced local efforts to address rural credit shortages.

Significant changes in rural areas occurred only with the establishment of credit cooperatives, especially as they expanded following the Raiffeisen model, which favoured personal loans.²⁸ Credit cooperatives succeeded because they provided a practical solution to a serious social problem of the time. Initiators identified the

---

25 Гаћеша, *Историја банкарства у Војводини*, 178.

26 Ivan Mohorič, “Razvoj kreditnega združništva,” *Veda. Dvomesečnik za znanost in kulturo* 3, No. 1 (1913): 34.

27 Zoltan Gál, *The Golden Age of Local Banking: The Hungarian Banking Network in the Early 20th Century* (Budapest: Gondolat kiadó, 2010), 25, 26. Žarko Lazarevič and Jože Princič, *Zgodovina slovenskega bančništva* (Ljubljana: ZBS – Združenje bank Slovenije, 2000), 23, 26.

28 Henig Mišičič, “Microfinance Providers and Rural Landing,” 15, 24.

shortage of capital for peasants and small businesses as a fundamental flaw of the 19th-century social and economic system.²⁹ Credit cooperatives grew rapidly during the last two decades of the 19th century in Slovenian territory and in the final years before the turn of the 20th century in Southern Hungary.

Credit cooperatives based on both the Schulze-Delitzsch and Raiffeisen models spread across the Slovenian and South Hungarian territories. Several attempts were made to establish cooperative institutions before national regulations were implemented. The first organisation in Bács-Bodrog County was the Economic Association (*Hospodárský spolok*) in Bački Petrovac, founded in 1846. It represented a short-lived form of credit cooperative.³⁰ The earliest institution in the Slovenian territories was the Craftsmen's Auxiliary Association (*Obrtno pomožno društvo*) in Ljubljana, founded by craftsmen in 1856. Initially organised as an association, it was restructured into a cooperative in 1874, one year after the Cooperative Act was passed.³¹

Soon after the abolition of serfdom, public debate in the Province of Carniola focused on ways to support the peasant population. Prominent figures such as Janez Bleiweis called for the creation of a "farmers' credit union", reflecting grassroots demand for fair loans and institutional credit, which helped pave the way for cooperative credit. During the 1850s, he published his articles in the *Kmetijske in rokodelske novice* newspaper, highlighting the shortage of money in agriculture and advocating for the establishment of a credit cooperative.³² Similarly, Bleiweis reported that in 1862, a general meeting of the Agricultural Society discussed "establishing a treasury" to provide smaller farmers with loans at fair rates and protect them from usurers. Although the Agricultural Society approved the creation of such an institution, it was not implemented.³³ Two years later, at the 1864 Carniolan Provincial Assembly, Bleiweis again insisted that "to help our poor farmers get back on their feet, we need a credit cooperative for farmers (*Bodencreditanstalt*) that will lend them money on fair terms when they are in dire need."³⁴ Despite his systematic efforts, Bleiweis's attempts were unsuccessful.

In Southern Hungary, the most significant wave of credit cooperative establishments occurred in the late 1860s and early 1870s, spreading simultaneously among different ethnic groups.³⁵ These institutions were located in urban centres. Two were established in Novi Sad: the First Hungarian Credit Association (*Első magyar előgezési*

29 Žarko Lazarevič, Marta Rendla, and Janja Sedlaček, *Zgodovina zadružništva v Sloveniji (1856–1992)* (Ljubljana: Zadružna zveza, 2023), 43–45.

30 Трива Крстоношић, "Српске привредне задруге у градовима Војводине до Првог светског рата," *Задружни архив* 2, No. 2 (1954): 35.

31 Dolfe Schauer, *Prva doba našega zadružništva* (Ljubljana: samozaložba, 1945), 27. Lazarevič, et. al., *Zgodovina zadružništva*, 30–35.

32 Peter Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006), 138.

33 Janez Bleiweis, *Zgodovinske črtice važnejšega delovanja c. k. kmetijske družbe na Kranjskem od pričetka njenega v letu 1767. do konca leta 1867* (Ljubljana: C. k. kmetijska družba na Kranjskem, 1867), 36. Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih*, 139.

34 *Stenographischer Bericht der siebenzehnten Sitzung des krain. Landtages zur Laibach*, 11 April 1880, 2.

35 Крстоношић, "Српске привредне задруге у градовима Војводине," 35.

egylet), founded in 1869, and the Serbian Savings and Mutual Aid Society (*Srpska zadruga za međusobno pomaganje i štednju*), founded in 1870. Both were modelled on the Schulze-Delitzsch credit cooperative type and were not agricultural in membership, purpose, or loan policy. Their members were citizens of Novi Sad, mainly merchants and craftsmen, with some farmer-gardeners; all contributed to a faster, more frequent turnover of funds. Although loan interest rates were more favourable than those of individual moneylenders, they remained too high for farmers, and loans were inaccessible to them because these institutions were situated in towns and larger settlements and granted loans only on the surety of individuals from their own locality. A whole trade developed from this, with farmers having to pay these guarantors when applying for a loan and at every renewal. Consequently, even with lower interest rates, the loans approached usurious levels for the peasants.³⁶

There were a few Serbian efforts to establish rural credit cooperatives in the 1870s and 1880s. Two notable examples are those of Evlogije Kuzmanović (1873) and Jovan Forović (1883). Kuzmanović, the abbot of Remetinec, promoted credit cooperatives in Krušedol and the surrounding area, modelling them after Bohemian institutions, and argued that the Schulze-Delitzsch type should be adapted to village needs. His initiative failed, meeting with scepticism in the *Zastava* newspaper, which found it unfamiliar to peasants and complicated by tensions between the Church hierarchy and the Serbian People's Freedom Party (*Srpska slobodoumna stranka*).³⁷ A decade later, Forović proposed a combined agricultural cooperative for communal ploughing and a village (municipal) savings bank: funds would first serve members' mutual needs, with any surplus lent to outsiders at a low rate (he recommended 6%), thereby providing affordable credit and, he argued, eventually supporting schools and churches and developing rural talent – summarising his view with the saying “Help yourself, and God will help you.”³⁸

Lower Styria was the birthplace of the cooperative movement in Slovenian territory and the origin of the activists who launched it in the 1860s. Cooperatives initially thrived in areas with mixed national populations, where Slovenians and German speakers lived side by side, and the national factor remained a strong motivation for the movement from its beginnings until the end of the Habsburg Monarchy.³⁹ Josip Vošnjak first drew public attention to credit cooperatives after a visit to Bohemia in 1868, praising village lending societies in the *Slovenski narod* newspaper and publishing model rules in the St Mohor Society Calendar in 1871. He attempted to establish an institution in Šmarje pri Jelšah but left the town before completing the task. Slovenians in Ljutomer, however, followed Schulze-Delitzsch-style rules and founded the first Slovenian credit cooperative as an association in 1871. The institution was

36 Сава Давидовић, “Прва мађарска кредитна задруга у Новом Саду,” *Задружни архив* 1, No. 1 (1953): 186. Трива Крстоношић, “Прве земљорадничке задруге код Срба у Војводини,” *Задружни архив* 1, No. 1 (1953): 33.

37 Крстоношић, “Прве земљорадничке задруге код Срба у Војводини,” 33–34.

38 “Народна привреда. Један предлог о састављању орачких задруга са штедионицама у Србаља”. *Застава*, 18 November 1883, 3.

39 Lazarević, et. al., *Zgodovina zadružništva v Sloveniji*, 38–39.

established before the Cooperative Law of 1873. This initiative in Lower Styria set a precedent that encouraged the spread of similar credit cooperatives across the region and beyond, helping to establish the first cooperative network in Slovenian territory and shaping local efforts to provide fair credit to small farmers and craftsmen.⁴⁰

The turning point occurred in the early 1880s when Mihael Vošnjak dedicated himself to the cooperative movement. On his initiative, a credit cooperative was established in Celje, then a hub of intense German–Slovenian political struggle. This location was sensible, as cooperative efforts remained largely urban.⁴¹ Contemporary critics argued that the first credit cooperatives were ill-suited to rural needs: “Credit cooperatives were established in larger towns and markets, mainly based on the Schulze-Delitzsch model. Typically, a few wealthy townspeople or merchants would come together to establish a loan society, partly to invest their money safely and fairly, partly to earn significant dividends from their often substantial shares, or to have funds available for their investments. Only later did they consider the farmers when they no longer required their support. I cannot call these credit cooperatives, agricultural, or people’s credit cooperatives as we understand them today.”⁴² Despite such criticism, Slovenian credit cooperatives steadily grew stronger. In Celje, Slovenian politicians channelled profits from the credit cooperative to support Slovenian associations. By the late 1880s and early 1890s, cooperatives were firmly established across Lower Styria, intensifying the national struggle in the economic sphere. While these institutions relieved pressures on the Slovenian bourgeoisie and aided national efforts, they did not fully reach the peasant population: until the mid-1890s, the dominant model remained influenced by liberal, urban Schulze-Delitzsch principles, and true peasant-based cooperative forms had not yet taken root. By the end of the Taaffe era, there were twenty-three credit cooperatives in Lower Styria, marking the close of the fundamental founding period for Slovenian cooperatives.⁴³

In the second phase, the cooperative movement shifted from ethnically mixed border regions to central Slovenia, especially Carniola, which had previously been marginal; there, the national question was less controversial because Slovenian dominance was uncontested. This change coincided with increasing ideological and political divisions within the national movement, and emerging partisan rivalry transformed the formerly relatively homogeneous cooperative scene into a widespread, nationwide network. Often, two competing cooperatives, both explicitly Slovenian but divided along political or ideological lines, existed in the same town. Significantly, this phase brought the broad masses into the cooperative movement: urban elites no longer dominated membership or activity as the movement turned decisively towards rural

40 Ivan Lapajne, *Slovenski posojilničar. Drugi, popravljani in pomožni natis 'Navoda o snovanju in poslovanju slovenskih posojilnic'* (Krško: pisatelj, 1907), 12.

41 Lazarevič, et. al., *Zgodovina zadružništva v Sloveniji*, 39.

42 Fr. Jaklič, “Govori pri shodu gospodarskih zadrug,” in Janez Krek, ed., *Knjižica za ljudstvo. I. Zadruga in njihovi nasprotniki* (Ljubljana: Katoliško politično društvo, 1899), 14–15.

43 Filip Čuček, *Uspeli spodnještajerskih Slovencev v Taaffejevi dobi: gospodarske, socialne, kulturne in politične razmere na Spodnjem Štajerskem v času Taaffejeve vlade (1879–1893)* (Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2008), 197–200.

areas and the peasantry. The adoption of the Raiffeisen model in the 1890s resulted in a rapid proliferation of rural credit cooperatives, with Janez Evangelist Krek playing a leading role in mobilising and organising this expansion.⁴⁴

Over time, numerous articles called for the organisation of rural credit cooperatives and proposed concrete models, with Jaša Tomić serving as a notably vocal advocate. His initial efforts in the 1880s yielded no immediate results. In the first book of his two-volume work *Pametno nazarenstvo*, Tomić described the dire situation of Serb farmers in Hungary, blaming national policy, chronic neglect, usury, ignorance, and harmful living habits that drove peasants to seek aid from usurers and Adventists, thereby worsening their plight. It was only at the beginning of 1897 that Tomić began to systematically promote cooperatives among the Serbs in South Hungary; his concept of the agricultural cooperative closely followed Raiffeisen principles: unlimited member liability, small shares (merely to satisfy legal requirements), unpaid management and supervisory boards, a limited local territorial scope, loans strictly for productive purposes with supervision of their use, full democratic governance, and a shared undivided reserve fund. Following the Raiffeisen model, credit cooperatives also took on various other activities as needed. Tomić envisioned cooperatives covering all aspects of a farmer's life: educating members in improved farming techniques through books, pamphlets, and lectures; sourcing seed, fertiliser, tools, and machinery; acquiring large equipment for shared use; mediating in labour searches; and establishing dairies, viticultural cooperatives, and joint land leasing and cultivation. Beyond economic progress, he highlighted the cooperatives' role in the moral uplift of their members.⁴⁵

Having outlined the broader spread and models of credit cooperatives across the region, the following local cases of Slovenske Konjice, Metlika, and Mohol (Mol) demonstrate how these general processes developed locally, influenced by local demographics, language, and political conflicts.

Slovenske Konjice, a market town in Lower Styria with a roughly equal German and Slovenian population and an overwhelmingly Slovenian rural hinterland, shaped both membership bases and institutional alignments. Consequently, financial provision remained fragmented, urban-centric, and influenced by local national competition.⁴⁶ It developed a dense, contested financial landscape from the 1870s: a savings bank (1872) and several credit cooperatives (1872, 1884, 1898) reflected the town's mixed German–Slovenian population and competing social interests. Early institutions were associated with the German community, while Slovenians took the lead in later cooperatives. As national and ideological divisions deepened, cooperatives themselves became politicised, resulting in rival associations and factionalism within their ranks.⁴⁷

44 Lazarević, et. al., *Zgodovina zadružništva v Sloveniji*, 39–40.

45 Крстоношић, "Прве земљорадничке задруге код Срба у Војводини," 34–35.

46 *Gemeindelexikon der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder: bearbeitet und Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900. 4, Steiermark* (Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1905), 30–37.

47 Mohorič, "Razvoj kreditnega zadružništva," 1, 38, 45, 153.

Metlika, a town in the Province of Carniola, illustrates the shift from urban, elite-led credit schemes to a broader, peasant-focused cooperative movement. The First Lower Carniola Credit Cooperative (founded in 1874, operating from 1875) was a Schulze-Delitzsch-type cooperative that initially lent only to its members. It started as an institution operating in German, faced boycotts and legal obstacles, then adapted with rule changes in 1882, and switched its operating language to Slovenian after Slovenian politicians gained a majority in the Carniolan Provincial Assembly in 1883. Net profits were allocated to local Slovenian causes. Political conflict later led to the formation of a rival Raiffeisen-style cooperative in 1895; both organisations were explicitly Slovenian but divided by ideology. Metlika's overwhelmingly Slovenian district population facilitated the transition from town-based lending to rural cooperative outreach, enabling cooperatives to become tools of economic self-help among the peasantry.⁴⁸

Mol (Mohol), a town in Bács-Bodrog County, demonstrates how multiethnic dynamics led to parallel, often nationalised, monetary institutions. Mol's financial scene before 1918, with three local institutions and a robust grain trade economy, reflected the town's mixed Hungarian and Serbian population; archival language use and period directories identify at least one Serbian-run cooperative.⁴⁹ In Southern Hungary, Hungarian capital institutions were typically open and freely tradable in shares, while institutions associated with other nationalities often restricted share transferability to maintain their national character. This created a dual system: nationalist rhetoric and community goals combined with profit motives and pragmatic lending, producing institutions that served both economic and national interests but limited access for some rural borrowers.⁵⁰

The three local cases exemplify a common pattern: urban financial innovation, the nationalisation of economic institutions, and eventual rural penetration, shaped at each stage by local demography and politics. Lower Styria established the initial cooperative network and urban activism; the Province of Carniola became the hub of widespread rural mobilisation once Slovenian dominance facilitated broader peasant participation, while Southern Hungary developed a more explicitly nationalised, diverse institutional landscape that combined open Hungarian capital markets with insulated national community banks. Collectively, they demonstrate how cooperative institutions in the late Habsburg periphery functioned as tools for credit provision, fostering national identity and political contestation, rather than as neutral economic structures.

48 Mohorič, "Razvoj kreditnega zadružništva," 36. Zorka Skrabl and France Štukl, *Hranilnice in posojilnice na Dolenjskem in v Beli krajini od srede 19. stoletja do leta 1947*. *Hranilništvo v Škofji Loki v času od 1896 do 1947* (Novo mesto; Škofja Loka [i. e.] Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1983), 10–12.

49 Јован Вучковић, *Српски компас за годину 1911.–12.* (Земун: Електрична штампарија Милана Илкића, 1912), 206–07.

50 IAS, 816, Book 1, Задруга за штедњу и кредит: Записник седница главних и ванредних Скупштина Задруге за међусобно помагање и штедњу у Мољу од 26. јуна 1892 до 04. марта 1917. Гаћеша, *Историја банкарства у Војводини*, 185–86.

Conclusion

The development of financial institutions in the provinces of Carniola, Lower Styria, and Bács-Bodrog reflects diverse regional, national, and ideological influences. Rural financial networks before 1918 were crucial drivers of economic modernisation, providing inhabitants with access to credit and savings systems. However, their trajectories were shaped as much by local politics, institutional legacies, and ethnic divisions as by shared economic needs. Microfinance intermediaries – particularly credit cooperatives based on the Raiffeisen model – expanded access to capital, promoted agricultural investment, and encouraged social mobilisation, while also acting as instruments of cultural assertion and political contestation. Comparative evidence highlights common mechanisms (mutual aid, capital pooling, joint liability, local governance) that allowed grassroots groups to adapt to cash markets and market pressures. Simultaneously, regional differences (such as language of operation, legal frameworks, urban–rural coverage, and patterns of ethnic mobilisation) led to varied outcomes in inclusiveness, resilience, and economic impact. When cooperatives aligned with broad social coalitions and supportive legal environments, they fostered sustainable local development; in contrast, where national polarisation or elite opposition was stronger, cooperatives either fragmented or formed parallel institutions, restricting their potential. By connecting financial practices to nationalist politics, this paper demonstrates how everyday economic organisation both reflected and reinforced wider processes of state formation and social change in Central and South-Eastern Europe. It suggests that understanding the relationship between finance, community institutions, and national identity is crucial for reconstructing the region's path to modernisation.

Similar cooperative solutions emerged across Carniola, Lower Styria (Austrian part), and Bács-Bodrog County (Hungarian part) in response to shared economic pressures. However, differing legal systems, state policies, and patterns of national mobilisation produced varied institutional forms and outcomes. In Carniola, a Slovenian-majority region, cooperatives swiftly became platforms for Slovenian cultural and political assertion, with language change and politically charged competition shaping their development while also enabling broad rural participation in coalitions. In Lower Styria, cooperatives evolved within a more divided linguistic environment: German urban control lasted longer, creating a dual urban–rural divide and a pattern of parallel German and Slovenian institutions that limited unified mobilisation but increased local financial opportunities. In Bács-Bodrog County, operating under the more liberal Commercial Act and within a multi-ethnic Hungarian polity, financial institutions tended to align along clearer national lines and often remained urban-focused; agricultural credit for peasants developed more unevenly, with grassroots Raiffeisen-type initiatives and occasional Serbian efforts facing stronger structural and political constraints. Thus, while credit cooperatives everywhere alleviated rural credit shortages and promoted modernisation, their effectiveness and social reach depended on provincial political alignments, legal frameworks, and the level

of national mobilisation – demonstrating that economic nationalism both facilitated grassroots financial innovation and, at times, limited its ability to deliver inclusive, region-wide development.

Acknowledgement

The article was written within the framework of the project Z6-50192 *Financial Networks in the Shadow of Economic Nationalism: A Comparative Study of the Territories of Slovenia and Vojvodina from 1867 to 1919* and research programme P6-0280 *Economic, Social and Environmental History of Slovenia*, financed by the Slovenian Research and Innovation Agency (ARIS).

Sources and Literature

Archival sources

- IAS – Istorijški arhiv Senta:
  - 816 Zadruga za kredit i štednju.

Literature

- Cvirn, Janez. *Trdnjovski trikotnik: politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem*. Maribor: Obzorja, 1997.
- Čuček, Filip. *Uspeli spodnještajerskih Slovencev v Taaffejevi dobi: gospodarske, socialne, kulturne in politične razmere na Spodnjem Štajerskem v času Taaffejeve vlade (1879–1893)*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2008.
- Давидовић, Сава. “Прва мађарска кредитна задруга у Новом Саду.” *Задружни архив* 1, No. 1 (1953): 180–87.
- Гаћеша, Никола. *Историја банкарства у Војводини*. Нови Сад: Матица српска, Војвођанска банка, 2001.
- Gál, Zoltan. *The Golden Age of Local Banking: The Hungarian Banking Network in the Early 20th Century*. Budapest: Gondolat kiadó, 2010.
- Héjji, Dominik and Boguslaw Olszewski. “The Ethnic Policy of Hungary.” In *Ethnic politics of modern states of Central and Eastern Europe*. Edited by Henryk Chalupczak, Radoslaw Zenderowski, and Walenty Baluk, 489–531. Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press, 2015.
- Henig Miščič, Nataša. “Microfinance Providers and Rural Lending in the Province of Carniola Before 1914: A Case Study of the District Credit Cooperative Litija.” *Prispevki za novejšo zgodovino* 64, No. 2 (2024): 13–28.
- Henig Miščič, Nataša. “Parallel Financial Institutions in Carniola, Lower Styria and Bács-Bodrog County during the Austro-Hungarian Monarchy (1867–1918).” *Srpske studije* 16, No. 16 (2025): 96–121.
- Jaworski, Rudolf. “Between Economic Interests and National-Cultural Self-Assertion: On Economic Nationalism in East-Central Europe before 1914.” In *History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe*. Edited by Helga Schultz and Eduard Kubü, 59–69. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag GmbH, 2006.

- Крстоношић, Трива. “Прве земљорадничке задруге код Срба у Војводини.” *Задружни архив* 1, No. 1 (1953): 7–50.
- Крстоношић, Трива. “Српске привредне задруге у градовима Војводине до Првог светског рата.” *Задружни архив* 1, No. 2 (1954): 23–85.
- Lazarević, Žarko. *Delo in zemlja: male študije kmečkega sveta*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2022.
- Lazarević, Žarko. *Kmečki dolgovi na Slovenskem: socialno-ekonomski vidiki zadoženosti slovenskih kmetov 1848–1948*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1994.
- Lazarević, Žarko and Jože Princič. *Zgodovina slovenskega bančništva*. Ljubljana: ZBS – Združenje bank Slovenije, 2000.
- Lazarević, Žarko, Marta Rendla, and Janja Sedlaček. *Zgodovina zadružništva v Sloveniji (1856–1992)*. Ljubljana: Zadružna zveza, 2023.
- Lorenz, Torsten. “Introduction: Cooperatives in Ethnic Conflicts.” In *Cooperatives in Ethnic Conflicts: Eastern Europe in the 19th and early 20th Century*. Edited by Torsten Lorenz, 9–44. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag GmbH, 2006.
- Matič, Dragan. *Nemci v Ljubljani: 1861–1918*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002.
- Melik, Vasilij. “Slovenska politika ob začetku dualizma.” In *Slovinci 1848–1918. Razprave in članki*. Edited by Viktor Vrbnjak, 290–323. Maribor: Litera, 2002.
- Melik, Vasilij. “Politične razmere na Štajerskem v času Napotnika.” In *Slovinci 1848–1918. Razprave in članki*. Edited by Viktor Vrbnjak, 608–20. Maribor: Litera, 2002.
- Morys, Matthias. “Editor’s Introduction.” In *The Economic History of Central, East and South-East Europe*. Edited by Matthias Morys, 1–12. Abingdon (Oxon); New York: Routledge, 2021.
- Pammer, Tuncer. “Economic Policy during the Long 19th Century.” In *The Economic History of Central, East and South-East Europe*. Edited by Matthias Morys, 2–14. Abingdon (Oxon); New York: Routledge, 2021.
- Pančur, Andrej. “Nacionalni spori.” In *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zdeinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992, I*. Edited by Jasna Fischer et al., 36–38. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Pančur, Andrej. “Nastanek političnih strank.” In *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zdeinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992, I*. Edited by Jasna Fischer et al., 31–36. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Pančur, Andrej. *V pričakovanju stabilnega denarnega sistema*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2003.
- Sandgruber, Roman. *Ökonomie und Politik: österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Wien: Ueberreuter, 1995.
- Schauer, Dolfe. *Prva doba našega zadružništva*. Ljubljana: samozaložba, 1945.
- Schulze, Max-Stephan and Nikolaus Wolf. “Economic Nationalism and Economic Integration: the Austro-Hungarian Empire in the Late Nineteenth Century.” *The Economic History Review* 65, No. 2 (2012): 652–73.
- Schultz, Helga. “Introduction: The Double Edged Sword of Economic Nationalism.” In *History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe*. Edited by Helga Schultz and Eduard Kubû, 9–25. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag GmbH, 2006.
- Skrabl, Zorka and France Štukl. *Hranilnice in posojilnice na Dolenjskem in v Beli krajini od srede 19. stoletja do leta 1947. Hranilništvo v Škofji Loki v času od 1896 do 1947*. Novo mesto; Škofja Loka [i. e.] Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1983.
- Suesse, Marvin. *The Nationalist Dilemma: A Global History of Economic Nationalism, 1776–present*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023.
- Vodopivec, Peter. *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Wurm, Susan. “The Development of Austrian Financial Institutions in Central, Eastern and South-Eastern Europe.” *Comparative European Economic History Studies. Working Paper Series*, No. 31 (2006): 7–72.

Periodicals

- *Застава*, 1883.

Published sources

- *A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. Harmadik rész. a népesség részletes leírása. A kereskedelmügyi magyar kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a magyar kir. központi statisztikai hivatal. 5. Kötet.* Budapest: Pesti könyvnyomda-részvénytársaság, 1907.
- Bleiweis, Janez. *Zgodovinske črtice važnejšega delovanja c. k. kmetijske družbe na Kranjskem od pričetka njenega v letu 1767. do konca leta 1867.* Ljubljana: C. k. kmetijska družba na Kranjskem, 1867.
- Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission, ed. *Statistik der Sparkassen in Österreich für das Jahr 1913.* Österreichische Statistik, Neue Folge, 15. Band, 1. Heft. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1916.
- *Gemeindelexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder: bearbeitet und Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900. 4, Steiermark.* Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1905.
- Jaklič, Fr. "Govori pri shodu gospodarskih zadrug." In *Knjižnica za ljudstvo. I. Zadruga in njihovi nasprotniki.* Edited by Janez Krek, 14, 15. Ljubljana: Katoliško politično društvo, 1899.
- Lapajne, Ivan. *Slovenski posojilničar. Drugi, popravljene in pomožni natis 'Navoda o snovanju in poslovanju slovenskih posojilnic.'* Krško: pisatelj, 1907.
- Mohorič, Ivan. "Razvoj kreditnega združništva." *Veda. Dvomesecnik za znanost in kulturo* 3, No. 1 (1913): 34–58.
- *Stenographischer Bericht der siebenzehnten Sitzung des krain. Landtages zur Laibach, 11. 4. 1880.*
- Vošnjak, Josip. "Socijalni problem in kmetijski stan." *Letopis Matice Slovenske za leto 1885*, No. 1 (1885): 1–93.
- Вучковић, Јован. *Српски компас за годину 1911.–12.* Земун: Електрична штампарија Милана Илкића, 1912.

Nataša Henig Mišič

**RURALNA FINANČNA OMREŽJA: PRIMERJALNA ŠTUDIJA
DEŽELE KRANJSKE, SPODNJE ŠTAJERSKE IN
BAČKO-BODROŠKE ŽUPANIJE PRED LETOM 1918**

POVZETEK

Članek primerjalno analizira vlogo posrednikov mikrofinanciranja, predvsem kreditnih zadrug, pri gospodarskem in finančnem razvoju podeželja pred prvo svetovno vojno na Kranjskem, Spodnjem Štajerskem in v Bačko-bodroški županiji. Na podlagi ugotovitev iz arhivskega gradiva, časopisov in besedil ključnih akterjev je prikazano, kako so lokalne socialne, politične in nacionalne dinamike oblikovale nastanek teh institucij. Kreditne zadruge so imele pomembno vlogo pri širjenju dostopa do kapitala, pospeševale so modernizacijo agrarnega sektorja in krepile lokalni razvoj. Istočasno so bile tudi orodje ekonomskega nacionalizma. Primerjalni pristop razkriva skupne mehanizme, kot so zbiranje kapitala, skupna odgovornost in lokalno upravljanje, ki so omogočili prilagoditev denarnim trgov, ter pomembne razlike, kot so jezik poslovanja, pravni okvir, urbano-ruralni doseg in vzorci etnične mobilizacije, ki so močno vplivali na nastanek in delovanje finančnih institucij. Na Spodnjem Štajerskem se je oblikoval vzorec vzporednih nemških in slovenskih institucij, zadruge so hitro postale nosilke slovenskega nacionalnega samoopredeljevanja. Na Kranjskem je prišla do izraza dvotirnost kreditnih zadrug, razviden pa je bil tudi vpliv politike na razvoj in širjenje teh institucij. V Bačko-bodroški županiji pa so se institucije v multietničnem okolju oblikovale bolj ločeno, najprej v urbanih centrih, kar je povzročilo neenakomeren razvoj kreditov v ruralnih krajih. Šele z akcijo Jaše Tomića in prilagoditvijo pravil Raiffeisnovega modela so kreditne zadruge lahko prispevale k trajnostnemu lokalnemu razvoju. Nasprotno pa sta nacionalna polarizacija in nasprotovanje elit pogosto vodila v razdrobljenost in ustvarjanje vzporednih institucij, s čimer je bil omejen njihov potencial. Kreditne zadruge so imele pomembno vlogo pri odpravljanju pomanjkanja kreditov na podeželju in so spodbudile modernizacijo. Kljub temu sta bila njihova učinkovitost in družbeni doseg odvisna od provincialnih političnih usklajevanj, pravnih okvirov in intenzivnosti nacionalne mobilizacije – kar kaže, da je ekonomski nacionalizem vplival na širjenje finančnih inovacij na lokalni ravni.

Ivan Smiljanić*

National Pride and Economic Prejudice: Some Effects of Economic Nationalism in Slovenian Rural Areas in Austria-Hungary

IZVLEČEK

NARODNA PREVZETNOST IN GOSPODARSKA PRISTRANOST: NEKAJ UČINKOV EKONOMSKEGA NACIONALIZMA V SLOVENSKEM RURALNEM OKOLJU POD AVSTRO-OGRSKO

Prispevek obravnava odnose med narodnimi skupnostmi Avstro-Ogrske na podeželju slovenskih dežel, še posebej v odnosu med Slovenci in Nemci. Odnosi med različnimi narodnostmi so bili pogosto antagonistični, tudi če tabori niso bili jasno opredeljeni, saj je bila identiteta posameznikov podvržena številnim vplivom in spremembam. Skupnosti so uporabljale ekonomski nacionalizem in tako skušale zavarovati svoje ekonomske interese na račun drugih skupnosti. Na individualni ravni je bilo osrednje orodje za doseg tega cilja bojkot, se pravi obiskovanje samo trgovin in obratov z blagom ustreznega nacionalnega porekla. V vsakdanjem življenju takšna delitev ni bila stroga, je pa postala veliko opaznejša v času nacionalnih napetosti, ki so se na Slovenskem zgodile po septembrskih nemirih leta 1908. Točen obseg bojkota ni znan, čeprav je jasno, da je dosegel slovensko podeželje in trajal vsaj nekaj tednov ter spotoma okrepil nacionalne identitete.

Ključne besede: ekonomski nacionalizem, ruralno gospodarstvo, gospodarski bojkot, Svoji k svojim, Avstro-Ogrska

* PhD, Research Assistant, Institute of Contemporary History, Privoz 11, 1000 Ljubljana, ivan.smiljanic@inz.si; ORCID: 0000-0001-8202-8338

ABSTRACT

The article explores the relationships between the national communities of Austria-Hungary in the rural regions of the Slovenian lands, particularly between Slovenians and Germans. Interactions among different nationalities were often hostile, even when no clear divisions existed, as individuals' identities were subject to many influences and changes. Communities employed economic nationalism to protect their own interests, often at the expense of others. At an individual level, the primary means of doing this was the boycott, which involved visiting only shops and establishments that sold goods of specific national origin. In daily life, such divisions were not strictly enforced, but they became much more apparent during periods of national tension, such as after the September riots in 1908. The exact scope of the boycott remains unknown, but it is evident that it extended into the Slovenian countryside and lasted for at least several weeks, reinforcing national identities along the way.

Keywords: economic nationalism, rural economy, economic boycott, Each to Their Own, Austria-Hungary

---

Introduction

Economic nationalism is a specific type of ideologically driven economic programme, more aligned with ideology than with scientific theory, that advocates for the interests of one national group over those of individuals and especially over other ethnic groups.¹ Viewing issues of nationhood and the economy through the lens of economic nationalism enables us “to tell stories about the economy, wealth, power, identity, sovereignty, and space”.² On a broad scale, economic nationalism may manifest as a state-backed policy of self-sufficiency aimed at advancing its own economic aims through various measures, most notably protectionism. It can also significantly shape the actions and business practices of individual entrepreneurs and companies at the local level, to the extent that they may behave irrationally from a purely economic standpoint. For example, entrepreneurs may refuse to do business with potential partners or serve certain customers because of differing political views or national identities. In this context, the main way for customers to express their dissatisfaction is to boycott a particular business or entrepreneur that does not align with their national identity. Therefore, when nationalism spills over into the business world, it can have a

---

1 The basic literature on economic nationalism in the past and present includes: Helga Schultz and Eduard Kubù, eds., *History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe* (Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2006). Stefan Berger and Thomas Fetzner, eds., *Nationalism and Economy: Explorations into a Neglected Relationship* (Budapest, New York: CEU Press, 2019). Andreas Pickel, ed., *Handbook of Economic Nationalism* (Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing, 2022).

2 Natalie Koch, “The Political Geography of Economic Nationalism,” in Andreas Pickel, ed., *Handbook of Economic Nationalism* (Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing, 2022), 15.

strong, often negative, impact on the economy, as it can, at least in extreme cases, lead to the financial collapse and bankruptcy of an entrepreneur. Businessmen and merchants, therefore, need to be careful about the image they project to avoid punishment, such as a broken window display or a boycott.

The ideology of economic nationalism was widespread across 19th-century Europe as a vital tool in nation-building. While the primary aims of nationalist movements were to forge nations composed of individuals with a strong sense of belonging to a broader ethnic group, it was also believed that political and cultural progress needed to be underpinned by economic strength. A well-rounded and developed nation, therefore, required a synergy of all these elements. This fostered the nationalist view that the economy should serve only a specific group, not others, in the nation's interest. Consequently, this often led to the creation of parallel economic systems, accompanied by segregation and self-imposed isolation. A typical example in Austria-Hungary was the implementation of parallel systems within the cooperative movement,³ where the network of cooperatives was divided along national and political lines, so that multiple cooperatives in the same village were not uncommon.⁴ While these ideals were successfully realised in some areas, there were many instances where this remained only a theoretical aspiration – a propagandistic call to action in the press and political speeches – since achieving complete self-reliance was a challenging, if not impossible, task. There was still considerable overt or covert collaboration among the officially competing networks. Small-scale merchants from different ethnic groups had few options available and sourced their goods from the same suppliers. In short, practice often diverged significantly from theory and political slogans.

This article examines business failures in Slovenian rural areas during the Austro-Hungarian period, largely attributable to economic nationalism. The Austro-Hungarian era was characterised by national tensions and conflicts, especially among Slovenians, Germans, and Italians. The Duchy of Carniola, covering most of present-day Slovenian territory, had a Slovenian majority, with fewer nationalist tensions. Conversely, the region of Lower Styria, in the eastern part of today's Slovenia, included towns such as Maribor/Marburg, Celje/Cilli, and Ptuj/Pettau, which had a German majority,⁵ whereas the rural areas were mostly Slovenianised. For example, according to the 1910 census, six out of seven people in Ptuj declared German as the language they use daily, while in the surrounding rural areas, 95% of inhabitants – afflicted by typical peasant issues of the time, such as fragmented estates and slow agricultural modernisation – chose Slovenian as their main language.⁶ A similar situation

3 Torsten Lorenz, ed., *Cooperatives in Ethnic Conflicts: Eastern Europe in the 19th and Early 20th Century* (Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2006).

4 For further information on the history of Slovenian cooperative movement, see: Žarko Lazarević, Marta Rendla, and Janja Sedlaček, *Zgodovina zadružništva v Sloveniji (1856–1992)* (Ljubljana: Zadružna zveza Slovenije, 2023).

5 For further information on the history of Germans in these towns during the Austro-Hungarian period, see: Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik: politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)* (Maribor: Založba Obzorja, 1997).

6 Ljubica Šuligoj, "Ptuj – 'nemška trdnjava' na slovenskem Štajerskem," in Bojan Terbec, ed., *Septembrski dogodki 1908: zbornik* (Ptuj: Zgodovinsko društvo, 1998), 14, 17.

existed in the western Slovenian regions, roughly along today's Slovenian border with Italy: the city of Trieste/Trst/Triest, the Monarchy's main port, was mostly Italian, while the suburbs and surrounding agrarian regions were predominantly Slovenian and Croatian.

Although the division between urban and rural areas across Slovenian lands was not entirely based on ethnicity, the dominant belief at the time was that “[w]hoever came from the countryside was without exception Slovenian-national”.⁷ The border regions were hotspots of tension in both urban and rural environments, and these tensions often spilled over into the economic sector. An example illustrating these divisions is a story from the memoirs of Ruda Jurčec, who recalled a large fire at a merchant's storage – a German-sympathising Slav (so-called *Deutschtümler*) – in Ormož/Friedau during the final years of Austria-Hungary, where both German and Slovenian fire brigades responded:

I heard the merchant's name mentioned among the people – he was a Croat by birth but had Germanised his name – saying that he was nowhere to be found, that no one knew his whereabouts. That was why the fire brigades were slower, and the members of the German fire brigade (mostly Slovenians who served the Germans) simply refused to move. It was as if no one was in a hurry to put out the fire; they only cared that it did not spread. [...] When the fire had subsided, and the firefighters were lazily leaving, one of the women whispered into my sister's ear: “You know, he set the fire himself, the sloppy *Deutschtümler*; he was on the brink of bankruptcy and thinks he will get away with it ...” [...] The fire destroyed the warehouse of a merchant who was not dear to our hearts. I heard the word “bankruptcy”, and it sounded as if there was death in it. A few years later, the German store in fact disappeared.⁸

Choosing and Projecting an Identity or Avoiding It⁹

Before we delve deeper, it is essential to pause and consider the nature of national identity. The process of nationalisation is complex, influenced by various forces that shape an individual's identity. Some aspects are chosen freely by the individual; others are shaped by environmental pressures that force a decision. Contemporary research shows that the paths of national identification – which may seem straightforward at first glance – can be complex and lead to ambiguous, variable outcomes. While nationalist struggles were undeniably significant in the Slovenian lands within Austria-Hungary (and beyond), recent scholarship indicates that it is incorrect to assume these divisions were always clearly defined in the sociopolitical sphere. Who constitutes “us” and who

---

7 Fran Šuklje, *Iz mojih spominov: I. del* (Ljubljana: Katoliško tiskovno društvo, 1926), 14.

8 Ruda Jurčec, *Skozi luči in sence I: prvi del (1914–1929)* (Ljubljana: Prešernova družba, 1991), 21–22.

9 The chapter is based on previous research synthesised in Žarko Lazarević and Ivan Smiljanić, “Vmesna identiteta in podjetniki v avstro-ogrski dobi,” *Prispevki za novejšo zgodovino* 65, No. 2 (2025): 31–53.

are “they” was not always obvious or seamlessly incorporated into everyday situations; instead, national identity was often fluid, and sometimes muddled or contradictory.¹⁰

The category of in-between national identity, which could be supranational, non-national, or a hybrid of multiple identities, was universally adopted as a pragmatic strategy for everyday survival. Newspapers and documents available to researchers analysing such questions were most often based on strong positions of particular national and political beliefs; sources reflecting more complex identities are comparatively rare and limited to individual cases. However, unshakeable beliefs should not be attributed to the entire society, which was willing to negotiate its identity to a greater extent. For example, due to indifference,¹¹ fickleness, and, above all, pragmatism from day to day and even from situation to situation,¹² many Slovenians would present themselves as Germans on a particular occasion, and vice versa. This fluidity, while difficult to conceptualise today, was a widespread occurrence that usually prevailed among peoples who cohabited, except during periods of national tensions and consequent (temporary) polarisation. The economic world operated according to similarly loose and pragmatic laws, except that here the risk was greater and the penalty for mistakes could be harsher, easily affecting the financial and material status of the “delinquent”.

What did all this mean for a typical rural small-scale entrepreneur, merchant or craftsman in the remote Lower Styrian or Carniolan countryside? The majority were far more vulnerable than large-scale national or international companies, so they behaved accordingly – that is, pragmatically, even though their methods could be elusive. There was no simple, universal recipe for staying out of trouble. If one decided to openly promote their firmly established national identity, they risked a boycott by a large part of potential customers. A shop vocally promoting itself as Slovenian, German, Italian, Hungarian, etc., could attract enough nationalist clientele, even if that meant the rest of the shoppers avoided it. However, if it provided poor service, it alienated even its loyal base, which could be a death sentence. Shoppers stopped boycotting the “national enemy’s” shops for many reasons, ranging from poor service and competitors’ lower prices to the “enemy” shop simply being closer to their homes.¹³ On the other hand, those merchants who tried not to meddle with national

10 Janine Schemmer and Klaus Schönberger, “Doing In-Between in the 19th Century in the Alps-Adriatic Region: Everyday Forms and Subjectivation Beyond Nationalising and Ethnicising Subjection,” *Traditiones* 53, No. 3 (2024): 21–44.

11 For further information on the role of national indifference in Austria-Hungary and elsewhere, see: Rogers Brubaker, *Ethnicity Without Groups* (Cambridge, London: Harvard University Press, 2006). Tara Zahra, “Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis,” *Slavic Review* 69, No. 1 (2010): 93–116. Pieter Judson, “Nationalism and Indifference,” in Johannes Feichtinger and Heidemarie Uhl, eds., *Habsburg Neu Denken: Vielfalt und Ambivalenz in Zentraleuropa: 30 kulturwissenschaftliche Stichworte* (Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2016), 148–55. Pieter Judson, *The Habsburg Empire: A New History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019).

12 Gábor Egrý, “Beyond Politics: National Indifference as Everyday Ethnicity,” in Maarten Van Ginderachter and Jon Fox, eds., *National Indifference and the History of Nationalism in Modern Europe* (Abingdon, New York: Routledge, 2019), 145–60.

13 For an early discussion on these questions, see: “Bojkot in geslo ‘Svoji k svojim!’,” *Edinost*, 20 September 1908, 1.

identity and wanted to push it into the background, or simply expressed general indifference to the topic, risked being branded as indecisive and lukewarm when it came to fighting for the national cause. Regardless of the merchants' personal opinions of themselves, they were easily branded in the public eye as members of one group or another, a label that was very difficult to erase. In practice, perhaps the best results were achieved by those merchants whose national background was well known to the public, neither intentionally obstructed nor loudly promoted, and who offered good service. The quality of service or goods was the best advertisement for any businessman, regardless of their identity.

Although experts confirm that the influence of politics on the economic environment was significant during the period under discussion, it remains difficult to discern the finer details, particularly how people managed this issue in everyday life, where pragmatism should not be underestimated. Unless there was a time of tension requiring everyone to take a clear stance on the national stage, people were not consistently devoted followers of the nationalist ideology; they could and often did behave in a relatively pragmatic manner. The writer and liberal politician Josip Vošnjak described a situation in a small Lower Styrian town in the late 19th century, which he stated "was the same everywhere", as follows:

Artisans and merchants preferred to earn a lot without working too much. The vast majority [...] were indifferent to public affairs, whether political or national. Everyone visited the taverns in the morning for the 'Gabelfrühstück' and in the evening for dinner, and the cafés for black coffee and cards after lunch. They showed no interest in reading newspapers. The greatest amusement was when a small scandal arose, which was then discussed until a new minor affair took its place.¹⁴

Rural merchants and craftsmen had to be cautious to avoid being boycotted for political reasons, but in reality, it is difficult to definitively identify any cases of a rural merchant's financial collapse or bankruptcy directly caused by such a boycott. This is because sources are both limited and biased, and the reasons for financial failure are often complex and not attributable to a single factor. The article should therefore be regarded as a basis for further research on the topic, rather than a comprehensive or final contribution.

---

14 Josip Vošnjak, *Spomini: prvi zvezek: prvi in drugi del 1840 do 1867. l.* (Ljubljana: Slovenska matica, 1905), 110–11.

The Golden Age of Economic Nationalism in Austria-Hungary

Although the term itself was not in public use before the 1930s, economic nationalism was a widely held philosophy across Austria-Hungary, including the Slovenian lands. Research indicates that “over time[,] market integration became systematically biased: regions with a similar ethno-linguistic composition of the population displayed significantly smaller price gaps between each other than regions with different compositions”; therefore, “intensifying intra-empire nationality conflicts led to severely asymmetric patterns of market integration – economic nationalism mattered”.¹⁵ Given the ethnically diverse nature of the Habsburg territory, it was relatively easy for national groups to blame one another for their financial losses.

The economic effects of national disputes are evident in many examples among the ethnic groups that made up Austria-Hungary. One of the main divisions was certainly between the two main parts of the empire: Austria and Hungary. In 1906, the latter established the so-called National Tulip Garden Association (*Országos Tulipánkert Szövetség*), whose members – many of whom were women – promoted Hungarian economic independence and encouraged the purchase of Hungarian goods by organising social events such as fairs, parties, and concerts. Exclusivity also became common at the local level. Jewish entrepreneurs, for example in Croatia, often felt that such initiatives were aimed primarily against them.¹⁶ When merchants tried to be inclusive, they faced a different kind of problem. At the turn of the century, the press reported on a well-known Viennese mail-order salesman, Emil Storch, who found himself nearly bankrupt; he mainly attributed his difficulties to the need to print his catalogues, posters, and other materials in all 18 languages spoken in the Monarchy, which forced him to drastically scale back and focus only on German-speaking customers.¹⁷ The opposite scenario could also invite criticism; when, in 1911, chicory producer Norbert Minibek in Vuhred/Wuchern, Lower Styria, went bankrupt, he was criticised in the Slovenian press for using only German on his products.¹⁸

As mentioned, the main method available to a regular customer wishing to express dissatisfaction for any reason was a boycott, described as “a legitimate method of political struggle”.¹⁹ Any type of establishment could be boycotted: a small merchant, a bank, a cooperative, or a nationwide company. Instead, buyers were encouraged to purchase goods or conduct business only at establishments owned by members of the same ethnic group, thereby strengthening their national and patriotic feelings and fostering national unity, all while supporting the development of the local economy.

---

15 Max-Stephan Schulze and Nikolaus Wolf, “Economic Nationalism and Economic Integration: The Austro-Hungarian Empire in the Late Nineteenth Century,” *Economic History Review* 65, No. 2 (2012): 654.

16 “Ratno gospodarstvo i Židovi,” *Židov*, 15 November 1917, 2.

17 “Oglasil konkurz zaradi jezikovnih razmer v Avstriji,” *Soča*, 15 May 1900, 3.

18 “V Vuhredu,” *Slovenski narod*, 1 April 1911, 2.

19 Žarko Lazarevič, *Plasti prostora in časa: iz gospodarske zgodovine Slovenije prve polovice 20. stoletja* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009), 314.

“The call for a boycott was typically made not offensively but defensively, as a positive, inward-looking motto aimed at maintaining economic ties solely within one’s own national group and purchasing only goods of ‘domestic’ origin.”²⁰ This economic philosophy evolved into a movement that produced a well-known motto, which can be translated as “Each to Their Own” or “Stick to Your Kind”. The Slovenian version is “*Svoji k svojim*”, while the German equivalents are “*Jeder zu den Seinen*”, “*Eigene zu Eigenen*”, or, for Slovenian lands, “*Hie Deutsche, hie Slowenen*”. Other versions found in the Habsburg territories include the Czech “*Svůj ke svému*”, which is very likely the original form adopted by other Slavs, the Polish “*Swój do swojogo*”, and the Croat “*Svoj k svome*” or “*Svoj k svomu*”.²¹ The phrase was also chosen by the aforementioned Josip Vošnjak as the title of his 1889 comedy play, although he intended it more in a cultural than economic context.²² Other variations also appeared. A milder version of the motto, commonly used among Slovenians, was “Isn’t it nicer to trade among ourselves?”²³ while in the Croatian Istrian press, the version “Stick to your kind and everyone will be better off” can be found.²⁴

Sometimes, a merchant’s strong promotion of their national identity could backfire if they did not provide quality service. For example, some Slovenian merchants exploited nationalist struggles by offering so-called national goods (*narodno blago*) – products made, distributed, and sold entirely by Slovenians – which were of poor quality. While they relied on the expectation that “their own” would still buy Slovenian goods rather than purchase them from stores owned by supposed national enemies, customers’ pragmatism often prevailed. Public calls emerged to adapt the “Each to their own” motto into a more precise version: “Let the national merchant be the one who has the best national goods, and at the best price!”²⁵ Therefore, sticking to buying only from members of the same national group had its limits.

The Slovenian Interpretation of the “Each to Their Own” Doctrine

---

Most researchers agree that the roots of economic nationalist struggles in Slovenian lands date back to the late 1860s, with the mid-1870s marking the first time these efforts became more prominent publicly. Slovenian newspapers reported

20 Rudolf Jaworski, “Zwischen ökonomischer Interessenvertretung und nationalkultureller Selbstbehauptung: Zum Wirtschaftsnationalismus in Ostmitteleuropa vor 1914,” *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 53 (2004): 266.

21 Ibidem, 265–66. Božidar Jezernik, “‘Svoji k svojim!’: politične in družbene dimenzije slovenskega narodnega vprašanja,” *Etnolog* 18, No. 1 (2008): 66–67. Filip Čuček, *Svoji k svojim: na poti k dokončni nacionalni razmejitvi na Spodnjem Štajerskem v 19. stoletju* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016), 8–9, 79, 135. Karel Müller, “Heslo ‘svůj k svému’ v hospodářské emancipaci české společnosti: česká společnost, nacionalismus a národní hospodářství,” *Střední Evropa: revue pro středoevropskou kulturu a politiku* 89 (1999): 109–23; 90 (1999): 88–104.

22 Josip Vošnjak, *Svoji k svojim: veseloigra v enem dejanji* (Ljubljana: Narodna tiskarna, 1889).

23 Dragan Matić, *Nemci v Ljubljani: 1861–1918* (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002), 129. Lazarević, *Plasti prostora in časa*, 313.

24 “Pozor čitatelji,” *Omnibus*, 15 October 1907, 1.

25 Janko Serbec, “Železne postave,” *Slovenski narod*, 21 August 1881, 2. Jezernik, “‘Svoji k svojim!’” 68–69.

that Slovenian women in Ljubljana/Laibach/Lubiana were boycotting non-national merchants, opting to buy only from merchants of the same nationality. This initiative was likely motivated by the recent German takeover of the Carniolan Chamber of Commerce and Industry and by alleged manipulations that occurred during the process. The main aim of this and subsequent boycotts was to persuade the opposing side to consider not only economic, but also political and cultural interests of the entire national group. This deeply unsettled the German press, which questioned the emergence of what it described as an allegedly unnatural trait in women's character.²⁶ It was during this period that the motto "Each to Their Own" became embedded in the Slovenian press. Before long, it became a common feature in nearly every article on the state of the Slovenian economy, almost serving as a rallying cry. A frequently-quoted passage from the *Slovenski narod* newspaper states:

The previously silent unrest is beginning, which signals to our Slovenian compatriots: buy everything you need and can from Slovenian retailers; continue working and sourcing all you require, if possible, from local Slovenian craftsmen. Do not enter a Deutschtümler store or visit the workshop of the Germanised individual who works, votes, and shouts with the Deutschtümler. – Each to their own!²⁷

From that time onwards, Slovenian newspapers waged an all-out cultural struggle or *Kulturkampf* against the Germans living in Slovenian territory. They were filled with a particular sentiment that could be described as "economic Schadenfreude". Whenever a German company, large or small, went bankrupt, the press reported it with undisguised joy, claiming it demonstrated the further decline and moral (as well as financial) decay of their national enemies. Bankrupt German businessmen targeted in this way were explicitly declared enemies of the Slovenians. Understandably, most merchants treated in this manner came from urban centres; a few, however, were more active in (semi-)rural areas. When German or German-supporting Slovenian rural landowners, timber merchants, and others went bankrupt, the Slovenian press rarely failed to mention that the event severely harmed local peasants.²⁸

In Carniola, the rural region that drew the most attention from an economic nationalist perspective was the forested area around the town of Kočevje/Gottschee, where the Gottscheers, a group of medieval German settlers who maintained their Germanic identity, resisted the Slavic and Slovenian political and economic influence, although they remained bilingual and in constant contact with them.²⁹ Consequently, on the rare occasion when a Gottscheer faced a setback, the Slovenian press celebrated the event. The *Slovenski narod* newspaper reported with joy on the bankruptcy

26 Matić, *Nemci v Ljubljani*, 129–31.

27 "O nemškutarskih trgovcih in obrtnikih," *Slovenski narod*, 22 April 1875, 1.

28 For example: "V konkurz," *Slovenec*, 10 September 1913, 3.

29 For a critical view of the concept of an isolated German linguistic island which has gone unquestioned for decades, see: Anja Moric, "A German 'linguistic island' or a linguistically mixed region? Multilingual practices in the Kočevska (Gottschee) area," *Traditiones* 50, No. 2 (2021): 123–40.

of the Kočevje iron merchant Josef Barthelmä, describing him as a “well-known Germanophile and intolerant fanatic” who “drove the Slovenian peasants out of his store, although he could not exist without them at all”.³⁰

In Lower Styria, the situation was even more difficult than in Carniola due to the more balanced distribution of Slovenians and Germans. From the German perspective, the boycotts by Lower Styrian Slovenians were “of a different, much more tragic nature” than those in Carniola, as this was “where the pan-Slavic movement fought not against powerful German companies, but against small, weak businesses” – that is, small merchants and craftsmen who posed no real threat and whose decline only harmed the local economies as a whole.³¹ The Slovenian press, however, was very explicit in its demands:

Slovenians, we are being defeated by our own humility, which is already absurd, and cowardice, which deserves nothing more than school beatings! Slovenians of Lower Styria: Boycott the Celje Germans and Deutschtümlers, and you [...] will step on their necks. Do not support them in any way – instead, avoid them always and everywhere, and you will see how humble they will become before you. [...] Ergo – to work!³²

Slovenian newspapers in Lower Styria frequently criticised Slovenian buyers for being excessively submissive to German merchants. One such example was a certain Steinklauber, owner of a brick factory in Pragersko/Pragerhof, who also established a local German school attended by Slovenian children. This was seen as a blatant attempt at Germanising young Slovenians by a hypocritical businessman who had become wealthy through Slovenian capital but was politically antagonistic towards Slovenians.³³

Another Lower Styrian example was the Laško/Tüffer brewer Julius Larisch – according to the Slovenian press, “the leader of the party opposing us in Laško, the founder of the local group of the German *Schulverein* [School society] there, and an opponent of the Slovenians in everything”. When he went bankrupt in 1885, the *Slovenski narod* newspaper did not fail to note that “his friends in Laško will be pretty badly affected by his economic demise”.³⁴ Larisch’s bankrupt brewery was acquired by the Žalec/Sachsenfeld brewer Simon Kukec, who, to the delight of Slovenians, transformed it into a local pillar of Slovenian national identity.³⁵

Similar patterns can be observed in Carinthia. The most notable example from the region is landowner and factory owner Martin Pleschiutschnigg from near Slovenj Gradec/Windischgrätz, who owned extensive estates and was described by the Slovenian press as “our national opponent and an ‘excellent’ supporter of the German-Liberal Party”. When he went bankrupt in 1895 due to the collapse of a Klagenfurt/

30 “Konkurz je napovedal v Kočevju,” *Slovenski narod*, 13 May 1912, 4.

31 Karl Linhart, *Der Abwehrkrieg des unterländischen Deutschtums* (Pettau: Deutscher Verein, 1910), 52.

32 “Tako pišejo pristni Nemci,” *Domovina*, 13 August 1897, 3.

33 “Iz Slov. Bistrice,” *Domovina*, 7 June 1907, 4.

34 “V Laškem trgu,” *Slovenski narod*, 28 August 1885, 3.

35 Edo Jelovšek, “Zgodovina pivovarništvva v Laškem,” in Jože Maček, ed., *Laški zbornik 2002* (Laško: Knjižnica, 2002), 214–16.

Celovec merchant to whom he had lent money, it was reported that he escaped to Germany.³⁶ The Klagenfurt Slovenian newspaper *Mir* noted: “Martin Plešivčnik, a large landowner below Uršlja Mountain, a supporter of the German Liberal Party, disappeared. He left extensive debts; his liberal creditors are now scratching their heads.”³⁷ A subsequent account (from the socialist Yugoslav period) suggests that Pleschiutschnigg was far from popular among the Slovenian peasantry in Carinthia; he was described as a heartless plunderer of the Carinthian forests who enjoyed flaunting his wealth, until it all collapsed due to excessive spending. This version claims he fled to the United States and eventually ended up with his son in Tarvisio/Trbiž/Tarvis and finally in Graz/Gradec, where he died in obscurity. His estates were mostly purchased by an enigmatic Italian figure, Marquis Dominique Pandolfi, Prince de Guttadauro, who was apparently also unsuccessful in managing them, as he went broke in just three years.³⁸ The Slovenian press suggested that Pleschiutschnigg’s surname was a Germanised version of Plešivčnik, and some earlier reports indeed used that version and spoke highly of him, praising him as a successful Carinthian businessman.³⁹ With his changed identity, he went from being celebrated to people rejoicing in his downfall.

Is it possible to argue that economic nationalism contributed to the downfall of Pleschiutschnigg and others? The absence of accessible data prevents us from definitive conclusions. However, it is clear that ethnicity played a significant role in the Slovenian press when reporting on the failures and bankruptcies of German or German-sympathising businessmen. Yet, the “economic Schadenfreude” in such reports was certainly not exclusive to the Slovenian press.

The German Responses

The German community went along with it. The German-sympathising newspapers from Carniola and Lower Styria, especially *Deutsche Wacht* and *Štajerc* (published in Slovenian and aimed at attracting the Lower Styrian countryside away from Slovenian national struggles towards cooperation with German peasants, craftsmen and merchants),⁴⁰ were filled with cynical reports and commentaries mocking the Slovenian economic situation and reassuring readers that the German economy remained as strong as ever. “Isn’t it amusing,” *Deutsche Wacht* wrote, “when Pervaks [Slovenian political leaders] who display the slogan ‘Each to their own’ on their banners, get upset about alleged defamation and want to parade around with a crippled sense of justice? Comedians!”⁴¹ However, there were also many complaints about

---

36 “Konkurz,” *Slovenec*, 30 April 1895, 4.

37 “Na Štajerskem,” *Mir*, 10 May 1895, 61.

38 “Aus Windisch-Graz,” *Deutsche Wacht*, 10 October 1895, 4. Fr. Sušnik, “Naša gora,” *Koroški fužinar*, 27 August 1952, 2.

39 “Iz Celovca 22. julija,” *Slovenski narod*, 23 July 1886, 3.

40 Šuligoj, “Ptuj – ‘nemška trdnjava,’” 20–21. Kristina Šamperl – Purg, “Septembrski dogodki v luči časopisa *Štajerc* in nekaj izhodišč za opredelitev leta 1908 kot prelomnega v slovenski zgodovini,” in Bojan Terbut, ed., *Septembrski dogodki 1908: zbornik* (Ptuj: Zgodovinsko društvo, 1998), 69–79.

41 “Die ‘Domovina,’” *Deutsche Wacht*, 14 August 1904, 3.

the unfairness of Slovenian boycotts, describing them as a ruthless, fanatical “holy war” full of blind nationalist rage and outright lies, such as widespread claims that Slovenian peasants were being beaten by German merchants. What the Lower Styrian Slovenians perceived as German control of the largest cities and therefore the entire region, the local Germans viewed as pockets of German urban influence surrounded by a threatening ocean of Slovenian rural enemies.⁴² What particularly offended rural Germans was the Slovenian view that their ancestors had encroached on this land and were living off Slovenian bread. Since Maribor, Ptuj, and Celje relied on their rural surroundings, the complaint that “the peaceful Slovenian rural population is being incited against the German working classes to a ruthless national boycott”⁴³ was common in the German press. This is why the German community strongly supported criminalising incitement to business boycotts, as this could prevent “the mischief of the Slovenian hate press, which aims to starve German merchants and business owners”.⁴⁴

The methods employed by the Germans to counter Slovenian economic pressure were quite broad. To start with, since the late 19th century, they published semi-secret brochures – guides to German-loyal companies meant to help German buyers choose suitable businesses from Carniola, Lower Styria, Carinthia, and other regions.⁴⁵ During times of strained relations, it was apparently common for German entrepreneurs to dismiss some or all of their Slovenian workers or to prohibit them from using Slovenian-owned shops and inns, even though most of their profits came from Slovenians themselves.⁴⁶ It should be noted that these claims were mainly published in the Slovenian press in a defamatory manner, so the true scale of this phenomenon remains uncertain. Another innovative German tactic was propaganda through simple poems. Just before World War I, the Slovenian press was disturbed by the following German verses, inspired by nursery rhymes designed to teach children about Christian values:

Let German craftsmanship adorn your house,
 Never decorate it with foreign goods;
 Whatever is in your rooms –
 Show that you are a German.
 You must support your own people,
 Not always use other people's purses;
 Therefore, your first principle should be:
 “I buy only from Germans”.⁴⁷

42 Karl Linhart, *Der Abwehrkrieg des unterländiscen Deuschiums* (Pettau: Deutscher Verein, 1910), 52–53.

43 “Die neueste Blüthe des wirtschaftlichen Kampfes der slovenischer Volksverhetzer,” *Deutsche Wacht*, 28 January 1900, 1–2.

44 “Ein neues Pressgesetz,” *Deutsche Wacht*, 15 June 1902, 2.

45 “Opozarjamo,” *Domovina*, 6 July 1908, 2. “Kdo je začel z bojkotom?,” *Notranjec*, 2 January 1909, 5.

46 “Celjski izgredi,” *Slovenec*, 19 August 1899, 5. “Boj nemških trgovcev proti slovenskim trg. pomočnikom,” *Slovenec*, 14 November 1903, 4.

47 “Bojkotiranje Slovanov – prva nemška dolžnost,” *Slovenski narod*, 2 January 1913, 4.

Slovenian dissatisfaction with double standards was palpable. In their view, the poem attested “to the intensity and consistency with which the Germans wage their economic struggle against the Slavs”, while also demonstrating how unrestricted the German press freedom was: “Among the Slavs, even the slightest hint at economic matters is impossible [...], while the Germans are allowed to unabashedly announce the boycott of the Slavs in prose and verse”.⁴⁸

Perhaps the most effective German measure took place in 1889. As *Deutsche Wacht* stated:

Truly, serious deliberations are necessary! The economic question has become central to the national struggle. Indeed, the “Each to their own” stance of our opponents has already, with terrible bitterness, elevated the economic boycott to the most important and vigorous national weapon. But we, Germans, have also not remained inactive in this regard. In the most problematic zones, we oppose the boycott on national grounds with a national protection policy that aims to strengthen and safeguard endangered German livelihoods, including those of the German peasants and entrepreneurs. This is the formation of the German Protection and Defence Association, “Südmark”.⁴⁹

Südmark was a German nationalist society aimed, according to its supporters, at assisting endangered Germans living in ethnically mixed regions of Austria-Hungary (such as Lower Styria) by providing economic and financial support to peasants and artisans and by purchasing rural land to settle new German colonists.⁵⁰ As such, it directly challenged Slovenian rural economic interests and was often subjected to heavy criticism or mockery by the Slovenian press. “This association,” the reports claimed, “is nothing more than a union of Germans and *Deutschtümmler* Slovenians, which boycotts Slovenians [...] and endeavours to completely collapse our nation.” Thus, it has become “a legitimised means of boycotting Slovenians, standing in the service of the Great German thought”.⁵¹ Slovenian reports about bankrupt Germans who were also members of *Südmark* were thus especially cynical and mocking. One such example was the case of the innkeeper and landowner Jakob Novak from Lovrenc na Pohorju/Sankt Lorenzen am Bachern, who was criticised as a supporter of the *Grossdeutscher* whose inn was a meeting place for the Germans and *Deutschtümmler*. The fact that he had to spend a week in prison for fraudulent bankruptcy in 1913 was particularly highlighted.⁵²

48 Ibid.

49 “Heil Südmark!,” *Deutsche Wacht*, 7 September 1899, 1.

50 Šuligoj, “Ptuj – ‘nemška trdnjava,’” 22.

51 “Utrinki iz naše kranjske politike,” *Slovenski list*, 14 May 1898, 1.

52 “Zopet eden,” *Slovenec*, 9 October 1913, 3.

The 1908 Escalation

The most significant turning point in the polarised Slovenian-German relations was the events of 1908. The situation grew increasingly tense throughout the year, and references to a Slovenian boycott were already emerging in the summer. In the Littoral region, Italian merchants became unwelcome at local fairs,⁵³ and the same was happening in Lower Styria, as a declaration by the *Sokol* gymnastics society illustrates: “On 15–16 August, there will be a large *Sokol* celebration in Ljutomer/Luttenberg. In addition to Slovenian innkeepers, a few German ones also wish to attend. We will only support those who have decorated their tents with [Slovenian] tricolours and boycott all others.”⁵⁴ In September (hence the name “the September events”), an assembly of the Slovenian national defence organisation Cyril-Methodius Society was held in Ptuj, which was traditionally regarded as a German city, so the local Germans perceived it as an obvious provocation. As a result, a group of German demonstrators disrupted the event. This caused an uproar among Slovenians and led to widespread demonstrations. Matters escalated on 20 September in Ljubljana, where the army fired on a group of Slovenian protesters, killing two: Ivan Adamič and Rudolf Lunder. They immediately became Slovenian martyrs and symbols of the deeply felt anti-German sentiment. While the events also sparked German demonstrations across Austria-Hungary, including in Klagenfurt, where the provincial government ordered the physical protection of Slovenian buildings, the Slovenians collectively regarded the Germans as responsible for the events. The political crisis spilled over into the economic sphere. First, Slovenians demanded, and sometimes carried out, the removal of German inscriptions from shops in Ljubljana. Then, they used their primary weapon against the German economy: a boycott. The main institution targeted by Slovenian anger was the Carniolan Savings Bank in Ljubljana, regarded as the backbone and principal financier of the German economy throughout the duchy. A bank run was organised to deplete the savings bank’s funds and render it insolvent, but the effort only made a dent in its financial stability. For at least a few weeks, enthusiasm for the widespread boycott was high, but soon news of Austria-Hungary’s annexation of Bosnia and Herzegovina became the new focus.⁵⁵

As mentioned, we can only discuss large-scale boycotts during periods of national tension, when a struggle for the national cause replaces everyday pragmatism. The year 1908 was the most notable example in Slovenian territory before World War I, although it should be noted that even on that occasion, the Slovenian political camp was not united. The boycott was primarily a liberal initiative, promoted in the liberal newspaper *Slovenski narod*, as conservatives and social democrats regarded it as either

---

53 “Svoji k svojim’ na Goriškem,” *Naš list*, 27 June 1908, 4.

54 “Iz Ljutomera,” *Narodni list*, 23 July 1908, 3.

55 Matić, *Nemci v Ljubljani*, 345–54. Branko Goropevšek, “Kaj takega je mogoče pri nas v Avstriji sedaj v 20. stoletju? Odmev in pomen septembrskih dogodkov leta 1908,” in Bojan Terbec, ed., *Septembrski dogodki 1908: zbornik* (Ptuj: Zgodovinsko društvo, 1998), 47–61. Nataša Henig Mišičič, “Carniolan Savings Bank and Slovenian-German relations in 1908 and 1909,” *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, No. 1 (2020): 47–70.

illegal or too risky due to its potential to destabilise the economy or as an attempt by the liberal bourgeoisie to profit from boycotting German institutions.⁵⁶

After the burst of spontaneous reactions, a question arose among the Slovenian public that initially seemed to have an obvious answer, at least before it was examined in detail: which companies are genuinely Slovenian, and which are German? Which of them should be boycotted? *Slovenski narod* elaborated in a short essay: “A somewhat peculiar question at first glance, because one might assume it would not be difficult [...] to distinguish a Slovenian from a non-Slovenian. However, through our long-standing indifference and hastily satisfied national indulgence, it has developed to the point where it is now common to regard a very colourful company as Slovenian.” The newspaper suggested that wealthy and influential patrons had established many friendly business contacts and a complex network of protections. At the same time, many important details – such as “whether the merchant employs Slovenian workers in his shop, whether his relatives speak Slovenian, whether there is a Slovenian spirit among his relatives, whether the children are brought up in the Slovenian spirit, and whether he directly or indirectly supports German organisations by providing them with money” – were not discussed. The new requirement for who a Slovenian businessman should be, the newspaper claimed, was anyone who not only had Slovenian roots and political convictions but also clearly demonstrated, through their public acts and financial support, that they were an adherent of Slovenian institutions, from schools to humanitarian societies.⁵⁷

Despite philosophical debates, the Slovenian public paid little attention to the details in everyday life. Boycotts and occasional assaults on German-owned shops spread beyond urban centres, incited by fiery articles in Slovenian newspapers, lists of recommended Slovenian stores, and forbidden Germanophile outlets, along with new slogans accompanying “Each to their own”, such as “When paying a krone or a heller, always say: I remember Ptuj” and “Slovenian men and women should only buy from Slovenians”.⁵⁸ Articles revived old stories about German settlers living lavishly off the labour of impoverished Slovenian peasants and showing not even a shred of gratitude. Timid Slovenians, the newspapers argued, had accepted the situation and continued to support German businesses with their money – but after the September events, this had to end immediately, and they should instead support only their compatriots, even if the lower prices of German merchants seemed tempting.⁵⁹

Slovenian politicians from the liberal spectrum immediately became actively involved in the events. The representatives of the National Party for Styria (*Narodna stranka za Štajersko*), a Slovenian liberal party, stated at their November 1908 meeting:

56 Božidar Jezernik, *Mesto brez spomina: javni spomeniki v Ljubljani* (Ljubljana: Modrijan, 2014), 292–94.

57 Sl., “Razbistrimo pojme!,” *Slovenski narod*, 17 October 1908, 3.

58 Goropevšek, “Kaj takega,” 59.

59 “Nemška hvaležnost in slovenska nezavednost,” *Slovenski narod*, 16 May 1908, 1. “Kranjskih Nemcev gospodarska vojska zoper kranjske Slovence,” *Slovenski narod*, 20 July 1908, 2. “Nemci bojkotirajo slovenske trgovce,” *Slovenski narod*, 28 September 1908, 2.

As a party for farmers, the National Party fulfilled its tasks to the best of its ability. However, it also dedicated all its energies to labourers, officials, tradesmen, and artisans, recently especially to the latter two, as it began organising the strictest boycott movement. This movement does not merely represent revenge for Ptuj or Celje but a vital economic movement with noble aims: to strengthen our commerce and crafts, consolidate this group, displace German merchants and artisans, bolster our middle class, establish a Slovenian officialdom, and ultimately, secure the Slovenian character of what are still our *Deutschtümler* cities and markets. Slovenian Styria will thus acquire a new identity, and consequently, Slovenian industry will develop, allowing many businesses to thrive in Slovenian lands! From this standpoint, the boycott movement is noble. Therefore, it must not waver but must continue to grow stronger. We must rid ourselves of the parasites to finally become masters of our land!⁶⁰

By late October, the Slovenian Lower Styrian press reported that the boycott's effects were already affecting local German merchants, as widespread fear of bankruptcy had arisen among them,⁶¹ except for the few that had not participated in the Ptuj attacks. While those merchants faced ostracism from other Germans, Slovenians began to frequent their shops.⁶² Reports mentioned letters written by German merchants, pleading with Slovenian peasants to return to their shops and promoting low prices and the quality of their goods.⁶³ However, the rural population remained steadfast and was praised as the group demonstrating extraordinary self-sacrifice, while the urban, wealthier Slovenians were criticised for their lukewarm support of the boycott.⁶⁴ Additionally, rural Slovenians started to produce "memorial cards", which were given to every German travelling salesman:

How dare you travel alone through Slovenian lands when you keep shouting in German newspapers that neither your property nor your life is safe? You should be accompanied by armed men or soldiers. Are you not ashamed of the unbelievable lies with which you slander us peaceful Slovenians and call on the government, armed men, and soldiers to help? You are hungry for Slovenian money; you are thirsty for Slovenian blood. Go away! I will not buy anything from you and tell your masters not to send their agents to the Slovenians, whom you Germans hate with such passion.⁶⁵

At the same time, the Slovenian press argued that the Germans were spreading false propaganda, claiming that the boycott of German merchants was hurting Slovenian peasants because no Germans wanted to buy Slovenian goods any longer. The Slovenian press called this a blatant lie, citing a story about a group of German

60 "8. november 1908," *Narodni list*, 12 November 1908, 1–2.

61 "Bojkot nemških trgovcev in obrtnikov," *Domovina*, 26 October 1908, 2.

62 "Nemški bojkot," *Slovenec*, 29 October 1908, 3.

63 "Nemškim trgovcem," *Slovenski gospodar*, 5 November 1908, 4.

64 "Nemške trgovine v Ptuj," *Edinost*, 14 November 1908, 4. "Resen opomin celjskim Slovincem in Slovenkam!," *Narodni list*, 19 November 1908, 2. "Zavednost okoliških Slovencev okrog Ptuj," *Narodni list*, 19 November 1908, 4. "Svoji k svojim," *Jutro*, 10 April 1910, 2.

65 "To je mož!," *Slovenski narod*, 28 September 1908, 2.

buyers from Graz who arrived to purchase wine from a Slovenian winery near Ormož and, while waiting, began shooting their pistols for fun. When asked about the meaning of this behaviour, they explained that they had armed themselves because the German press had warned them against the Slavic savages, but after seeing that they were among good people, they could use their bullets for target practice.⁶⁶

Understandably, the Carniolan and Styrian Germans perceived the situation quite differently. Since *Štajerc*, which extensively covered the Ptuj events and their repercussions, was meant for Slovenian rural readers, it made clear that the peasants were not responsible for the attacks taking place in the countryside; after all, diligent farmers had their fields and cattle to care for and did not involve themselves in political conflicts.⁶⁷ The real economic interest for a Slovenian peasant, the newspaper emphasised, was not the Slovenian journalist who wrote scathing anti-German articles, but a cultivated German from urban centres. “What would happen, for example, if Germans did not want to buy Styrian wines, cattle, fruit, and so on?”, *Štajerc* asked.⁶⁸ “Each to their own” was declared to be the motto of those who sought to exploit the peasantry under the pretext of national struggle and to sell their poor-quality goods.⁶⁹

This is the slogan the Prvaks use to control the peasants. Peasants should be patriotic, meaning they should support only their own leeches! Peasants should be patriotic, meaning they should buy from the ‘national’ shops just to please the Prvaks. Peasants should be patriotic, meaning they should pay much more for poor-quality goods than for quality goods from progressive merchants. [...] No, never! Slovenian peasants and German citizens depend on each other! They cannot survive without one another! “Each to their own” is the motto of those seeking to exploit the people. We say: buy where you get the best price!⁷⁰

The Slovenian boycott movement, which was compared to Orientalist fanaticism in the German press,⁷¹ was declared not only technically illegal under Austrian criminal law⁷² but was also perceived as an arrow pointing at the archer.⁷³ The German community was convinced that Slovenians could not survive without them. The logic was simple: if bankrupting German merchants were economically feasible for Slovenians, they would have done so long ago, but they understood that doing so would mean the end of the Slovenian-based economy⁷⁴ (this is why the press mocked the German-language poster advertising Postojna/Adelsberg Cave, which had not been removed,

66 “Nemškutarji – gospodarski škodljivci našega kmeta!,” *Narodni list*, 12 November 1908, 4.

67 “Ne igrajte se z ognjem!,” *Štajerc*, 18 October 1908, 2.

68 “Bojkot,” *Štajerc*, 20 September 1908, 2. Karl Linhart, ed., ‘Štajerčevi’ kmetski koledar za leto 1911 (Ptuj: ‘Štajerčev’ tiskovno društvo, 1911), 87–90.

69 “Svoji k svojim!,” *Štajerc*, 4 October 1908, 1.

70 “Svoji k svojim!,” *Štajerc*, 27 September 1908, 1.

71 “Deutsche Abwehr,” *Deutsche Wacht*, 24 October 1908, 1.

72 “Bojkot kazniv!,” *Štajerc*, 31 January 1909, 3.

73 “Deutsche Abwehr,” *Deutsche Wacht*, 30 September 1908, 1–2.

74 “Slovenische Boycott-Drohungen,” *Deutsche Wacht*, 19 September 1908, 4.

implying that wealthy German visitors were still welcome).⁷⁵ Nevertheless, indignation still persisted. The German community was offended by the tone of reports in the Slovenian press, especially in *Slovenski narod*, which described them as “outrageously brutal, unspeakably mean, full of envy and malice, and filled with lies and slander.”⁷⁶ Another contentious issue was the participation of many (mostly female) servants, apprentices, assistants, and factory workers employed by German employers and companies in anti-German demonstrations, which was seen as disloyalty to the hand that fed them,⁷⁷ as was the treatment their compatriots received in rural areas. In Carniola, the press claimed, many bilingual inscriptions were removed, destroyed, or smeared; travelling salesmen were harassed; German stores were monitored and their customers intimidated; and at times, German merchants were expelled from towns (in Kranjska Gora/Kronau, this was apparently done by the mayor himself).⁷⁸

The German responses to the boycott were quite varied. Some Germans from Slovenian towns prepared documents written in Slovenian for the rural population, aiming to appease rural Slovenians and highlight the slander and libel spread by the Slovenian press, which incited unnecessary hatred and violence.⁷⁹ To strengthen the German economic position, Germans from other parts of Austria-Hungary were encouraged to do business with German and loyalist Slovenian merchants in Lower Styria, especially in rural areas, by purchasing wine, fruit, and crops,⁸⁰ and by limiting the influx of Slovenian sellers into regions with a German majority, such as Klagenfurt.⁸¹ More specific measures at the individual level included evicting Slovenian tenants from German-owned buildings⁸² or preventing them from settling there in the first place,⁸³ as well as forming an anti-boycott movement, which involved boycotting shops that publicly promoted the “Each to their own” motto, sometimes with posters.⁸⁴ The new slogan became: “Boycott those who are boycotting!”⁸⁵

The extent of the boycott’s damage to German merchants and craftsmen remains unknown and was never measured. However, news reports suggest that some bankruptcies resulted directly from the boycott, especially due to the actions of the peasantry: “The Mattheis store in Brežice/Rann is up for sale. Yes, indeed: our peasantry is waking up; therefore, it is necessary to secure the profits of their hardships in time.”⁸⁶ The bankrupt German merchants from Lower Styria continued to use the Slovenian boycott as an excuse for their financial downfall for quite some time after the September events, as late as 1911.⁸⁷

75 “Deutsche Reklame für Adelsberg,” *Deutsche Wacht*, 14 October 1908, 6.

76 “Die Boykotthetze,” *Deutsche Wacht*, 23 December 1908, 5.

77 “Wie du mir, so ich dir!,” *Deutsche Wacht*, 19 September 1908, 3.

78 Matić, *Nemci v Ljubljani*, 350–51.

79 *Ibid.*, 351.

80 “Proti slovenskemu bojkotu nemških trgovcev,” *Slovenec*, 24 November 1908, 6.

81 “Nemški meščani,” *Slovenski gospodar*, 8 October 1908, 3.

82 “Nemški bojkot v Ptuj – na vidiku?,” *Narodni list*, 17 September 1908, 2–3.

83 “Nemški bojkot,” *Straža*, 29 August 1910, 3.

84 “Svoji k svojim – Grenadierwirt und Pletersky,” *Deutsche Wacht*, 31 October 1908, 4.

85 “Kdo je kriv?,” *Štajerc*, 15 November 1908, 1.

86 “Trgovina Mattheis,” *Slovenski gospodar*, 5 November 1908, 5. “Trgovina Mattheis v Brežicah,” *Domovina*, 6 November 1908, 2.

87 “V konkurz,” *Narodni list*, 21 January 1909, 3. “Iz Ptuja,” *Slovenski narod*, 30 January 1911, 2.

Conclusion

Economic nationalism, though not known by that name, was apparent in both urban and rural regions of Austria-Hungary. In daily life, people acted pragmatically and paid little attention to the national affiliations of merchants, craftsmen, and others from whom they purchased goods and services. However, during periods of nationalist unrest and increased tensions, such distinctions became much more marked and divisive. This trend can be traced in the Slovenian territory from the 1860s, but most notably in 1908. The main tactic at that time was to boycott shops, goods, and services perceived as hostile to Slovenians. The true extent of the boycott is difficult to determine, as most evidence is anecdotal and from sources with a nationalist bias. Nonetheless, it is clear that, after a few months or at most a year, pragmatism once again took precedence. Principles, it appears, have an expiration date.

The 1908 affair, like other similar Austro-Hungarian examples, shows that “boycotts only had a chance of temporary success in manageable and therefore socially controllable small-town environments”, which was even harder to achieve in the countryside, where a lack of public space and centralised coordinated action made systematic initiatives difficult to implement.⁸⁸ Even though those who initiated a boycott might not admit it, in many cases, the boycotted merchants were a vital part of the local economies; their disappearance would cause significant, if not irreplaceable, damage.

However, the real scope of a boycott and its financial impact – information that is certainly not very clear for the Slovenian rural environment – may not be the most important measure. The symbolic effects of constant calls for a boycott, and thus effective national differentiation and a display of national solidarity, were noticeable and visible. For a time, the prevailing emotions helped national factions consolidate and form identities for those in between.⁸⁹ That may be the true goal behind such initiatives; while it was clear that a boycott would never be so consistent or prolonged as to bring an entire ethnic group to its knees, it was a useful tool to strengthen national battle lines in both urban and rural areas.

Acknowledgement

The research was conducted as part of the research programme No. P6-0280 *Economic, Social and Environmental History of Slovenia*, funded by the Slovenian Research and Innovation Agency (ARIS) from the state budget.

---

88 Jaworski, “Zwischen ökonomischer,” 267.

89 Ibid., 267–68. Lazarevič, *Plasti prostora in časa*, 314.

Sources and Literature

Newspaper sources

- *Deutsche Wacht*, 1895, 1899, 1900, 1902, 1904, 1908.
- *Domovina*, 1897, 1907, 1908.
- *Edinost*, 1908.
- *Jutro*, 1910.
- *Mir*, 1895.
- *Narodni list*, 1908, 1909.
- *Naš list*, 1908.
- *Notranjec*, 1909.
- *Omnibus*, 1907.
- *Slovenec*, 1895, 1899, 1903, 1908, 1913.
- *Slovenski gospodar*, 1908.
- *Slovenski list*, 1898.
- *Slovenski narod*, 1875, 1885, 1886, 1908, 1911–1913.
- *Soča*, 1900.
- *Straža*, 1910.
- *Štajerc*, 1908, 1909.
- *Židov*, 1917.

Literature

- Berger, Stefan and Thomas Fetzter, eds. *Nationalism and Economy: Explorations into a Neglected Relationship*. Budapest, New York: CEU Press, 2019.
- Brubaker, Rogers. *Ethnicity Without Groups*. Cambridge, London: Harvard University Press, 2006.
- Cvirn, Janez. *Trdnjanski trikotnik: politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*. Maribor: Založba Obzorja, 1997.
- Čuček, Filip. *Svoji k svojim: na poti k dokončni nacionalni razmejitvi na Spodnjem Štajerskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.
- Egrý, Gábor. "Beyond Politics: National Indifference as Everyday Ethnicity." In *National Indifference and the History of Nationalism in Modern Europe*. Edited by Maarten Van Genderachter and Jon Fox, 145–60. Abingdon, New York: Routledge, 2019.
- Goropevšek, Branko. "Kaj takega je mogoče pri nas v Avstriji sedaj v 20. stoletju? Odmev in pomen septembrskih dogodkov leta 1908." In *Septembrski dogodki 1908: zbornik*. Edited by Bojan Terbut, 47–61. Ptuj: Zgodovinsko društvo, 1998.
- Henig Mišičič, Nataša. "Carniolan Savings Bank and Slovenian-German relations in 1908 and 1909." *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, No. 1 (2020): 47–70.
- Jaworski, Rudolf. "Zwischen ökonomischer Interessenvertretung und nationalkultureller Selbstbehauptung: Zum Wirtschaftsnationalismus in Ostmitteleuropa vor 1914." *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 53 (2004): 257–68.
- Jelovšek, Edo. "Zgodovina pivovarništva v Laškem." In *Laški zbornik 2002*. Edited by Jože Maček, 211–38. Laško: Knjižnica, 2002.
- Jezernik, Božidar. "'Svoji k svojim!': politične in družbene dimenzije slovenskega narodnega vprašanja." *Etnolog* 18, No. 1 (2008): 65–74.
- Jezernik, Božidar. *Mesto brez spomina: javni spomeniki v Ljubljani*. Ljubljana: Modrijan, 2014.
- Judson, Pieter. "Nationalism and Indifference." In *Habsburg Neu Denken: Vielfalt und Ambivalenz in Zentraleuropa: 30 kulturwissenschaftliche Stichworte*. Edited by Johannes Feichtinger and Heidemarie Uhl, 148–55. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2016.

- Judson, Pieter. *The Habsburg Empire: A New History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Jurčec, Ruda. *Skozi luči in sence I: prvi del (1914–1929)*. Ljubljana: Prešernova družba, 1991.
- Koch, Natalie. "The political geography of economic nationalism." In *Handbook of Economic Nationalism*. Edited by Andreas Pickel, 14–28. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing, 2022.
- Lazarevič, Žarko and Ivan Smiljanič. "Vmesna identiteta in podjetniki v avstro-ogrski dobi." *Prispevki za novejšo zgodovino* 65, No. 2 (2025): 31–53.
- Lazarevič, Žarko, Marta Rendla, and Janja Sedlaček. *Zgodovina združništva v Sloveniji (1856–1992)*. Ljubljana: Zadrúžna zveza Slovenije, 2023.
- Lazarevič, Žarko. *Plasti prostora in časa: iz gospodarske zgodovine Slovenije prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.
- Linhart, Karl. *Der Abwehrkrieg des unterländischen Deutschtums*. Pettau: Deutscher Verein, 1910.
- Linhart, Karl. *'Štajerčevi' kmetški koledar za leto 1911*. Edited by Karl Linhart. Ptuj: 'Štajerčevo' tiskovno društvo, 1911.
- Lorenz, Torsten, ed. *Cooperatives in Ethnic Conflicts: Eastern Europe in the 19th and Early 20th Century*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2006.
- Matic, Dragan. *Nemci v Ljubljani: 1861–1918*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002.
- Moric, Anja. "A German 'linguistic island' or a linguistically mixed region? Multilingual practices in the Kočevska (Gottschee) area." *Traditiones* 50, No. 2 (2021): 123–40.
- Müller, Karel. "Heslo 'svůj k svému' v hospodářské emancipaci české společnosti: česká společnost, nacionalismus a národní hospodářství." *Střední Evropa: revue pro středoevropskou kulturu a politiku* 89 (1999): 109–23; 90 (1999): 88–104.
- Pickel, Andreas, ed. *Handbook of Economic Nationalism*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing, 2022.
- Schemmer, Janine and Klaus Schönberger. "Doing In-Between in the 19th Century in the Alps-Adriatic Region: Everyday Forms and Subjectivation Beyond Nationalising and Ethnicising Subjection." *Traditiones* 53, No. 3 (2024): 21–44.
- Schulz, Helga and Eduard Kubů, eds. *History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2006.
- Schulze, Max-Stephan and Nikolaus Wolf. "Economic Nationalism and Economic Integration: The Austro-Hungarian Empire in the Late Nineteenth Century." *Economic History Review* 65, No. 2 (2012): 652–73.
- Serneck, Janko. "Železne postave." *Slovenski narod*, 21 August 1881, 2.
- Sl. "Razbistrimo pojme!" *Slovenski narod*, 17 October 1908, 3.
- Sušnik, Fr. "Naša gora." *Koroški fužinar*, 27 August 1952, 2.
- Šamperl – Purg, Kristina. "Septembrski dogodki v luči časopisa Štajerc in nekaj izhodišč za opredelitev leta 1908 kot prelomnega v slovenski zgodovini." In *Septembrski dogodki 1908: zbornik*. Edited by Bojan Terbuc, 69–79. Ptuj: Zgodovinsko društvo, 1998.
- Šuklje, Fran. *Iz mojih spominov: I. del*. Ljubljana: Katoliško tiskovno društvo, 1926.
- Šuligoj, Ljubica. "Ptuj – 'nemška trdnjava' na slovenskem Štajerskem." In *Septembrski dogodki 1908: zbornik*. Edited by Bojan Terbuc, 13–23. Ptuj: Zgodovinsko društvo, 1998.
- Vošnjak, Josip. *Spomini: prvi zvezek: prvi in drugi del 1840 do 1867. I*. Ljubljana: Slovenska matica, 1905.
- Vošnjak, Josip. *Svoji k svojim: veseloigra v enem dejanji*. Ljubljana: Narodna tiskarna, 1889.
- Zahra, Tara. "Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis." *Slavic Review* 69, No. 1 (2010): 93–116.

Ivan Smiljanić

**NARODNA PREVZETNOST
IN GOSPODARSKA PRISTRANOST:
NEKAJ UČINKOV EKONOMSKEGA NACIONALIZMA
V SLOVENSKEM RURALNEM OKOLJU POD
AVSTRO-OGRSKO**

POVZETEK

Ekonomski nacionalizem je poseben tip gospodarskega programa, ki v svoje središče postavlja interese nacionalne skupnosti na račun preostalih skupin. Na državni in meddržavni ravni se odraža predvsem v protekcionističnih ukrepih, na lokalni in individualni stopnji pa v instrumentu bojkota, torej namernega izogibanja uporabljajna dobrin in storitev, ki ne prihajajo iz istega nacionalnega tabora. Namen tovrstnega obnašanja je ne zgolj financiranje »domačega« gospodarstva, temveč tudi boj zoper gospodarske sisteme drugih skupin, ki so percipirane kot konkurenčne in ogrožajoče. Četudi je težko ocenjevati vpliv in domet bojkotov v preteklosti, je morda še pomembnejša funkcija takšne aktivnosti strnitev vrst in preštevanje članstva, ki zvesto stojijo za nacionalno zastavo. V praksi so se kupci obnašali pragmatično, bojkoti so prej ali slej izzveneli in še zdaleč niso dosegli dušitve sovražnega gospodarstva. Prav tako zaželeno delitev gospodarstva, ki so jo propagirali podporniki programa, v praksi ni bila nikoli zares uresničena, saj so pripadniki različnih nacionalnih skupin odkrito ali prikrito še vedno sodelovali med seboj. Upoštevati je treba tudi neabsolutnost nacionalnih identitet, ki niso nikoli povsem jasno razdeljene; številni posamezniki gojijo kompleksne vmesne ali ne- oziroma nadnacionalne identitete.

Študijski primer ekonomskega nacionalizma v ruralnem okolju, predstavljen v članku, temelji na slovenskem prostoru v času Avstro-Ogrske, s poudarkom na gospodarskih odnosih med Slovenci in Nemci. Od konca šestdesetih let 19. stoletja so se nasprotja med skupinama občasno zaostrovala in v teh primerih je bil bojkot ena izmed možnosti, po katerih so lahko posegli razgreti kupci. Vsesplošno razširjeno geslo »Svoji k svojim« je podčrtovalo pomen gospodarske podpore lastnega naroda. Situacija je bila napeta predvsem na Spodnjem Štajerskem, kjer je obstajala delitev na urbane centre z nemško večino in podeželskim zaledjem z večinskim slovenskim prebivalstvom, kar je redno povzročalo trenja. Med slovenskimi političnimi tabori so predvsem liberalci spodbujali bojkot kot sredstvo za boj proti nemškemu vplivu v gospodarstvu ter k temu spodbujali v svojem tisku. Nemško časopisje je odgovarjalo na marsikdaj strupene napade na različne načine, med drugim z brošurami s seznanji nemških ustanov, pesmimi in društvom *Südmark*, ki je podpiralo spodnještajerske Nemce.

Do eskalacije napetosti je prišlo septembra 1908, ko so se na Ptuju in v Ljubljani zvrstili nemško-slovenski pretepi in demonstracije, ki so pripeljali do smrti dveh slovenskih demonstrantov. Slovenski liberalni tisk je besno pozival k bojkotu vsega nemškega, Slovenci pa so z nemških trgovin odstranjevali nemške napise in se izogibali nakupom ter storitvam v lasti in izvedbi Nemcev. Nemški tisk je odgovarjal, da slovensko gospodarstvo ne more preživeti brez nemškega, in poudarjal, da so slovenski kmetje povsem odvisni od svojih kupcev, ki so v veliki meri nemški meščani. O tem, kako obsežen in globok je bil pravzaprav bojkot, podatki niso znani, četudi so v naslednjih mesecih in letih nekateri bankrotirani nemški trgovci kot razlog za svoj propad navajali prav slovenski bojkot.

Petra Kavrečič Božeglav*

Women's Branches of the Sts Cyril and Methodius Society as Agents of Social and Economic Development in Border Regions: An Introduction

IZVLEČEK

ŽENSKÉ PODRUŽNICE DRUŽBE SV. CIRILA IN METODA KOT AKTERKE SOCIALNEGA IN GOSPODARSKEGA RAZVOJA V OBMEJNEM PROSTORU: UVODNA RAZPRAVA

Prispevek obravnava razmerja in prepletenost med nacionalnim gibanjem ter gospodarskim in socialnim razvojem. S poudarkom na ženskemu nacionalnemu aktivizmu v etnično mešanem perifernem (obmejnem) prostoru raziskava preučuje avstro-ogrsko deželo Avstrijsko primorje kot primer nacionalno heterogenega prostora, v katerem so se ob neenakem dostopu do političnih, gospodarskih in kulturnih virov soočali različni nacionalni interesi.

V takšnih okoljih so imele gospodarske in socialne strategije pomembno vlogo pri oblikovanju in utrjevanju nacionalnih zahtev, saj so delovale kot ključne akterke, prek katerih se je nacionalna pripadnost ustvarjala, krepila in ohranjala v vsakdanjem življenju. Ženske so se v tem procesu izkazale kot pomembne, vendar pogosto spregledane akterke, ki so delovale na stičišču gospodarskih praks, družbenih dejavnosti in nacionalne mobilizacije.

Ključne besede: Družba sv. Cirila in Metoda, ženske podružnice, Avstrijsko primorje, ekonomsko in socialno življenje

* PhD, Associate Professor, Senior Research Associate, University of Primorska, Faculty of Humanities, Department of History, Titov trg 4, SI-6000 Koper, petra.kavrecic@fhs.upr.si; ORCID: 0000-0002-2587-579X

ABSTRACT

This paper explores the relations and interconnections between the national affirmation movement and economic and social development. Focusing on women's national activism in an ethnically diverse peripheral (border) area, the study examines the Austro-Hungarian land of the Austrian Littoral as a case of a nationally heterogeneous space, in which competing national projects developed under unequal access to political, economic, and cultural resources.

In such contexts, economic and social strategies played a vital role in shaping and reinforcing national claims, serving as key tools for creating, negotiating, and maintaining national identity in everyday life. Women emerged as significant, yet often overlooked, participants in these processes, operating at the crossroads of economic activity, social engagement, and national mobilisation.

Keywords: Sts Cyril and Methodius Society, women's branches, Austrian Littoral, economic and social life

---

Introduction

This paper explores the relations and interconnections between the national affirmation movement and economic and social development. Focusing on women's national activism in an ethnically diverse peripheral (border) area, the study examines the Austro-Hungarian land of the Austrian Littoral as a case of a nationally heterogeneous space in which competing national projects developed under unequal access to political, economic, and cultural resources. In such contexts, economic and social strategies played a vital role in shaping and reinforcing national claims, serving as key tools for creating, negotiating, and maintaining national identity in everyday life. Women emerged as significant, yet often overlooked, participants in these processes, operating at the crossroads of economic activity, social engagement, and national mobilisation. Through activities such as charitable work, education, cooperative organisation, and consumption-oriented initiatives, women "transferred" national ideologies into tangible social and economic practices. Urban centres served as primary sites for the institutionalisation of these forms of national-economic activism, from which they spread into rural environments, thereby expanding the reach of national movements within local social structures.

The present study is part of an ongoing research project titled *Women's National Activism: The Activities of the Women's Branches of the Society of Sts Cyril and Methodius on Slovenia's National Borders*, which explores "the public role of women in the process of national affirmation and the emergence of national movements". The project focuses on the activities of the Society of Sts Cyril and Methodius, with particular emphasis on women's involvement in the public sphere within nationalist and national

defence contexts. The study concentrates on the period marked by the formation and consolidation of national ideas within the Austro-Hungarian Empire, characterised by an ethnically and nationally diverse population. The lands of the Empire, such as the Austrian Littoral, were inhabited by Slovenians, Croats, Germans, Friulians, and Italians. As stated in the project: "To achieve national affirmation and assert their political, cultural, educational, and economic demands, national elites across these communities established national organisations, including independent women's associations". This study aims to highlight women's engagement in social and public spheres, an aspect that has been largely overlooked or marginalised in existing historiography, particularly in studies of smaller centres and peripheral regions.¹ As the study is still in its early stages, only preliminary findings will be presented.

The paper is based on the study and analysis of historical sources and published literature that address the formation, work, and role of the Sts Cyril and Methodius Society. The sources include archival materials, journalistic articles, scientific studies, and so on. The sources have been primarily collected in the Archives of the Republic of Slovenia and partly in the State Archive in Trieste. The present study specifically addresses the role of women's participation in national associations in peripheral (border) areas, the structure and functioning of social networks, and their public engagement in associations. By examining these associations, this study highlights how women's activism intersected with broader social, political, and national developments, particularly in ethnically mixed and borderland regions.

Austrian Littoral Case Study

The Austrian Littoral represents a particularly interesting case study because it became an integral part of the Habsburg Empire only at the beginning of the 19th century and was established as a separate crown land in the mid-19th century, during its final territorial configuration and as a modern administrative unit. As a result, the territory was shaped by different political regimes and specific historical circumstances, leading to a highly ethnically diverse region inhabited by Slovenian, Italian, and Croatian communities, as well as Friulians and, notably, Germans, who primarily formed the political elites.

The formation of the crown land commenced after the collapse of the Republic of Venice in 1797. Following a transitional period under Austrian and French rule, the territory of the former Venetian Istria was allocated to the Habsburg Monarchy in 1814. The crown land included the Margraviate of Istria, the County of Gorizia and Gradisca, and the Imperial Free City of Trieste.² The term Littoral was a 'strategic'

---

1 See: *Women's National Activism: The Work of Women's Branches of the Society of St. Cyril and Methodius on the Slovenian National Borders* – Inštitut za narodnostna vprašanja, accessed on 1 March 2026, <https://inv.si/en/projects/zenski-narodni-aktivizem-delovanje-zenskih-podruznic-sv-cirila-in-metoda-na-slovenskih-narodnih-mejah>.

2 Petra Kavrečič Božeglav, *Turizem v Avstrijskem Primorju: zdravilišča, kopaljšča in kraške jame (1819–1914)* (Koper:

choice made by Vienna to highlight Trieste's role as a major port city, despite only part of the crown land being coastal.³ The name was translated into Slovenian as *Avstrijsko primorje*, from which the term *Primorska* later developed. This name is still used today to refer to the western part of Slovenia. Simultaneously, the territory also acquired the Italian name *Venezia Giulia*, a term adopted after 1863 by Italian nationalists who considered the region to be historically Italian.⁴

During the 19th century, society in the Austrian Littoral was profoundly influenced by the emergence and consolidation of national ideas. In the context of the revolutionary movements collectively known as the "Springtime of Nations", the promotion and assertion of collective identities moved to the forefront of political agendas, while the creation of nation-states became a key political goal. National identity expressed itself in various forms. In response to the turbulent decades of the mid-19th century, the Austrian Empire introduced a series of important constitutional reforms in the 1860s. The revolutions and conflicts of the late 1840s and 1850s had fostered a sense of national discontent and revealed the structural weaknesses of the imperial bureaucracy and military, prompting the emperor and the state to implement reforms. With the adoption of the February Patent (Legal order) in 1861 as the Imperial Constitution, the Austrian Empire became a constitutional parliamentary monarchy.⁵

The national claims and aspirations of various ethnic communities within the Austrian Empire were also expressed through the establishment of associations and societies that covered cultural, political, and social activities. These organisations became important tools for expressing collective and national identities, especially in a multi-ethnic and politically complex setting such as the Austrian Littoral. The legal framework for establishing associations was initially set by the Imperial Patent of 26 November 1852 and later by the Law of 15 November 1867. According to the 1852 Patent, creating an association required a special state concession, provided that the association was founded under a previously approved statute. Membership was open to anyone who met the required conditions and followed social regulations, regardless of whether the number of members had been predetermined.⁶

The Law of 1867 relaxed these requirements significantly, reflecting the broader liberalising and constitutional reforms of the 1860s. According to this legislation, it was enough to submit a written notification to the provincial political authorities before starting an association's activities, along with five copies of the statutes.⁷ This legal framework supported the growth of national and cultural associations, enabling

Založba Univerze na Primorskem, 2017). Branko Marušič, "Zahodno slovensko ozemlje: Iskanje ozemeljske istovetnosti," in Peter Štih and Bojan Balkovec, eds., *Regionalni vidiki slovenske zgodovine* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004), 59.

3 Marušič, "Zahodno slovensko ozemlje," 59.

4 Petra Kavrečič Božeglav, "Tourism and fascism: tourism development on the eastern Italian border," *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, No. 2 (2020): 115.

5 *Österreichisches Kaiserliches Patent vom 26. Februar 1861*, accessed on 23 February 2026, <https://www.verfassungen.at/at-18/februarpatent61-i.htm>.

6 AST, Archivio di Stato di Trieste, i. r. Luogotenenza del Litorale, Atti generali – Società, 1814–1918, binder 27, fol. 10, class. b/v, Associazioni nazionalistiche, anni 1890–1916.

7 AST, binder 27, fol. 10, class. b/v, Associazioni nazionalistiche, anni 1890–1916.

ethnic groups to organise more freely and participate in public life. This change was especially important in border regions, where different national identities coexisted. In such areas, like the Austrian Littoral, the newly formed women's associations played a vital role. They encouraged women's involvement in civic life, built networks across towns and communities, and helped spread national ideas. Through lectures, publications, and local initiatives, these organisations not only promoted cultural and educational development but also enabled women to participate in political and social discussions, often in spaces where their public presence had previously been limited. The combination of legal reforms, the rise of national awareness, and the growth of associations created a context in which women could actively help shape both national identity and local civic life.

National Defence Organisations

With the new legislation on associations, adopted in 1867, which permitted the establishment of political societies, the first mass organisations also emerged, which, according to the national principle, brought together members of specific nationalities. As mentioned, the legal and organisational structures for associations provided an important pathway for women's participation in the public sphere, especially within national and cultural movements. Women's branches of societies, such as those affiliated with the Society of Sts Cyril and Methodius, could operate within these legal frameworks, enabling them to organise cultural, educational, and charitable activities while simultaneously affirming a national identity.

National defence organisations actually originated in the 1880s. In the years before World War I, Germans, Italians, Slovenians, and Croats (the latter two often working together) built a broad network of national defence groups, mainly to promote the creation of schools and private school associations, and to oppose the denationalising policies of the state authorities.

The first private school organisation in the territory of the Cisleithanian part of the state, which is the subject of this study, was the German *Deutsche Schulverein*, founded in 1880. The organisation advocated for language rights and the establishment of schools, especially in border areas with mixed national populations where Germans lived alongside other groups such as Czechs, Slovenians, and Italians. The Italian community in Austro-Hungary's territory (Tyrol, Gorizia, Trieste, Istria, Dalmatia) also had its own national society, *Pro Patria*, established in 1886. It set up branches and educational institutions in regions inhabited by Italians and Friulians, as well as along the ethnic border. Subsequently, the *Lega Nazionale* was founded.⁸

---

8 Robert Devetak, "Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno," *Zgodovinski časopis* 74, No. 3/4 (2020): 367–68. *Lega* replaced *Pro Patria*, as the latter had been banned by the state authorities in 1890.

The Slovenian community grew more aware of the need for a national defence organisation covering most of Slovenian territory, leading to the founding of the Society of Sts Cyril and Methodius. The organisation “played an important role in Slovenians’ efforts to resist the increasingly intense Germanisation and Italianisation of the border areas. By establishing private kindergartens and schools in the most ethnically endangered parts of Slovenian land, it aimed to address the injustices of official educational policies... Within its means, it tried to act as a counterbalance to the *Schulverein* and *Lega Nazionale*,”⁹ thereby opposing “the gradual process of Germanisation and Italianisation of Slovenian school youth”.¹⁰

The Society was established in Ljubljana in 1885 and operated as a private organisation for national defence education. It founded 27 kindergartens and 10 elementary schools throughout Carniola, the Littoral, Carinthia, Styria, and Istria. Before the First World War, about 280 branches functioned within the Society, with roughly 18,000 members enrolled. At least in its early years, the Society acted as a pan-Slovenian, non-political organisation; however, a strong religious motive was continually emphasised. The general aim of the Society was “to support and promote Slovenian education in all respects on a Catholic–national foundation. To this end, the association establishes and maintains schools and kindergartens for Slovenian children, or assists in their establishment and upkeep, appoints teachers, grants subsidies and awards, and publishes relevant writings and books”.¹¹

The Society was funded through various sources, including membership contributions, donations, and funds raised from organised public events, all of which required prior approval from the authorities. Additional income was generated through organised lectures, social gatherings, theatrical performances, and similar events.¹²

The main focus of the national defence organisation was on providing proper education, which involved organising schools and lectures in various national languages. It is well known that education is a vital factor that not only leads to higher levels of knowledge but also fosters a sense of national identity and belonging. One reason for these measures was that, despite modernising schools and establishing a solid legal framework for general education and better teacher training,¹³ the Monarchy failed to adequately address the issue of national equality. The curriculum served as a general framework for the whole country, while the provinces had autonomy in choosing the language of instruction. In multicultural environments, the future of schools was influenced by the more economically powerful nations, since municipal council representatives were elected based on a property census. Consequently, the language of

9 Devetak, “Boj za slovenske šole,” 370. Andrej Vovko, “‘Stare’ podružnice ‘Družbe sv. Cirila in Metoda’ na Goriškem v letih 1885–1918,” *Goriški letnik*, offprint 6 (1979): 67.

10 Barbara Šatej, “Prispevek k delovanju sežanske ženske podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda,” *Kronika* 63, No. 3 (2015): 576.

11 AST, binder 27, fol. 10, class. b/v, Associazioni nazionalistiche, anni 1890–1916, Ženska podružnica družbe sv. Cirila in Metoda in Sesana.

12 Ibidem.

13 Mirjana Kontestabile Rovis, “Pogledi na delovanje in usposabljanje bodočih učiteljev na učiteljskišči Koper: 1947–1968” (doctoral thesis, University of Primorska, 2024), 15.

instruction was determined by provincial school authorities, which, in the provinces inhabited by Slovenians – apart from Carniola – were mostly managed by German and Italian officials.¹⁴

The Sts Cyril and Methodius Society and Its Work

As mentioned, the main aim of the Sts Cyril and Methodius Society was to “comprehensively support and promote Slovenian education on a Catholic-national basis”. They achieved this by building and maintaining school buildings and kindergartens, employing teachers, providing support and awards to students, and publishing Slovenian books. Through its activities, the Society became an important centre of Slovenian national awakening, especially in ethnically “endangered” parts of Slovenian territory where no other Slovenian associations or organisations existed.¹⁵ The societies had mixed membership, including both men and women. Most were composed of mixed membership. Their activity levels were highest either at the very beginning of their formation or following a period of successful revitalisation. Their activities focused on fundraising and organising annual assemblies, as well as various gatherings that included speeches, declamations, singing, theatrical performances, orchestral and drum performances, celebrations, and dances. These events also included bonfires and the so-called “flower days”, during which girls and young women sold flowers to raise funds. Another important activity of the branches, especially in border areas, was the collection of books.¹⁶

The Society's bulletin highlighted the purpose and importance of the Society, clearly presenting the much-needed appeal and information about its establishment: “But for *Slovenianness*, too, the dawn of better days has arrived. In our age, culture is spreading into all national circles. Education in particular is that source from which people gain general enlightenment as well as religious and national conviction, when it is based on the only true foundation, the mother tongue. Whoever forbids a people its language in schools and imposes a foreign tongue upon it restrains, with a cruel hand, the most tender feelings toward nation and homeland. And alas, God! A German society has been established among us which, under the pretext of wishing to provide the children of its own nation with instruction in their mother tongue, is founding schools in our Slovenian regions and inviting Slovenian children into them, to instil, through a foreign language, hatred toward their own nation into their young hearts.”¹⁷ This quotation comes from the Society's own periodical, initially titled *Vestnik šolske družbe Cirila in Metoda* and, after 1904, *Koledar šolske družbe Cirila in Metoda*. The publication appeared once a year (later every two or four years). The first issue contained

---

14 Ibid., 16. Stane Okoliš, *Zgodovina šolstva na Slovenskem* (Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2008) 80, 82–84.

15 Devetak, “Boj za slovenske šole,” 370–71.

16 Andrej Vovko, *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918* (Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004), 9.

17 *Vestnik šolske družbe sv. Cirila in Metoda* 1, No. 1 (1887): 4–5.

the historical background explaining the reasons for and necessity of establishing the Society, the report from the founding assembly, and lists of members and patrons. It also included reports from meetings as well as scholarly and literary contributions. Additionally, it provided a list of branches established up to 1887. At that time, the Society had 64 branches with a total of 4,180 members. Subsequent issues followed a similar format but gradually became more detailed and extensive. They included information on financial reports, schools and kindergartens, library holdings, educational materials, benefactors, as well as announcements and advertisements.

In regions inhabited by diverse national groups, such as Istria, Gorizia, and other parts of the Austrian Littoral, the effort to establish the Society as well as kindergartens and schools aimed at resisting the Germanisation and Italianisation of the population was particularly strong to prevent the children of Slovenian parents from distancing “from their national identity” and developing “contempt for their mother tongue”. It is therefore hardly surprising that the Society’s second assembly was held in Trieste, where the first kindergarten was established, alongside the creation of the first women’s branch.¹⁸ With the establishment of private kindergartens and primary schools in the nationally most “endangered” areas of Slovenian territory, the Society “sought to remedy the injustices of official school policy, since in many places Slovenians did not have schools in their own language, even though, due to their numbers, they were fully entitled to them”.¹⁹ According to the historian Andrej Vovko,²⁰ the greatest achievements were made in the Trieste area and also in Goriška.

Certainly, the Society of Sts Cyril and Methodius could not compete on equal footing with the *Schulverein* and *Lega Nazionale*, which were supported not only by Austrian Germans and Italians but also by Germany and Italy. In the Slovenian lands, however, it pursued a very important mission by relying on the support of nationally conscious Slovenians.²¹

In this context, branches operating in the border regions were often critical of the attitudes of the central branches in Carniola, where issues of preserving and safeguarding Slovenian national interests were largely absent. Branches from the Littoral repeatedly voiced their dissatisfaction with the indifference shown by the central Slovenian region. As reported in the *Novice* newspaper, they emphasised the disproportionate burden they carried in preserving the Slovenian community in borderland and multi-ethnic areas: “This year, we from the Littoral have contributed more to the Society than it has given to us. However, it cannot be expected that the people of the Littoral should bear all the costs alone year after year, especially as these expenses continue to increase. If this is what is expected of us, then the Society of Sts Cyril and Methodius is of no real use to us, since its primary purpose is undoubtedly to support Slovenians

18 Ibid., 24.

19 Andrej Vovko, “Stare’ podružnice,” 67.

20 Andrej Vovko was a Slovenian historian, one of the most productive authors about the activities of the Sts Cyril and Methodius Society. For further information, see: *Slovenski biografski leksikon, Andrej Vovko*, accessed on 2 March 2026, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi815803/>.

21 Vovko, “Stare’ podružnice,” 67.

along the linguistic borders in maintaining essential schools and kindergartens. What will happen to us if our willingness to make sacrifices here at the border diminishes, while in Carniola it remains as insignificant as it was in 1890? ... Your sacred duty is to ensure the national survival of Slovenians along the linguistic borders”.²²

This statement reflects the frustration felt by Slovenian communities in border regions, especially in the Littoral, towards the central Slovenian territory. It highlights a constant feeling of vulnerability and a strong consciousness of the need to defend their linguistic and national rights. The issues related to language equality and representation in public life were often less apparent to those living in areas where Slovenians were in the majority. As a result, communities along linguistic and ethnic borders aimed to have their voices heard, underlining that their efforts and sacrifices in pursuing shared national goals were significantly greater.

Women's Branches of the Sts Cyril and Methodius Society in Border Areas

---

With the “growing awareness among national elites that national consciousness needed to be spread among women of all social and societal groups opened up new opportunities for them in the sphere of national and public engagement”.²³ In fact, the cooperation within “associations represented one of the most important opportunities for women's public and national work ...” as “women had been active in reading rooms and national societies”.²⁴

The women's branches of the Society served as key advocates of its ideas and as a modernising influence within the organisation's activities in peripheral areas. In practice, women were the most active members of the Society. It was the first organisation to attract large numbers of Slovenian women, irrespective of class background or educational level. Members came from various occupational backgrounds, including teachers, kindergarten teachers, civil servants, landowners, merchants, innkeepers, and milliners. However, in membership lists, their affiliation was often recorded in relation to their husbands' or fathers' occupations. Family ties were common, with husbands and wives, fathers and sons, and mothers and daughters frequently belonging to the same branch.²⁵

The Society recognised women's particular capacity to contribute to charitable activities supporting its mission and objectives.²⁶ Therefore, women, who fought for emancipation, became actively involved in this process and “in the second half of the 19th century, the role of women in shaping national consciousness steadily increased,

---

22 “Družba sv. Cirila in Metoda,” *Kmetijske in rokodelske novice* 44, 6 November 1891, 357–58.

23 Devetak, “Boj za slovenske šole,” 375.

24 Ibid.

25 Vovko, *Odborniki in članstvo*, 9–10.

26 Šatej, “Prispevek k delovanju,” 576.

manifesting primarily through their entry into public life and active involvement in the fields of national defence, education, and culture”.²⁷ The women’s associations and their work played a significant role in reinforcing national identity. This was especially emphasised in ethnically diverse border areas and in rural regions where most of the Slovenian population resided. Education, particularly education in Slovenian – the establishment of schools in the Slovenian language was therefore crucial. However, this was not the only activity or role they engaged in.

Within Austro-Hungary, urban centres played a vital role in fostering the development of women’s national associations. These societies later served as advocates and organisational models for branches established in rural areas, especially in border regions and regions with mixed nationalities. Women’s branches and their activities thus became key agents of national consciousness in these settings, while also promoting the idea of women as equal participants in public life.

Women’s branches of the Society were also established in the Austrian Littoral. According to data gathered by the Slovenian historian Andrej Vovko, the Austrian Littoral had ten women’s branch committees in the Gorizia region, two in the port city of Trieste, and none in the Slovenian part of Istria.²⁸ Istria held a particular position because the Slovenian population was largely absent from urban centres. This imbalance was also evident in politics: the region’s representatives in the Vienna parliament during the 1848 election were all Italian, except for the electoral curia in Podgrad, where the *Reichsrat* representative was Slovenian. In Podgrad, a branch of the Society was established in 1886 with an all-male governing board. Besides this branch, only three others existed in Istria: one in Breg near Trieste, established in 1911; one covering Klanec, Ocizla, and Materija, founded in 1910; and another for Kozina and its surroundings, also established in 1910.²⁹ Archival sources related to the Society also reveal aspects of the situation in rural areas. In a letter from the village of Dekani dated 1893, the teacher requested Slovenian books as prizes for the most diligent pupils at the local school. The letter was written by the headmaster Ivan Kuret, who also emphasised the challenges posed by the activities of the Italian organisation *Lega Nazionale*, which encouraged inhabitants of peripheral areas to enrol their children in Italian schools.³⁰ Another example comes from the village of Krkavče in 1895, where the auxiliary teacher Henrik Šonc first expressed his appreciation for the Society’s generous donation that helped build the village school, and then asked for additional funds to purchase educational materials for the poor children attending it.³¹ A similar letter of gratitude for the Society’s support was sent from the same school in 1898, signed by Jakob Čemažar, the school’s headmaster and catechist. Once again, it highlighted the

27 Devetak, “Boj za slovenske šole,” 373.

28 Vovko, *Odborniki in članstvo*.

29 *Ibid.*, 447–50.

30 SI AS, Archives of the Republic of Slovenia, AS 622, Družba sv. Cirila in Metoda v Ljubljani (1886–cca. 1952), binder 3, fol. 2333, 15 July 1893. A letter from Ivan Kuret, the headmaster of the school in Dekani, to the Society.

31 SI AS 622, binder 4, fol. 2992, 23 January 1895. A letter from Henrik Šonc (?), an auxiliary teacher in the school in Krkavče, to the Society.

difficult situation faced by Slovenian schools in the region. A persistent problem was opposition from the local municipal commissioner, who opposed the annual lump-sum funding for essential school materials. The report also referenced the activities of irredentist groups, which were inviting members of the population to move to the Italian side while simultaneously attempting to establish a school there.³²

The critical situation in rural areas was recognised. However, the first female branches were established in urban settings, most notably in Trieste, the principal Austrian port, commercial hub, and economic centre, in 1887, followed by a branch in Gorizia in 1889.³³ From that “starting point”, the Society engaged in activities in peripheral regions, including smaller towns and villages, where it often played a decisive role and, in some cases, was the only institution fostering national affiliation in rural areas. This is evident from the examples above. Even in villages where branches were not formally established, the Society's involvement was still evident through donations of funds, books, and other educational materials.

As we have already mentioned, the growth of national consciousness was closely linked to the establishment of Slovenian-language schools, which helped increase levels of education and general knowledge. The importance of education was also highlighted in other contexts, such as in Istria, in a letter from a teacher about the situation in the province of Styria (the eastern part of today's Slovenia). The letter was sent to the Society requesting support in acquiring and distributing books. The teacher stressed the significance of books for education, moral development, and the cultural shaping of young people, especially in rural areas. It emphasises that such support would foster intellectual growth, moral development, and the region's overall benefit.³⁴ The significance of knowledge and higher education in the Slovenian language, both written and literary, was a crucial factor in promoting national consciousness. Another example is the letter from Komen,³⁵ once again addressed to the main organisation in Ljubljana, advocating for the establishment of higher schools for girls, or at least for financial aid to enable Slovenian-language education for girls in advanced classes: “Therefore, if we genuinely wish to stand on our own, we must pay special attention to the education of the youth, so that we can shape them into strong and aware individuals, conscious of their national mission. The upbringing of our youth, particularly the younger generations, forms the foundation of social progress and the strength of our nation. Only when education is firmly grounded in national principles and rooted in a sincere love for the homeland can we raise capable people. Only then can we preserve our own nation and language, enabling them to resist and

32 SI AS 622, binder 5, fol. 4266, 19 December 1898. A letter from Jakob Čemažar (?), the headmaster and catechist in the school in Krkavče, to the Society.

33 Šatej, “Prispevek k delovanju,” 577–78.

34 SI AS 622, Družba sv. Cirila in Metoda v Ljubljani (1886–cca. 1952), binder 4, fol. 2598, a letter from the teacher, Peter Kavčič, Leskovec pri Ptuj, Prošnja za darovanje knjig, ki bi vplivale na gospodarsko izobraževanje. Ptuj, sent to the Society on 27 December 1893.

35 In Komen, the men's branch was established in 1891. There was no women's branch. – Vovko, *Odborniki in članstvo*, 383–84.

endure.”³⁶ This letter is written in an idealistic tone, emphasising the crucial role of education in the Littoral, which was perceived as “endangered” by German and Italian influence. It also stresses that the elites must first be educated in Slovenian, so they can act as advocates and exert influence to promote Slovenian-language education among other social groups.

After the important initial step, other activities undertaken by the Society’s members proved to be significant as well. The Society’s work and educational efforts expanded into additional areas, especially in rural regions, where they supported agricultural production through instruction in cultivation techniques and the prevention of crop diseases. In this way, the Society played a vital role in promoting broader economic development. In this sphere, as in the social sphere, the women’s branches have been very active.

In fact, the proportion of independent women’s branches within the Slovenian Society of Sts Cyril and Methodius was relatively high. In 1900, it accounted for 38,8 per cent of all members of the Society, excluding women in mixed branches, whose inclusion would have further increased their share. As early as the Society of Sts Cyril and Methodius’s regular assembly in 1893, held in Sežana in the Karst region, it was already observed, based on a review of the development and growth of its branches, that women’s branches made up the majority. The total number of branches from 1885 to 1918 was 336.³⁷

In the Austrian Littoral, the women’s branches were, as mentioned, established in the city of Trieste and in Gorizia, as well as in smaller towns like Kobarid, Ajdovščina, Sežana, Tolmin, and in rural areas such as Brje near Rihemberk, Dornberg(k), Pevma, Prvačina, and Ročinj.³⁸

Throughout their work, promoting education for economic development was important. In the previously mentioned branch of Dornberk, a cultural celebration was combined with a lecture on viticulture. In the local newspaper *Soča*, published on 17 August 1901, an invitation to attend an event was published: “In Dornberk, tomorrow, the 18th of this month, at 5 p.m., the women’s branch of the Society of Sts Cyril and Methodius will hold a festivity... The honourable public is most cordially invited to this celebration, which will also include a visit to the construction of the Vipava railway at Dornberk, currently at its busiest and most interesting stage, and a complete novelty for the people of our region. Friends of viticulture will be aided by guides who will show them the plantations of American vines, both dry- and green-grafted.”³⁹ As noted by the historian Robert Devetak, the lecture on viticulture was important

36 SIAS 622 Družba sv. Cirila in Metoda v Ljubljani (1886–cca. 1952), binder 2, fol. 1738, a letter from Justina Štrukelj, sent from Komen to the Society in Ljubljana on 8 July 1892. The letter also addresses other issues, including the lack of interest in establishing a women’s branch in Komen and, consequently, the need to support the already existing men’s branch.

37 Vovko, *Odborniki in članstvo*, 12.

38 Vovko, *Odborniki in članstvo*: Ajdovščina (1892), Brje near Rihemberk (nowadays Branik) (1908), Dornberk (1892), Gorica (1889), Kobarid (1894), Pevma (1909), Prvačina (1894), Ročinj (1899), Sežana (1892), and Tolmin (1892).

39 “Domače in razne novice. Dornberk,” *Soča*, 17 August 1901, 3.

because, at the beginning of the 20th century, the sector faced a crisis caused by downy mildew and phylloxera.⁴⁰ We can see from this example that the aim of raising awareness and knowledge among the rural population was recognised by both the Society and the female branches.

Women before Men. The Sts Cyril and Methodius Female Branch in Sežana

---

A branch was also established in Sežana in 1892 for the town and its surrounding area. The women's branch was founded before the men's, which was established in July 1893.⁴¹ It was no coincidence that the branches were located in areas of growing economic importance. In the second half of the 19th century, Sežana experienced significant growth. A key factor in this development was the construction of the Southern Railway in 1857, which connected Vienna with Trieste and passed directly through its territory. From a teamsters' village along the main Vienna–Trieste road, Sežana evolved into a lively urban settlement and the administrative centre of the Karst. As noted by the historian Barbara Šatej, Sežana's position within its national structure was also distinctive, as "the majority of the population was Slovenian, while Italians and Germans, mostly from higher social classes, made up a smaller proportion."⁴² The town's rapid economic growth and population increase were accompanied by social and cultural development, which was closely linked to a vibrant national movement. The so-called *tabori* (mass political rallies/manifestations) of 1870 in Sežana furthered cultural life and the establishment of associations. Among those formed and active in Sežana until World War I were both the women's and men's branches of the Sts Cyril and Methodius Society.

The first president of the Sežana branch was Marija Mahorčič, the wife of the local mayor and provincial deputy Rajmund Mahorčič.⁴³ We have limited information about her, mostly concerning her husband's political career. Both came from families of innkeepers. Marija, born Jeršan, was the daughter of innkeeper Anton Jeršan – Gnezde from Unec and Terezija, who was the daughter of Gašper Obersnel – Gasparot from Divača. The Mahorčič family owned an inn in Sežana, renowned for its good food and wine. Her husband was also recognised as an advocate for the economic issues of the Slovenian countryside and was among the first national awakers from the Karst. The Mahorčič family⁴⁴ originally came from rural areas near Naklo, close to

---

40 Devetak, "Boj za slovenske šole," 380.

41 Vovko, "Stare' podružnice," 90. *Vestnik šolske družbe sv. Cirila in Metoda* 7, No. 7 (1893): 152.

42 Šatej, "Prispevek k delovanju," 578.

43 Rajmund Mahorčič was a Slovenian politician (the mayor of Sežana and provincial deputy in Gorizia). – *Slovenski biografski leksikon, Rajmund Mahorčič*, accessed on 2 March 2026, [https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi922620/.Rajmund_\(Frančišek_Karol\)_Mahorčič](https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi922620/.Rajmund_(Frančišek_Karol)_Mahorčič) | *Obrazi slovenskih pokrajin*, accessed on 2 March 2026, <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/rajmund-francisek-karol-mahorcic/>.

44 Ibid.

Motovun, and was well acquainted with the local rural economy. As innkeepers, they had direct insight into an important segment of economic life and actively contributed to fostering and promoting the local economy within a broader national context. Due to health issues, Marija resigned from her presidential duties at the branch's general assembly on 11 March 1894.

Marija Mahorčič was succeeded by Zinka (Terezija) Rybář, wife of the politician and diplomat Otokar Rybář.⁴⁵ The presidents and more active members of the Society were usually related. Marija Mahorčič's husband, Rajmund, was the brother of Emilija Mahorčič, Otokar's mother. Another president was Franja Gulič, daughter of a wealthy innkeeper from Tacen near Ljubljana. She married Karel Gulič⁴⁶ and moved to Sežana in 1876. Karel was a landowner, merchant, and innkeeper. In 1881, after her husband's death, she took over his business, successfully managed the teamsters' inn and the public weigh station, and oversaw the large estate. At the same time, she actively engaged in the town's social life.⁴⁷ As Barbara Šatej noted, the members of the branch were mostly the wives of Sežana's wealthier citizens, who also financially supported the association.⁴⁸ However, it is also clear that women active in the branch (presidents, deputies, committee members, secretaries, treasurers) operated autonomously and independently, with well-defined ideas, tasks, and objectives across several projects, such as organising meetings and events.

The Assembly in Sežana

The “revolution” in transport (steam railway) significantly improved transport networks and, consequently, the accessibility of various locations. Although the railway was not primarily designed to promote new leisure activities, it indirectly made it easier to reach places seeking to establish themselves as tourist destinations. Travel became faster, more affordable, and more widely accessible, as railway fares were considerably lower than those of stagecoach services. The introduction of timetables enabled scheduled stops (of varying lengths) in selected towns, as well as the continuation of journeys to other destinations.⁴⁹ Within this broader context of enhanced accessibility, the town of Sežana benefited from its strategic transport location and proximity to increasingly popular tourist sites, such as the karst caves of Vilenica, Divaška Vilenica, and Škocjan. As tourism gradually grew in economic importance, cave tourism also became part of this wider process. The significance of this activity is further demonstrated by the organisation of events during Society meetings.

---

45 Slovenski biografski leksikon, *Otokar Rybář*, accessed on 2 March 2026, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi530001/>.

46 Franja Malenšek (por. Gulič) Mahorčič | *Obrazi slovenskih pokrajin*, accessed on 2 March 2026, <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/franja-malensek-por-gulic/>.

47 Šatej, “Prispevek k delovanju,” 580–81. In her paper, Šatej extensively wrote about female presidents and their family ties.

48 Šatej, “Prispevek k delovanju,” 581.

49 Kavrečič Božeglav, *Turizem v Avstrijskem Primorju*.

The Society organised an assembly annually. The one on 26 July 1893 was held in Sežana, only a year after the female branch was founded. The Society's annual assembly took place in different towns each year, ranging from larger places like Ljubljana, Kranj, and Maribor to smaller ones such as Bled, Postojna, and Sežana.

After the official ceremonies, assembly, and protocols, the gathering continued more informally. The assembly and the joint lunch were held in the garden of the provincial deputy Mahorčič (alternative locations were arranged in case of bad weather). The afternoon programme included an excursion to Divaška Vilenica (now known as Divača Cave), which had been discovered in 1884 by a local resident, caver, and guide Gregor Žiberna.⁵⁰ The costs of the approximately two-hour cave tour (including entrance fee and candles) were mainly covered by the Society, with an additional contribution from the attendees. Alternatively, participants could visit the Lipica Stud Farm.⁵¹ The organisers estimated that around 200 people would take part in the excursion.

As the Society's *Vestnik* publication stated: "During the visit to the cave, the excursionists also realised that our homeland still holds many attractions that are unknown even to its own compatriots. Slovenian societies in particular are encouraged to organise visits to this Vilenica..."⁵² The potential for economic development and the increased visibility of the region's natural resources and attractions have been recognised, and significant efforts have been made to promote these sites. Other organisations and individuals also visited the cave. The report paid particular attention to the cave's administrators, who had arranged for the cave to be further illuminated for the occasion of the visit.⁵³

This example highlights the broader importance of the Society's involvement in the life of the Slovenian community, showing that its activities went beyond mere cultural or educational engagement and made tangible contributions to both the economic and social spheres, strengthening a sense of belonging and Slovenian identity.

Conclusion

My research examines the connection between national movements and policies of national affirmation, along with their effects on economic and social development. The example of the female branches of the Society of Sts Cyril and Methodius shows that, among their activities, women not only contributed to shaping the school system, raising funds for poor children, occasionally substituting for it, and promoting the Slovenian language, but also improved the social conditions of the Slovenian

---

⁵⁰ *Slovenski biografski leksikon*, Gregor Žiberna, accessed on 2 March 2026, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi900072/>.

⁵¹ SI AS 622, Družba sv. Cirila in Metoda v Ljubljani (1886–cca. 1952), binder 2, fol. 1738, Description of the programme of the Sežana assembly, sent to the Sts Cyril and Methodius Society in Ljubljana, 11 July 1893.

⁵² *Vestnik šolske družbe sv. Cirila in Metoda* 7, No. 7 (1893): 66–67.

⁵³ See note 51 and 52.

population. In doing so, these branches helped improve the economic status and influence of the Slovenian community in the Austrian Littoral.⁵⁴ Within the Society, women from all social backgrounds were welcomed, and it was recognised that they could play a vital role in expanding branches, increasing financial resources, and strengthening national awareness. The involvement of women was especially important for the “national” cause, notably in areas such as information and education, establishing Slovenian schools – particularly in rural areas – collecting funds, and organising lectures for the local population.

During this initial phase of research, I can only provide partial data and tentative conclusions, illustrated with a few examples. Accordingly, this paper represents only the first stage of research, offering preliminary insights into women’s involvement beyond the “traditional” roles of mothers, carers, and housekeepers. Even at this early stage, it is clear that women not only engaged in society and public life to support children’s education and participate in charitable work, but also took on active roles in broader spheres, including social and economic life. This is exemplified by the case of the female branch in Sežana, which, although still a village during the period studied, was an important economic and social centre for the Slovenian community. In this predominantly Slovenian village, women also had the opportunity to participate in national movements and social and cultural affirmation. They seized this opportunity successfully.

This early research highlights women’s involvement and contributions, demonstrating that their engagement had a tangible impact on both community development and cohesion, as well as the economic and social life of the Slovenian population. Their work shows that female agency was indeed a key factor in the development of national identity and in the implementation of practical measures to support education, social welfare, and cultural promotion. Future research can build on these insights by exploring the long-term effects of women’s involvement in local communities and their lasting influence on Slovenian national and social life. Ultimately, this study underscores the importance of recognising women not merely as supporters of societal functions but as active agents shaping cultural, economic, and political landscapes.

---

54 Devetak, “Boj za slovenske šole,” 382.

Acknowledgement

This study is part of the research project *Women's National Activism: The Activities of the Women's Branches of the Society of Sts Cyril and Methodius on Slovenia's National Borders* (J6-60110), funded by the Slovenian Research and Innovation Agency (ARIS), and led by Robert Devetak, PhD, from the Institute for Ethnic Studies in Slovenia.

Sources and Literature

Archival sources

- AST, Archivio di Stato di Trieste:
  - i. r. Luogotenenza del Litorale, Atti generali – Società, 1814–1918.
- SI AS, Archives of the Republic of Slovenia:
  - SI AS 622, Družba sv. Cirila in Metoda v Ljubljani 1886- cca.1952.

Newspaper sources

- *Kmetijske in rokodelske novice*, 1891.
- *Soča*, 1901.
- *Vestnik šolske družbe sv. Cirila in Metoda*, 1887, 1893.

Literature

- Devetak, Robert. "Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno." *Zgodovinski časopis* 74, No. 3/4 (2020): 360–87.
- Kavrečič Božeglav, Petra. *Turizem v Avstrijskem Primorju: zdravilišča, kopališča in kraške jame (1819–1914)*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2017.
- Kavrečič Božeglav, Petra. "Tourism and fascism: tourism development on the eastern Italian Border." *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, No. 2 (2020): 99–119.
- Kontestabile Rovis, Mirjana. "Pogledi na delovanje in usposabljanje bodočih učiteljev na učiteljski Koper: 1947–1968." PhD thesis, University of Primorska, 2024.
- Marušič, Branko. "Zahodno slovensko ozemlje: Iskanje ozemeljske istovetnosti." In *Regionalni vidiki slovenske zgodovine*. Edited by Peter Štih and Bojan Balkovec, 55–64. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004.
- Okoliš, Stane. *Zgodovina šolstva na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2008.
- Šatej, Barbara. "Prispevek k delovanju sežanske ženske podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda." *Kronika* 63, No. 3 (2015): 575–90.
- Vovko, Andrej. "'Stare' podružnice 'Družbe sv. Cirila in Metoda' na Goriškem v letih 1885–1918." *Goriški letnik*, offprint 6 (1979): 67–91.
- Vovko, Andrej. *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004.

Online sources

- *Franja Malenšek (por. Gulič) Mahorčič | Obrazi slovenskih pokrajin*. Accessed 2. 3. 2026. <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/franja-malensek-por-gulic/>.
- *Österreichisches Kaiserliches Patent vom 26. Februar 1861*. Accessed 23. 2. 2026. <https://www.verfassungen.at/at-18/februarpatent61-i.htm>.
- *Rajmund (Frančišek Karol) Mahorčič | Obrazi slovenskih pokrajin*. Accessed 2. 3. 2026. <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/rajmund-francisek-karol-mahorcic/>.
- *Slovenski biografski leksikon, Andrej Vovko*. Accessed 2. 3. 2026. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi815803/>.
- *Slovenski biografski leksikon, Gregor Žiberna*. Accessed 2. 3. 2026. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi900072/>.
- *Slovenski biografski leksikon, Otokar Rybář*. Accessed 2. 3. 2026. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi530001/>.
- *Slovenski biografski leksikon, Rajmund Mahorčič*. Accessed 2. 3. 2026. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi922620/>.
- *Women's National Activism: The Work of Women's Branches of the Society of St. Cyril and Methodius on the Slovenian National Borders*; Inštitut za narodnostna vprašanja. Accessed 1. 3. 2026. <https://inv.si/en/projects/zenski-narodni-aktivizem-delovanje-zenskih-podruznic-sv-cirila-in-metoda-na-slovenskih-narodnih-mejah/>.

Petra Kavrečič Božeglav

ŽENSKÉ PODRUŽNICE DRUŽBE SV. CIRILA IN METODA KOT AKTERKE SOCIALNEGA IN GOSPODARKEGA RAZVOJA V OBMEJNEM PROSTORU: UVODNA RAZPRAVA

POVZETEK

Prispevek obravnava razmerja in prepletенost med nacionalnim gibanjem ter gospodarskim in socialnim razvojem. S poudarkom na ženskem nacionalnem aktivizmu v etnično mešanem perifernem (obmejnem) prostoru raziskava preučuje avstro-ogrsko deželo Avstrijsko primorje kot primer nacionalno heterogenega prostora, v katerem so se ob neenakem dostopu do političnih, gospodarskih in kulturnih virov soočali različni nacionalni interesi.

Posebej je obravnavano delo ženskih podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda v Avstrijskem primorju. Ženske so aktivno sodelovale pri oblikovanju šolskega sistema, zbiranju sredstev za revne otroke, ga ponekod tudi deloma nadomeščale in prispevale k spodbujanju slovenske rabe jezika, hkrati pa prispevale k izboljšanju socialnih razmer slovenskega prebivalstva. S tem so podružnice spodbujale tudi krepitev gospodarskega razvoja.

V obmejnih, etnično heterogenih okoljih so imele gospodarske in socialne strategije pomembno vlogo pri oblikovanju in utrjevanju nacionalnih idej, saj so spodbujale

krepitev nacionalne pripadnosti na vseh ravneh življenja. Ženske so se v tem procesu izkazale kot pomembne, vendar pogosto spregledane akterke, ki so delovale na stičišču nacionalne mobilizacije, družbenih dejavnosti in gospodarskih praks.

Družba sv. Cirila in Metoda je v svoje vrste sprejemala ženske iz vseh družbenih slojev, pri čemer je bilo prepoznano, da lahko odigrajo ključno vlogo pri širjenju podružnic, povečevanju finančnih sredstev in krepitvi narodne zavesti.

V tej začetni fazi raziskave lahko predstavim le delne podatke, ponazorjene z nekaj primeri. Prispevek tako predstavlja zgolj prvo fazo raziskovanja in ponuja uvodni vpogled v udejstvovanje žensk onkraj »tradicionalnih« vlog mater, skrbnic in gospodinj. Že iz te preliminarne raziskave pa je razvidno, da se ženske niso vključevale v družbeno in javno življenje le z namenom podpore izobraževanju otrok in dobrodelnemu delu, temveč so prevzemale tudi aktivne vloge na širših področjih, vključno z družbenim in gospodarskim življenjem.

1.01

DOI: <https://doi.org/10.51663/pnz.66.1.04>

Uroš Šešum,* Miroslav Radivojević**

Economic Measures in the Activities of the Serbian Chetnik Organisation in the Kosovo and Bitola *Vilayets*, 1904–1908: A Case Study

IZVLEČEK

EKONOMSKI UKREPI V DELOVANJU SRBSKE ČETNIŠKE ORGANIZACIJE V KOSOVSKEM IN BITOLSKEM VILAJETU 1904–1908: ŠTUDIJA PRIMERA

Ekonomске metode so imele pomožno, a hkrati zelo pomembno vlogo v boju, ki so ga vodile gverilske enote Srbske četniške organizacije (SCO) v vilajetih Kosovo in Bitola Osmanskega cesarstva za doseg nacionalnih ciljev. Po zgledu in izkušnjah konkurenčnih komitskih organizacij (Makedonske revolucionarne organizacije – MRO; Bolgarsko-makedonsko-odrinске revolucionarne organizacije – BMORO; Tajne makedonsko-odrinске revolucionarne organizacije – TMORO; Notranje makedonsko-odrinске revolucionarne organizacije – NMORO) je tudi srbska revolucionarna struktura v Osmanskem cesarstvu uporabljala ekonomske ukrepe kot sredstvo za pridobivanje pravoslavnega prebivalstva Bitolskega in Kosovskega vilajeta v svoje vrste. Ker so se izvajale z namenom uresničevanja nacionalnih in državnih interesov Kraljevine Srbije, je navedene dejavnosti mogoče opredeliti kot obliko ekonomskega nacionalizma.

* PhD, Associate Professor, University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Department of History, Čika Ljubina 18-20, 11000 Belgrade, Serbia, uros.sesum@f.bg.ac.rs; ORCID: 0009-0007-7158-441X

** PhD, Senior Research Associate; University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Department of History, miroslav.radivojevic@f.bg.ac.rs, mirrad88@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2218-7254

Ključne besede: Osmansko cesarstvo, Srbija, Bolgarija, Makedonija, Stara Srbija, četniki, komiti, Notranja makedonsko-odrinska revolucionarna organizacija (NMORO), Bolgarska ekzarhija

ABSTRACT

Economic methods played a supplementary yet highly significant role in the struggle conducted by the guerrilla units of the Serbian Chetnik Organisation (SCO) in the Kosovo and Bitola (Monastir) vilayets of the Ottoman Empire, aiding in the achievement of national objectives. Following the example and experience of the rival comitadji organisations (Macedonian Revolutionary Organisation – MRO; Bulgarian-Macedonian-Adrianople Revolutionary Organisation – BMARO; Secret Macedonian-Adrianople Revolutionary Organisation – SMARO; Internal Macedonian-Adrianople Revolutionary Organisation – IMARO), the Serbian revolutionary structure in the Ottoman Empire similarly employed economic measures as a means of attracting the Orthodox population of the Bitola and Kosovo vilayets into its ranks. Since these activities were conducted to promote the national and state interests of the Kingdom of Serbia, they can be characterised as a form of economic nationalism.

Keywords: Ottoman Empire, Serbia, Bulgaria, Macedonia, Old Serbia, Chetniks, comitadji, Internal Macedonian Revolutionary Organisation (IMRO), Bulgarian Exarchate.

Introduction

The purpose of this article is to explore a largely overlooked subject: economic nationalism in the struggle of the Serbian Chetnik Organisation (SCO) within the Ottoman Empire at the beginning of the 20th century. While this topic has been discussed within a broader set of studies, it has not been examined as a standalone, fully developed issue. Therefore, the authors aim to identify the methods of material incentives and pressure used in the struggle by the Serbian guerrilla units (*chetas*) and the Macedonian Revolutionary Organisation (MRO), and to assess how and to what extent these methods were employed.¹ The article seeks to find and describe concrete examples of these methods being applied on both sides – the SCO and the MRO – since actions taken by one often triggered similar responses from the other. This methodological approach was also adopted because the MRO, as the older organisation

¹ In this paper, the various organisations will be referred to by the name and acronym valid at the time of mention. Although the *comitadji* and Chetniks are essentially synonymous, for simplicity, the former term will denote members of the MRO/BMARO/SMARO/IMARO, while the latter will refer to Serbian guerrilla units. To prevent confusion, villages recognising the Patriarchate and receiving the Chetnik Organisation will be described as Serbian, while those under the Exarchate or linked to the *comitadji* will be classified as Bulgarian.

with an established structure, held a monopoly on such actions and possessed a significant advantage until 1904. In preparing the article, the traditional historiographical method was employed. The authors conducted the necessary research, primarily through examining published archival materials² and, to a lesser extent, unpublished sources and available literature. The findings were subjected to critique, analysis, and synthesis in the written text. The article is structured according to a combined thematic-chronological principle. Geographically, it covers parts of two major administrative units of the Ottoman Empire – the Kosovo and Bitola³ *vilayets*.

In the Ottoman Empire during the 19th century, several administrative reforms were implemented. Starting in 1864, the largest administrative units, the *eyalets*, were gradually replaced by *vilayets*. Ultimately, the 1867 Vilayet Law (*Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi*) decreed that *vilayets* would become the first-level administrative division across the Empire. The structure of lower administrative units remained unchanged, so *vilayets*, like the former *eyalets*, were divided into *sanjaks*, which were further subdivided into *kazas*. *Kazas* were typically divided into *nahiyes*. During the second half of the 19th century, the Ottoman Empire frequently experienced changes in the administrative affiliation of *kazas* and *sanjaks* to neighbouring *vilayets*, as well as the abolition, renaming, and reorganisation of *vilayets*. At the beginning of the 20th century, the Empire's European territories were divided into the *vilayets* of Kosovo, Bitola (Monastir), Salonica, Scutari, Janina, and Adrianople. Between 1904 and 1908, the Kosovo *vilayet* included the *sanjaks* of Pljevlja, Sjenica, Peć, Prizren, Priština, and Skopje (with key centres: Skopje, Veles, Kumanovo, Kriva Palanka, Kratovo, Štip, Kočani, and Radoviš). The Bitola *vilayet* encompassed the *sanjaks* of Bitola (including towns like Bitola, Prilep, Kičevo, and Ohrid), Debar, Serfiže, Elbasan, and Korçë (Göricë).⁴

Claims on Ottoman territories in the Balkans by Serbia, Bulgaria, and Greece were based on the former extent of the Serbian and Bulgarian Empires and Byzantium, as well as on the fact that a significant portion of the population in all the *vilayets*, except for the Scutari *vilayet*, consisted of Orthodox communities, including Slavic, Greek, Aromanian, and Albanian groups. At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, the territorial claims of the three Balkan states overlapped in the areas east and west of the Vardar River valley. All three rivals referred to this region as Macedonia; however, under this term, they did not always encompass the same territory. Thus, the geographical term “Macedonia”, which originally covered the

2 The acts related to the Serbian Chetnik action were mainly published in the collection of Serbian diplomatic materials *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*. Within this collection of documents, a subset of four volumes was also created, containing solely the acts connected to the Serbian Chetnik action and organisation.

3 The official Ottoman Turkish name for the Bitola *vilayet* was Monastir, but the Slavic and more widely recognised form Bitola is used in this article.

4 Miloš Jagodić, *Srpsko-albanski odnosi u Kosovskom vilajetu 1878–1912* (Belgrade: Zavod za udžbenike, 2009), 7–8. Uroš Šešum, *Srpska četnička akcija (1897–1908). Oružana diplomatija* (Novi Sad: Matica srpska, 2019), 17–18. Aleksandar M. Savić, “Od ejaleta i vilajeta do nahije – administrativna podela južnih srpskih krajeva (1834–1879),” in Suzana Rajić, Uroš Šešum, and Aleksandar M. Savić, eds., *Novooslobođeni krajevi Srbije 1833–1878–1913* (Belgrade: Centar za srpske studije, 2025), 27–53. Milena Gostović, *Kosovski vilajet 1879–1900. Godišnji izveštaji (salname)* (Novi Sad: Matica srpska, 2021).

hinterland of Thessaloniki and the Aegean coast, was interpreted more narrowly or broadly by each of the claimants. In Greek eyes, Macedonia encompassed the area from Thessaloniki in the south to the Šar Mountains in the north (including the Thessaloniki, Bitola, and Skopje *sanjaks* of the Kosovo *vilayet*, along with two *kazas* of Prizren south of the Šar Mountains). Bulgaria, by contrast, understood Macedonia as encompassing the region from the Rila, Rhodope, and Osogovo mountains in the east to the Šar Mountains and the Karadag mountain range in the north, the watersheds of the Devoll and Bistrica rivers, the Grammos and Olympus mountains in the west, and the Aegean Sea in the south. The Serbian perception of the territory that formed the heart of the medieval Serbian state evolved throughout the 19th and into the early 20th century, along with the understanding of the concept of Macedonia. The central part of the former Serbian state had already begun to be called Old Serbia in the first half of the 19th century. Among the Serbian political and cultural elite, there was no disagreement regarding the northern boundary of this term, which matched the southern borders of the Principality/Kingdom of Serbia. However, the perception of the southern boundary of Old Serbia in relation to Macedonia changed over time. By the final decades of the 19th century, the view had become established that Macedonia extended northwards to the Šar Mountains. However, its northern part, roughly corresponding to the southern borders of present-day North Macedonia, was regarded as ethnically Serbian, and the term Serbian Macedonia was accordingly used to refer to it. In the early years of the 20th century, the Serbian scholar Jovan Cvijić, followed by the political elite, gradually extended the boundaries of the term Old Serbia first to the southern limits of the *Sanjak* of Skopje, that is, to the borders of the Kosovo *vilayet*. In 1907, the Serbian Ministry of Foreign Affairs finally codified the Serbian conception of Old Serbia. From that point onward, in addition to the Kosovo *vilayet*, the north-western parts of the Bitola *vilayet* were officially included according to the Serbian government's position (the *kazas* of Rakalar/Reka, part of the Sanjak of Dibra, and parts of the Sanjak of Bitola: the *kazas* of Prilep, Kičevo, and Ohrid). As a result, while Bulgarians and Greeks regarded the Bitola and Salonica *vilayets*, as well as the territory of the Kosovo *vilayet* up to the Serbian-Ottoman border and the Šar Mountains in the north, as Macedonia, the Serbs challenged the northern boundaries of the contemporary geopolitical concept of Macedonia. They narrowed it to align with the borders of Old Serbia, in accordance with their interests. From the Serbian point of view, until 1907, the Chetnik operations took place across the territory of Old Serbia and Macedonia, but following the codification of terminology, they were confined solely within the boundaries of Old Serbia.⁵

Regarding the chronological framework, several markers must be established. The crucial event for understanding the nature of the national guerrilla struggles, which also

---

5 Žarko Ilić, "Srpska zemlja na jugu – između istorije i etnografije, teorije i prakse," in Suzana Rajić and Žarko Ilić, eds., *Kralj Milan Obrenović, oslobodilac i reformator. Zasluge i poricanja. Tematski zbornik radova* (Beograd: Istraživačko-izdavački centar "Stari Vlah", 2025), 42–56. Šešum, *Srpska četnička akcija*, 31–33, 237–48. For the geographical understanding of the concepts of Old Serbia and Macedonia in the modern era, see: Žarko Ilić, *Geografska percepcija srpske zemlje i centralnog Balkana u novom veku – ime, prostor granica* (Beograd: Huk izdavaštvo, in print).

had economic dimensions, is the establishment of the Bulgarian Exarchate in 1870, which gave rise to opposing national propaganda. To better understand the topic, the authors of the article briefly outline the processes that began with this event. The second point, and the *terminus a quo* of the study, is the year 1897, when the terror of the Bulgarian Macedonian-Adrianople Revolutionary Organisation (BMARO) against Serbian and Greek “propaganda” began, while at the same time the first organised recruitment of people originating from Old Serbia and Macedonia was recorded in Belgrade for potential use in armed *chetas* in the Ottoman Empire. The most significant period of struggle between the opposing sides began in 1904, with the establishment of the organisational structure for Serbian Chetnik action on the ground, whereas the Young Turk Revolution (1908) brought the armed confrontation to an end. The last two years are therefore taken as the chronological limits for analysing the economic methods of struggle employed by the two organisations.

---

* * *

Economic nationalism can be defined as the deliberate integration of economic policies, incentives, pressures, and everyday practices to align the economy with national identity and interests. It functions both as an ideological project and a subtle cultural mechanism for nation-building in multi-ethnic or imperial contexts. Stefan Berger has demonstrated, through his research on the overlooked link between explicit economic nationalism – as state-directed protectionism or resource control – and more diffuse forms of “economic nationness”, that this phenomenon bridges top-down strategies with grassroots responses. “Economic nationness” refers to the subtle, culturally embedded ways in which economic activities, such as boycotts of rival traders, ethnically preferential credit networks, or restrictions on seasonal workers from opposing national groups, become infused with national significance and help reproduce national boundaries in everyday life. Eric Storm’s global history of nationalism further places it within transnational developments, from early liberal-emancipatory forms to exclusionary and identity-driven variants shaped by industrialisation, migration, and state rivalries. Helga Schultz’s work on the history and culture of economic nationalism in East Central Europe emphasises its role as a developmental strategy for peripheral elites, while Marvin Suesse highlights the inherent “nationalist dilemma” of reconciling romantic national ideals with pragmatic engagement in the global economy.⁶

---

6 Stefan Berger and Thomas Fetzner, eds., *Nationalism and the Economy: Explorations into a Neglected Relationship* (Budapest: Central European University Press, 2019), 1–18, 43–63. Stefan Berger and Eric Storm, eds., *Writing the History of Nationalism* (London: Bloomsbury Academic, 2019), 1–18. Helga Schultz and Eduard Kubü, eds., *History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe* (Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2006), 7–30. Marvin Suesse, *The Nationalist Dilemma: A Global History of Economic Nationalism, 1776–Present* (Cambridge: Cambridge University Press, 2023), 1–11. Eric Storm, *Nationalism: A World History* (Princeton: Princeton University Press, 2024), 1–10, 60–172.

In this study, the concept is operationalised through concrete measures of the Serbian Chetnik Organisation and its rival, the Macedonian Revolutionary Organisation, in the Kosovo and Bitola *vilayets* between 1904 and 1908. These two administrative units provide an exceptionally suitable “laboratory” for studying economic nationalism because they formed a volatile frontier of overlapping Serbian and Bulgarian claims within the Ottoman millet system, offering analytical variation and leverage. The regional diversity allows testing the relative effectiveness of incentives versus coercive measures under varying local rural economic conditions. Situated in the broader Ottoman and Balkan context, these *vilayets* exemplify how imperial religious frameworks, above all the Patriarchate versus the Exarchate, enabled economic instruments to fuel national competition. This parallels East Central European patterns of peripheral nation-building (Schultz and Kubu), the global nationalist dilemma of ideology versus economic reality (Suesse), and the transnational transformations of nationalism analysed by Storm and Berger. In the Serbian Chetnik Actions, this took the form of diffuse “economic nationness”, as conceptualised by Berger. Everyday economic practices, such as selective boycotts, preferential aid and credit networks, selective seizure and restitution of livestock,⁷ preferential support for selected traders and communities, and favourable or restrictive treatment of seasonal migrant labourers, effectively tied material interests to Serbian national affiliation and proved highly successful in expanding the Serbian sphere among the Orthodox population.⁸

The study contributes to a comparative understanding of how economic nationalism functioned at the intersection of empires, migrations, and rival propagandas in rural areas in the early twentieth century.

From Members of the *Millet* to Members of the Organisation

The struggle for the use of the Slavic language in religious services and for bishops of the same ethnic affiliation as the faithful in predominantly Bulgarian regions of the Ottoman Empire, under the spiritual authority of the Ecumenical Patriarchate – which was under Greek dominance and influenced politically by the Hellenic Kingdom – led to the establishment of the Bulgarian Exarchate as a separate religious community (*millet*) in 1870. According to the Sultan’s *firman* establishing the Exarchate, the church consisted of 15 dioceses in which the Christian population was almost

---

7 Arson attacks, though violent, can be interpreted as an extreme and coercive expression of economic nationness, since they directly destroyed the material foundations of rival group livelihoods in order to force a change in national-religious affiliation.

8 Berger and Storm, *Writing the History of Nationalism*, 1–18. Berger and Fetzer, *Nationalism and the Economy*, 1–18, 43–63. Schultz and Kubu, *History and Culture of Economic Nationalism*, 7–30. Suesse, *The Nationalist Dilemma*, 1–37. Storm, *Nationalism: A World History*, 1–10, 133–72.

entirely Bulgarian or Slavic.⁹ For the other dioceses with a significant presence of Orthodox non-Slavic inhabitants, the *firman* stated that they would become part of the Exarchate if all or two-thirds of the Orthodox believers decided to join.¹⁰ The Ecumenical Patriarchate declared the Exarchate a schismatic church in 1872. Despite the majority's support for the Exarchate, the diocesan structure of the Ecumenical Patriarchate continued to operate alongside in all dioceses in Macedonia and Old Serbia: Skopje, Prespa, Pelagonia, Veles and Debar. This meant that within the same area, there were two dioceses, each following the believers' choice of one or the other religious community (*millet*). The term "*millet*", literally translated from Arabic, means "nation", which soon led Bulgaria, Greece, and later Serbia to associate *millet* affiliation with national identity. This became particularly evident after the establishment of the Bulgarian autonomous state, i.e. the expansion and gaining of independence by Serbia at the Congress of Berlin in 1878. Many co-nationals from all three Balkan states continued to live in the Ottoman Empire, and their liberation alongside the restoration of the medieval empires became a shared goal. In this context, Macedonia was a point of contention, as all claimed it. As mentioned, alongside the Patriarchist – Rum *millet* (Roman/Eastern Orthodox Christian), the Bulgarian *millet* also existed within the Ottoman Empire, but a separate Serbian *millet* was never established. For this reason, the Serbs conducted their national propaganda in Macedonia within the framework of the Patriarchist. The Principality of Bulgaria, meanwhile, utilised its formal advantage to encompass the entire Slavic Christian population within its nation through church-school autonomy, which fell under the jurisdiction of the *millet*. From the mid-1880s, Serbia responded by establishing consulates, expanding its educational network, and negotiating with the Ecumenical Patriarchate over the appointment of bishops of Serbian nationality in areas chiefly inhabited by Serbs, as well as in regions where the patriarchists were Slavs without a strong national identity. By the turn of the century, it succeeded in this endeavour by securing the appointment of the Serb Firmilian Dražić as bishop of Skopje.¹¹

9 At its founding by the *firman*, the Exarchate's structure included, in addition to the undoubtedly Bulgarian-populated territories, the western dioceses – Niš, Piro, Veles, Samokov, and Kyustendil. These areas were inhabited either entirely or predominantly by believers who were Serbs or Slavs without a distinct Serbian or Bulgarian national or ethnic identity. – Uroš Šešum, "Pretpostavke srpske crkveno-prosvetne politike u Skopskoj, Velesko-debarskoj, Pelagonijskoj i Prespanskoj eparhiji i njeni rezultati 1887–1889," in Rajić and Ilić, *Kralj Milan Obrenović*, 60–68.

10 These are the dioceses of Skopje, Pelagonia, and Ohrid-Prespa.

11 Kamel S. Abu Jaber, "The Millet System in Nineteenth Century Ottoman Empire," *The Muslim World* 57/3 (July 1967): 212–23. Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia 1897–1913* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1966), 14–15. Miloš Jagodić, "Nufusko pitanje. Problem zvaničnog priznavanja srpske nacije u Turskoj 1894–1910," *Istorijski časopis* 57 (2008): 343–53. Suzana Rajić, *Aleksandar Obrenović. Vladar na prelazu vekova. Sukobljeni svetovi* (Beograd: Srpska književna zadruga, 2014), 221, 224, 273–77. Suzana Rajić, *Vladan Đorđević. Biografija pouzdanog obrenovićevca* (Beograd: Zavod za udžbenike, 2007), 129–35, 146–58. Stanford J. Shaw and Ezel Kural Shaw, *History of Ottoman Empire and Modern Turkey. Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975* (New York: Cambridge University Press, 1977), 123–28. Šešum, *Srpska četnička akcija*, 16–21, 31–37.

The transformation of the church-educational struggle into an action involving armed bands and revolutionary organisations of Serbs, Greeks, and Bulgarians within the Ottoman Empire occurred at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century. The first step in this process was the foundation of the Macedonian Revolutionary Organisation (MRO) in Thessaloniki in 1894 (from 1896, known as the Bulgarian-Macedonian-Adrianople Revolutionary Organisation – BMARO; from 1902, the Secret Macedonian-Adrianople Revolutionary Organisation – SMARO; from 1905, the Internal Macedonian-Adrianople Revolutionary Organisation – IMARO). In addition to pursuing Macedonia's autonomy and acting against the Ottoman authorities, its statutes already included measures to suppress Serbian and Greek "propaganda". Accepting logistical and financial support from the Principality of Bulgaria, the Committee, with occasional confrontations, mainly acted in the interest of the Bulgarian state. Once Macedonian autonomy was achieved through the actions of the Exarchists, it would, as in the case of Eastern Rumelia (1885), lead to its annexation by the state that supported and often directed the revolutionary network. From 1897 onwards, the organisation used assassinations of prominent pro-Serbian leaders, priests, educators, and some wavering individuals within its own ranks as a method of struggle. As a result, the Serbian government saw it as an extended arm of Bulgaria within the Ottoman Empire.

In the same year, due to the activities of the *comitadji* and Greek organisations in Old Serbia and Macedonia, as well as the potential for a war between Greece and Turkey, the official authorities in Belgrade began covertly organising the *cheta* leaders and their men for possible deployment to the field. Although the Serbian government in 1897 abandoned plans to send pro-Serbian or Serbian-oriented *chetas* into the Ottoman Empire in the subsequent years (1898–1901), authorities received outlaws who had taken refuge in Serbia during seasons unsuitable for *cheta* operations, offering them material support and shelter. However, they did not themselves form *chetas* from outlaws who were Ottoman subjects, nor did they influence their activities in Turkey.

During the same period, up to 1901, certain regions such as Drimkol, Skopska Crna Gora, and Azot¹² saw the formation of spontaneously organised *chetas* to defend

---

12 These are three mountainous micro-regions where communities that identified themselves as Serbian formed the majority. In all three cases, almost the entire remaining Slavic Orthodox population of the administrative units they belonged to in 1901 were part of the Exarchist community and *comitadji* organisation. The three Drimkol Serbian-identified villages represented the only small Serbian enclave in the *Kaza* of Ohrid, Bitola *Vilayet*. The same was true of the Serbian community in Azot, in the *Kaza* of Veles, which from 1901 was part of the Kosovo *Vilayet*, *Sanjak* of Skopje. In the 19th and early 20th centuries, the mountainous region of Skopska Crna Gora, north of Skopje, was part of the Skopje *kaza* and *sanjak* within the Kosovo *Vilayet*. The Serbian community there, which was the majority in the Exarchist villages of Skopska Crna Gora (excluding a few peripheral villages), along with a few Serbian-identified villages in the mountainous micro-region of Tavor, formed an enclave relative to the Exarchist and Muslim villages across the rest of the *Kaza* of Skopje. – Uroš Šešum, "O broju Srba u Južnoj Staroj Srbiji 1903–1908. Godine," *Vardarski zbornik* 10 (2015): 156, 162, 167.

Serbian-aligned villages against the *comitadji*. These activities were initially unplanned and lacked coordination. However, from 1901 onwards, the Head of the Department for National Policy of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbia began to directly oversee and guide the Chetnik actions in Old Serbia and Macedonia. Following a brief period of cooperation and negotiations for joint action with BMARO and its various factions, the Serbian Chetnik Organisation, founded a year earlier, began operating independently from 1904, functioning as a citizens' association. Initially, this was as a means of self-defence against a renewed wave of terror by the *comitadji*,¹³ and later aimed at expanding the network of Serbian-identified settlements, thus creating and consolidating the Serbian sphere of interest in the two *vilayets*.¹⁴

Structure, Support and Action

Some signs of economic nationalism were already visible in the organisational structure of the Serbian Chetnik Organisation, which, in many ways was essentially a copy of the *comitadji* organisation. Similar to its rival and simultaneously model organisation, the basic unit of the SCO was the village committee. It held certain judicial functions: resolving minor property disputes, inheritance issues, delinquency, moral offences, matters concerning stray livestock, compensation for damage caused by poorly supervised livestock to neighbours, and so forth. An important component of the village committee was the treasury, into which funds from fines for various offences – such as losing a rifle or being involved in a civil dispute – were deposited, along with small monthly contributions. These funds served as a mutual aid, a “black fund”, from which, in cases of peasant arrests, support was provided for imprisonment, bribery of Ottoman officials, legal fees, and aid to the poor and the families of the deceased.

---

13 The period preceding the open war started in the second half of 1904, marked by SMARO's failure to eliminate the Serbian-aligned core in the Kumanovo and Kičevo regions through terror and *cheta* attacks, and lasted until spring 1905. During this time, both organisations, taking advantage of a temporary weakness, avoided full-scale conflict at all points.

14 Vladimir Ilić, *Srpska četnička akcija 1903–1912* (Beograd: Ecolibri, 2006), 14–47. Jovan M. Jovanović, *Južna Srbija od kraja XVIII veka do oslobođenja* (Beograd: TANESI, 1990), 143–65. Predrag Pejić, *Četnički pokret u Kraljevini Srbiji 1903–1918* (Kragujevac: Pogledi, 2007), 25–50. Uroš Šešum, “Društvo protiv Srba 1897–1902. Metodi i mere bugarske diplomatije, Egzarhije i Bugarsko-makedonsko odrinske revolucionarne organizacije protiv širenja srpskog uticaja u Južnoj Staroj Srbiji i Makedoniji 1897–1902,” *Srpske studije* 4 (2013): 79–100. Šešum, *Srpska četnička akcija*, 37–166.

Some of the funds in these cases also originated from the Mountain Headquarters,¹⁵ Serbian consulates, and higher levels of the organisation (committees). Expenditure was controlled by the regional *vojvodas* (leaders of the guerrilla units),¹⁶ who, with their own *chetas*, defended the population even against fines imposed by local Muslim notables.

The organisation sent medical supplies and doctors to the field, who treated its members. For more serious cases, free beds were provided in hospitals and sanatoriums in Serbia. Within the jurisdiction of the church-school funds, credit institutions were established. Through these, peasants could obtain low-interest loans, which kept them connected to the movement, while the SCO's funds expanded.¹⁷ Aid also came from Serbia for building or repairing churches and schools, as well as for provisioning them. Books, most often collections of Serbian epic folk poems, were also given to peasants. The organisation provided assistance to displaced persons, prominent individuals, distinguished fighters, their immediate relatives, and, when necessary, helped them find employment or allocated land to them in Serbia.¹⁸

The way the rival MRO/BMARO/SMARO/IMARO operated involved collecting the so-called "*comitadji tax*" or forced loan, as well as providing supplies at the expense of the rural population. Well-documented cases date back to 1902, when

15 Mountain Headquarters represented the command bodies with operational and strategic authority over the Serbian *chetas* in the Ottoman Empire. The first of the two Mountain Headquarters was established on Mount Kozjak, near the Serbian–Ottoman border, in Ottoman territory in February 1905. Initially, it was headed by a Serbian Army lieutenant, assisted by two non-commissioned officers. The Kozjak Headquarters was tasked with directing Chetnik operations east of the Vardar River by coordinating the units and their commanders, the *vojvodas*. In April 1905, an identical command, also led by a Serbian Army lieutenant, was established on Mount Babuna, with the same responsibilities and duties in the area west of the Vardar River. From 1905 to 1908, the two Mountain Headquarters, commanded by Serbian Army officers and directly assisted by several Serbian non-commissioned officers, and occasionally officers, effectively carried out Chetnik operations within their respective areas, in mutual coordination and following directives from the Serbian Ministry of Foreign Affairs. Besides military authority, the heads of the staffs, by virtue of their control over the *vojvodas*, also held the highest organisational powers on the ground. According to their areas of operation, the staff based in Kozjak was referred to as the Mountain Staff of Eastern Povardarie, while that in Babuna was called the Western Povardarie staff. – Šešum, *Srpska četnička akcija*, 166–70, 200–02, 223, 248–52, 259–61, 269–96, 316–18, 323–24, 336, 344–57. Šešum, "Srpska četnička organizacija u Staroj Srbiji 1903–1908. Terenska organizacija," *Srpske studije* 2 (2011): 247–49.

16 The *vojvoda* of each *cheta* had a defined geographical area of operation. Besides his main combat responsibilities, he also served as a representative of the local revolutionary authority. Because he was in charge of a specific district, he was known as a regional *vojvoda*.

17 In the last decade of the 19th century, within the Serbian leadership, there was an initiative to settle craftsmen and merchants from Serbia in Skopje, thereby financially strengthening the Serbian core. The start of brewery construction in 1891 was a step in this direction. The measures planned in Skopje would have represented the first step towards establishing a Serbian bank and/or other credit institutions. This idea was reconsidered in 1907. The bank was meant to buy Turkish and Albanian land for the benefit of the Serbian action, as well as to bolster the crafts and trade of the population aligned with the Patriarchate. – Ljiljana Aleksić-Pejković and Vasilije Krestić, eds., *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914. Organizacija srpska odbrana (1903–1905) iz fondova Arhiva Srbije*, (DSPKS), knj. II, *Dodatak 1* (Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2008), No. 263. Mihailo Vojvodić, *Stojan Novaković i Vladimir Karić* (Beograd: Clio, 2003), 83, 85–86, 115, 141. Nikolay Simeonov, "Struktura, metodi i zhtvni na srabskata vaorazhena propaganda v Makedonia (1904–1908)," *Anamneza* 1/2 (2006), accessed on 10 February 2026, <http://anamnesis.info/broi2/Simeonov.pdf>.

18 DSPKS, II-d1, No. 389, 395, 403; II-d2, No. 14, 16, 82, 110, 121, 243, Zapisnici sednica; II-d3, No. 65, 131, 156, 164, 182, 188, 242, 267, 277, 282–84, 286, 310, Zapisnici sednica Centralnog odbora, Prilog IV; III-d, No. 24, 43, 51, 56, 64, 85. Biljana Vučetić, "Sećanja Antonija Todorovića na revolucionarnu akciju srpskog naroda u Turskoj 1904–1914. godine," *Mešovita grada – Miscellanea* 28 (2007), 286. Uroš Šešum, "Srpska četnička organizacija," 249–50, 252–53, 255–56.

vojvodas forced peasants to pay the levy and enrol in the *comitadji*. In return for providing the “tax” and fighters to the organisation, the village received rifles.¹⁹ By the end of April 1904, the SMARO *chetas* in the Kriva Reka basin, between Kumanovo and Kratovo, demanded sums of money from the (Serbian) Patriarchist villages far exceeding those required of Exarchate villages. Initially, the population was subjected to extortion to prevent harassment, and from early 1905, in addition to money, acceptance of the exarch’s religious authority was also demanded. The pressure was accompanied by threats of burning villages and killing the most prominent pro-Serbian leaders of Kriva Reka.²⁰

The SCO founders recognised that collecting taxes, forced loans, or any other burdens on the peasants could be counterproductive for expanding their influence. Financing was almost entirely sourced from the Serbian state budget and from voluntary contributions from the homeland and Serbs in Austro-Hungary, the Ottoman Empire, and Montenegro. The only material obligation of the population, according to the Organisation’s policy, was to provide bread and shelter for the *chetas*. Meat, lard, and other provisions were purchased from the peasants at market prices. Loans of money, food, or goods from villagers or the local village committee treasury were available only when transportation to the field was difficult, with the obligation for repayment or reimbursement of expenses by the *cheta* committees or individuals. In addition to weapons and ammunition, the Organisation supplied the village *chetas* with medical supplies, tobacco, clothing, footwear, and other equipment.

In cases of abuse or disregard of the established practice, appropriate measures were implemented. In the spring of 1907, the SCO Executive Committee in Vranje prohibited teachers, who often held important positions in the village organisation, from collecting taxes for the school fund. Throughout the year and at the beginning of the following year, a thorough investigation of actions in Eastern Povardarie was also conducted. Due to the collection of unlawful levies, in the form of the *comitadji* tax, which in fact constituted an abuse; funds allegedly aimed at helping prisoners,²¹ extortion, embezzlement, and other irregularities, the accused *cheta* leaders were removed from the field: vojvodas Krsta Kovačević, Jovan Dolgač, Spasa Garda, Đorđe Sokolović, Stevan Nedić, and Cene Marković, as well as the head of the Mountain Headquarters of Eastern Povardarie, Mihailo Ristić Džervinac. The confiscated money was either returned to its owners or directed towards the purpose for which it had been collected, prisoners, thereby enhancing the Organisation’s reputation.²²

19 DAS, KB, Političko-prosvetno odeljenje (PP), 1902, r. 108; DSPKS, II-d1, No. 2.

20 DAS, KB, PP, 1905, r. 13. Šešum, *Srpska četnička akcija*, 122.

21 Information that money was being collected for a “self-styled fund” had emerged in the previous year, which parts of the Chetnik organisational structure regarded as something that should be punished. – DSPKS, II-d2, No. 217. Ilić, *Srpska četnička akcija*, 100.

22 DAS, KB, PP, 1902, r. 14; 1905, r. 13; DSPKS, II-d1, No. 49, 299, 363, 416, 448, 452; II-d1, No. 16, 32, 35, 50, 59, 60, 63, 73; II-d3, No. 7, 9, 23, 25, 37, 51, 58, 75, 82, 85, 110–11, 121, 126, 148, 158, 162, 176, 180, 208, 229–30, 242, 268, 275, 278–80, 292–93, 307, 313, Zapisnici sednica Centralnog odbora, Prilog IV; III-d, No. 30, 39, 66, 75–76, 99–100, 185, prilog II. Vučetić, “Sećanja Antonija Todorovića,” 283, 292–94. Šešum, *Srpska četnička akcija*, 332–33, 335–37. Šešum, “Srpska četnička organizacija,” 252.

Irregularities also occurred in Western Povardarie, where between 1905 and 1906, the Chetnik village committees apparently collected money for their treasuries from the peasants, based on the financial state of each household. With variations in levies and uneven burdens within or between villages, funds were sometimes not collected at the end of each month as planned. It is very likely that this involved an “armed fund”, since the SCO, before 1907, could not establish a reliable channel for transferring rifles to areas across the Vardar. Correspondence about the possibility of compensating for the lack of money in that district through taxation or drawing from village treasuries arose again in the early months of 1908.²³

Seasonal Workers

As the conflict escalated, methods of economic pressure on the population to join one of the groups intensified, especially when combined with physical coercion. Most inhabitants of the western regions of present-day North Macedonia, due to infertile soil and Albanian pressure, were compelled to work seasonally in Balkan countries – Serbia, Bulgaria, Greece, and Romania. Consequently, they became a valuable recruitment base for the *chetas*, and there were also ways to pressure their families in the home villages to shift their allegiance to a particular *millet*. The clash of national propaganda put seasonal workers (*pečalbari*), members of rival factions, at risk of having their hospitality withdrawn, which would have resulted in significant material losses. With the suspension of seasonal work, they found themselves unable to feed their families.

The pressure was applied to the *pečalbari* even before the outbreak of mutual armed actions. At the beginning of June 1901, the Serbian Consulate in Bitola requested that surveillance measures be taken against a certain Spira Kone Hadži Mitre from Prilep while he was in the territory of the Kingdom of Serbia for trading purposes. In his hometown, he reportedly discouraged peasants from visiting the Serbian bookstore and caused other “troubles”. In addition to his main activity, during his journey, Hadži Mitre allegedly intended to collect contributions from seasonal workers from Prilep in Serbia, for BMARO activities.²⁴ The following year, the police authorities took measures against the *pečalbari* from the villages of Galičnik and Tresonče near Mavrovo. In their home region, they were “obstructing” the Serbian propaganda efforts, hosting an Exarchist priest in their homes, and sending their children to the Bulgarian school. The Consulate in Bitola requested that, if they did not shift their stance, the authorities prevent them from remaining in Serbia any longer. In contrast, the attitude of several *pečalbari* from the village of Slepče, near Prilep, was viewed positively.²⁵

A significantly increased pressure arose as armed clashes intensified between the Serbian and the comitadji *chetas*. *Pečalbari* from the Kriva Reka and Ovče Polje areas,

---

²³ DSPKS, II-d2, No. 127; II-d3, No. 278; III-d, No. 41, 52,

²⁴ DAS, KB, PP, 1901, r. 77.

²⁵ Ibid., 1902, r. 64, 97.

who mostly worked in Sofia, were forced in late 1905 by the *comitadji* organisation and the Bulgarian government to withdraw their villages from the Serbian armed-band network and return them to the Exarchate. Around 200 of them faced threats of execution, expulsion, or heavy fines. As a result, twelve villages in these regions temporarily came under the control of the *comitadji* organisation and the Exarchate. The following year, Bulgaria intensified its economic pressure: at the border, *pečalbari* were stopped and required to present a certificate from an Exarchate priest confirming their affiliation. Border guards sometimes beat, maimed, or robbed the seasonal workers. These measures somewhat increased the influence of IMARO in the Kriva Palanka area. In response, the SCO requested that all Exarchate followers working temporarily in Serbia be expelled and that *pečalbari* from villages aligned with the Patriarchate be employed instead.²⁶ The *vojvodas*, for their part, were instructed to inform the inhabitants of loyal settlements that, instead of going to Bulgaria, they could seek seasonal work in Serbia.²⁷

In Belgrade, where lists containing information on *pečalbari* were received from the field, pressure was exerted on those from the Exarchate-aligned Kičevo region, where most peasants went to Serbia for seasonal work, to influence their relatives and neighbours to align themselves with the Patriarchate and the SCO. Several letters attesting to this practice have been preserved. One of these letters was sent to their native village of Orlanci by certain Stevan, Todor, and Silan. Writing from Belgrade in 1905, they warned their closest family members to accept a Serb Patriarchate rather than the Bulgarian Exarchate priest, as they had previously done. Otherwise, they cautioned, “neither the house nor its people will remain alive”, and they themselves would be “devoured by the fish in the Sava and the Danube”.²⁸ Pressure by the Serbian authorities was also exerted in 1906 on bakers from the Kičevo region, described as the “greatest Bulgarophiles” from Kozičino, as well as on a certain hired goods carrier, Tasa Veljanov from Tuin. This action, however, did not succeed, owing to the greater strength of the *comitadji*, who carried out brutal executions of village leaders or priests supporting the Serbian side, thereby maintaining or expanding the Exarchate network through fear in the Kičevo region.²⁹

The return of many villages and the gaining of new ones, as a result of the SCO's actions at the turn of 1906–1907, triggered a new wave of terror against *pečalbari* in Bulgaria. Contemporary reports from 1907 state that seasonal workers in Bulgaria were arrested, mistreated, or robbed if they failed to comply or refused to bring their villages back under the Exarchate. The Bulgarian official and semi-official press,

26 A characteristic case involved five seasonal labourers from the Skopje *kaza*. Due to an alleged dispute with the local *comitadji* committee, they applied in March 1906 for employment in Belgrade. Three of them clearly stated that they no longer wished to go to Bulgaria for seasonal work because of the levies imposed by IMARO. At the urging of the secret police of the Central Committee of the SCO, they were granted employment on the construction of the sewerage system. – DSPKS, II-d2, No. 48.

27 Šešum, *Srpska četnička akcija*, 208–09, 259. DSPKS, II-d2, No. 63.

28 DAS, KB, PP, 1905, r. 9; DSPKS, II-d1, No. 176.

29 DSPKS, II-d2, No. 95, 229. Simeonov, “Struktura, metodi i zhertvi na srabskata vaorazhena propaganda.” Šešum, *Srpska četnička akcija*, 232.

however, despite its own treatment of *pečalbari*, used the alleged “mistreatment” of Exarchist workers in Serbia in the spring of the following year for propaganda purposes and to inflame public opinion.³⁰

Convictions about allegiance, such as in the cases of the Exarchate and Bulgaria, also existed on the Serbian (Patriarshist) side. From the SCO and the organs of church-school autonomy, peasants received certificates of affiliation, which enabled them to travel for work through the established band channels and secured them safe employment in Serbia. The practical example of this is shown by certain Đorđe, Ljubomir, Mihailo, and Tatomir, who signed as “Old Serbians” and urged their relatives to receive “Priest Krste”. After doing so, they were to obtain a certificate from the municipality and the bishop confirming that a “Serbian priest” had visited them, and to send it to Serbia.³¹ It also happened that individuals temporarily accepted a Patriarchate priest to obtain the necessary certificates, only to later return to the Exarchate. Eight *pečalbari* from Kruševo in Belgrade did exactly this in 1905. About twenty of their fellow villagers, who had been expelled from Serbia and were further radicalised as a result, applied pressure on Serbian-aligned families and their priest to join the Exarchate. They also issued threats to the Serbian consul in Bitola.

There were also examples of different cases. Some *pečalbari* from Labuništa near Ohrid provided various services to the *comitadji*, but in order to hide this and obtain certificates of affiliation, they received a Patriarchate priest. Such conduct did not escape the notice of the Serbian diplomatic, educational, and ecclesiastical networks, and Belgrade was duly informed. In November 1905, during an incursion in the region of the Rabetinska River near Kičevo, Chetniks pursued “Bulgarophiles”, among them a certain Dragutin, the owner of a burek shop in Belgrade, where his brothers were also staying at the time. A characteristic case occurred in 1908 in Užice, where Pano Pendo Petrušev(ić) was arrested. Formerly a local *vojvoda* in Oraovac near Veles and a prominent opponent of the Chetnik Organisation in the Klepa area, he had been sentenced to death by a Turkish court and was working on the railway line in Užice. He was identified through a letter to his relatives, in which he stated that they should not think he had “become” a Serb merely because he was working in Serbia. He planned to travel soon to Sofia to lead an *IMARO cheta*.³²

Abuse also occurred on the other side. Certain individuals exploited the restrictive stance of the Serbian state authorities towards *pečalbari* from Exarchate villages, extorting money from them for protection or issuing false certificates of affiliation to the Patriarchate *millet*. Alongside the usurer and fraudster Janačko Anđelković, the dismissed commissioner of the organisation *Srpska braća*, a teacher from Kičevo was also involved. A certain Stojmen, a “dismissed” Chetnik, also misrepresented himself and collected contributions from Macedonian *pečalbari* in Austria-Hungary, allegedly

30 DSPKS, II-d2, No. 186–87, 217, 225, 235, 257, 267; II-d3, No. 229. Šešum, *Srpska četnička akcija*, 303, 350.

31 DSPKS, II-d1, No. 207.

32 DAS, KB, PP, 1905, r. 9; DSPKS, I-3/II, 1112; II-d1, No. 397; II-d3, No. 13; III-d, No. 63. Šešum, “Srpska četnička organizacija,” 253.

on behalf of the SCO.³³ Workers from Old Serbia and Macedonia, therefore, were an extremely vulnerable group, subject to pressure from revolutionary organisations at multiple levels, as well as various forms of abuse.

Fires and Livestock

The burning of houses, barns, haystacks, and crops was employed by both sides, significantly worsening the economic plight of the peasantry. Such measures were intended as warnings to individuals, parts of villages, or entire settlements to side with one of the organisations, aiming to prevent such reprisals from happening again. As early as 1901, BMARO *chetas*, aiming to intimidate, set fire to the house of the Serbian schoolteacher Anđelko Krstić in the mentioned village of Labuništa. In 1902, for failing to pay the mentioned forced loan, *comitadji* agents burned peasants' barns or other economic buildings as a form of coercion. They would then demand the money again. If refused a second time, they set fire to houses and even killed peasants. The death penalty also awaited anyone who sought protection from the Ottoman authorities. At the turn of 1905–1906, during the rival struggle for wavering settlements in the regions of Kriva Reka and Ovče Polje, the *kazas* of Kriva Palanka and Kumanovo – strategically vital for the organisations in the Kosovo *Vilayet* – faced violence. In addition to the murders of prominent individuals, Chetniks and *comitadji* mutually burned houses and even entire quarters in the villages of Stepance, Jačince, Strezovce, Koince, Makreš, Veternica, Orah, Skačkovce, Murguš, Pelince, Čelopek, and Cvilance.³⁴

In the second half of 1906, *comitadji* bands near Kumanovo, with the aim of intimidation, burned nine houses in Štalkovica, five in Dovezence, and four in Beljakovce. It is known that in the first case, the affected inhabitants received financial aid from the Serbian Consulate in Skopje and the Circle of Serbian Sisters through the collection of voluntary contributions. This timely material support helped maintain these villages' allegiance to the SCO. There was also retaliation; in October, Vojvoda Đorđe Skopljanče set fire to the Exarchate quarter in Beljakovac. The spiral of violence continued in December, with the *comitadji* burning two barns in Dovezence and one livestock shed in Jačince, while the Chetniks responded by setting fire to thirteen houses and three barns in Kanarevo and Mlado Nagoričane. Due to the unfavourable foreign-policy situation, the threat of war with Bulgaria, and the unpopularity of such actions, the Serbian state leadership repeatedly ordered a halt to arson and killings in the following year. Instead, the focus shifted to blockading settlements and taking hostages as “milder” methods of coercion.

Such conduct continued until the end of 1907. A new wave of arson, as a form of retaliation for a change in *millet* allegiance, erupted in the first half of November,

---

33 DSPKS, II-d3, No. 55, 218.

34 DAS, KB, PP, 1902, r. 14; 1905, r. 13; DSPKS, II-d1, No. 381–82, 386, 452–53, 458. Pejčić, *Četnički pokret*, 74–75. Simeonov, “Struktura, metodi i zhervtvi na srabskata vaorazhena propaganda.” *Šešum, Srpska četnička akcija*, 209–10.

affecting the Exarchate village of Stracin near Kratovo (18 houses) and the Patriarchate villages of Gradec and Kiselica near Kriva Palanka. Neither the renewed burning of Stracin, in which eleven houses were destroyed, nor the burning of the “disloyal” Gradec in May of the following year, succeeded in bringing these settlements over to the SCO. On the contrary, these acts merely added fuel to the flames. The outbreak of war between Serbia and Bulgaria was even expected, prompting the authorities in Belgrade to demand the cessation of all offensive activities and to punish the responsible *vojvodas*.³⁵

The destruction of property as a method of economic pressure to enforce a specific national affiliation was also used in Western Povardarie. It is documented that, at the end of 1904, the *comitadji* burned the hay belonging to a certain Tale Stanković from Vrbjani. In September of the following year, the *cheta* of Trajko from Brvnik set fire to twelve houses in the village of Makovo near Prilep, in retaliation for its acceptance of the SCO and the Rum *millet*. Eight days later, the *comitadji* set alight two houses belonging to declared Serbs in Karbunica near Kičevo, which led the village to capitulate and adopt an Exarchate affiliation. By the end of 1905, Serbian *chetas* in Western Povardarie ceased chasing the *comitadji* and instead concentrated on protecting settlements from arson. They failed to do so in the village of Omorani near Veles, where the house of the village schoolteacher was burned. The *comitadji* fared much worse in August 1906 when they attempted to burn alive the priest of the village of Krapa. The well-armed villagers repelled the attack, and the remaining fighters fell into a Chetnik ambush; the burning of Father Tasa’s house and one other dwelling, together with two barns, was the only outcome of the action. In Drimkol, during the summer of 1906, Chetniks under the leadership of Vasilije Trbić set fire to several haystacks and a livestock shed in the Exarchate village of Vevčani.³⁶

This was not the end. The turn of the year brought a renewed escalation of mutual arson attacks. In December 1906, the *comitadji* set fire to several houses and agricultural buildings in Stepanci, a village in the Veles region that had recently come under the Patriarchate’s influence. Three months later, in the same area, Rudnik suffered at the hands of the *comitadji*: no fewer than twenty-five houses and eighteen agricultural buildings were burned. In the period that followed, buildings in Košino, Smilovac (ten houses and sixteen agricultural buildings), and Nikodim were likewise not spared from retaliatory *comitadji* raids. Assistance to Rudnik and Smilovac, and possibly other settlements, as in the previously mentioned case of Štalkovica, was provided by the Society of Serbian Brethren and the Circle of Serbian Sisters. On the other side, during their attack on Izvor in April 1907, the Chetniks burned several houses and out-buildings. That action, combined with taking hostages, led the villagers to accept the

35 DSPKS, II-d2, No. 181, 187, 214, 217, 239, 256, 263; II-d3, No. 11–12, 16, 184, 198, 231–32, 277; III-d, No. 87, 93–94, 96–98, 102–03, 105–07, 109, 110, 113, 123. Ilić, *Srpska četnička akcija*, 102. Simeonov, “Struktura, metodi i zhervtvi na srabskata vaorazhena propaganda.” Šešum, *Srpska četnička akcija*, 270–73, 293, 297–303, 322–23, 325, 349–53.

36 DAS, KB, PP, 1905, r. 13; DSPKS, II-d2, No. 148, 150. Ilić, *Srpska četnička akcija*, 94. Šešum, *Srpska četnička akcija*, 222–23, 230, 234–35, 263–64.

Patriarchate. Even new orders from Belgrade to prevent killings and arson could not be fully enforced under the turbulent ground conditions. At the end of the following month, the Chetniks burned three houses in Oreovac but also succeeded in preventing the *comitadji* from setting fire to the nearly captured village of Krstec. The destruction by fire of an entire quarter, comprising nine houses and several agricultural buildings, also took place during what was regarded as the most significant victory of the entire Chetnik campaign. “The Serbian trumpet sounded, Drenovo village was aflame”, as recorded in the original version of the song *Sprem'te se, sprem'te, četnici (Get Ready, Get Ready, Chetniks)*.³⁷

The confiscation of both small and large livestock was also used as a means of applying pressure to induce a change of allegiance. Serbian *chetas* often seized animals, returning them once a village had declared for their side. This happened, for example, with more than 250 sheep from the Kumanovo village of Koince, as well as six sheep and two oxen in Kanarevo, near Kriva Palanka, during the winter of 1905–1906. A year later, Vojvoda Skopljanče, as a reprisal for the theft of sheep from Serbian villages, once again took around 300 sheep from Kanarevo, among other places. When the inhabitants of the village of Podrži Konj in the same region joined the SCO, 214 sheep and lambs were returned to them. Sheep were also seized in Gradec (80), Psača (40), and Orah (150). During these operations, certain *vojvodas* committed abuses; even after villages had changed their allegiance, they failed to return the livestock to its rightful owners. In some cases, Exarchist villages were deliberately raided for theft, with the animals subsequently sold for personal gain. As a result of such misconduct, in August 1906, the organisation dismissed a Chetnik named Sima Stevanović, had him imprisoned, and demanded the “most severe punishment”. For the same reason, the following year Vojvoda Spasa Garda and the head of the Mountain Headquarters, Džervinac, were removed from their positions. The latter had sold no fewer than 268 head of small livestock, four horses, and two she-donkeys.³⁸

The Perilous Trade

A significant instrument of economic struggle to attain national objectives was the boycott of goods made by members of the rival group. This was also meant to worsen the material conditions of the rural population in specific regions, thereby forcing them to declare allegiance to a particular *millet* and revolutionary organisation. Once the SCO had built a strong network in the Kumanovo region, it almost immediately began to implement the boycott as a form of “honourable economic struggle”. From 1905, peasants from Patriarchist villages, making up about two-thirds of the total

---

37 DSPKS, II-d3, No. 98, 102, 106–07, 170, 186, 212, 225–26, 231. Ilić, *Srpska četnička akcija*, 119. Pejić, *Četnički pokret*, 82–84. Simeonov, “Struktura, metodi i zhertvi na srabskata vaorazhena propaganda.” Šešum, *Srpska četnička akcija*, 290–91, 293, 303, 305, 307–11, 314, 332–33.

38 DAS, KB, PP, 1905, r. 13; DSPKS, II-d1, No. 356; II-d2, No. 16, 142, 181, 243; II-d3, No. 9, 23, 26, 51, 58, 230, 292. Simeonov, “Struktura, metodi i zhertvi na srabskata vaorazhena propaganda.” Šešum, *Srpska četnička akcija*, 270–72.

Christian population of the Ottoman Kumanovo *Kaza*, were instructed not to buy goods from Exarchate traders and craftsmen in the town. Disobedience was met with prescribed penalties: the first breach required payment of one gold coin (lira); the second resulted in corporal punishment; and a third offence carried a death sentence. The effects were soon felt. Many Exarchate traders and craftsmen in Kumanovo were forced to close their shops, while their Patriarchist counterparts, initially only a third of the total in these trades, found themselves in urgent need of additional labour on market days. About thirty Exarchate households, under pressure from the boycott, even petitioned the Ottoman authorities for permission to convert to Uniatism! Methods of economic pressure against Bulgarian traders were also employed in Skopje, where, from March 1907, the Patriarchists ceased purchasing their products.³⁹

The opposing side, it must be noted, also provided reasons for enforcing boycotts. Reliable historical sources indicate that, during 1904, the inhabitants of the pro-Serbian region of Poreče were barred from attending the market in Prilep and threatened with punishment if they travelled to Skopje unless they agreed to bring their villages under the jurisdiction of the Exarchate. Their difficulties are exemplified by the case of a certain *comitadji*, Vasil, who, unlike his comrades, encouraged the peasants of Poreče in autumn 1905 not to fear but to attend the market in Skopje. In response to the actions of the SCO and the strengthening of its position, an economic boycott of Patriarchist peasants, craftsmen, and traders was imposed in Kratovo and Kriva Palanka regions. During August and September 1905, this measure was enforced by the *comitadji vojvodas* Damjan Gruev and Jordan Spasov. A similar practice was applied in Veles, where Exarchists refused to sell bread and other provisions to the Serbian-aligned population and institutions.⁴⁰

In the mountainous regions, where the SMARO/IMARO had no bands at its disposal, such as the Babuna district around Prilep, even harsher measures were employed. Between 1904 and 1906, the city-based Bulgarian committee carried out physical attacks on inhabitants of Serbian-aligned villages who attended the town market or were returning from it. Some victims sustained serious injuries, and four murders were recorded, one of which involved a boy. To illustrate the subsequent spiral of violence, one can cite an example of the SCO's response. During a wedding in Sarandinovo, when guests arrived to collect the bride from the partially Exarchate-aligned village of Krivogaštani, Serbian *chetas* captured ten supporters of the committee and subsequently executed them. Following this, attacks on Serbian peasants travelling to the Prilep market temporarily ceased.⁴¹

Violence was not the only issue. The opposing side, mainly in Prilep, practised a boycott of goods sold to the Serbian population. To ease the difficult situation faced

39 DSPKS, II-d1, No. 183; II-d3, No. 96, 200. Vučetić, "Sećanja Antonija Todorovića," 281–82, 288. Stanislav Krakov, *Plamen četništva* (Beograd: KIZ "Hipnos", 1990), 182. Simeonov, "Struktura, metodi i zhertvi na srbskata vaorazhena propaganda." Šešum, "Srpska četnička organizacija," 253.

40 DSPKS, II-d1, No. 53–54. Vučetić, "Sećanja Antonija Todorovića," 282. Šešum, *Srpska četnička akcija*, 205.

41 DSPKS, I-3/II, 1108–13; II-d2, No. 125, 127. Ilić, *Srpska četnička akcija*, 103, 104. Šešum, *Srpska četnička akcija*, 226.

by the Patriarchists, the SCO brought a merchant, Stevan Sekulić, from Prizren to the town and helped him open a shop. Serbian peasants from the Prilep area and Poreče traded there. Sekulić's safety was also considered: a Turkish man, described as "a well-known villain", was employed as his bodyguard and constant companion. He openly threatened that, for "master Stevan", he would kill at least ten Bulgarian-aligned merchants. The measure proved effective. Sekulić kept his shop in Prilep until the outbreak of the Young Turk Revolution.⁴² Besides shops aligned with the Serbian side, the *vojvodas* advised peasants from Patriarchist villages that, when travelling to Prilep, Kičevo, Skopje, or other towns, to stay with Serbian innkeepers. One such host, in the Skopje village of Sopište, during the Bulgarian terror at the beginning of 1907, paid for his loyalty with his life and that of his closest family members.⁴³

The expansion of the SCO and the incorporation of several settlements around Prilep during 1906 prompted IMARO to launch a new wave of terror, during which two individuals were killed, and an attempt was made on the life of another prominent Serb. The newly aligned communities on the Serbian side could not access Prilep, which they were economically dependent on. This provoked a severe retaliatory action by the Chetniks. Among other measures, near the mountain peak of Zlatovrh, they set up an ambush and captured Exarchate-aligned villagers returning from the market in Prilep. Those whose innocence was established were released, while the remainder, around ten individuals, were executed.

The following year, as mentioned, the Chetniks cleverly attacked and seized the village of Izvor, the final location needed to establish complete control over the communication route between Prilep and Veles. This allowed them to impose an economic blockade on the Exarchate population in both locations, thereby applying pressure to join the Patriarchate. Economic pressure measures in Eastern Povardarje at the end of 1906 similarly involved restricting movement. Chetniks blocked certain villages, cutting off their trade links with nearby towns and forcing them to return to the Patriarchate. The final phase, after completing the network in the rural areas of Eastern and Western Povardarje, was intended as an economic strike against the towns. Through organised peasants, the boycott of the Exarchate and the promotion of the material success of Patriarchate traders and craftsmen under the leadership of the SCO aimed to influence a change of allegiance and to win over, primarily, the two "Bulgarian" towns of Skopje and Veles.⁴⁴

Before the establishment of the Serbian Chetnik Organisation and during its first two years of activity, the Exarchate-aligned committee group – traditionally stronger and dominant in the towns – managed to coerce some Serbian-aligned villages around Skopje, Kumanovo, Kriva Palanka, Veles, and Prilep into accepting the religious authority of the Bulgarian Exarchate and the committee organisation by closing the

42 DSPKS, II-d1, No. 47. Vučetić, "Sećanja Antonija Todorovića," 282.

43 DSPKS, II-d2, No. 127; II-d3, No. 28. Simeonov, "Struktura, metodi i zhertvi na srabskata vaorazhena propaganda." Šešum, *Srpska četnička akcija*, 303, 348.

44 DSPKS, II-d2, No. 231, 235, 243, 263; II-d3, No. 226; III-d, No. 43. Ilić, *Srpska četnička akcija*, 103–04. Simeonov, "Struktura, metodi i zhertvi na srabskata vaorazhena propaganda." Šešum, *Srpska četnička akcija*, 282–83, 290–91.

town markets to them. Simultaneously, villages under the Exarchate were warned that switching allegiance to the Serbs would lead to an economic boycott. The expansion of the SCO into more villages around these towns allowed it, through orders to peasants to boycott Exarchate traders and craftsmen, to encourage the latter to abandon the Exarchate and align with the Patriarchate's religious authority and the Serbian side. Consequently, measures of economic boycott were used as pressure on both buyers and sellers, with each organisation exercising influence over one or the other depending on which group it controlled.

Conclusion

The Serbian Chetnik Organisation, along with its rival, the Macedonian Revolutionary Organisation, employed measures that can be characterised as a form of economic nationalism, depending on their strength and resources. Unlike the *comitadji*, who aimed to be as economically independent from Bulgaria as possible by levying taxes on the population for revolutionary purposes, the SCO did not, except in cases of abuse or to procure arms in specific settlements, demand money from the local population. This gave it a significant advantage over its opponent. Furthermore, it long avoided killing the leaders of Exarchate-aligned villages to force their neighbours to abandon the committee and join the SCO. Instead of murder, it more frequently seized livestock, returning it only if the villagers switched allegiance, or burnt economic buildings and houses.

The pressure on seasonal workers (*pečalbari*), who supported their families in the Kosovo and Bitola vilayets by working in Serbia and Bulgaria, was exerted by the authorities of both states. This measure forced the seasonal labourers to choose between the risk of death by starvation or retaliation from the national-revolutionary bands, and, depending on which danger was more immediate, it met with varying degrees of success. Economic boycott also served as a tool of coercion. The *comitadji*, aligned with the Exarchate, forbade merchants and craftsmen from selling goods to peasants from Serbian-aligned settlements, while the Serbian side prohibited peasants from purchasing from Exarchate traders and artisans. The effectiveness of these measures also varied according to the balance of power on the ground.

In the struggle between Serbia and Bulgaria to build the broadest possible base of supporters for Serbian and Bulgarian national allegiance among Orthodox Slavs in the Ottoman Empire at the beginning of the twentieth century, every available method was employed, including economic measures. Economic pressure constituted an important instrument in this struggle, and this study aims to examine it as thoroughly as possible.

The height of the mutual (by then national, struggle between opposing groups within the Ottoman Empire was reached with the Young Turk Revolution of 1908. At that time, the new authorities recognised all revolutionary organisations and granted

amnesty to those involved in armed actions. Alongside the end of physical violence, economic pressure on the population to support one side or the other also ceased. From that point until the end of Ottoman rule in the region, inhabitants were free to choose their church/national affiliation and political alignment.

Acknowledgement

The realisation of this research was financially supported by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia as part of the funding of scientific research at the University of Belgrade – Faculty of Philosophy (contract number 451-03-33/2026-03/200163).

Sources and Literature

Archival sources

- DAS – Državni arhiv Srbije:
  - MID – Ministarstvo inostranih dela Kraljevine Srbije:
  - KB – Konzulat u Bitolju:
  - PP – Političko-prosvetno odeljenje.

Literature

- Abu Jaber, Kamel S. “The Millet System in Nineteenth Century Ottoman Empire.” *The Muslim World* 57/3 (July 1967): 212–23.
- Berger, Stefan and Thomas Fetzer, eds. *Nationalism and the Economy: Explorations into a Neglected Relationship*. Budapest: Central European University Press, 2019.
- Berger, Stefan and Eric Storm, eds. *Writing the History of Nationalism*. London: Bloomsbury Academic, 2019.
- Dakin, Douglas. *The Greek Struggle in Macedonia 1897–1913*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1966.
- Gostović, Milena. *Kosovski vilajet 1879–1900. Godišnji izveštaji (salname)*. Novi Sad: Matica srpska, 2021. (Serbian Cyrillic)
- Ilić, Vladimir. *Srpska četnička akcija 1903–1912*. Beograd: Ecolibri, 2006. (Serbian Cyrillic)
- Ilić, Žarko. *Geografska percepcija srpske zemlje i centralnog Balkana u novom veku – ime, prostor granica*. Beograd: Huk izdavaštvo, in print. (Serbian Cyrillic)
- Ilić, Žarko. “Srpska zemlja na jugu – između istorije i etnografije, teorije i prakse.” In *Kralj Milan Obrenović, oslobodilac i reformator. Zasluge i poricanja. Tematski zbornik radova*. Edited by Suzana Rajić and Žarko Ilić, 41–57. Beograd: Istraživačko-izdavački centar “Stari Vlah,” 2025. (Serbian Cyrillic)
- Jagodić, Miloš. “Nufusko pitanje. Problem zvaničnog priznavanja srpske nacije u Turskoj 1894–1910.” *Istorijski časopis* 57 (2008): 343–53. (Serbian Cyrillic)
- Jagodić, Miloš. *Srpsko-albanski odnosi u Kosovskom vilajetu 1878–1912*. Belgrade: Zavod za udžbenike. (Serbian Cyrillic)

- Jovanović, Jovan M. *Južna Srbija od kraja XVIII veka do oslobođenja*. Beograd: TANESI, 1990. (Serbian Cyrillic)
- Pejčić, Predrag. *Četnički pokret u Kraljevini Srbiji 1903–1918*. Kragujevac: Pogledi, 2007. (Serbian Cyrillic)
- Rajić, Suzana. *Aleksandar Obrenović. Vladar na prelazu vekova. Sukobljeni svetovi*. Beograd: Srpska književna zadruga, 2014. (Serbian Cyrillic)
- Rajić, Suzana. *Vladan Đorđević. Biografija pouzdanog obrenovićevca*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2007. (Serbian Cyrillic)
- Savić, Aleksandar M. “Od ejaleta i vilajeta do nahije – administrativna podela južnih srpskih krajeva (1834–1879).” In *Novooslobođeni krajevi Srbije 1833–1878–1913*. Edited by Suzana Rajić, Uroš Šešum, and Aleksandar M. Savić, 27–57. Belgrade: Centar za srpske studije, 2025. (Serbian Cyrillic)
- Schultz, Helga and Eduard Kubü, eds. *History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2006.
- Shaw, Stanford J. and Ezel Kural Shaw. *History of Ottoman Empire and Modern Turkey. Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*. New York: Cambridge University Press, 1977.
- Simeonov, Nikolay. “Struktura, metodi i zhertvi na srabskata vaorazhena propaganda v Makedonia (1904–1908).” *Anamneza I/2* (2006). Accessed: 10 February 2026. <http://anamnesis.info/broi2/Simeonov.pdf>. (Bulgarian Cyrillic)
- Storm, Eric. *Nationalism: A World History*. Princeton: Princeton University Press, 2024.
- Suesse, Marvin. *The Nationalist Dilemma: A Global History of Economic Nationalism, 1776–Present*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023.
- Šešum, Uroš. *Srpska četnička akcija (1897–1908). Oružana diplomatija*. Novi Sad: Matica srpska, 2019. (Serbian Cyrillic)
- Šešum, Uroš. “Srpska četnička organizacija u Staroj Srbiji 1903–1908. Terenska organizacija.” *Srpske studije* 2 (2011): 239–58. (Serbian Cyrillic)
- Šešum, Uroš. “Društvo protiv Srba 1897–1902. Metodi i mere bugarske diplomatije, Egzarhije i Bugarsko-makedonsko odrinske revolucionarne organizacije protiv širenja srpskog uticaja u Južnoj Staroj Srbiji i Makedoniji 1897–1902.” *Srpske studije* 4 (2013): 73–103. (Serbian Cyrillic)
- Šešum, Uroš. “O broju Srba u Južnoj Staroj Srbiji 1903–1908. Godine.” *Vardarski zbornik* 10 (2015): 147–70. (Serbian Cyrillic)
- Šešum, Uroš. “Pretpostavke srpske crkveno-prosvetne politike u Skopskoj, Veleško-debarskoj, Pelagonijskoj i Prespanskoj eparhiji i njeni rezultati 1887–1889.” In *Kralj Milan Obrenović, oslobodilac i reformator. Zasluge i poricanja. Tematski zbornik radova*. Edited by Suzana Rajić and Žarko Ilić, 59–84. Beograd: Istraživačko-izdavački centar “Stari Vlah”, 2025. (Serbian Cyrillic)
- Vojvodić, Mihailo. *Stojan Novaković i Vladimir Karić*. Beograd: Clio, 2003. (Serbian Cyrillic)

Published sources

- *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914. Iz fondova Arhiva Srbije i Arhiva Jugoslavije, knj. I, Sveska 3/II (1/14. april – 30. juni/13. juli 1905. godine)*. Edited by Ljiljana Aleksić-Pejković. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2014. (Serbian Cyrillic)
- *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914. Organizacija srpska odbrana (1903–1905) iz fondova Arhiva Srbije, knj. II, Dodatak 1*. Edited by Ljiljana Aleksić-Pejković, and Vasilije Krestić. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2008. (Serbian Cyrillic)
- *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914. Organizacija srpska odbrana 1906. iz fondova Arhiva Srbije, knj. II, Dodatak 2*. Edited by Ljiljana Aleksić-Pejković, and Života Anić. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2007. (Serbian Cyrillic)

- *Dokumenti o spoljni politiki Kraljevine Srbije 1903–1914. Organizacija srpska odbrana 1907. iz fondova Arhiva Srbije, knj. II, Dodatak 3.* Edited by Ljiljana Aleksić-Pejković, and Života Anić. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2008. (Serbian Cyrillic)
- *Dokumenti o spoljni politiki Kraljevine Srbije 1903–1914. Organizacija srpska odbrana 1908. iz fondova Arhiva Srbije, knj. III, Dodatak.* Edited by Ljiljana Aleksić-Pejković. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2011. (Serbian Cyrillic)
- Krakov, Stanislav. *Plamen četništva.* Beograd: KIZ "Hipnos," 1990. (Serbian Cyrillic)
- Vučetić, Biljana. "Sećanja Antonija Todorovića na revolucionarnu akciju srpskog naroda u Turskoj 1904–1914. godine." *Mešovita građa – Miscellanea* 28 (2007): 256–305. (Serbian Cyrillic)

Uroš Šešum, Miroslav Radivojević

**EKONOMSKI UKREPI V DELOVANJU
SRBSKE ČETNIŠKE ORGANIZACIJE
V KOSOVSKEM IN BITOLSKEM VILAJETU 1904–1908:
ŠTUDIJA PRIMERA**

POVZETEK

Boj za pridobitev Slovanov, pravoslavni podanikov Osmanskega cesarstva, za nacionalne cilje Srbije in Bolgarije se je začel v zadnjih desetletjih 19. stoletja. Bolgarija je od leta 1878, ob ponovnem vzpostavljanju kot (avtonomna) država, imela prednost, saj je v Osmanskem cesarstvu od leta 1870 obstajala priznana verska organizacija – Bolgarska ekzarhija, medtem ko je srbska stran morala delovati prek institucij Vaseljenske patriarhije. Boj za naklonjenost pravoslavni Slovanov se je do zadnjega desetletja 19. stoletja kazal predvsem skozi tekmovanje za dominacijo preko izobraževanja, z odpiranjem šol s srbskim ali bolgarskim poukom. Boj je dobil agresivno obliko leta 1897 proti Srbom in slovanskim patriarhistom v Bitolskem in Solunskem vilajetu ter južnem delu Kosovskega vilajeta. Takrat je MRO, revolucionarna organizacija, ki se je od ustanovitve leta 1894 načeloma borila za avtonomijo Makedonije in edrenskega območja, vendar je uporabljala logistično in finančno pomoč Bolgarije ter združevala ekzarhiste, nastopala predvsem proti izobraževalnemu gibanju Srbov in Grkov, ki ga je označevala kot nacionalno propagando.

Do leta 1904 je srbska stran končno ustanovila Srbsko četniško organizacijo v srbskih naseljih južnega dela Kosovskega in Bitolskega vilajeta, po vzoru tekmovalne organizacije (TMORO). Od pomladi 1905 sta si ti dve organizaciji odprto nasprotovali in si z uporabo groženj, umorov, uničenja premoženja ter različnimi oblikami ekonomskega pritiska na pravoslavno slovansko prebivalstvo prizadevali, da vasi in mestne četrti zadržijo v svojih vrstah ali jih prevzamejo od druge organizacije. Glavna naloga obeh organizacij je bila, da porazijo, uničijo ali preženejo nasprotnike ter

v svojo organizacijsko in versko strukturo vključijo vasi in mestne četrti, poseljene s pravoslavni Slovani. Pravzaprav je šlo za boj za omejevanje interesnih sfer Srbije in Bolgarije v Osmanskem cesarstvu oziroma za dominacijo nad čim širšim območjem.

Tako ena kot druga organizacija, odvisno od moči in zmogljivosti, je uporabljala ukrepe, ki jih je mogoče označiti kot oblike ekonomskega nacionalizma. Za razliko od komitske organizacije, ki je z obdavčevanjem prebivalcev za revolucionarne cilje poskušala biti čim bolj ekonomsko neodvisna od Bolgarije, četniška organizacija, razen v primerih zlorab ali za nabavo orožja v posameznih naseljih, ni zahtevala denarja od prebivalstva. To ji je dajalo prednost pred nasprotnikom. Prav tako se je dolgo časa izogibala umorom vodij ekzarhističnih naselij, da bi s tem prisilila njihove sosede, da zapustijo komitsko stran in se pridružijo Srbski četniški organizaciji. Namesto umorov so pogosteje uporabljali zaplembo živine, pogojujoč njeno vrnitev s prehodom k Srbom, ali požig gospodarskih stavb in hiš.

Pritisk na sezonske delavce (pečalbare), ki so preživljali družine v Kosovskem in Bitolskem vilajetu z delom v Srbiji in Bolgariji, so izvajale oblasti obeh držav. To sredstvo je sezonske delavce prisililo, da so izbirali med tveganjem smrti zaradi lakote ali maščevanjem nacionalno-revolucionarnih čet, in je glede na prevlado ene ali druge nevarnosti imelo manj ali več uspeha. Ekonomski bojkot je prav tako predstavljal sredstvo pritiska. Komitska, ekzarhistična stran je prepovedovala trgovcem in obrtnikom, da prodajajo blago kmetom v srbskih naseljih, srbska stran pa je prepovedala, da kmetje kupujejo pri trgovcih in obrtnikih ekzarhistov. Ti ukrepi so bili bolj ali manj uspešni, odvisno od razmerja moči na terenu.

V boju Srbije in Bolgarije za vzpostavitev čim širše baze privržencev za srbsko in bolgarsko nacionalno opredelitev med pravoslavni Slovani v Osmanskem cesarstvu na začetku 20. stoletja so bila torej uporabljena vsa razpoložljiva sredstva, vključno z ekonomskimi. Ekonomski pritisk je predstavljal pomembno orodje v tem boju, pričujoči prispevek pa predstavlja poskus, da se ta čim celoviteje osvetli.

Vrh medsebojnega, do takrat nacionalnega boja med nasprotnimi skupinami v Osmanskem cesarstvu je bil dosežen z mladoturško revolucijo leta 1908. Takrat so nove oblasti priznale vse revolucionarne organizacije in podelile amnestijo udeležencem oboroženih akcij. Poleg prenehanja fizičnega nasilja je prenehal tudi ekonomski pritisk na prebivalstvo, da se opredeli za eno ali drugo skupino. Od tega trenutka do konca osmanske oblasti v regiji so prebivalci svobodno izbirali cerkveno/nacionalno pripadnost in politično usmeritev.

1.01

DOI: <https://doi.org/10.51663/pnz.66.1.05>

Vito Saracino*

The Criticism of Liberalism in *La Civiltà Cattolica*, 1860–1880: Reflection and Perspectives

IZVLEČEK

KRITIKA LIBERALIZMA V REVIJI *LA CIVILTÀ CATTOLICA*, 1860–1880: RAZMIŠLJANJA IN POGLEDI

Študija obravnava kritične poglede na liberalizem, objavljene v italijanski jezuitski reviji *La Civiltà Cattolica* med letoma 1860 in 1880. Revija je začela izhajati leta 1850 pod papeževim pokroviteljstvom kot ključno orodje za obrambo katoliške civilizacije pred ideološkimi nasprotniki, vključno z liberalci, prostozidarji, socialisti in komunisti.

Razvoj revije je analiziran v okviru različnih tematskih sklopov, kot so uvodniki, politične kronike, teološki eseji, filozofske razprave in recenzije. Revija vsebuje predvsem strogo kritiko liberalnih ekonomskih načel in poudarja katoliško razumevanje skupnega dobra pred svobodo posameznika. Opozarja tudi na moralne in družbene nevarnosti, povezane z liberalizmom.

La Civiltà Cattolica predstavlja liberalizem kot temeljno nasprotje ustaljenega verskega in družbenega reda ter ga povezuje z ateizmom, komunizmom in spodkopavanjem tradicionalne avtoritete. V študiji so osvetljeni tudi odzivi revije na politično dogajanje v Italiji in Evropi, vključno z zaskrbljenostjo zaradi razširjene volilne pravice in vloge katoliških združenj v javnem življenju. Podroben pregled člankov in uredniških stališč razkriva ideološki konflikt, ki je oblikoval sodobno politično misel in odzive katoliške cerkve na izzive sodobnosti.

Ključne besede: Liberalizem, *La Civiltà Cattolica*, katolicizem, 19. stoletje, Italija, politična ideologija

* PhD Europaeus, Gramsci Foundation of Puglia, Via Abate Gimma 171, 70121 Bari, vito.saracino@unifg.it

ABSTRACT

This study examines the critical perspectives on liberalism as expressed in the Italian Jesuit periodical La Civiltà Cattolica from 1860 to 1880. Founded in 1850 under papal authority, the journal acted as a crucial platform for defending Catholic civilisation against ideological opponents, including liberals, Freemasons, socialists, and communists.

The analysis details the journal's development through various thematic sections, such as editorials, political chronicles, theological essays, philosophical treatises, and reviews. Notably, the periodical rigorously critiques liberal economic principles, emphasising the Catholic understanding of the common good over individual liberty. It also issues warnings about the moral and social risks associated with liberalism.

La Civiltà Cattolica depicts liberalism as fundamentally opposed to the established religious and social order, linking it with atheism, communism, and the erosion of traditional authority. The study also highlights the journal's responses to political developments in Italy and Europe, including concerns about expanding suffrage and the role of Catholic associations in public life. Through a detailed analysis of articles and editorial positions, this work reveals the ideological conflict that has shaped modern political thought and the Catholic Church's reactions to the challenges of modernity.

Keywords: liberalism, La Civiltà Cattolica, Catholicism, the 19th century, Italy, political ideology

---

Introduction

La Civiltà Cattolica is the longest-running periodical in the Italian language. It was founded in Naples in April 1850 by prominent members of the Jesuit order and received support from Pope Pius IX. During his exile in Gaeta from 1848 to 1850, Pius IX devised a new strategy to safeguard temporal power, recognising the printed press as the most effective instrument for this purpose.¹

The editorial stance of the magazine is marked by a strong defence of Catholic civilisation against perceived enemies of the Church, including liberals, Freemasons, socialists, and communists. Uniquely among its competitors, *La Civiltà Cattolica* publishes two issues per month. This innovative decision enhances reader loyalty, as audiences regard the magazine as a valuable resource for understanding a society in rapid flux.²

The publication quickly reached a circulation of 13,000 copies per issue, largely thanks to the involvement of prominent writers in the editorial office. Notable figures

---

1 Jacques Melchior Villafranche, *Pio IX: sua vita, sua storia, suo secolo* (Bologna: Tipografia Felsinea, 1877), 100–02.

2 Gaetano Greco, "La Civiltà Cattolica nel Decennio 1850–1859: Appunti sulla pubblicistica reazionaria durante il Risorgimento," *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia*, Serie III, Vol. 6, No. 3 (1976): 1095.

included the first editor, Carlo Maria Curci; philosophers Luigi Taparelli D’Azeglio and Matteo Liberatore; physicist Giovanni Battista Piancani; and writer Antonio Bresciani.³

One feature that quickly made the magazine the most widely read in the Catholic world was its systematic structure, which was consistently repeated with each issue. Each volume, nearly 1,000 pages long, followed this pattern: it began with an introduction focusing on news related to papal life, followed by sections on political news, debates on pastoral choices, writings by Church Fathers, theological treatises, philosophical essays, and reviews of books and theatre.

The second section, *Riviste della Stampa Italiana* (Italian Press Reviews), offered an overview of Italian politics and included highly regarded bibliographical notes filled with insights and literary suggestions.

The next section was *Cronache Contemporanee* (Contemporary Chronicles), which was divided into two parts: *Cose Italiane* (Italian Affairs) and *Cose Straniere* (Foreign Affairs). This segment, reflecting the extensive global network of the Society of Jesus, included contributions from foreign correspondents, which were among the few means available to readers to learn about the realities of other countries at that time.⁴

The last page bears the papal Imprimatur, an important seal of approval for Catholic scholars seeking knowledge of modernity but intimidated by the risks of reading the liberal press.⁵

This contribution adopts an interdisciplinary and systematic approach, incorporating fundamental discourse analysis to examine rhetorical strategies, linguistic tropes, and persuasive mechanisms. It focuses on elements such as recurring logical corollaries and conceptual history, tracing the semantic development of “liberalism” from a concept of individual freedom to one associated with moral disorder. Additionally, it investigates the historical context of political ideas, illustrating how arguments develop over time. The analysis highlights discursive strategies such as binary Manichaeism, prophetic irony, and biblical references used to undermine opponents.⁶

This article is based on relevant literature and materials. It includes a careful analysis of primary sources and a selection of numerous articles from the Jesuit magazine, organised by thematic categories. The analysis mainly relies on original paper editions, although digitised issues are also used. Additionally, the sources are complemented by an extensive and relevant international secondary bibliography, with consistent citations from contemporary journals that explore key points in depth.

The presentation of individual articles and thematic focuses is deliberately precise, clearly illustrating the development of arguments and discursive strategies on major themes. These themes include the delegitimisation of ideas through accusations of

3 Francesco Dante, *Storia della Civiltà Cattolica (1850–1891). Il laboratorio del papa* (Roma: Studium, 1991), 15–27.

4 Pia Carmela Lombardi, *La costruzione dell'altro. Corrispondenti fra Italia e Germania dal Kaiserreich alla Prima guerra mondiale* (Roma: Aracne, 2025), 9–11.

5 Vito Saracino, *‘Abbiamo bisogno di scuole e di maestri!’ Connessioni fra sistemi educativi e culturali tra Italia e Albania* (Chieti: Solfanelli, 2025), 27–38.

6 Reinhart Koselleck, *Vergangene Zukunft: zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1979), 215–34.

hypocrisy and apocalyptic forecasts concerning the liberal state, all within the broader context of international studies on Catholic political language at the end of the 19th century.⁷

The temporal analysis covers the period from 1860 to 1880, a pivotal era when the Holy See definitively lost its temporal authority. This study presents an interdisciplinary perspective that combines media studies, social history, and the sociology of cultural processes. While earlier research has concentrated on the relationship between magazines and the rise of fascism, as well as their links to other denominations, this study shows that even in the late nineteenth century, the press could influence public opinion. Specifically, it emphasises how the press actively opposed liberalism and helped shape the concept of conservatism.⁸

The Head-on Clash Between the Jesuit Magazine and Liberal Ideology (1860–1870)

The term “liberalism” first appeared in the magazine within its first ten years. However, in 1861, with the proclamation of the Kingdom of Italy, it became a symbol of the ideology seen as the enemy, to be opposed as a precursor to socialism and anarchy.⁹

The extensive dossier, divided into four articles titled “Limits of Economic Freedom”, addressed vital issues within the liberal system. At the beginning of this analysis, the concept of the Christian common good was summarised to help readers compare two different perspectives on understanding reality. This concept was defined as the “external implementation of the moral order among citizens”.

To fulfil this obligation according to their conscience and have the right to utilise the necessary means, individuals often face obstacles from material causes and, more importantly, from the wrongdoing of others. To address these challenges, the Creator provided us with society (*adiutorium simile sibi*), where all honest individuals collaborate to support one another. Through this collective strength, they can overcome the opposition posed by a few wicked people and the resistance from material circumstances.¹⁰

After praising and explaining the principles of a society based on the mutual aid that God provides to humanity, the text argued that liberal governments lacked

---

7 Michael Freeden, *Liberal Languages: Ideological Imaginations and Twentieth-Century Progressive Thought* (Princeton: Princeton University Press, 2005), 45–67.

8 Vito Saracino, “The slow revival of linguistic and cultural relations between Italy and Albania during and after the Cold War,” *Journal of Modern Italian Studies*, No. 30 (2025): 654–73.

9 Stefano Figuera and Andrea Pacella, “Italian catholic social thought from the mid-19th century to the early 20th century and the debate on solidarity and subsidiarity,” *Rivista Internazionale di Scienze Sociali*, No. 3 (2021): 279–308.

10 “La Civiltà Cattolica,” *Limiti della libertà economica*, Vol. X, No. 12, 1861, 558–59.

legitimacy because they impoverished the population through excessive taxation of basic necessities. The Papal States were presented as a model for taxation; however, they suffered from significant bureaucratisation, unlike liberal states that had implemented centralised, uniform tax management systems.¹¹ The papal propaganda employed strong language to criticise these issues:

These rulers essentially tell the poor man: “You struggle to feed and clothe your children with the sweat of your brow. Yet, despite this, you must take half of the meagre bread that barely sustains them from their mouths, so that I may pay for the comfort of the rich, the pleasures of the gardens, and the convenience of travellers with their hunger.” Is there any justice in this demand? If that father voluntarily sacrificed his family’s necessities for the luxury of his fellow citizens, would you consider him guilty of extravagance or poor management? And does a ruler who imposes such hardship on thousands of poor families deserve to be called a public administrator?¹²

The second article continued its critique of the new leaders, accusing them of superficial idealism and promoting an inconclusive pursuit of progress. A recurring theme was the fear of societal impoverishment, with blame consistently directed at the greed of the bourgeois ruling class, which consisted of professionals and intellectuals:¹³

It is unreasonable to prioritise the hopes of future generations over the well-being of the present. This perspective reflects the views of certain publicists who burden their subjects with great hardships while reassuring them with promises of a bright future for their children and grandchildren. When we say that a ruler must coordinate relations among citizens, this principle must be understood in the context of the order that, according to the laws of eternal justice, binds individuals living in real relationships. Just as it would be unjust – and indeed absurd – for someone to remove grass and herbs from their neighbour’s field to make the land more fertile for their heirs, it would be just as wrong for a ruler to aim for the happiness of future generations at the expense of those living today.¹⁴

The text presented an expanding list of accusations against parliaments, portraying them as costly institutions led by unqualified individuals.¹⁵ It echoed Pius IX’s opinion that parliamentarianism was an incurable disease. He argued that this system left public affairs at the mercy of arbitrary decisions, causing ongoing injustices and numerous scandals.

11 Giovanni Marongiu, *La politica fiscale dell’Italia liberale* (Torino: Giappichelli, 2019), 5–16.

12 “La Civiltà Cattolica,” *Limiti della libertà economica*, Vol. X, No. 12, 1861, 563–64.

13 Roberto Romani, “Fiscalità Cattolica e fiscalità liberale: Taparelli d’Azeglio e La Civiltà Cattolica, 1850–1876,” *Contemporanea*, No. 1 (2013): 7–37.

14 “La Civiltà Cattolica,” *Limiti della libertà economica*, Vol. XI, No. 12, 1861, 695–96.

15 Professore Romano, *I Fatti della nuova Roma contro la salma di Pio IX* (Ratisbona: Pustet, 1885), 735–80.

Since the people wanted to be sovereign, they demanded the power to regulate and oversee public spending, hoping this would lead to a more economical government. Our readers, as well as those who fund government operations, are aware of the savings achieved and the reassurance that money is being spent wisely. However, regardless of whether a government is wasteful or economical, it is only reasonable that it should regulate expenditures while in power. The government must ensure public order; it is responsible for determining the means to achieve that goal. Now, consider a scenario where public order falls under a monarch's authority. Would it be just to limit his freedom to utilise public funds and pursue competition, while still expecting him to be accountable for the common good? Certainly not. This resembles the type of despotism observed in the parliamentary states of the continent, where each new administration that assumes power immediately demands fresh initiatives and personnel, often dismissing numerous minor bureaucrats.¹⁶

The hope was that parliamentary governments would serve as a transitional phase before a return to the past. To justify restoration, particular emphasis was placed on the unique challenges faced by liberal governments in their early years in power.¹⁷

Before proclaiming tyranny due to a perceived lack of freedom or anarchy because restrictions are imposed on those in power, we must pause to reflect seriously. We need to remind ourselves that, in the intricate machinery of public society, principles are absolute; however, their application must be tailored to many considerations that make progress variable, conduct challenging, and judgment reckless.¹⁸

The third article entirely rejected any possibility of reconciliation with the liberals, effectively ending the internal debate within the Catholic community for the time being. *La Civiltà Cattolica* expelled several members of its editorial staff, including its first editor, Carlo Maria Cucci, who had supported an agreement between Pius IX and the liberal states that would have led to ecclesiastical reform and a subsequent period of renewed Christianisation.¹⁹

As long as people keep interpreting freedom as the unrestricted indulgence of all passions, it is clear that the two concepts – freedom and order – will always clash. In this context, freedom is simply a licence for chaos granted by unrestrained passions. You can compare reconciling this notion of freedom with order to the reinstatement of Italian princes against a faction that responds only to force and is assured of non-intervention through that force. This is similar to the so-called Roman question,

16 "La Civiltà Cattolica," *Limiti della libertà economica*, Vol. XI, No. 12, 1861, 697–99.

17 Remo Ceserani and Lidia De Federicis, *Il materiale e l'immaginario: la società dell'antico regime* (Torino: Loescher, 1980), 222–24.

18 "La Civiltà Cattolica," *Limiti della libertà economica*, Vol. XI, No. 12, 1861, 704–05.

19 Giandomenico Mucci, *Carlo Maria Curci. Il fondatore della Civiltà Cattolica* (Rome: Studium, 1988), 23–88.

which seeks to ensure temporal authority for the Head of Catholicism, while still allowing reforms for a faction that recognises no other reform than the abolition of Catholic principles in state governance. All these issues are equally contradictory and therefore unsolvable.²⁰

La Civiltà Cattolica believed that any dialogue with the state of Piedmont was impossible, as the latter was considered a supporter of anticlericalism and paternalism.²¹

You can substitute Carlo Alberto and Piedmont with any other country and responsible government, and the response will be largely the same. To protect what is essential, there is no need to alter its nature. Those aiming for a particular outcome should regulate the means to achieve it. If people are sovereign, they should manage their finances responsibly, even if that occasionally brings them to the brink of disaster. However, this potential downfall should remind us to tolerate some financial mismanagement by leaders when they are responsible for managing the treasury, without expecting them to change the fundamental laws of nature for this reason.

For a conscientious prince or administrator, what principles should be followed when determining the taxation of subjects for the common good? These principles constitute the second category of corollaries previously mentioned, which we will now examine.²²

The Jesuit magazine acknowledged the role it had established in the ongoing anti-liberal campaign across Europe. It was well known that the in-depth articles published in *La Civiltà Cattolica* were often cited in the pastoral letters of various bishops, who urged the faithful to steer clear of liberalism. As a result, the rationale behind this approach was explained in detail.²³

Liberalism openly endorses the idea that the majority can oppress the minority. We use the term “oppress” deliberately, because enacting laws that reflect the will of the majority – despite being unnecessary, unhelpful, or unjust – constitutes true oppression. This is akin to violating an individual’s rights, even if it is done in the name of the majority. Justice can argue both for the individual against the many and for many against one. If justice favours the individual, the sheer number of violators becomes irrelevant; whether you multiply them a hundredfold or more, their actions remain a significant violation. This only increases the shame of the many for oppressing those who are powerless to resist. Ultimately, regardless of what Rousseau may argue, you cannot turn injustice into law.²⁴

20 “La Civiltà Cattolica,” *Limiti della libertà economica*, Vol. XII, No. 12, 1861, 144–45.

21 Faustino De Gregorio, *La legislazione sardo-piemontese e la reazione cattolica 1848–1861* (Soveria Mannelli: Rubbettino, 1999), 68–70.

22 “La Civiltà Cattolica,” *Limiti della libertà economica*, Vol. XII, No. 12, 1861, 150–52.

23 Giovanni Antonazzi and Gabriele De Rosa, *L’Enciclica Rerum Novarum e il suo tempo* (Roma: Edizioni Maggiori, 1991), 41–42.

24 “La Civiltà Cattolica,” *Limiti della libertà economica*, Vol. XII, No. 12, 1861, 153–54.

One notable feature of these writings was the stylistic use of corollaries,²⁵ in which each article ended with a natural conclusion that prompted readers to draw insights from the analysis or reasoning presented. For example, this is evident in the conclusion of the extensive investigation into economic liberalism:

It is important to consider whether complex problems in social economics can be solved using simple principles. Some advocate complete freedom and laissez-faire economics, suggesting that rulers can do anything to promote the health of the people. They believe that by applying these universal principles, they have addressed the challenges of economic freedom. While universal principles are vital, their application must recognise the complexity of nature, which includes both diversity in individual circumstances and universality in overarching concepts.

By aligning the actions of those in authority with the realities of the world, we can attain true freedom – the security and fulfilment of individual rights. Furthermore, this alignment can foster a greater sense of unity, encouraged by cooperation among individuals and organisations working for society’s common good.²⁶

After an extended discussion divided into four essays, the editorial team shifted its approach to analysing the phenomenon of liberalism. They moved on to shorter pieces examining the consequences of implementing liberal policies, exemplified by the article “Freedom in Economics”. In it, the authors reflected on how the concept of wealth differed between the Christian and liberal perspectives. The Church viewed wealth as a tool for growth and progress, while modern society often sought luxury for its own sake.²⁷

Wealth is vital for sustaining life and fulfilling the responsibilities inherent to each individual. It should be managed freely by personal reason, which acts as the guarantor of one’s actions before the Creator. Regarding sustaining life, it is clear that there are two key functions that reflect the Creator’s intent for each person: I) Providing for basic needs such as food, clothing, and shelter, which are essential for the body to support the spirit and accomplish the mission given by the Creator to every person born on Earth. II) Propagating, when in accordance with the Creator’s will, by establishing a new family and raising new worshippers of the God of the Universe.²⁸

This discussion of the concept of wealth explored the tensions between the papacy and the French state. It adopted a Manichean perspective, systematically criticising every policy enacted by the French government. The centralist model of France was condemned for allegedly exacerbating the crisis of local autonomy in Vatican City and ultimately leading to adverse consequences for the people. Centralism was portrayed as harmful in this context.²⁹

25 Antonio Cestaro, *La stampa Cattolica a Napoli dal 1860 al 1904* (Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1965), 109–11.

26 “La Civiltà Cattolica,” *Limiti della libertà economica*, Vol. XII, No. 12, 1861, 281–82.

27 Cecilia Carnino, *Lusso e benessere nell’Italia del Settecento* (Milano: Franco Angeli, 2014), 235–37.

28 “La Civiltà Cattolica,” *La libertà in economia*, Vol. XI, No. 12, 1861, 543–45.

29 Nicola Picardi, “Alle origini della giurisdizione vaticana,” *Historia e ius*, No. 1 (2012): 2–24.

The great scourge of modern societies is centralism, which we carefully distinguish from social unity. Social unity brings together different parts without encasing them, connecting them for the common good while allowing some degree of individual independence to be maintained. In contrast, centralism idolises the idea of a unified state, sacrificing not only administrative freedom but also the vital resistance of its constituent parts. This transformation alters and morally diminishes the state itself, reducing it to a mere tool of private advantage, serving the interests of its rulers.³⁰

La Civiltà Cattolica also spearheaded a joint effort by numerous Catholic newspapers to oppose the initial attempts at universal suffrage in Europe. Conservatives believed that expanding the electorate would have disastrous consequences, distancing the faithful from the Church of Rome's principles. They pointed to the situation in France as a cautionary example. In response, the Catholic Church proposed restoring the political representation from the Congress of Vienna:³¹

Ancient forms of representation not only depicted true groups of people organised by their members or corporations but also reflected their genuine interests, needs, rights, and affections. So, how were these corporations, or organic members of the social body, formed? As mentioned earlier, each was established to achieve a specific good. The family sought a comfortable domestic life; the municipality aimed for an orderly arrangement of families within a territory; the Church strived for morality and religion among individuals; the judiciary sought fair courts that should be respected and obeyed; the university aspired to flourishing and focusing on renowned academic pursuits; the arts sought their own honour and benefits; and, similarly, all of this also applied to the army and the administration.³²

The intense anti-liberal sentiment present in this text demonstrates how the anti-liberal campaign became central to Pius IX's papacy. His legacy is characterised by a reputation as a champion of bigotry, a depiction vividly captured a century later by Luigi Magni in the film *In nome del Papa Re* (In the Name of the Pope King), which remains one of the most accurate cinematic portrayals of 19th-century Italy.³³

In the early years of his pontificate, specifically between 1846 and 1856, Pope Pius IX did not appear as resistant to conciliatory solutions and compromises with the liberals. In contrast, nowadays, the emphasis on order often comes at the expense of individual freedoms.³⁴

Order and freedom are not opposites, as some may believe; rather, they are two interconnected concepts that increase or decrease together. When freedom increases, order also increases, and when order decreases, freedom decreases as well. But

30 "La Civiltà Cattolica," *La libertà in economia*, Vol. XI, No. 12, 1861, 546–48.

31 Giovanni Rosa, "La questione religiosa in Parlamento," *L'Italia Evangelica*, No. 1 (1881): 162–63.

32 "La Civiltà Cattolica," *La libertà in economia*, Vol. XI, No. 12, 1861, 549–50.

33 Franco Montini and Piero Spila, *Il mondo di Luigi Magni. Avventure, sogni e disincanto* (Roma: Rai Eri, 2000), 34, d35.

34 Elena Zanoni, *Scienza, patria, religione. Antonio Stoppani e la cultura dell'Ottocento* (Milano: Franco Angeli, 2014), 201–08.

what do we mean by order? It refers to the full realisation of rights. And what do we mean by freedom? It is the assurance that there are no barriers to exercising one's rights. Therefore, limits on individual freedom are a vital condition for social and economic liberty, provided they are imposed in accordance with the principles of justice and propriety.³⁵

Five years passed, and the attacks on modern society shifted focus, now targeting the printed press and the freedom of the press, both fundamental to a secular society. This particular assault occurred in 1868, when Italy was experiencing significant growth in cultural and public spaces such as cafés, reading rooms, libraries, and newspaper libraries.³⁶ In the article titled "*La libertà della stampa giudicata dai liberali*" (The Freedom of the Press Judged by Liberals), secular intellectuals were accused of double standards.

When liberals are in government and aim to govern wisely and consistently, without the constant fear of revolution or uprising, they profess to uphold liberal principles in theory. They declare that freedom of the press is an invaluable right. They strive to maintain this freedom for topics that do not directly affect the government or administration, such as morality and religion, which can be easily undermined by unrestricted opinions. While they emphasise the importance of great principles and achievements, in practice, liberals tend to exercise caution regarding freedom of the press. They often adopt restraints and arguments suggested by the Church or clerics, particularly when it concerns the general defence of religious, moral, and civil interests.³⁷

The Catholic Church responded to the challenges of modernity by intensifying its bishops' pastoral letters and launching new Catholic periodicals. Nevertheless, a sense of unease persisted between the Church's leadership and its grassroots. Bishops increasingly sought clarification from the Congregation of the Index as doubts and interpretive conflicts arose over the now-widespread practice of reading, which was beyond ecclesiastical control.

The Congregation of the Index, once a conservative stronghold, now faced significant debates and conflicts that shaped its history. *La Civiltà Cattolica*, although lacking a formal institutional role, enjoyed considerable freedom to engage with conservative governments and individual members of the Italian political class. Its ambitious aim was to secure state recognition of the Church's role in guiding public morals and to re-establish ecclesiastical censorship, which would limit the freedom of the press:³⁸

The Church clearly articulates its opposition to the idea that freedom of the press is inherently good. It condemns this notion and insists, as much as possible, that

35 "La Civiltà Cattolica," *La libertà in economia*, Vol. XI, No. 12, 1861, 551–52.

36 Hubert Wolf, *Storia dell'Indice. Il Vaticano e i libri proibiti* (Roma: Donzelli, 2006), 25–65.

37 "La Civiltà Cattolica," *La libertà della stampa giudicata dai liberali*, Vol. II, No. 18, 1868, 25–27.

38 Francesco Traniello, *Religione Cattolica e stato nazionale. Dal Risorgimento al secondo dopoguerra* (Bologna: Il Mulino, 2007), 60–66.

nothing should be published without prior review, especially when it pertains to morality and religion. While the Church firmly upholds this principle – one it will never compromise – it applies it with flexibility in practice. In areas where it has influence, there exists a genuine freedom that any wise person can appreciate. It aims only to prevent actions that, in other contexts, wise individuals would punish after they occur. Conversely, liberals, despite endorsing the misleading principle of press freedom, often find it necessary to compromise in practice to prevent chaos. Consequently, some liberal newspapers have advocated preventive censorship rather than being bound by specific press laws. These observations regarding the pitfalls of press freedom are made by individuals who sincerely uphold liberal ideals and are committed to the fundamental principles established in 1789, as well as to modern society and progress. However, they also value a stable, strong government, which sometimes leads them to act in ways that contradict their liberal convictions.³⁹

The parliamentary crisis of the Menabrea government, a notable representative of Cavour's right-wing faction, prompted *La Civiltà Cattolica* to issue a bleak forecast concerning the future of the liberal state. In their essay "*Autobiografia del liberalismo italiano*" (Autobiography of Italian Liberalism), they warned that, without formal recognition of the Church's role, the liberal state risked losing its popular support.⁴⁰

The Chamber poses significant dangers to the country, causing harm and undermining liberal institutions. Given our current difficult situation, we can only hope for a quick resolution. The best course of action would be to send the Deputies back to their constituencies to reconnect with the realities of the nation. In other words, they should learn from Italy – wise and Catholic – about how misguided those are who claim to be its representatives, as they only embody what Italy despises.⁴¹

The potential collapse of the Italian state was supported by statements from politicians and liberal newspapers such as *Perseveranza*, *Gazzetta d'Italia*, *Nazione*, *Corriere Italiano*, and *Il Diritto*. *La Civiltà Cattolica* was convinced that restoring the status quo was possible, given the constant reversals of fortune and the fragmentation of the political landscape. These factors had led to frequent government reshuffles, which merely slowed the decline of the Italian government. Moreover, unfounded rumours about Vittorio Emanuele's serious illness circulated internationally, prompting foreign ministries to consider possible global repercussions.⁴² This chaotic situation was described in detail:

39 "La Civiltà Cattolica," *La libertà della stampa giudicata dai liberali*, Vol. II, No. 18, 1868, 28–34.

40 Valerio Castronovo, *La nascita dell'opinione pubblica in Italia. La stampa nella Torino del Risorgimento e capitale d'Italia (1848–1864)* (Bari, Roma: Laterza, 2004), 4–14.

41 "La Civiltà Cattolica," *Autobiografia del liberalismo italiano*, Vol. VII, No. 20, 1870, 7–8.

42 Stefania Magliani, *XX settembre 1870: "Roma tutta appartiene agli italiani"* (Sesto San Giovanni: Mimesis, 2021), 34–38.

In Italy, the liberals have become synonymous with disorder, deficit, bankruptcy, anarchy, discredit, and dishonour. The accumulation of hatred and contempt directed at them, as well as the institutions they established, is something Italians have experienced at first hand as they've been oppressed and tormented by liberalism. However, this situation has now turned into a source of amusement for many, as people watch these leaders air their dirty laundry in public. It has become obvious to everyone, without the need for extensive investigation, what level of trust and respect should be granted to each of the so-called honourable members. People are aware of who is truly honourable and who is merely honourable in name. It is known who has amassed wealth and how, as well as those who will, unfortunately, die poor in a lavish palace. Generally, it is believed that those who had no qualms about stealing from the altar would have even fewer reservations about stealing elsewhere. By stealing from the altar, they have metaphorically brought home the burning coals, as the well-known fable suggests.⁴³

In an optimistic yet ironic tone, a forthcoming capitulation of the House of Savoy or a future explicit request for support from the Catholic Church to reintegrate Italy into pro-papal Catholicism was prophesied:⁴⁴ “feeling abandoned and betrayed by its young liberal allies, who had previously sought its support for financial gain, it was now returning to its old and trusted friends among the gentlemen, conservatives, clergy, and even, surprisingly, the Jesuits”.⁴⁵

The article “The Decline of Liberalism”, written around the time of the capture of Porta Pia on 20 September 1870, does not anticipate the entry of Italian troops into Rome and continues to regard the concept of a liberal society as a merely temporary phase:⁴⁶

A certain Catholic spirit seems to be reemerging worldwide, revitalising and uplifting a society that has become corroded and infested by liberalism, which appears to be waning in many areas. According to those who monitor shifts in public opinion, this Catholic spirit is on the rise in various places. The fact that liberals have dominated almost everything for the past twenty years hasn't been the root cause of this changing tide. They promised many good things but delivered only tears and disappointment. Consequently, the famous saying “we were better off when we were worse off” has become increasingly relevant, not only in Italy, where it is well-known, but also in several countries affected by false modern liberalism.⁴⁷

Although Italian public opinion was beginning to discuss the demobilisation of troops in the Papal States, this news went unnoticed by *La Civiltà Cattolica*, which

43 “La Civiltà Cattolica,” *Autobiografia del liberalismo italiano*, Vol. XI, No. 19, 1869, 12–14.

44 Piergiorgio Grassi, *Storia della Chiesa Riminese* (Rimini: Pazzini-Guaraldi, 2015), 10–18.

45 “La Civiltà Cattolica,” *Autobiografia del liberalismo italiano*, Vol. XI, No. 19, 1869, 15–16.

46 Claudio Fracassi, *La breccia di Roma 1870: le passioni, gli inganni, il papa, il re* (Milano: Mursia, 2020), 70–81.

47 “La Civiltà Cattolica,” *Il decrescere del liberalismo italiano*, Vol. XI, No. 21, 1870, 129–30.

continued to praise the Roman stronghold for resisting the lure of liberalism. This misunderstanding originated from the extensive pro-papal campaign in Rome during the twenty years from 1850 to 1870, a period in which over 200 newspapers were established in support of Pius IX. Among these, those employing aggressive language, humorous parodies, cartoons, and caricatures of their opponents were particularly successful. Praise continued to be expressed along these lines: “These Roman people, governed solely by the law of God and the Church, stand in contrast to the fundamental principles of modern society. They alone enjoy the true benefits of progress and have become objects of admiration and envy. It can truly be said of them: *Beatus populus cuius Dominus Deus eius*.”⁴⁸

Rome did not face these challenges alone. The magazine highlighted the efforts of Catholic newspapers in liberal countries, where these publications managed to bypass censorship and oppressive laws aimed at silencing Christian voices. In an attempt to provoke the reader, it drew a comparison between Catholic journalists today and the early persecuted Christians, listing the countries willing to stand up against liberal adversaries.⁴⁹

In Bavaria, Belgium, and Portugal, Catholics appear to be gradually emerging from the constraints imposed by Masonic influences, to varying degrees. Similar changes are clearly imminent in Austria. In France, there is a stronger resolve than ever to support Rome, which global liberalism would prefer to see abandoned. In Italy, liberalism is currently being exploited, despised, and divided, leading to its decline. This is because, among Protestant and heterodox peoples and governments, Rome and its civil and religious authority are regarded with greater respect than Italy and other seemingly stronger liberal states. The anti-clericals are diminishing as Providence seems to have permitted the very excesses of evil to open the eyes of many, who, driven by personal interests, feel compelled to support and defend what the Pope represents, upholds, and preaches. This movement reflects an emerging trend towards sound Catholic principles, which now appear to politicians as the only viable foundation for maintaining material order and protecting economic interests.⁵⁰

The article concluded with the Pope’s firm defence against attacks from the liberal class, emphasising the unbreakable bond that developed between the pontiff and the Catholic press. Pius IX was probably the first pope to recognise the power of the printed word and to cultivate a close relationship with journalists. During his papacy, he met with journalists multiple times, receiving as many as 600 in a single meeting and offering advice on how to oppose liberal impiety.⁵¹

48 Riccardo Calimani, *Storia degli Ebrei di Roma* (Milano: Mondadori, 2017), 206–08.

49 Bonfiglio Mura, *Studi filosofico-polemici sulla società moderna* (Roma: Tipografia dell’Osservatore Romano, 1863), 258–60.

50 “La Civiltà Cattolica,” *Il decrescere del liberalismo italiano*, Vol. XI, No. 21, 1870, 131–33.

51 Józef Sebastian Pelczar, *Pio IX e il suo pontificato sullo sfondo delle vicende della Chiesa nel secolo XIX* (Torino: Berruti, 1911), 67–68.

***La Civiltà Cattolica* in Defence of Papal Infallibility against Liberal Catholics (1870–1880)**

During the third decade of *La Civiltà Cattolica's* existence, significant events that altered the relationship between Catholics and liberals in Europe should not be overlooked. In 1870, the outbreak of the Franco-Prussian War and the withdrawal of French troops from Rome allowed the Italian soldiers to enter the city, effectively ending the pope's temporal power. This event, marked by the capture of Porta Pia, also led to the suspension of the First Vatican Council. Nevertheless, the Council established the dogma of papal infallibility and upheld the Church's moral and temporal authority.⁵² In 1872, the article "*Saggio di teologia liberalesca*" (Essay on Liberal Theology) accused certain Italian liberal figures of failing to respect the dogmas set forth by the Council.

Bonghi is truly absurd! He is an amateur, and a particularly inept one at that. If you were to ask him a question about the catechism, he would likely answer with several mistakes. Yet, despite this lack of knowledge, he carries himself with the arrogance of a Master of Divinity, even in front of the Pope and the entire Episcopate. Not only does he attempt to instruct them, but he also reprimands them. And for what reason? For allegedly succumbing to a clear contradiction.

It is also worth noting that Bonghi considers himself a philosopher and seems eager to demonstrate his supposed intellectual prowess. He argues that since bishops have ordinary and immediate power over their congregations, the Pope cannot possess the same type of power, as both being of the same nature would create a mutual exclusion. This keen observation reveals that the ordinary and immediate power of a subordinate pastor, like a bishop, is fundamentally the same as that of a supreme pastor, such as the Pope.⁵³

Ruggero Bonghi was criticised for being arrogant and smug because he represented a form of Catholic-liberal thought that was strongly opposed by the Jesuit magazine. Despite this, Bonghi approached the topic with a secular and critical mindset. He acknowledged the Church's moral authority but argued that the Pope should renounce temporal power, limiting his influence to the spiritual realm. This, he believed, would ensure religious freedom for citizens.⁵⁴ These views conflicted with the strong defence of Pius IX's authority, which is why the article concluded with an accusation of heresy: "Let Bonghi and his peers come forward to acknowledge what they have reduced themselves to through their obstinacy: they have become not only schismatics but also openly heretical, resembling infidels. In doing so, they have incurred the gravest of sins, which can be seen as a perversion of morals."⁵⁵

---

52 Paolo Petruzzi, *Chiesa e società civile al Concilio Vaticano I* (Roma: Pontificia Università Gregoriana, 1984), 27–32.

53 "La Civiltà Cattolica," *Saggio di teologia liberalesca*, Vol. V, No. 23, 1872, 164–69.

54 Walter Maturi, *Ruggero Bonghi. Stato e Chiesa* (Milano: Garzanti, 1942), 22–28.

55 "La Civiltà Cattolica," *Saggio di teologia liberalesca*, Vol. V, No. 23, 1872, 174–78.

Besides liberal Catholics, France also faced accusations, as it had long been regarded as the birthplace of anti-clericalism since the French Revolution. The article “*Amor patrio e liberalismo*” (Patriotism and Liberalism) criticised the liberal assumption.

The most absurd, if not the most foolish, claim made by liberalism is that it has the exclusive right to appropriate all the good, whether true or false, that humanity currently enjoys. Before 1789, the world was shrouded in the darkness of the Middle Ages, suffering under the weight of superstition, engulfed in disgrace and misery, and largely unaware of concepts like homeland, national pride, and public welfare. The introduction of immortal principles advocating for human rights, which spread from France to the rest of Europe, revived what could only be described as a necropolis of civil society at that time. It brought forth a new spirit, light, passion, and industriousness among the people, leading to the remarkable sense of patriotism that astonished the world during the eras of Mirabeau and Bonaparte in France, and later Cavour and Lanza in Italy. Without this regenerating force, civilisation would remain in a deep abyss of shame and degradation.⁵⁶

After the fall of Rome, the Catholic press became a platform for clerics who, with an intolerant and disparaging attitude, criticised the order and existence of the liberal state.⁵⁷ They dreamed of a catastrophe for what they viewed as a usurping and godless government, defined as:

Modern liberalism can be regarded as an adversary of all revealed faith and authority, and as an apostate straying from Christ and His Church. Consequently, its inherent disdain for all supernatural truth logically leads it to oppose even natural truths, aiming to undermine the comprehensive understanding and certainty granted by God. As long as it conflicts with faith and opposes Catholic science, it will not hesitate to draw any conclusion, no matter how extreme, and will pursue its consequences to the fullest extent. Catholic doctrine is deeply intertwined with the truths of nature, forming a single fabric that appears differently when viewed through the lens of reason or faith. This fabric cannot be separated without tearing. Unfortunately, the zealous attacks of modern liberalism on Catholicism force it, against its own intentions, to contradict nature in its fervour to dismantle faith.⁵⁸

The pages of the Jesuit magazine addressed the accusation of a perceived lack of patriotism among Catholics towards the Italian state. They justified the indifference shown by moderates towards a nation that had neglected its Christian roots, suggesting that this oversight could lead to inevitable decline,⁵⁹ because:

Their lordships recognise no other Italy than their own. Anyone who is not part of their group is considered an enemy of the homeland. This results in an unusual

56 “La Civiltà Cattolica,” *Amor patrio e liberalismo*, Vol. VII, No. 23, 1872, 19–21.

57 Fausto Fonzi, *I cattolici e la società italiana dopo l'unità* (Roma: Studium, 1953), 53–59.

58 “La Civiltà Cattolica,” *Amor patrio e liberalismo*, Vol. VII, No. 23, 1872, 21–23.

59 Gabriele De Rosa, *Storia del movimento cattolico in Italia* (Bari-Roma: Laterza, 1966), 235–37.

situation where a significant portion of Italy, approximately eighty percent, views itself as hostile. If you ask the moderates who they see as the fiercest enemies of the homeland, they will point to the immoderate democrats right after the Catholics. Conversely, the immoderate democrats claim that it is the moderates, following the Catholics, who oppose them. The moderates demand in the name of the homeland what the immoderate democrats resolutely deny, also in the name of the homeland. In Parliament, which represents factions rather than the nation itself, you will find as many definitions of the homeland and differing views of Italy as there are factions. For some, the homeland lies in a confederation of small republics; for others, it exists within the current constitutional monarchy. Some envisage the homeland in a Mazzinian statute, while others see it in today's subalpine statute.⁶⁰

Those who still hoped for collaboration with the Kingdom of Italy faced a clear rejection. Since Cavour's era, the central theme of liberal politics had been to depict the Papal States as a place where the Pope's presence had become intolerable.⁶¹ Consequently, "they sacrificed all the most beautiful, noble, and useful institutions of their homelands for the cause of their party-homeland, indiscriminately attacking anything that opposed the destructive spirit of anti-Christian liberalism."⁶²

During the previous decade, radical liberalism had been under attack. Now, however, the magazine's editors criticised the more moderate segments of the opposing ideology, accusing these moderates, as highlighted in the article "*Il liberalismo moderato e la persecuzione religiosa*" (Moderate Liberalism and Religious Persecution), of complicity in the religious persecution of Catholics in Europe.

Liberalism, which has come to dominate many nations, should show a notable level of tolerance and careful thought regarding religious matters. Since it would have recognised that religious rights and practices had existed among the people before its rise, it ought to have protected them as much as possible. From 1789, when it gained prominence in France, to the present day, when it governs large parts of Europe, it can be stated with certainty that liberalism has consistently persecuted the Catholic Church within Catholic communities and has meddled with their most cherished rights of conscience. The unjust, sacrilegious, and oppressive laws enacted to suppress Catholicism have resulted in bans, exile, imprisonment, confiscation, destruction, and the most terrible forms of suffering.⁶³

After the formalisation of the Non Expedit in 1874, in which the Pope prohibited Catholics from participating in the political life of a united Italy, *La Civiltà Cattolica* shifted from being a hub of journalistic innovation to becoming the voice of the most intransigent faction of European clericalism. This group continued to label liberalism as a deception and called it a "war".⁶⁴

60 "La Civiltà Cattolica," *Amor patrio e liberalismo*, Vol. VII, No. 23, 1872, 29–31.

61 Stefano Tommasini, *Roma, il Papa, il Re. L'unità d'Italia e il crollo dello Stato Pontificio* (Milano: Il Saggiatore, 2011), 60–69.

62 "La Civiltà Cattolica," *Amor patrio e liberalismo*, Vol. VII, No. 23, 1872, 30–32.

63 "La Civiltà Cattolica," *Il liberalismo moderato e la persecuzione religiosa*, Vol. I, No. 23, 1874, 515–16.

64 Vittorio Gianangeli, "La stampa cattolica marchigiana di fronte alla svolta clerico-moderata del 1904," *Quaderni storici delle Marche*, No. 7 (1968).

Liberalism replaces the concept of God with that of man, placing human will and strength at its centre in every aspect of life. Consequently, the conflict that liberalism has initiated with the Church is not only philosophical, scientific, and moral but also political and material. This struggle is fundamentally about challenging the absolute despotism present in the world, which the Church uniquely and effectively opposes by safeguarding the freedoms entrusted to her by Christ.⁶⁵

It appears the magazine was unable to accept the consolidation of the modern state, instead opting to criticise liberal governments such as those in France and Spain. This is exemplified in the essay titled “*L’impotenza del Liberalismo*” (The Impotence of Liberalism):

Since 1789, liberal France, built on the ruins of its once-glorious Christian monarchy, has only managed to create fragile structures and flashy machines that, with every strong gust of wind, collapse and ignite. Over the years, twelve liberal governments have fallen in succession, each more pitiful than the last. There has been a continuous cycle of creation and destruction, reminiscent of Penelope’s weaving. Spain, by its example, amplifies the situation in France. For about forty years, this region has embodied a wretched spirit, where proponents of liberalism have conducted their destructive experiments. It has become a symbol of the tools used by liberal demolitionists. The current state of society is a chilling testament to the deadly art and devastated science of our modern barbarians. Recently, some of the most unrestrained newspapers in Madrid described the situation as follows: “Our beautiful language no longer has the means to express our ills and to condemn those responsible for our ruin. There is no government, no politicians, no homeland, and even civilisation is in jeopardy. Weak laws, lost dignity, anarchy, vandalism, banditry – a system of crime endorsed, indeed promoted, by the executive power. When demagoguery reigns over the peninsula, its fruits will be murder and plunder.”⁶⁶

In the past, the magazine had conducted thorough analyses of the challenges faced by liberal society. However, at this point in history, it focused on the absence of religion in the public sphere as a scapegoat. This perspective promoted a secular and materialistic view of society, leading to a significant moral and social crisis.⁶⁷

The primary reason for liberalism’s ineffectiveness lies mainly in its system, particularly in the fundamental principle it is based on: freedom. This focus on freedom often comes at the expense of authority. Whether we accept it or not, human morality – both on an individual level and within society – fundamentally relies on God as the ultimate source of all authority. Those who openly reject God’s authority over humanity inevitably end up questioning all other legitimate sources of human authority. This is inherent to the nature of things and aligns with the unchanging order of reason.⁶⁸

65 “La Civiltà Cattolica,” *Il liberalismo moderato e la persecuzione religiosa*, Vol. I, No. 23, 1874, 520–22.

66 “La Civiltà Cattolica,” *Impotenza del liberalismo*, Vol. II, No. 25, 1874, 129–31.

67 Pietro Scoppola, *Crisi modernista e rinnovamento cattolico in Italia* (Bologna: Il Mulino, 1968), 40–48.

68 “La Civiltà Cattolica,” *Impotenza del liberalismo*, Vol. II, No. 25, 1874, 132–33.

The article proceeds with a critique of the concept of freedom of worship,⁶⁹ because “Liberalism, in contrast, adopts a fundamentally different stance. While it acknowledges the right to religion and truth in our Catholic countries, it also elevates impiety and error to a position of recognition. It views the respect shown to religion, truth, and eternal justice as mere accidental occurrences. The state that emerged from the principles of 1789 permits Catholicism but nothing beyond that.”⁷⁰

Beginning in 1874, two new terms emerged – communists and socialists – which, in the following decade, would replace liberals as the primary focus of the Catholic press. The essay “Moderate Liberalism and Democracy” suggested that moderate liberals would eventually be overtaken by more extreme factions. Furthermore, moderates were criticised for adopting certain ideologies.

The Church’s aversion to ignorance is evident; however, liberalism simultaneously undermines and diminishes religious influence. While it promotes education by expanding universities and secondary schools, favouring the press, and establishing popular schools, it can go to extremes that may be inappropriate. For example, it encroaches on parental authority by enforcing compulsory primary education. Although the Church promotes literacy and cultural education among the people, liberalism actively seeks to diminish and dismantle religious culture. It abolishes public holidays, mocks divine worship, humiliates the clergy, and fully secularises education, often treating religious instruction as merely optional. Additionally, it allows insults directed at the Church, its dogmas, rites, and principles to appear in literature, newspapers, engravings, and even in theatres and public venues.⁷¹

Moderates were often viewed as accomplices in the struggle against religious orders carried out by liberal states. Evidence of this collaboration can be found in a pamphlet written by the liberal-moderate Giuseppe Piola, which emphasised the need for a clear separation between church and state:⁷² “In the book under the misleading title of ‘Freedom of the Church’, a genuine code of servitude for the Church is compiled. The Italian parliament is criticised for having given too much power to the Church, sacrificing the most sacred and inalienable rights of the state in the process. The book also suggests ways to restore those rights.”⁷³

By the end of the decade, the innovative spirit and depth of argument that had distinguished *La Civiltà Cattolica* among Italian periodicals seemed to fade. This shift occurred as the journal adopted a more critical stance towards its opponents, becoming a mouthpiece for the latter years of Pius IX’s pontificate. This change is evident in the article titled “*Una stolta speranza del liberalismo italiano*” (A Foolish Hope of Italian Liberalism), which emphasises the impossibility of dialogue with the Kingdom

69 Pasquale Marica, *Stampa e politica in Sardegna: (1793–1944)* (Cagliari: La Zattera, 1968), 6–21.

70 “La Civiltà Cattolica,” *Impotenza del liberalismo*, Vol. II, No. 25, 1874, 138–39.

71 “La Civiltà Cattolica,” *Il liberalismo moderato e la democrazia*, Vol. IV, No. 25, 1874, 53–54.

72 Giuseppe Borghi, *La Civiltà Cattolica e la sua azione culturale* (Roma: Studium, 1985), 120–44.

73 “La Civiltà Cattolica,” *Il liberalismo moderato e la democrazia*, Vol. IV, No. 25, 1874, 60–61.

of Italy. The article argues that as long as the ruling class continues to desire the Pope's demise, productive communication cannot take place, stating that it is

incorrect to argue that Catholics follow the Vatican's doctrine out of respect for the personal merits of the Pope. If that were true, their adherence would not be genuinely Catholic, as it would depend on human rather than divine reasons. In fact, Catholics accept the Pope's dogmatic decisions because he is regarded as infallible in his role as Pope. They also accept his non-dogmatic teachings because they see him as the voice of God and the teacher appointed to us by Christ. Conversely, liberals who have lost their faith do not understand this. They focus only on the man behind the Pope, and, judging Catholics from their own perspective, assume that when the Pope's human qualities diminish, the faithful should also lose their affection and lessen their filial piety.⁷⁴

After directly challenging liberal thinkers and writers, an effort was made to undermine the strongest arguments presented by the liberal magazine *Il Diritto* regarding the Roman question and the role of the Pope. This publication was chosen because it served as the antithesis of the Jesuit magazine, advocating moderate liberalism and constitutionalism in post-unification Italy. It addressed important issues such as the defence of institutions, the role of the state, and the promotion of civil liberties, thereby shaping the cultural formation of the ruling class,⁷⁵ much like *La Civiltà Cattolica* did in the past. *Il Diritto*, perhaps unintentionally, supports our argument by stating that the freedom currently granted to the Pope has been excessive. This implies that such freedom should be restricted. In fact, he has frequently encouraged the government to take action in this regard.⁷⁶

In 1878, Pius IX died and was succeeded by Leo XIII, marking a turning point in the Catholic Church's approach as it gradually opened to dialogue with the modern world. Nonetheless, there were still significant moments of crisis, such as in 1880, when the Coppino Law was introduced, abolishing compulsory religious education in schools.⁷⁷ Meanwhile, the Italian government continued its secularisation policies, limiting the clergy's privileges and suspending the three million lire per year allocated under the Guarentigia Law.

La Civiltà Cattolica, despite lively disagreements among its editors, several of whom felt fatigued by its extreme anti-liberal stance, chose to remain the official voice of Catholic conservatism.⁷⁸ In later editions, the political debates diminished, and the magazine reverted to purely theological discussions,⁷⁹ losing its prominent voice as the new pope adopted a more moderate approach.

74 "La Civiltà Cattolica," *Una stolta speranza del liberalismo italiano*, Vol. IV, No. 28, 1877, 262–64.

75 Michael Stoellis, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland* (München: Verlag C.H. Beck, 1992), 100–43.

76 "La Civiltà Cattolica," *Una stolta speranza del liberalismo italiano*, Vol. IV, No. 28, 1877, 267–69.

77 Vito Saracino, *Giuseppe Bucci. Storia di un educatore nel passaggio dalla società liberale all'età fascista* (Bari: Adda, 2018), 20–21.

78 Giovanni Sale, *La civiltà cattolica nella crisi modernista (1900–1907): fra intransigentismo politico e integralismo dottrinale* (Milano: Jaca Book, 2001), 8–11.

79 Laura Valente, *La stampa liberale in Italia nel Risorgimento* (Roma: Edup, 1998), 18–21.

The obscurantist phase of *La Civiltà Cattolica*, despite a subsequent shift in editorial stance, continued to shape public perceptions of Catholic journalism. Notably, Francesco De Sanctis referenced this period in his essay “*L’Ebreo di Verona*” by Father Bresciani, while Antonio Gramsci discussed it in his “Notebooks of Prison”. Gramsci criticised Catholic journalists as the epitome of the “grandchildren of Father Bresciani”, who was one of the Jesuit journal’s most reactionary contributors. He condemned these individuals as conformist, mediocre intellectuals who promoted didactic, moralistic journalism and literature lacking aesthetic and ideological depth.⁸⁰

Conclusions

The historical and social analysis of the individual articles published in *La Civiltà Cattolica* between 1860 and 1880 is vital for understanding the key historical and cultural events of a pivotal period for both the Catholic Church and European history. The rigorous method employed, which involves careful reading and comparative analysis, emphasises the magazine’s strong opposition to liberalism, which it regarded as a threat to traditional religion and the established social order.⁸¹

The innovative value of this essay lies in its examination of liberalism, focusing on reconstructing the ideological debate and communication strategies of the period. It emphasises the role of *La Civiltà Cattolica* not just as a propaganda tool but also as a cultural and political centre of resistance amid significant changes in Italy and Europe. The magazine served as a key instrument for engagement between the Church and the State, reflecting the tensions and challenges caused by political, social, and cultural modernisation.⁸²

The period under review is marked by the crisis caused by the papacy’s loss of temporal authority and the emergence of the Italian state. *La Civiltà Cattolica* exploited this situation to advocate a vision of society rooted in Catholic values, firmly opposing liberalism, which it considered a fundamental cause of moral and social decline.

This essay deepens our understanding of the Catholic press of that era by going beyond merely describing its ideology. It provides insights into the cultural and political dynamics of post-unification Italy, portraying the magazine as a strategic vehicle for spreading papal and Catholic doctrine. It sets out key coordinates for understanding the development of Catholic political thought throughout the modern period.

In-depth studies on topics such as this article can serve as a foundation for further exploration of other issues discussed in *La Civiltà Cattolica*’s articles, including the strengthening of conservatism in Europe, the Kulturkampf, and the relationships between the Papal States, the Germanic States, and the Kingdom of Italy in the latter half of the nineteenth century.

---

⁸⁰ Antonio Gramsci, *Quaderni del Carcere* (Torino: Einaudi, 1975), 2125–30.

⁸¹ Jan-Werner Müller, *Contesting Democracy: Political Movements in a World of Nations without Nationalism* (New Haven: Yale University Press, 2011), 112–35.

⁸² Vito Saracino, “La presenza della lingua italiana nel sistema politico, educativo e culturale albanese (1855–1943),” *Meridiana*, No. 110 (2024): 217–43.

Acknowledgement

This essay examines the research conducted at the University of Bari in the autumn of 2015 for the PRIN 2010–2011 national research project titled *Pratiche, linguaggi e teorie della delegittimazione politica nell'Europa contemporanea*. The author undertook various tasks, including surveying, collecting, cataloguing, and classifying documentation related to the research topic. Specifically, the focus was on reviewing the journal *La Civiltà Cattolica* from 1860 to 1880, with an emphasis on the relationships between the Papal States, the Kingdom of Italy, and Germany.

I wish to express my sincere gratitude to Professor Borut Klabjan, supervisor of this work, for his invaluable guidance and unwavering support throughout the archival research process.

Special thanks go to the Fondazione Gramsci di Puglia, through whose affiliation I have the opportunity to travel, write, and study under-explored topics, thereby compensating for the limited hiring opportunities for researchers in Italian academia; and to my colleagues at the Science and Research Centre Koper (ZRS Koper), the University of Maribor, and the University of Bari for their insightful exchanges.

I also wish to thank my trusted friends and colleagues, Matteo Attanasio and Antonella Fiorio, with whom I shared this work in preview and whose invaluable proofreading and advice have greatly enriched it.

This work, begun ten years ago under the aegis of Professor Luigi Masella and unfortunately left closed in a drawer for a decade following his retirement, has been revived thanks to the international perspective of research. I extend my heartfelt appreciation to the editorial board of *Prispevki za novejšo zgodovino*, in the person of Mojca Šorn, for their interest in this long-dormant topic and for the opportunity to contribute to this issue. I am particularly grateful for the internationalism and openness of the Slovenian academy, which made this revival possible. I also thank Borut Klabjan and Gorazd Bajc for his bibliographic advice and suggestions, and introducing me to the seriousness and interdisciplinarity of this journal, in which I am delighted to have contributed.

Sources and Literature

Literature

- Antonazzi, Giovanni and Gabriele De Rosa. *L'Enciclica Rerum Novarum e il suo tempo*. Roma: Edizioni Maggiori, 1991.
- Borghi, Giuseppe. *La Civiltà Cattolica e la sua azione culturale*. Roma: Studium, 1985.
- Calimani, Riccardo. *Storia degli Ebrei di Roma*. Milano: Mondadori, 2017.
- Carnino, Cecilia. *Lusso e benessere nell'Italia del Settecento*. Milano: Franco Angeli, 2014.
- Castronovo, Valerio. *La nascita dell'opinione pubblica in Italia. La stampa nella Torino del Risorgimento e capitale d'Italia (1848–1864)*. Bari, Roma: Laterza, 2004.
- Ceserani, Remo and Lidia De Federicis. *Il materiale e l'immaginario: la società dell'antico Regime*. Torino: Loescher, 1980.

- Dante, Francesco. *Storia della Civiltà Cattolica (1850–1891). Il laboratorio del papa*, Roma: Studium, 1991.
- De Gregorio, Faustino. *La legislazione sardo-piemontese e la reazione cattolica 1848–1861*. Soveria Mannelli: Rubbettino, 1999.
- De Rosa, Gabriele. *Storia del movimento cattolico in Italia*. Bari, Roma: Laterza, 1966.
- Figuera, Stefano and Andrea Pacella. “Italian catholic social thought from the mid-19th century to the early 20th century and the debate on solidarity and subsidiarity.” *Rivista Internazionale di Scienze Sociali*, No. 3 (2021).
- Fonzi, Fausto. *I cattolici e la società italiana dopo l’unità*. Roma: Studium, 1953.
- Fracassi, Claudio. *La breccia di Roma 1870: le passioni, gli inganni, il papa, il re*. Milano: Mursia, 2020.
- Freedon, Michael. *Liberal Languages: Ideological Imaginations and Twentieth-Century Progressive Thought*. Princeton: Princeton University Press, 2005.
- Gianangeli, Vittorio. “La stampa cattolica marchigiana di fronte alla svolta clerico-moderata del 1904.” *Quaderni storici delle Marche*, No. 7 (1968).
- Gramsci, Antonio. *Quaderni del Carcere*. Torino: Einaudi, 1975.
- Grassi, Piergiorgio. *Storia della Chiesa Riminese*. Rimini: Pazzini-Guaraldi, 2015.
- Greco, Gaetano. “La Civiltà Cattolica nel Decennio 1850–1859: Appunti sulla pubblicistica reazionaria durante il Risorgimento.” *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia*, Serie III, Vol. 6, No. 3 (1976).
- Koselleck, Reinhart. *Vergangene Zukunft: zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1979.
- Lombardi, Pia Carmela. *La costruzione dell’altro. Corrispondenti fra Italia e Germania dal Kaiserreich alla Prima guerra mondiale*. Roma: Aracne, 2025.
- Magliani, Stefania. *XX settembre 1870: “Roma tutta appartiene agli italiani”*. Sesto San Giovanni: Mimesis, 2021.
- Marica, Pasquale. *Stampa e politica in Sardegna: (1793–1944)*. Cagliari: La Zattera, 1968.
- Marongiu, Giovanni. *La politica fiscale dell’Italia liberale*. Torino: Giappichelli, 2019.
- Maturi, Walter. *Ruggero Bonghi. Stato e Chiesa*. Milano: Garzanti, 1942.
- Montini, Franco and Piero Spila. *Il mondo di Luigi Magni. Avventure, sogni e disincanto*. Roma: Rai Eri, 2000.
- Mucci, Giandomenico. *Carlo Maria Curci. Il fondatore della Civiltà Cattolica*. Roma: Studium, 1988.
- Müller, Jan-Werner. *Contesting Democracy: Political Movements in a World of Nations without Nationalism*. New Haven: Yale University Press, 2011.
- Mura, Bonfiglio. *Studi filosofico-polemici sulla società moderna*. Roma: Tipografia dell’Osservatore Romano, 1863.
- Pelczar, Józef Sebastian. *Pio IX e il suo pontificato sullo sfondo delle vicende della Chiesa nel secolo XIX*. Torino: Berruti, 1911.
- Petrucci, Paolo. *Chiesa e società civile al Concilio Vaticano I*. Roma: Pontificia Università Gregoriana, 1984.
- Picardi, Nicola. “Alle origini della giurisdizione vaticana.” *Historia e ius*, No. 1 (2012).
- Romani, Roberto. “Fiscalità Cattolica e fiscalità liberale: Taparelli d’Azeglio e La Civiltà Cattolica, 1850–1876.” *Contemporanea*, No. 1 (2013): 7–37.
- Rosa, Giovanni. “La questione religiosa in Parlamento.” *L’Italia Evangelica*, Vol I, No.1, 1881.
- Romano, Professore. *I Fatti della nuova Roma contro la salma di Pio IX*, Ratisbona: Pustet, 1885.
- Sale, Giovanni. *La civiltà cattolica nella crisi modernista (1900–1907): fra intransigentismo politico e integralismo dottrinale*. Milano: Jaca Book, 2001.
- Saracino, Vito. “La presenza della lingua italiana nel sistema politico, educativo e culturale albanese (1855–1943).” *Meridiana*, No. 110 (2024): 217–43.
- Saracino, Vito. “The slow revival of linguistic and cultural relations between Italy and Albania during and after the Cold War.” *Journal of Modern Italian Studies*, No. 30 (2025): 654–73.

- Saracino, Vito. *Abbiamo bisogno di scuole e di maestri! "Connessioni fra sistemi educativi e culturali tra Italia e Albania*. Chieti: Solfanelli, 2025.
- Saracino, Vito. *Giuseppe Bucci. Storia di un educatore nel passaggio dalla società liberale all'età fascista*. Bari: Adda, 2018.
- Scoppola, Pietro. *Crisi modernista e rinnovamento cattolico in Italia*. Bologna: Il Mulino, 1968.
- Stoellis, Michael. *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*. München: Verlag C.H. Beck, 1992.
- Tommasini, Stefano. *Roma, il Papa, il Re. L'unità d'Italia e il crollo dello Stato Pontificio*. Milano: Il Saggiatore, 2011.
- Traniello, Francesco. *Religione Cattolica e stato nazionale. Dal Risorgimento al secondo Dopoguerra*. Bologna: Il Mulino, 2007.
- Valente, Laura. *La stampa liberale in Italia nel Risorgimento*. Roma: Edup, 1998.
- Villafranche, Jacques Melchior. *Pio IX: sua vita, sua storia, suo secolo*. Bologna: Tipografia Felsinea, 1877.
- Wolf, Hubert. *Storia dell'Indice. Il Vaticano e i libri proibiti*. Roma: Donzelli, 2006.
- Zanoni, Elena. *Scienza, patria, religione. Antonio Stoppani e la cultura dell'Ottocento*. Milano: Franco Angeli, 2014.

Newspapers and magazines

- *Amor patrio e liberalismo*, Vol. VII, No. 23, 1872. "La Civiltà Cattolica."
- *Autobiografia del liberalismo italiano*, Vol. VII, No. 19, 1869. "La Civiltà Cattolica."
- *Il decrescere del liberalismo italiano*, Vol. XI, No. 21, 1870. "La Civiltà Cattolica."
- *Il liberalismo moderato e la democrazia*, Vol. IV, No. 25, 1874. "La Civiltà Cattolica."
- *Il liberalismo moderato e la persecuzione religiosa*, Vol. I, No. 25, 1874. "La Civiltà Cattolica."
- *Impotenza del liberalismo*, Vol. II, No. 25, 1874. "La Civiltà Cattolica."
- *La libertà della stampa giudicata dai liberali*, Vol. II, No. 18, 1868. "La Civiltà Cattolica."
- *La libertà in economia*, Vol. XI, No. 12, 1861. "La Civiltà Cattolica."
- *Limiti della libertà economica*, Vol. X-XI-XII, No. 12, 1861. "La Civiltà Cattolica."
- *Saggio di teologia liberalesca*, Vol. V, No. 23, 1872. "La Civiltà Cattolica."
- *Una stolta speranza del liberalismo italiano*, Vol. IV, N. 28, 1877. "La Civiltà Cattolica."

Vito Saracino

KRITIKA LIBERALIZMA V REVIJI LA CIVILTÀ CATTOLICA, 1860–1880: RAZMIŠLJANJA IN POGLEDI

POVZETEK

Članek vsebuje analizo kritik liberalizma, objavljenih v jezuitski reviji *La Civiltà Cattolica* med letoma 1860 in 1880, v ključnem obdobju, ki sta ga zaznamovala združitve Italije in izguba posvetne oblasti papeške države. Predstavljeni so struktura, občinstvo in uredniški pristop revije ter kako je ta postala ključno orodje za obrambo

“katoliške civilizacije” pred domnevnimi sovražniki, kot so liberalci, prostožidarji, socialisti in komunisti. Študija se osredotoča na analizo najpomembnejših rubrik (politične kronike, kritike italijanskega in tujega tiska, teološke in filozofske eseje), ki razkriva, kako je revija sistematično povezovala liberalizem z moralnim neredom, družbenim propadom in spodjedanjem tradicionalne avtoritete.

Ob pozornem branju glavnih zbirk spisov, predvsem niza “Meje ekonomske svobode”, se pokaže, kako so jezuitski avtorji v imenu krščanskega skupnega dobra nasprotovali liberalnim ekonomskim doktrinom, previsoke davke, parlamentarizem in meščanski pohlep pa označevali kot oblike krivičnosti do revnih. Liberalizem je prikazan kot predhodnik socializma in anarhije, ki temelji na napačni ideji svobode, razumljene kot nebrzdana strast in zato nezdružljive z redom. Analiza osvetli diskurzivne strategije, kot so binarni maniheizem, dramska ironija, svetopisemske reference in uporaba “izpeljav”, ki bralce usmerjajo k protiliberalnim sklepom.

V metodološkem smislu članek združuje konceptualno zgodovino in analizo diskurza ter sledi semantičnemu premiku “liberalizma” od pojma individualne svobode do oznake za moralni in politični nered. Stališča revije umešča v širše mednarodne razprave o katoliškem političnem jeziku in uveljavljanju konservativizma v Evropi ter pokaže, kako je revija *La Civiltà Cattolica* delovala kot propagandno orodje in kulturnopolitično središče upora proti modernosti. Študija ugotavlja, da je imela revija pomembno vlogo pri oblikovanju katoliškega nasprotovanja liberalizmu in konservativnega katoliškega odziva na izzive vzpostavljanja narodov, demokracije in moderne države v Evropi konec 19. stoletja.

1.01

DOI: <https://doi.org/10.51663/pnz.66.1.06>

Marija Mojca Peternel*

Turistično društvo prijateljev prirode (*Touristenverein 'Die Naturfreunde'*) na Slovenskem

IZVLEČEK

Zavedanje o blagodejnih učinkih gibanja in bivanja v naravi ter potreba po njeni zaščiti nista značilnosti sodobnega časa, temveč imata korenine že več kot stoletje v preteklosti. Med pomembne predhodnike sodobnih okoljevarstvenih gibanj nedvomno sodi tudi Turistično društvo Naturfreunde, ki je bilo zasnovano, da bi omogočilo dostop do narave predvsem nižje plačanim družbenim slojem. Društvo je vzpostavilo razvejano mrežo podružnic ne le znotraj avstro-ogrske monarhije, temveč tudi onkraj njenih meja.

Prispevek se osredotoča na delovanje slovenskih podružnic društva, pri čemer je zaradi omejenega razpoložljivega arhivskega gradiva o podružnici na Jesenicah podrobneje predstavljeno delovanje podružnice v Mariboru.

Ključne besede: varovanje okolja, Turistično društvo prijateljev prirode, zgodovina, 19. in 20. stoletje

ABSTRACT

THE "FRIENDS OF NATURE" TOURIST SOCIETY (*TOURISTENVEREIN 'DIE NATURFREUNDE'*) IN THE SLOVENIAN TERRITORY

Awareness of the benefits of outdoor physical activity and spending time in nature, as well as the need to protect the natural environment, is not a feature of the modern era alone: it can be traced back over a century. The "Friends of Nature" (Naturfreunde) society,

* Dr., docentka, Oddelek za germanistiko z nederlanistiko in skandinavistikom, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, mojca.peternel@guest.arnes.si; ORCID: 0009-0003-1292-4817

established to provide access to nature mainly for lower-income social classes, was among the key forerunners of contemporary environmental movements. The organisation developed an extensive network of branches not only within the Austro-Hungarian Empire but also beyond its borders.

This paper examines the activities of the Society's Slovenian branches. As archival materials about the Jesenice branch are rather limited, special focus has been placed on the Maribor branch.

*Keywords: environmental protection, the Friends of Nature tourist society (*Touristenverein 'die Naturfreunde'*), history, 19th and 20th century*

Uvod

V drugi polovici 19. stoletja so z ustanavljanjem planinskih društev okoljevarstvena prizadevanja (ki sicer niso bila popolna novost) tudi v Avstriji postala očitnejša.¹ Zavedanje o tem je naraščalo hkrati s številčnejšimi gorohodci, ki so tudi zaradi ugodnejših železniških povezav vse lažje obiskovali vzpeti svet.²

K ozaveščanju o bogastvu naravnih spomenikov in narave nasploh je gotovo prispevalo širše družbeno dogajanje. Pojav kolere in tuberkuloze³ v osemdesetih letih 19. stoletja je pripeljal do zavedanja o pomembnosti čistega zraka in vode, brez katerih, tako avtor knjige o dobrem počutju v večjih mestih z začetka sedemdesetih let 19. stoletja, Elim Henry,⁴ velemesta ne bodo preživela. V monarhiji je bila leta 1881 ustanovljena Družba za zdravstveno varstvo (*Gesellschaft für Gesundheitspflege*), v istem letu je denimo Robert Koch⁵ odkril klico za tuberkulozo in od takrat je bilo dihanju in s tem svežemu zraku posvečeno veliko več pozornosti. Spremembe so se

---

1 Helmut Fischer, *Hundert Jahre für den Naturschutz Heimat und regionale Identität. Die Geschichte eines Programms* (Bonn: meierdruck, Hennef, 2004), 20–22. Za splošen prikaz zgodovine naravovarstva gl. Anna-Katharina Wöbse in Patrick Kupper, ur., *Greening Europe: Environmental Protection in the Long Twentieth Century – A Handbook* (Oldenburg: De Gruyter, 2021).

2 Andrej Studen, »Iz avanturizma v turizem,« v: Franc Rozman in Žarko Lazarevič, ur., *Razvoj turizma v Sloveniji, zbornik referatov / 28. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Bled, 26.–28. 9. 1996* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996), 98. O vplivu železnice na razvoj turizma gl. tudi Andrej Studen, »Vpliv železnice na potovalno kulturo ter začetke turizma v 19. stoletju,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, št. 1 (2006): 51–64.

3 O tuberkulozi na Slovenskem gl. Zvonka Zupanič Slavec, *Tuberkuloza: kuga 19. in 20. stoletja na Slovenskem: na primeru sanatorija Golnik 1921–1998* (Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije; Golnik: Bolnišnica = Ljubljana: Institute for History of Medicine, Faculty of Medicine: Slovenian Scientific Society for the History of Health Culture; Golnik: University Clinics of Respiratory and Allergic Diseases, 2009).

4 D'Avigdor, Elim Henry (* 9. 3. 1841, Nica; + 9. 2. 1895, London), inženir, pisatelj (psevdonim Wanderer). – *Jewish Encyclopedia*, pridobljeno 22. 5. 2024, <https://jewishencyclopedia.com/articles/2169-avigdor-elim-d>. Elim Henry D'Avigdor, *Das Wohlbsein der Menschen in Grosstädten: mit besonderer Rücksicht*. (Wien: Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1874).

5 Heinrich Hermann Robert Koch, (* 11. 12. 1843, Clausthal; + 27. 5. 1910, Baden-Baden), nemški zdravnik in mikrobiolog. – *Stevenson L. G., Encyclopædia Britannica*, pridobljeno, 20. 5. 2024, <https://www.britannica.com/biography/Robert-Koch>.

pojavitve tudi na področju nezgodnega in zdravstvenega zavarovanja najmanj plačanih. Obvezno nezgodno zavarovanje za tovarniške delavce v avstrijski polovici habsburške monarhije je po Bismarckovem zgledu iz leta 1883 predpisal zakon leta 1887, naslednje leto pa še za bolniško zavarovanje. V Prekmurju so veljali ogrski predpisi, enake predpise so uvedli leta 1891.⁶

K ozaveščanju o bivanju v naravi in njeni ranljivosti so gotovo pripomogle številne objave, med drugim tudi v osrednjem glasilu Nemškega in avstrijskega planinskega društva (*Deutscher und Oesterreichischer Alpenverein – DuOeAV*⁷) *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*. Omenjeno društvo je pomembno predvsem zato, ker je bilo na njegovo pobudo 28. julija 1900 ustanovljeno Društvo za zaščito alpskega cvetja (*Alpenpflanzenchutzverein*).⁸ Društvo se je sicer sprva imenovalo Društvo za zaščito in ohranjanje alpskih rastlin (*Verein zum Schutz und zur Pflege der Alpenpflanzen*) in je v prvem členu statuta točno opredelilo naloge, med katere je sodilo tudi »[...] spodbujanje poznavanja, varstva in nege alpskih rastlin«. V ta namen so nameravali ustanavljati varovana območja, na katerih bi bile rastline zaščitene. Z ustnim in pisnim obveščanjem ter izobraževanjem prebivalcev gora so želeli seznanjati o nujnosti varstva alpske flore. Društvo si je prizadevalo za zakonsko ureditev varovanja okolja, torej za sprejetje zakonov, ki bi urejali zaščito rastlin. Najprej pa se je želelo aktivno vključiti v akcije preprečevanja obsežne trgovine z redkimi alpskimi rastlinami. Z nagrajevanjem so želeli vzpodbuditi vse, ki bi se izjemno izkazali pri varstvu in skrbi za alpske rastline.⁹ Verjetno se je leta 1910 v *Alpenschutzverein* vključilo tudi društvo *Naturfreunde* z Dunaja.¹⁰

Konec 19. stoletja so tudi zdravniki, kot je bil na primer znani Viktor Adler,¹¹ vse glasneje zahtevali osemurni delavnik. Kljub temu da je Adler izhajal iz višjega sredn-

6 Zvonka Zupanič Slavec, »120 let zdravstvenega zavarovanja pri Slovencih (1889–2009)«, *Zdravniški vestnik: glasilo Slovenskega zdravniškega društva = Slovenian medical journal = journal of Slovenian Medical Association* 79, št. 2 (2010): 174.

7 Več o tem društvu gl. Marija Mojca Peternel, »Ljubiteljem kranskih Alp!«: *Kranska podružnica Nemškega in avstrijskega planinskega društva* (Ljubljana: Založba Univerze, 2023). Marija Mojca Peternel, *V višine in globine: Nadaljevanje zgodbe o podružnicah Nemškega in avstrijskega planinskega društva na Slovenskem* (Ljubljana: Založba univerze, 2024).

8 »25 Jahre Alpenpflanzenchutzverein, Grundung und Zweck«, *Bericht des Vereins zum Schutze der Alpenpflanzen*, zv. 16, 1925, 5–25 (*Zobodat*, www.zobodat.at. Bericht des Vereins zum Schutze der Alpenpflanzen, pridobljeno 20. 5. 2024). O zaščiti alpskega sveta gl. tudi Klaus Lintzmeyer, »Gründung des Vereins zum Schutz der Bergwelt e. v. vor 100 Jahren vormals Verein zum Schutze der Alpenpflanzen und -Tiere e. v. – eine der wichtigen Wegmarken der 200-jährigen deutschen Naturschutzgeschichte«, *Jahrbuch des Vereins zum Schutz der Bergwelt* 65 (2000): 4.

9 »25 Jahre Alpenpflanzenchutzverein, Grundung und Zweck«, *Bericht des Vereins zum Schutze der Alpenpflanzen*, zv. 16, 1925, 6.

10 Leto vključitve iz letnih poročil društva *Alpenschutzverein* ni natančno razvidno. V seznamu iz letnega poročila za leto 1909 društva *Naturfreunde* med pristopnimi društvi še ni bilo. V letnem poročilu za leto 1910 seznam ni bil objavljen, v letnem poročilu za leto 1911 pa društvo *Naturfreunde* že najdemo v seznamu že včlanjenih društev: »Mitglieder-Verzeichnis«, *11 Bericht des Vereines zum Schutze und zur Pflege der Alpenpflanzen* (Bamberg: gedruckt in der Handelsdruckerei, 1912), 98 in 12. *Bericht des Vereines zum Schutze und zur Pflege der Alpenpflanzen* (Bamberg: gedruckt in der Handelsdruckerei, 1913), 114.

11 Viktor Adler (* 24. 6. 1852, Praga; † 11. 11. 1918, Dunaj), zdravnik, žurnalista, avstrijski politik in ustanovitelj Socialnodemokratske delavske stranke. O njem gl. tudi Julius Braunthal, *Victor und Friedrich Adler zwei Generationen Arbeiterbewegung* (Wien: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1965). Franz Kreuzer, *Was wir ersehnen von der Zukunft Fernen. Der Ursprung der österreichischen Arbeiterbewegung. Das Zeitalter Victor Adlers* (Wien: Verlag Kremayr & Scheriau, 1988).

jega razreda, bil liberalnih nazorov in v začetku aktiven v nemškem nacionalističnem taboru, se je tudi zaradi izkušenj z delavskim razredom, ukvarjanja z marksizmom in socialdemokratskih stališč razvil v uglednega voditelja avstrijske socialne demokracije. Zaradi svoje karizme in sposobnosti prepričevanja ljudi o kompromisih, mu je leta 1889 uspelo združiti različne tokove avstrijskega delavskega gibanja. Leta 1886 je z očetovo dediščino na Dunaju ustanovil tednik *Gleichheit*, politični časopis, v katerem je opisoval bedo delavskega razreda.¹² Delavstvo je torej vključeval v svoje politično delovanje, v začetku predvsem z vidika družabnosti, kasneje kulture in pod vplivom socialnih razmer vse bolj tudi skrbi za zdravje, katerega najcenejši in najdostopnejši del je bilo gibanje v naravi.

Zdi se, da se je v krogih okoli Adlerja gibal tudi Georg Schmiedel,¹³ učitelj in pobudnik ustanovitve društva *Naturfreunde*.¹⁴ Močno je zagovarjal kakovosten pouk, a je hkrati želel otroke naučiti samostojnosti in uporabe pridobljenega znanja v življenju. Kljub neodobravanju kolegov, tudi nadrejenih, je z otroki večkrat izpeljal številne sprehode in izlete v naravo in pri tem opazoval njene učinke na izboljšanje splošnega počutja otrok.¹⁵

Kot je zapisano v njegovem nekrologu, je šlo za odličnega in zelo aktivnega pedagoga, med drugim predsednika pedagoške družbe in zagovornika ročnih del.¹⁶ Kot učitelj je mladim želel vzbuditi ljubezen do narave in tudi delavskemu razredu približati naravo kot vir, ki krepi in napaja človeka. Z obžalovanjem je gledal, kako delavstvo prosti čas preživlja v zakajenih gostilnah in zatohlih kamrah stanovanj. S svojim delovanjem je želel delavce iz teh razmer popeljati v svet narave.¹⁷

Ustanovitev Turističnega društva prijateljev prirode

Med 22. marcem in 12. aprilom 1895 je Schmiedel v delavskem časopisu *Arbeiter-Zeitung*¹⁸ objavil inserat, s katerim je pozival somišljenike k ustanovitvi Turistične skupine (*Touristengruppe*). Odgovorilo mu je 30 oseb, med drugim Josef Rohrauer, njegov

---

12 Karl R. Stadler, »Victor Adler,« v: Walter Pollak, ur., *Tausend Jahre Österreich. Eine Biographische Chronik. Der Parlamentarismus und die beiden Republiken* (Wien: Verlag Jugend und Volk, 1974), 50–60. Časopis *Gleichheit* je izhajal na Dunaju v obdobju 1897–1934: od leta 1898 dalje je imel podnaslov *Sozialdemokratisches Organ*. – *Österreichische Nationalbibliothek*, pridobljeno 24. 5. 2024, https://anno.onb.ac.at/info/gle_info.html.

13 Georg Schmiedel (tudi Schmiedl) (* 11. 9. 1855, Prostejčev (nem. Proßnitz) na Češkem; † 24. 2. 1929, Dunaj), učitelj in pobudnik za ustanovitev društva *Naturfreunde*. B(erthold) Unfried. – *Schmiedl Georg. Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. zv. 10* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994), 330.

14 Manfred Pils, *Berg frei* (Wien: Verl. für Gesellschaftskritik, 1994), 23.

15 »Georg Schmiedel,« *Der Naturfreund*, 1925, 139–40.

16 »Todesfälle,« *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, 26. 2. 1929, št. 23151, 6. »Todesfälle,« *Wiener Zeitung*, 27. 2. 1929, št. 49, 2.

17 Pils, *Berg frei*, 24.

18 *Arbeiter-Zeitung* je bil delavski časopis, ki je izhajal v obdobju 1889–1985 na Dunaju. – *Österreichische Nationalbibliothek*, pridobljeno 22. 5. 2024, https://anno.onb.ac.at/info/gle_info.html.

oče Alois Rohrauer¹⁹ in takrat še študent prava Karl Renner,²⁰ poznejši kancler. Kot piše Manfred Pils v knjigi *Berg frei*, so Alois Rohrauer, Leopold Happisch²¹ in Anton Kreutzer spomladi in poleti 1895 napisali statut bodočega društva, na velikonočni ponedeljek 14. aprila 1895 pa je bil izpeljan prvi izlet na Anninger (675 metrov visok vrh v Dunajskem gozdu), ki se ga je udeležilo 85 žena in mož, študentov, učiteljev, delavcev vseh poklicev.²²

16. septembra se je na ustanovnem sestanku v gostišču Pri zlatem risu (*Zum goldenen Luchsen*) na Dunaju (v Neulerchenfeldu) zbralo 185 moških in žensk, ki so potrdili ustanovitev Turističnega društva prijateljev prirode (*Touristenverein Die Naturfreunde*). Letna članarina je znašala en goldinar, predsednik je postal omenjeni Alois Rohrauer, po katerem se danes imenuje kočja *Rohrauerhaus* (v Ennstalskih Alpah).²³

Članarina je za tisti čas bila relativno visoka, če vemo, da je tričlanska družina leta 1896 za preživetje na mesec potrebovala 60–64 goldinarjev, mesečne mezde pa so, odvisno od panoge, znašale med 18–54 goldinarjev za ženske in 21–54 za moške. Karl Renner je oblikoval simbol novega združenja, stisk roke s tremi alpskimi vrtnicami, ki naj bi pomenil solidarnost z delavskim gibanjem.²⁴ Društvo je bilo dober teden po ustanovnem sestanku že uradno uvrščeno na seznam dunajskih društev.²⁵ Njegove podružnice (*Ortsgruppen*) so začele nastajati že kmalu po ustanovitvi, najprej v Gradcu, kjer so že 16. julija organizirali prvi izlet na okoliški hrib Plabutsch (*Buchkogel*).²⁶

Ker je bilo društvo namenjeno zlasti delavskemu razredu, je po pričakovanjih ustanovitev obeležil *Arbeiterwille*,²⁷ a novico o novem društvu najdemo tudi v časopisu *Gebirgsfreund*.²⁸ V tem poleg dejstva o ustanovitvi beremo, da je novoustanovljeno društvo v svojem septembrskem programu načrtovalo deset celodnevni in pet pol-dnevni izletov.²⁹ Mesečni načrt društva je sicer predvideval vsaj dva izleta tedensko. Ker je delavnik tudi ob nedeljah pogosto trajal do 16. ure, so bile izletne točke v bližini Dunaja.³⁰ Redna tedenska srečanja društva so sčasoma vse bolj preraščala v kulturne dogodke, ki so jih obogatila različna predavanja o naravi in znanosti. Člani so tako

19 Alois Rohrauer (* 28. 2. 1843, Spital/Pyhrn (Zgornja Avstrija); † 7. 12. 1923, Dunaj), kovač, ustanovitelj društva Naturfreunde. – *Geschichtewiki*, pridobljeno 22. 5. 2024, https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Alois_Rohrauer.

20 Karl Renner (* 14. 12. 1870, Dolni Dunajovice, Moravska, † 31. 12. 1950, Dunaj), avstrijski pravnik in politik. – *Wienbibliothek im Rathaus*, wienbibliothek / Renner, Karl [1–3].

21 Leopold Happisch (* 1. 4. 1863, Ottakring; † 19. 11. 1951, Dunaj), tiskar, ustanovitelj društva Naturfreunde. – *Geschichtewiki*, pridobljeno 20. 5. 2024, https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Leopold_Happisch.

22 Pils, *Berg frei*, 22.

23 *Geschichtewiki*, pridobljeno 20. 5. 2024, https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Alois_Rohrauer.

24 Pils, *Berg frei*, 23.

25 »Vereins- und Versammlungs- Anzeigen«, *Arbeiter-Zeitung*, 25. 9. 1895, št. 263, 6.

26 Bichl, »Vom Verein 'die Naturfreunde'«, *Arbeiterwille*, 13. 7. 1899, št. 28, nepaginirano. Časopis *Arbeiterwille* je izhajal v Gradcu v obdobju 1890–2001. – *Österreichische Nationalbibliothek*, pridobljeno, 17. 8. 2024, https://anno.onb.ac.at/info/awi_info.html.

27 »Sozialdemokratischer Touristenverband«, *Arbeiterwille*, 20. 4. 1895, št. 107, 5.

28 »Die Naturfreunde«, *Gebirgsfreund*, oktober 1895, št. 10, 118.

29 Ibidem.

30 Pils, *Berg frei*, 29.

pridobivali dodatno izobrazbo, čas, preživet v naravi in na takšnih srečanjih, pa je zagotovo pomenil odmik od bremen težkega vsakdanjika.³¹

Mesec dni pozneje, 15. julija 1897, je v nakladi 400 izvodov izšla prva številka društvenega časopisa, lahko bi zapisali uradnega glasila društva, *Der Naturfreund*.³²

Članstvo v društvu na Dunaju in v podružnicah je precej hitro naraščalo, kar pokaže spodnja tabela:³³

Tabela 1: Članstvo v društvu na Dunaju in v njegovih podružnicah

Leto	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903
Centrala									
moški	179	217	260	499	855	1183	1586	1965	2281
ženske	12	24	27	57	132	217	303	368	395
Podružnice			3	7	10	13	18	21	26
Skupno število članov	191	243	344	676	1289	2122	3070	3755	4421

Vir: Pils, *Berg frei*, 32

Iz tabele je razvidno povečanje števila članov na Dunaju na več kot 2000. Kot vidimo, so bile od vsega začetka v društvo vključene tudi ženske, a je bilo njihovo število vedno precej manjše v primerjavi z moškim delom članstva in ni presegllo številko 400. Po podatkih iz literature je skupno število članov le približno, saj krajevne podružnice v centralo na Dunaj niso redno pošiljale podatkov o članstvu.³⁴

Društvo se je močno zavedalo neprecenljivosti narave in je zato varovanje okolja (*Naturschutz*) vključilo v svoj statut.³⁵ Na ustanovnem sestanku graške podružnice (leta 1900) je ljubitelj narave Alois Schnepf za pozdrav štajerskih podružnic društva predlagal pozdrav *Berg frei*, kar je centrala na Dunaju sprejela za društveni slogan.³⁶

Delovanje društva z njegovimi podružnicami lepo odslikava njegovo uradno glasilo *Der Naturfreund*, ki je torej začelo izhajati 15. julija 1897. Do prve svetovne vojne je s podnaslovom *Mitteilungen des Touristen-Vereines »Die Naturfreunde«* izhajalo vsakega 15. v mesecu, razen vojnih let, ko so izhajale dvojne številke, na Dunaju do leta 1934. Urejal ga je že imenovani Leopold Happisch.³⁷ Čeravno je večinoma naslavljaj različne teme, povezane z naravo, so v rubriki *Aus den Ortsgruppen* dostopni podatki o delovanju posameznih podružnic. Pri opisu mariborske je časopis predstavljal tudi glavni vir, saj lokalni *Marburger Zeitung* ljubiteljem prirode ni posvečal pozornosti. *Der Naturfreund* je poleg rednih krajših novic o podružnicah objavljal daljše članke

31 Ibid., 30.

32 Ibid., 31.

33 Ibid., 32.

34 Ibid.

35 *Naturfreunde Oesterreichs*, pridobljeno 28. 5. 2024, <https://www.naturfreunde.at/ueber-uns/naturfreunde/geschichte/>.

36 *Naturfreunde*, pridobljeno 28. 5. 2024, <https://www.naturfreunde.de/chronik>.

37 *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/dna_info.html.

Slika 1: Pozdrav Aloisa Rohrauerja, natisnjen na zadnji številki časopisa *Naturfreund* v 19. stoletju

različnih vsebin, povezanih z naravo. Med njimi najdemo na primer povezavo z zgodovino v naslovnem članku nekega J. R. z naslovom *Weltgeschichtliches über die Alpen*.³⁸ Ščasoma so se med zapisi vse pogosteje pojavljali članki o vedno bolj priljubljeni in razširjeni športni aktivnosti – smučanju.³⁹

Delovanje društva so spremljali še nekateri časopisi takratnega časa. Omenjen je že bil delavski *Arbeiterwille*. Poleg objave o ustanovitvi društva 6. julija 1899 v njem med drugim najdemo zanimiv Bichlov poziv vsem graškim prijateljem narave *An die Naturfreunde*.⁴⁰ Avtor je izpostavil problem deklet in žena, ki se za hojo v naravi ne morejo kar tako priključiti h komurkoli. Menil je, da so prav organizirani odhodi v okviru društva zanje odlična priložnost in možnost obiska narave.⁴¹

Novice o društvu *Naturfreunde* lahko najdemo tudi v časopisih, ki so že v naslovu naslavljali takratne turiste, na primer v že omenjenem *Gebirgsfreund* in v *Österreichische Touristenzeitung*.⁴² Slednji je med drugim v začetku leta 1899 objavil novice o dobrodelnih akcijah društva ob koncu minulega leta. V centrali društva na Dunaju so se namreč v božičnem času spomnili revnih prebivalcev gorskih vasi, predvsem otrok. Skupaj z Avstrijskim turistovskim klubom (*Oesterreichisches Touristenclub* – OeTC) so s prispevki podprli krajevne in šolske skupine pri organizaciji božičnih in novoletnih dogodkov.⁴³ Ob tem lahko vidimo široko aktivnost društva *Naturfreunde*, ki se torej ni nanašalo zgolj na organizacijo izletov in gibanja v naravi nasploh, ampak je za šibkejše člane takratne družbe skrbelo tudi na drugačen način.

Društvo *Naturfreunde* pa ni bilo zanimivo samo za s turisti povezan tisk, kar dokazujejo objave v dnevnem časopisju, kot je bil denimo dunajski *Neues Wiener Tagblatt*.⁴⁴

Na Slovenskem sta delovali dve podružnici društva, v Mariboru in pozneje na Jesenicah. Tam je bila po poročanju osrednjega glasila društva z 22 člani ustanovljena 9. maja 1909.⁴⁵ O njenem delovanju na Jesenicah so podatki precej skromni, saj je bilo v omenjenem glasilo mogoče najti le imena članov odbora. Arhiv Republike Slovenije ima v hrambi nekaj gradiva odbornika Jožeta Morettija, ki se je v društvo vključil tik pred začetkom prve svetovne vojne. V njegovi zapuščini sta med drugim zanimiva statut društva iz leta 1895 in članska izkaznica iz leta 1915.⁴⁶

38 J. R., »Weltgeschichtliches über die Alpen,« *Der Naturfreund*, 15. 1. 1901, št. 1, naslovna stran.

39 K. J., »Von Skilaufen,« *Der Naturfreund*, 15. 1. 1901, št. 1, 3–4.

40 Bichel, »An die Naturfreunde,« *Arbeiterwille*, 6. 7. 1899, št. 27, nepaginirano.

41 Ibid.

42 *Österreichische Touristenzeitung* je izhajal dvakrat tedensko na Dunaju v obdobju 1881–1938. – *Österreichische Nationalbibliothek*, pridobljeno 20. 8. 2024, https://anno.onb.ac.at/info/otz_info.html.

43 »Weihnachtsbeteiligungen,« *Österreichische Touristenzeitung*, 16. 2. 1899, št. 4, 47.

44 »Der Julienthurm auf dem Höllenstein,« *Neues Wiener Tagblatt (Tages-Ausgabe)*, 3. 6. 1896, št. 181, 6. *Neues Wiener Tagblatt* – dnevni časopis, ki je izhajal na Dunaju v obdobju 1867 do 1945. – *Österreichische Nationalbibliothek*, pridobljeno 20. 8. 2024, https://anno.onb.ac.at/info/nwg_info.html.

45 »Aßling,« *Der Naturfreund*, 1909, št. 6, 138. O društvu na Jesenicah gl. Majda Žontar, »Društva, ki so razvijala kulturo, telovadbo in planinstvo na Jesenicah do prve svetovne vojne,« v: *Jeklo in ljudje: jeseški zbornik*, 1985, št. 5, 113.

46 Jože Moretti (* 28. 4. 1893, Bekštajn, Beljak, † 14. 6. 1971, Novo mesto). – SI AS 1534, Moretti Jože, 1895–1968, /1.

Slika 2: Naslovnica časopisa *Naturfreunde*

466357-C.

Im Abonnement jährlich 3 K.
Für Mitglieder frei. Einzelne Nummern 30 h.

Redaction u. Administration:
Wien, XV. 14j Löhrgasse 13.

Mittheilungen des Touristen-Vereines „Die Naturfreunde“ in Wien
Post-Check-Conto Nr. 812.991.

No 115. Jänner 1901V. Jahrg.

Weltgeschichtliches über die Alpen.
Von J. R.

Nicht uninteressant wäre die Aufgabe einer erschöpfenden und einheitlichen Zusammenstellung aller weltgeschichtlichen Daten über die Alpen in ihrem ganzen Umfange, beginnend im Reiche der Sage, fortschreitend bis zu den modernsten Errungenschaften menschlichen Geistes und menschlicher Kraft. Zweck meiner kurzen Abhandlung soll es nur sein, einige Daten über diesen Gegenstand aus der Zeit des Alterthums anzuführen, welche in ihren Details vielleicht nicht so allgemein bekannt sein dürften.

Die Völker, welche in den ältesten Zeiten unsere Alpen und die angrenzenden Gebiete bewohnten, hinterliessen selbst keine Aufzeichnungen. Directe Spuren dieser ältesten Ansiedlungen sind uns nur in den Pfahlbauten erhalten, deren Ueberreste allenthalben in den Seen am Rande des Gebirges vorkommen.

Wie die vorgefundenen Stein- und Broncewaffen, sowie die Werkzeuge beweisen, sind die ältesten dieser Pfahlbauten vorrömisch und das Volk, welches sie zum Schutze gegen feindliche Angriffe in die Seen hinaus baute, mag zu den Kelten oder Galliern gehört haben. Alle Völkerschaften der Alpen wurden nach und nach von den Römern unterworfen und verblieben, Sprache und Sitten der Eroberer annehmend, unter römischer Herrschaft bis zur Völkerwanderung, welche germanische und slavische Stämme zur dauernden Ansiedlung in den Alpen führte.

Das alte Culturvolk der Griechen besass von diesen Gegenden nur spärliche Kenntnisse. Die griechischen Schriftsteller fassten die Volksstämme des ihnen unbekanntem Nordens mit dem gemeinsamen Namen der Scythen und Sarmaten zusammen.

Sie führen wohl auch einzelne Stämme mit Namen an und schildern gelegentlich deren Sitten und Gebräuche, doch nähern sich die meisten dieser Darstellungen dem Sagenhaften und entbehren vor allem jeder nur annähernden Genauigkeit, wo es sich um geographische Bestimmungen handelt. So spricht der griechische Geschichtsschreiber Herodot (5. Jahrhundert v. Chr.) von den scythischen Stämmen der Arimasper, Argippäer und Hyperboräer, welche wohl in den Alpen, beziehungsweise an deren Fusse gewohnt haben mögen. »Die Argippäer, schreibt er, wohnen am Fusse hoher Gebirge und haben von Natur kahle Köpfe und platte Nasen. Bis zu diesen kennt man das Land, wie es aber weiter hinauf aussieht, weiss niemand, weil man hoher und unübersteiglicher Berge wegen, nicht weiter kommen kann. Nach der Aussage der Argippäer wohnen auf jenem Gebirge Menschen mit Ziegenfüssen.

Wie die Sage berichtet, kamen auch die Argonauten auf ihrem Rückzuge in das Gebiet der Alpen. Sie fuhren aus dem schwarzen Meere den Ister (Donau) und die Save aufwärts, bogen dann in den Nauportus (die heutige Laibach) ein und gründeten an dessen Ufer zur Ueberwinterung die Stadt Aemona (Laibach). Im Frühjahr schafften sie dann — wie, möge sich jeder selbst ausmalen — ihr Schiff Argo ins adriatische Meer und traten die Heimfahrt nach Griechenland an. Auch der berühmte Herkules berührte auf seinen weiten Wanderungen die Alpen, wie Diodor (1. Jahrhundert v. Chr.) berichtet. »Herkules nahm seinen Zug durch Gallien auf Italien über das Alpengebirge, wo er die rauhen und unzugänglichen Wege so gangbar machte, dass sein Heer und die Lastthiere dasselbe passiren konnten. Die das Gebirge bewohnenden Barbaren, welche bisher gewohnt waren, durchziehende Krieger in den Engpässen niederzumachen und zu berauben,

1036

Vir: *Der Naturfreund*, 15. 1. 1901, naslovnica

Mariborska podružnica

Razmere v Mariboru na prelomu iz 19. v 20. stoletje

Razmere v Mariboru so bile na prelomu iz 19. v 20. stoletje ugodne za nastanek delavskega gibanja, k čemur je zagotovo pripomogel prihod železnice v mesto. Nastala je vrsta železniških delavnic, v mestu pa so bile med drugim še opekarne ter nekaj kemične industrije (milo).⁴⁷ Če je Maribor v začetku 20. stoletja na eni strani doživljal razcvet v elektrifikaciji, ureditvi občinskih komunalnih podjetij in izgradnji novega mostu čez Dravo, je na drugi v mestu vladalo precej napeto vzdušje v boju za prevlado med Slovenci in Nemci. V tem obdobju je bilo vodenje občinske uprave v rokah zadnjega župana avstrijske dobe Johanna Schmidererja.⁴⁸ V Mariboru rojeni politik, ki je županovanje prevzel leta 1902, je v tej vlogi ostal do konca prve svetovne vojne in je leta 1919 položaj prepustil slovenskim oblastnikom.⁴⁹ Med županovanjem Johanna Schmidererja se je mesto posodabljal⁵⁰ in ukvarjalo s korupcijskimi aferami,⁵¹ ob tem pa se je (podobno kot v monarhiji) krepila nacionalna diferenciacija tudi v mestu ob Dravi.⁵² Stališča spodnještajerskega nemštva do vseh pomembnih vprašanj so bila namreč ob koncu 19. stoletja identična idejam Nemške ljudske stranke in so zagovarjala »čisto nemško mišljenje«.⁵³ Seveda pa so sistematična in povsem odkrita prizadevanja nemških »obrambnih« organizacij, da prek območja z večinskim slovenskim prebivalstvom povežejo sklenjeno nemško jezikovno ozemlje z Mariborom, sprožila obrambni odziv na slovenski strani. Na prelomu stoletja se je nacionalni »boj« tako popolnoma »razvnel«.⁵⁴

47 Žarko Lazarevič, »Maribor v slovenskem prostoru (skica dolgoročnih gospodarskih razmerij)«, v: Željko Oset, Aleksandra Berberih Slan in Žarko Lazarevič, ur., *Maribor v slovenskem prostoru (skica dolgoročnih gospodarskih razmerij)* (Maribor, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Muzej narodne osvoboditve, 2010), 18. Igor Vrišer, »Razvoj industrije v Sloveniji«, *Geografski vestnik*, Ljubljana XLVIII, 1976, 31. Gl. tudi Antoša Leskovec, »Gospodarstvo v Mariboru od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne«, v: *Od Maribora do Trsta*, ur. Darko Friš in Franc Rozman (Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998), 107–25.

48 Johann Schmiderer (* 23. 6. 1848, Maribor; † 6. 11. 1925, Maribor), politik. – Darko Friš, *Snovalci sodobnega mesta ob Dravi: mariborski župani: 1850–1945* (Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, 2018), 198, vse o tem županu, 198–231.

49 Gregor Jenuš, »Ljubi Bog, kako varovati, česar ni; saj vendar pri vseh concih in krajih sili v Mariboru slovenski značaj na dan!«: Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe, *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017): 902.

50 Nataša Podgoršek, »Zgodovina uprave v Mariboru 1750–1918. Občinske volitve v mestu Maribor 1861–1912,« *Studia Historica Slovenica* 6, št. 2/3 (2006): 375.

51 Jenuš, »Ljubi Bog, kako varovati, česar ni ...«, 905.

52 Ibid., 910–12.

53 Janez Cvirn, *Trdnjanski trikotnik: politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)* (Maribor: Založba Obzorja, 1997), 201–02. O nemško-slovenskih odnosih gl. Janez Cvirn, »Nemško-slovenski odnosi osrednji problem slovenske zgodovine,« *Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti: mednarodni znanstveni simpozij, Maribor, Narodni dom – Pokrajinski muzej, 16.–17. april 1998* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998), 86–89.

54 Janez Cvirn, »Med nacionalizmom in nacionalno koeksistenco,« *Zgodovinski časopis* 62, št. 1–2 (2009): 235.

Glede na to, da je bilo obravnavano društvo namenjeno zlasti slabo plačanemu razredu, je prav, da na kratko pogledamo delavsko gibanje od prvih začetkov do začetka prve svetovne vojne, za katero sta bili v Mariboru značilni dve bistveni etapi. Začetno obdobje gibanja se je bolj kot v kateremkoli drugem mestu zlasti pod graškimi vplivi začelo precej intenzivno. Mesto je predstavljalo tudi izjemo v takratnem delavskem gibanju na Slovenskem, saj so pristaši socialne demokracije bili ne le obrtniški pomočniki in vajenci, pač pa tudi industrijski delavci. V Mariboru so bile močno središče delavstva delavnice Južne železnice, kurilnica in sekcija proge, prav tako močan pa je bil tudi vpliv socialističnih idej, saj je bila kvalifikacijska struktura sorazmerno visoka, zaposleni pa so prihajali iz različnih krajev monarhije.⁵⁵ Socialna demokracija je bila v mestu pretežno nemško organizirana.⁵⁶ Delavski voditelji so bili sicer precej agilni in organizacijsko sposobni, a so se teoretično zelo naslanjali na Dunaj.⁵⁷ V drugem obdobju, po letu 1889, so delavci postali bolj organizirani in iz tega časa so med drugim znana zborovanja, denimo tisto z 12. oktobra 1895, ki ga je sklical Bichl kot eden voditeljev mariborskega delavstva,⁵⁸ pobudnik ustanovitve podružnice društva *Naturfreunde* v Mariboru.

Kar zadeva mariborska društva, je bilo sodelovanje v njih tesno povezano s političnim prepričanjem. Za marsikaterega Slovenca je zato bilo članstvo v društvih z izrazito protislovenskim duhom nesprejemljivo. Do leta 1918 je bilo tako v mestu ustanovljenih 25 društev, od tega kar 22 nemških in le tri slovenska.⁵⁹ Med nemškimi naj v kontekstu obravnavane teme omenimo mariborsko podružnico DuOeAV, katere članstvo je bilo iskati predvsem med aktivnim mariborskim meščanstvom.⁶⁰ V letu ustanovitve društva *Naturfreunde* je bilo v Mariboru 12 nepolitičnih društev, med njimi je bilo najmočnejše društvo gradbincev (s 67 člani), najmanjše pa društvo kovinarjev (z 12 člani).

Ustanovitev in delovanje podružnice

V razmerah intenzivnega spopada nemške in slovenske strani »za dušo vsakega posameznika«⁶¹ je bila 29. junija 1905 na pobudo enega najpomembnejših pionirjev štajerske socialne demokracije, že omenjenega Rudolfa Bichla, ustanovljena mariborska podružnica društva *Naturfreunde*. Glavni pobudnik za njeno ustanovitev je bil tam leta 1894 pred tem aretiran, ker se je udeležil socialdemokratskega protesta za splošno volilno pravico. Dve leti pozneje se je Bichl preselil v Gradec in svojo izobrazbo

---

55 Franc Rozman, »Delavsko gibanje v Mariboru do prve svetovne vojne,« *Zgodovinski časopis* 33, št. 3 (1979): 417.

56 Franc Rozman, »Socialna demokracija na Slovenskem Štajerskem in problem nacionalne razdelitve,« *Zgodovinski časopis* 40, št. 3 (1986): 295.

57 Rozman, »Delavsko gibanje v Mariboru do prve svetovne vojne,« 419.

58 *Ibid.*, 409.

59 Robert Obrul, »Športni Maribor do 1. svetovne vojne,« *Studia Historica Slovenica* 3, št. 2/3 (2003): 405.

60 O podružnici gl. tudi Marija Mojca Peternel, *V višine in globine* (Ljubljana: Založba univerze, 2024), 151–76.

61 Cvirn, »Med nacionalizmom in nacionalno koeksistenco,« 235.

izkoristil za delo v upravi strankarskega časopisa *Arbeiterwille*,⁶² ki ga je urejal od aprila 1894 do februarja 1899. Leta 1900 je bil prvič izvoljen v občinski svet Gradca. Od leta 1921 do 1922 je bil župan Leobna in 20. novembra 1923 je bil prvič izvoljen v štajerski parlament, v katerem je deloval do 4. decembra 1930.⁶³

Na ustanovnem sestanku podružnice *Naturfreunde* v Mariboru, katerega cilj je bilo približati naravo vsem delavcem, se je po branju statuta vanjo včlanilo 27 oseb. Vodilne položaje so zasedli: predsednik Rudolf Bichl, namestnik Hans Krainer, blagajnika Ignaz Sitter in Josef Posne, skrbnik Franz Ojstriš, zapisnikarja Hans Lorbek in Karl Strschina ter kontrolor Wilhelm Močnik.⁶⁴ Kot vidimo, se med priimki pojavljajo tudi slovenska imena, med omenjenimi pa najdemo tudi znane predstavnike socialne demokracije. Močnik, denimo, je med drugim odprl slavnostno praznovanje prvega maja leta 1918 v Mariboru.⁶⁵

Članarina je znašala 2 k in 40 h, kar je bilo glede na podatek, da so nekateri delali za 4 krone tedensko, kar precej. Tega stroška so bili oproščeni vsi, ki so že bili člani kakšnega nepolitičnega štajerskega društva, prav tako tudi njihovi družinski člani, ki niso bili samostojni. Članarino je bilo mogoče plačati v dveh obrokih. Po podatkih so bila srečanja organizirana vsak drugi četrtek v prostoru društva *Verbrauchs- und Sparverein*. Na njegov naslov Bergstraße 4 je bilo mogoče pošiljati tudi vse dopise v zvezi z društvom.⁶⁶

Rudolf Bichl je bil predsednik društva dve leti, nato je vodstvo prevzel Karl Strschina, ki ga je po treh letih vodenja, leta 1914, zamenjal Johann Vollmeier,⁶⁷ tega pa leta 1918 Franz Maier,⁶⁸ ki se mu je na tem položaju na zadnji seji društva v začetku leta 1919 pridružil Franz Bračič.⁶⁹ Karl Strschina je bil pozneje tudi član Hranilnega in posojilnega društva delavcev v Mariboru, zadruga z omejenim jamstvom (*Spar- und Vorschußverein der Arbeiter in Marburg, Genossenschaft mit beschränkter Haftung*).⁷⁰

Za vtis o delovanju mariborskega društva si oglejmo leto 1909. V tem letu je bilo izvedenih 12 poldnevni in 18 celodnevni izletov, dva dvodnevna izleta, po en tridnevni izlet in en štiridnevni izlet s skupaj 391 udeleženci.⁷¹ Organizirani sta bili dve generalni zasedanji in izvedenih 12 društvenih večerov: večer branja del Petra Rossega,⁷² štajerski večer, trije zabavni večeri ter sedem sej podružnice. Število članov je v omenjenem letu doseglo število 84.⁷³ Oktobra istega leta je bil v okviru

62 Österreichische Nationalbibliothek, pridobljeno, 24. 5. 2024, https://anno.onb.ac.at/info/awi_info.html.

63 Rote Mark, pridobljeno 20. 8. 2024, <https://rotemark.at/biografien/rudolf-bichl/>.

64 »Marburg,« *Der Naturfreund*, 1905, št. 7, 90.

65 »Mariborsko pismo,« *Slovenec*, 3. 5. 1918, št. 101, 3. Franc Rozman, »Praznovanje prvega maja 1918 na Spodnjem Štajerskem,« *Zgodovinski časopis* 46, št. 2 (1992): 225–32.

66 »Marburg,« *Der Naturfreund*, 1905, št. 7, 90.

67 »Marburg,« *Der Naturfreund*, 1914, let. 18, 61.

68 »Marburg,« *Der Naturfreund*, 1918, št. 3/4, 47.

69 »Marburg,« *Der Naturfreund*, 1919, št. 5/6, 77.

70 »Oglas,« *Marburger Zeitung*, 4. 3. 1943, št. 63, 8.

71 »Marburg,« *Der Naturfreund*, 1910, št. 2, 51.

72 Peter Rosseg (* 31. 7. 1843 Alpl; † 26. 6. 1918 Krieglach), pisatelj, poet. – Constantin von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, zv. 26 (Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1874), 355–59.

73 »Marburg,« *Der Naturfreund*, 1910, št. 2, 51.

mariborskih prijateljev narave ustanovljen tudi zimski odsek (*Wintersportsektion*) z odborniki: Wilhelmom Gerlutschniggom (predsednikom), Josefom Strutzem (namestnikom), Franzem Broschejem (zapisnikarjem), Th. Gottliebom (blagajnikom), Philippom Hatzem (skrbnikom), Christianom Bratschitschem in J. Anderletom (kontrolorjema).⁷⁴

Društvo je organiziralo različno dolge izlete; jeseni leta 1913 so se denimo odpravili na Obalo, pri čemer so obiskali še Postojnsko jamo, Trst, grad Miramar itd.⁷⁵ Poleg organizacije in izvedbe izletov so društveniki sodelovali pri večjih dogodkih v mestu in okolici. Tako jih lahko srečamo pri slavnostnem odprtju koč na Pohorju,⁷⁶ katere gradnjo je podpirala mariborska podružnica DuOeAV.⁷⁷ Omenjeni dogodek ni odmeval samo v lokalnem časopisu, ampak so zanj izvedeli tudi bralci dunajskega časopisa *Gebirgsfreund*,⁷⁸ kar je bila zagotovo dobra reklama za Pohorje. Kočo, ki še danes stoji na mali planoti na južni strani pohorskega hrbta pod Reškim vrhom (1142 m) in Ledinekovim koglom (1182 m), je po prvi svetovni vojni, 16. julija 1921, kupila mariborska podružnica SPD in jo po preureditvi slavnostno odprla 14. maja 1922.⁷⁹

Leta 1910 je mariborsko društvo *Naturfreunde* praznovalo pet let delovanja. Po poročanju časopisa *Naturfreund* je bilo slavje dopoldan dobro obiskano, prisotni so med drugim bili delegati iz sosednje podružnice Gradec in deželnih oblasti. Slavnostni govor, ki je doživel velik aplavz, je imel deželni poslanec Albert Horvatek, na programu je bilo branje 19 voščil in telegramov preostalih podružnic društva, tudi iz Londona, voščilo pa je poslala tudi mariborska podružnica DuOeAV.⁸⁰ Popoldansko slovesnost so morali zaradi slabega vremena prestaviti v notranjost društvenega prostora.⁸¹

Zaton podružnice

Iz zapisov osrednjega časopisa *Naturfreund* lahko delovanju podružnice v Mariboru sledimo tudi med prvo svetovno vojno, saj so bili izleti kljub pomanjkanju hrane dobro obiskani.⁸² Društveni večeri niso bili več tako pogosti, dobivali so se le enkrat na mesec, in sicer zadnji četrtek v mesecu.⁸³ Po koncu vojne je bilo na februarski skupščini leta 1919 sicer označenih kar 27 novih članov,⁸⁴ a je bila to žal le zadnja svetla

74 »Marburg,« *Der Naturfreund*, 1909, št. 11, 258.

75 »Marburg,« *Der Naturfreund*, 1913, 118.

76 »Marburg,« *Der Naturfreund*, 1909, št. 7, 162.

77 Peternel, *V višine in globine*, 169–73.

78 »Marburgerhütte im Bacherengebiete,« *Gebirgsfreund*, 10. 10. 1913, št. 10, 179.

79 *Planinska zveza Slovenije*, pridobljeno 8. 11. 2022, <https://www.pzs.si/koce.php?pid=112>.

80 Albert Horvatek, (* 19. 8. 1859, Gradec, † 27. 1. 1915, Maribor), politik in pisatelj. – Matjaž Partlič, *Albert Horvatek. (1859–1915), Obrazi slovenskih pokrajin*, pridobljeno 10. 8. 2022, <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/albert-horvatek/>. O njegovem političnem udejstvovanju gl. tudi Franc Rozman, »Delavsko gibanje v Mariboru do prve svetovne vojne,« *Zgodovinski časopis* 33, št. 3 (1979): 416.

81 S., »Marburg,« *Der Naturfreund*, 1910, 176.

82 »Marburg,« *Der Naturfreund*, 1919, št. 5/6, 77.

83 »Marburg,« *Der Naturfreund*, 1916, št. 2, 46.

84 »Marburg,« *Der Naturfreund*, 1919, št. 5/6, 77.

iskra pred zatonom. Politične razmere v prostoru delovanja društva *Naturfreunde* so se po koncu prve svetovne vojne precej spremenile. Velik del območja njegovega delovanja je postal del druge države: najprej Države Slovencev, Hrvatov in Srbov,⁸⁵ po 1. decembru 1918, z združitvijo Države SHS in Kraljevine Srbije, pa del Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.⁸⁶ Delovanje vseh nemških društev v takratnem slovenskem prostoru je po koncu vojne najprej prizadela uredba nove vlade, ki je prevzela nadzor nad vsem premičnim in nepremičnim premoženjem podjetij, združenj in društev, ki svojega sedeža niso imeli pod njeno jurisdikcijo. Uredba o nadzoru nad podjetji in nepremičninami (*Verordnung der Nationalregelung der SHA Zl. 232 über die Aufsicht über die Unternehmen und Liegenschaften*) je v 15 točkah natančno določala prihodnost »tujega« premoženja. Usodo slednjega je zapečatil že prvi člen uredbe, zoper katerega pritožba ni bila mogoča: »Slovenska deželna vlada lahko nadzoruje vsako podjetje ali podružnico podjetja na območju SHS, katerega celotni dohodek ali del dohodka se steka v tujino ali za katerega obstajajo razlogi za sum, da se v območju SHS namerava na kakršenkoli način izogniti obdavčitvi.«⁸⁷ 14. člen omenjene uredbe je vse organizacije, združenja itn. (torej tudi podružnice DuOeAV) opozarjal, da morajo na podlagi odredbe deželne vlade, ki je bila prevedena, prenesti svoj sedež iz tujine v Ljubljano.⁸⁸

O tem so bili obveščeni tudi bralci *Marburger Zeitung*, ki je sredi junija objavil vest o razpustitvi nemških društev v mestu.⁸⁹

Delovanje društva po letu 1919

Zaton podružnice v Mariboru po koncu prve svetovne vojne še zdaleč ni pomenil konca društva *Naturfreunde*. To je namreč leta 1919 imelo 46.000 članov, tri leta pozneje pa že 159.000. Ker se je društvo leta 1933, ob prihodu Hitlerja na oblast, izrazito postavilo na nasprotno stran, je bilo prepovedano. S tem je bila povezana tudi zaplemba premoženja društva, to je 428 koč, od tega skoraj 300 na nemških tleh. Takoj po koncu druge svetovne vojne so ob obnovi Nemčije hkrati začele nastajati tudi podružnice društva. Leta 1950 se je društvo preimenovalo v *Naturfreunde Internationale* (NFI). Leta 1962 je NFI imel 270.000 članov v 17 državah na vseh petih kontinentih. V nemškem prostoru je bilo tistega leta že skoraj 400 koč, članov pa 100.000.⁹⁰

---

85 Več o tem gl. Jurij Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana: Modrijan, 1998).

86 Več o tem gl. Andrej Rahten idr., *Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev = Les cinq grands et la création du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes* (Loka pri Mengšu: Center za evropsko prihodnost; Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 2011).

87 A AVI Archiv Alpenverein Innsbruck, OeAV SE 252.103 Krain Rizzi.

88 Ibid.

89 »Vereinsauflösungen,« *Marburger Zeitung*, 17. 6. 1919, št. 131, 3. »Vereinsauflösungen,« *Marburger Zeitung*, 24. 6. 1919, št. 136, 3. »Weitere Vereinsauflösungen,« *Marburger Zeitung*, 1. 7. 1919, št. 142, 3.

90 *Naturfreunde Deutschland*, pridobljeno 27. 5. 2024, <https://www.naturfreunde.de/chronik>.

Društvo je (bilo) v avstrijskem prostoru precej dejavno, kar dokazujejo številne akcije. Tako so denimo leta 1980 zbrali več kot 11.000 podpisov za ustanovitev Narodnega parka Visoke Ture (*Nationalpark Hohe Tauern*) v velikosti 11 kvadratnih kilometrov, v katerem so poleg informacijskih tabel postavili tudi koče. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je društvo v želji po aktivaciji mladih organiziralo brezplačne ekskurzije na temo vodovja v okolici Dunaja. Ob 100-letnici delovanja društva leta 1995 so izdali posebno znamko, leta 1999 pa je prišlo do ustanovitve akademije *Naturfreunde-Akademie*, v kateri nudijo dodatna izobraževanja za člane društva.

Z začetka tega stoletja velja omeniti precej velik projekt iz leta 2002 – Kulturno alpsko pot (*Kulturweg Alpen*) v dolžini 1700 km. Leta 2011 je bila ustanovljena *Team/Alpin/Akademie*, dodatni izobraževalni program, namenjen predvsem inštruktorjem in vodnikom.⁹¹

Zaključek

Starost različnih zgodovinskih virov dokazuje, da zavedanje o zdravilnih učinkih gibanja in bivanja v naravi ter posledično tudi o njeni zaščiti ni novost sodobnega sveta. Od druge polovice 19. stoletja se je takšno ozaveščanje krepilo z ustanavljanjem planinskih društev, še zlasti pa z ustanavljanjem posebnih društev, ki niso želela le užitek v naravi, ampak so jo v prvi vrsti hotela zaščititi. Med takšne sodi tudi Turistično društvo prijateljev prirode, ki je bilo ustanovljeno na Dunaju in je imelo podružnice širom današnjega evropskega prostora, tudi v takratnem slovenskem območju, v Mariboru in na Jesenicah. Društvo je bilo namenjeno predvsem slabo plačanim, saj se je v luči širših družbenih sprememb vse bolj uveljavljalo prepričanje o zdravilnih učinkih gibanja v naravi. Z organizacijo izletov in predavanji so v okviru društva želeli širiti zavedanje o blagodejnih učinkih gibanja v naravi tudi med družbenim slojem, katerega delovne razmere so bile slabe in ki je prosti čas večinoma preživel v prostorih zatohlih gostiln. V nasprotju s podružnico v Mariboru nam maloštevilni viri za podružnico na Jesenicah pričajo praktično zgolj o njenem obstoju. O delovanju mariborske pa lahko povsem mirno zapišemo, da je v celoti sledila programu društva. Organizirala je številne izlete v bližnjo okolico in po takratnem slovenskem prostoru ter organizirala kulturne in družabne večere. Njeno delovanje je izpričano do začetka leta 1919, ko je zaradi novonastale družbenopolitične stvarnosti bila ukinjena. Turistično društvo *Naturfreunde* se je sicer po koncu druge svetovne vojne močno okrepilo in ima danes podružnice na petih kontinentih.

Za konec naj delim samo še misel, ki je pri proučevanju virov vedno bolj silila v ospredje. Vpetost slovenskega območja na prelomu iz 19. v 20. stoletje v širši evropski kontekst nikakor ni bila zgolj geografska. Potrditev tega je tudi delovanje podružnic društva *Naturfreunde* v sicer robnem delu monarhije, ki pa je v resnici močno sledilo družbenim gibanjem prostora onkraj Karavank.

---

91 *Naturfreunde Österreich*, pridobljeno 27. 5. 2024, <https://www.naturfreunde.at/ueber-uns/naturfreunde/geschichte/>.

Viri in literatura

Arhivski viri

- AAI – Archiv Alpenverein Innsbruck:
  - A AVI Archiv Alpenverein Innsbruck, OeAV SE 252.103 Krain Rizzi.
- SIAS – Arhiv republike Slovenije:
  - SI AS 1534, Moretti Jože, 1895–1968/1.

Časopisni viri

Arbeiterwille, 1895, 1899.

Arbeiter-Zeitung, 1895.

Der Naturfreund, 1901, 1905, 1909, 1910, 1913, 1914, 1916, 1918, 1919, 1925.

Gebirgsfreund, 1895, 1913.

Marburger Zeitung, 1919, 1943.

Neue Freie Presse, Morgenblatt, 1929.

Österreichische Touristenzeitung, 1899.

Slovenec, 1918.

Wiener Zeitung, 1929.

Literatura

- »25 Jahre Alpenpflanzenschutzverein, Grundung und Zweck.« *Bericht des Vereins zum Schutze der Alpenpflanzen*, zv. 16, 1925, 5–25. Zobodat-www.zobodat.at. Bericht des Vereins zum Schutze der Alpenpflanzen.
- Bichel. »An die Naturfreunde.« *Arbeiterwille*, 6. 7. 1899, št. 27, nepaginirano.
- Cvirn, Janez. »Med nacionalizmom in nacionalno koeksistenco.« *Zgodovinski časopis* 62, št. 1–2 (2009): 228–38.
- Cvirn, Janez. »Nemško-slovenski odnosi osrednji problem slovenske zgodovine.« V: *Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti: mednarodni znanstveni simpozij, Maribor, Narodni dom – Pokrajinski muzej*, 16.–17. april 1998, 86–89. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998.
- Cvirn, Janez. *Trdnjavski trikotnik: politična orientacija nemštva na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*. Maribor: Založba Obzorja, 1997.
- D'Avigdor, Elim Henry. *Das Wohlsein der Menschen in Grosstädten: mit besonderer Rücksicht*. Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, Wien, 1874.
- Fischer, Helmut. *Hundert Jahre für den Naturschutz Heimat und regionale Identität. Die Geschichte eines Programms*. Bonn: meierdruck, Hennef, 2004.
- Friš, Darko. *Snovalci sodobnega mesta ob Dravi: mariborski župani: 1850–1945*, 198–231. Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, 2018.
- J. R. »Weltgeschichtliches über die Alpen.« *Der Naturfreund*, 15. 1. 1901, št. 1, naslovna stran.
- Jenuš, Gregor. »Ljubi Bog, kako varovati, česar ni; saj vendar pri vseh concih in krajih sili v Mariboru slovenski značaj na dan!': Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe.« *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017): 901–27.
- K. J. »Von Skilaufen.« *Der Naturfreund*, 15. 1. 1901, št. 1, 3–4.
- Lazarevič, Žarko. »Maribor v slovenskem prostoru (skica dolgoročnih gospodarskih razmerij).« V: *Maribor v slovenskem prostoru (skica dolgoročnih gospodarskih razmerij)*. Uredili Željko Oset, Aleksandra Berberih Slan in Žarko Lazarevič, 15–34. Maribor, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Muzej narodne osvoboditve, 2010.

- Leskovec, Antoša. »Gospodarstvo v Mariboru od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne.« V: *Od Maribora do Trsta*. Uredila Darko Friš in Franc Rozman, 107–25. Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998.
- Lintzmeyer, Klaus. »Gründung des Vereins zum Schutz der Bergwelt e.v. vor 100 Jahren vormals Verein zum Schutze der Alpenpflanzen und -Tiere e.V. – eine der wichtigen Wegmarken der 200-jährigen deutschen Naturschutzgeschichte.« *Jahrbuch des Vereins zum Schutz der Bergwelt* 65 (2000): 13–35.
- Perovšek, Jurij. *Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana: Modrijan, 1998.
- Peternel, Marija Mojca. »Ljubiteljem kranjskih Alp!« : *Kranjska podružnica Nemškega in avstrijskega planinskega društva*. Ljubljana: Založba Univerze, 2023.
- Peternel, Marija Mojca. *V višine in globine: Nadaljevanje zgodbe o podružnicah Nemškega in avstrijskega planinskega društva na Slovenskem*. Ljubljana: Založba univerze, 2024.
- Pils, Manfred. *Berg frei*. Wien: Verl. für Gesellschaftskritik, 1994.
- Podgoršek, Nataša. »Zgodovina uprave v Mariboru 1750–1918. Občinske volitve v mestu Maribor 1861–1912.« *Studia Historica Slovenica* 6, št. 2/3 (2006): 361–80.
- Rahten, Andrej et al. *Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev = Les cinq grands et la création du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes*. Loka pri Mengšu: Center za evropsko prihodnost; Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 2011.
- Rozman, Franc. »Delavsko gibanje v Mariboru do prve svetovne vojne.« *Zgodovinski časopis* 33, št. 3 (1979): 407–20.
- Rozman, Franc. »Praznovanje prvega maja 1918 na Spodnjem Štajerskem.« *Zgodovinski časopis* 46, št. 2 (1992): 225–32.
- Rozman, Franc. »Socialna demokracija na Slovenskem Štajerskem in problem nacionalne razdelitve.« *Zgodovinski časopis* 40, št. 3 (1986): 291–97.
- S. „Marburg“. *Der Naturfreund*, 1910, št. 7, 176.
- Stadler, Karl R. »Victor Adler.« V: *Tausend Jahre Österreich. Eine Biographische Chronik. Der Parlamentarismus und die beiden Republiken*. Uredil Walter Pollak, 50–60. Wien. Verlag Jugend und Volk, 1974.
- Studen, Andrej. »Iz avanturizma v turizem.« V: *Razvoj turizma v Sloveniji, zbornik referatov /28. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Bled, 26. – 28. 9. 1996*. Uredila Franc Rozman in Žarko Lazarevič, 96–104. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996.
- Studen, Andrej. »Vpliv železnice na potovalno kulturo ter začetke turizma v 19. stoletju.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, št. 1 (2006): 51–64.
- Unfried, B(erthold). *Schmiedl Georg. Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, zv. 10*, 330. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994.
- Vrišer, Igor. »Razvoj industrije v Sloveniji.« *Geografski vestnik* XLVIII, 1976, 29–45.
- Wöbse, Anna-Katharina in Patrick Kupper, ur. *Greening Europe: Environmental Protection in the Long Twentieth Century – A Handbook*. Oldenburg: De Gruyter 2021.
- Wurzbach, Constantin von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, zv. 26*. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1874.
- Zupanič Slavec, Zvonka. »120 let zdravstvenega zavarovanja pri Slovencih (1889–2009).« *Zdravniški vestnik: glasilo Slovenskega zdravniškega društva = Slovenian medical journal = journal of the Slovenian Medical Association* 79, št. 2 (2010): 173–81.
- Zupanič Slavec, Zvonka. *Tuberkuloza: kuga 19. in 20. stoletja na Slovenskem: na primeru sanatorija Golnik 1921–1998*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete; Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije; Golnik: Bolnišnica = Ljubljana: Institute for History of Medicine, Faculty of Medicine; Slovenian Scientific Society for the History of Health Culture; Golnik: University Clinics of Respiratory and Allergic Diseases, 2009.
- Žontar, Majda. »Društva, ki so razvijala kulturo, telovadbo in planinstvo na Jesenicah do prve svetovne vojne.« V: *Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik*, 1985, št. 5, 91–122.

Spletni viri

- *Gechichtewiki*. Pridobljeno 17. 2. 2025. <https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/>.
- *Naturfreunde Deutschland*. Pridobljeno 1. 2. 2025. <https://www.naturfreunde.de/chronik>.
- *Naturfreunde Österreich*. Pridobljeno 11. 1. 2025. <https://www.naturfreunde.at/ueber-uns/naturfreunde/geschichte/>.
- *Naturfreunde Tauplitz*. Pridobljeno 17. 1. 2025. <https://www.tauplitzhaus.at/>.
- *Obrazi slovenskih pokrajin*. Pridobljeno 16. 3. 2025. <https://www.obrazislovenskihpokrajini.si/>.
- *Österreichische Nationalbibliothek*. Pridobljeno 3. 2. 2025. https://anno.onb.ac.at/info/gle_info.html.
- *Rote Mark*. Pridobljeno 16. 1. 2025. <https://rotemark.at/biografien>.
- *Stevenson L. G. Encyclopædia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Robert-Koch>. Pridobljeno 17. 2. 2025.

Tiskani viri

- Bericht des Vereines zum Schutze und zur Pflege der Alpenpflanzen. Bamberg: gedruckt in der Handelsdruckerei, 1912.
- Bericht des Vereines zum Schutze und zur Pflege der Alpenpflanzen. Bamberg: gedruckt in der Handelsdruckerei, 1913.

Marija Mojca Peternel

THE "FRIENDS OF NATURE" TOURIST SOCIETY (TOURISTENVEREIN "DIE NATURFREUNDE") IN THE SLOVENIAN TERRITORY

SUMMARY

The age of various historical sources demonstrates that awareness of the healing effects of exercise, spending time in nature, and environmental protection is not a recent development in the modern world. From the second half of the 19th century onwards, this awareness was strengthened through the formation of mountaineering associations and, in particular, the creation of dedicated societies that aimed not only to enjoy nature but also, or primarily, to safeguard it. One such example was the Friends of Nature tourist society (*Touristenverein 'Naturfreunde'*), established in Vienna with branches across what is now Europe, including in the cities of Maribor and Jesenice in present-day Slovenia. The Society primarily targeted low-income groups, as faith in the healing properties of outdoor exercise gained traction amid broader social reforms. By organising excursions and lectures, the Society endeavoured to promote awareness of the health benefits of outdoor activity among the working class, whose conditions

were often poor and whose leisure time was spent in drab pubs. Unlike the Maribor branch, the few preserved sources for the Jesenice branch mostly confirm only its mere existence. Regarding the Maribor branch, it is evident that it adhered fully to the Society's programme. It arranged numerous excursions throughout the surrounding areas and across what was then Slovenian territory, as well as cultural and social evenings. Its activities were documented until early 1919, when the branch was disbanded due to the changing socio-political landscape. Nonetheless, since the end of World War II, the Friends of Nature (*Naturfreunde*) society has expanded considerably and now maintains branches on five continents.

In conclusion, we wish to add a consideration that naturally arises when examining sources. It concerns the integration of the Slovenian territory at the turn of the 19th century into the broader European context, not solely from a geographical standpoint. As evidenced by the case of the *Naturfreunde* society in this peripheral part of the Monarchy, developments in the wider region were also observed in practice.

Aleksej Kalc,* Martina Bofulin**

Krošnjarijenje v avstrijskih deželah: primer kitajskih krošnjarijev na začetku 20. stoletja

IZVLEČEK

Članek obravnava malo znan pojav kitajskih krošnjarijev v avstrijskem delu habsburške monarhije na začetku 20. stoletja ter ga umešča v širši kontekst krošnjarijenja, trgovske regulacije, nadzora mobilnosti in odnosa do tujcev. Na podlagi policijskih in časopisnih virov avtorja rekonstruirata poti kitajskih krošnjarijev, ki so se okoli leta 1905 pojavili na Dunaju in v drugih mestih. Prodajali so kamnite in slonokoščene rezbarije ter papirnate rože, pogosto brez dovoljenj ali osebnih dokumentov. Njihovo gibanje sta omogočila nova globalna prometna infrastruktura in liberalen migracijski režim avstrijskega cesarstva, a ga je omejevala stroga krošnjarska zakonodaja, ki je trgovanje dovoljevala le avstrijskim državljanom. Študija pojav umesti v dolgo tradicijo krošnjarstva, kjer so kitajski trgovci vstopili na sporno gospodarsko polje pogajanj med stacionarnimi in potujočimi prodajalci ter utelešali protislovja imperialne modernosti: globalno mobilnost in kapitalistično ekspanzijo na eni strani ter lokalne pravne in družbene okvire na drugi, znotraj katerih so jih ponekod tolerirali, pogosteje pa obravnavali kot nadležne trgovce in nezaželene tujce.

Ključne besede: Avstro-Ogrska, popotna trgovina, kitajski krošnjariji, odnos do tujcev, migracijski nadzor

* Dr., znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, aleksej.kalc@zrc-sazu.si; ORCID: 0000-0002-9740-3257

** Dr., znanstvena sodelavka, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, martina.bofulin@zrc-sazu.si; ORCID: 0000-0002-1946-3481

ABSTRACT

PEDDLING IN THE AUSTRIAN CROWN LANDS: THE CASE OF CHINESE PEDDLERS AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

The article explores the little-known phenomenon of Chinese peddlers in the Austrian part of the Habsburg Monarchy in the early 20th century and situates it within the broader context of peddling, state regulation of trade, mobility control, and attitudes towards foreigners. Based on police and newspaper sources, the authors reconstruct the routes of Chinese itinerant traders who appeared in Vienna and other cities around 1905. They sold stone and ivory carvings as well as handmade paper flowers, often without valid permits or personal documents. Their movement was facilitated by new global transport infrastructure and Austria's liberal migration policies, yet restricted by strict peddling laws that granted trading licences only to Austrian citizens. The study situates this phenomenon within the long-standing tradition of peddling in the Monarchy, illustrating how Chinese traders entered an already contested economic field marked by tensions between stationary shopkeepers and itinerant sellers. Simultaneously, they embodied the contradictions of imperial modernity: global mobility and capitalist expansion on one side, and local legal and social frameworks on the other, within which they were sometimes tolerated but more often viewed as troublesome traders and unwelcome foreigners.

Keywords: Austro-Hungarian Empire, peddling, Chinese peddlers, treatment of foreigners, migration control

Uvod

Krošnjarstvo je bilo svojčas zelo razširjena in v določenih zgodovinskih obdobjih prevladujoča oblika trgovine.¹ Krošnjar je bil skozi stoletja običajen družbeni in gospodarski lik, ki ga je bilo mogoče vsakodnevno srečati na podeželju, kjer je ponujal svoje blago od vrat do vrat ali na krajevnih sejmih. Prisoten pa je bil tudi v mestih, kjer je svoje stranke nagovarjal s priložnostnimi stojnicami na ulicah in trgih. V tem prispevku se ukvarjava s posebno skupino krošnjarjev, ki je na začetku 20. stoletja še dodatno popestrila slikoviti svet popotnih trgovcev. To so bili kitajski krošnjarji, ki so se v tistih letih pojavili na evropskih tleh in svoje popotne dejavnosti razpredli tudi po avstro-ogrskih deželah. Kitajska prisotnost je bila zelo opazna, saj so kitajski kramarji vzbujali pozornost s svojim videzom in opravo ter s svojimi izdelki, ki so bili ravno tako odraz njihove izvorne materialne kulture. Študijsko pa se njihov primer ne ponuja le etnološkemu in kulturnoantropološkemu raziskovanju, ampak sega s števil-

1 Laurence Fontaine, *History of Pedlars in Europe* (Cambridge: Polity Press, 1996), 8.

nimi vprašanji na polja socialne, gospodarske in pravne zgodovine. Pojav se umešča v procese globalizacije, razvoja mednarodnih prometnih povezav, rasti trgovinske in kulturne izmenjave ter potrošnje, ki so zaznamovali ekonomijo in družbeno življenje od druge polovice 19. stoletja dalje. Zanimiv je z vidika vzgibov in dolgega migriranja iz Vzhodne Azije v Evropo ter hkrati s perspektive vključevanja in mobilnosti znotraj evropskih sistemov popotne trgovine. Kitajski krošnjarji izpostavljajo nekatera pravna, administrativna in politična vprašanja, s katerimi se je soočala država v prizadevanjih za uravnavanje interesov trgovskih panog, priznavanja osebnih pravic, oblikovanja socialne politike in zagotavljanja javnega reda. Prvo je vprašanje položaja krošnjarstva in popotnega obrtništva kot specifičnih gospodarskih panog v odnosu do stacionarne trgovine in obrti. Drugo je vprašanje mobilnosti, inherentno povezane s krošnjarjenjem, ki je za teritorialno zasnovane upravne in družbene nadzorne sisteme predstavljala neobvladljiv izziv in v očeh te upravne kulture, ki je težila k sedentarizaciji prebivalstva, vse pogostejše izpadala v smislu družbene neprilagojenosti.

Pričujoča raziskava se nanaša na dežele avstrijske polovice habsburške monarhije, vključno s slovenskimi, v desetletjih pred prvo svetovno vojno. »Krošnjarsko vprašanje« je bilo v Avstriji od srede 19. stoletja predmet političnih razprav in prizadevanj za zakonske preureditve, ki naj bi odpravile zagate tržnega, upravnega, socialnega in fiskalnega značaja. Poleg vsega tega postavlja kitajski primer v ospredje še en pomemben vidik, ki v sočasnih družbenopolitičnih in pravnih razpravah ni prihajal do izraza in ki ostaja tudi v zgodovinopisju nedorečen. To je odnos države in upravnih organov do tujih krošnjarjev, ki so bili tradicionalno aktivni v avstrijskih deželah, čeprav jim krošnjarska zakonodaja tega ni dopuščala. Primer kitajskih krošnjarjev ponuja torej priložnost za preizpraševanje regulativov o položaju tujcev ter o implementaciji pravnega reda in administrativnih praks v odnosu do priseljencev.² Raziskava temelji na skopih (do sedaj zbranih) arhivskih virih in le za spoznanje bolj povednih časopisnih vesteh, ki nudijo prej ko slej indice za obravnavo zgoraj nakazanih vprašanj. Zgodovinski okvir sva izrisala s pomočjo sočasnih socialnogospodarskih raziskav in zakonodajnih besedil o krošnjarstvu, v analizo primera in razpravo specifičnih vidikov pa sva pritegnila historiografsko in drugo znanstveno literaturo o kitajski prisotnosti, krošnjarstvu in mobilnosti.

Krošnjarstvo v Avstriji na prelomu stoletja

Od srede 19. stoletja dalje je trgovina v avstrijski polovici habsburške monarhije beležila znatno rast. Število stacionarnih trgovin oziroma prodajaln je med letoma

---

2 Avstrija je na začetku 20. stoletja prednjačila med evropskimi državami po izseljevanju. Poznala pa je tudi priseljevanje, saj se je med letoma 1869 in 1910 število prisotnih tujih državljanov povečalo za 184,5 odstotka (z 205.000 na 583.000) ali z 1 na 2 odstotka prebivalstva. – »Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern. Die Ausländer in dem im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern.« *Oesterreichische Statistik*, 2. Band, 2. Heft (Wien, 1913), 6*.

1862 in 1891 poskočilo s 157.000 na 310.000.³ Zahvaljujoč vse večji, raznoliki in cenejši proizvodnji blaga, razvoju prometnih povezav in nižjim stroškov prevoza, je trgovska mreža v mestih in na deželi povečala ponudbo in olajšala dostop prebivalstva do dobrin. Ta proces je krčil tradicionalne trge krošnjarstvu in postavljaj pod vprašaj samo funkcijo popotne trgovine. Vendar se krošnjarstvo pred ekspanzijo stacionarne trgovine ni umaknilo in se je nekaj desetletij celo krepilo. Med letoma 1861 in 1881 se je število koncesioniranih krošnjarjev v avstrijskih deželah povečalo z 12.800 na skoraj 23.000 in na koncu stoletja jih je bilo, kljub postopnemu upadanju zaradi administrativnih restrikcij, še vedno 17.000. Dejansko število je bilo vseskozi občutno večje, saj so mnogi delovali na tujem in uhajali domači statistiki, še več pa je bilo takih, ki so poslovali brez dovoljenj. Tem je treba dodati številne krošnjarje, ki so prihajali z ogrskega dela monarhije, iz Bosne in Hercegovine ter Italije.⁴

Porast krošnjarstva v času ekspanzije stacionarne trgovine je povezan s številnimi dejavniki. Po eni strani s potrebami podeželskega prebivalstva po dodatnih oziroma dopolnilnih virih dohodka, po drugi s priložnostmi, ki so jih ponujali povečana povpraševanje in razpoložljivost blaga ter možnost širitve krošnjarskega delokroga zaradi prometnih zvez. O tem govori tudi statistika, ki opozarja, kako se razširjenost krošnjarstva po avstrijskih deželah ni skladala z obsegom prebivalstva, prav tako ni bila nujno sorazmerna s številom stacionarnih trgovin. Povezana je bila prej z gospodarskimi razmerami in potrošniškimi zmogljivostmi oziroma povpraševanjem, kar se odraža v razmerju med trgovinami, izdanimi licencami in prisotnimi krošnjarji v posameznih deželah (Tabela 1). Lep primer je Kranjska, ki je bila predzadnja med deželami po številu trgovskih prodajaln v razmerju s številom prebivalstva (57 na 10.000 prebivalcev), a prva po izdanih krošnjarskih dovoljenjih (26,4 na 10.000 prebivalcev). Po krošnjarih, prisotnih v deželi, pa je ob popisu prebivalstva leta 1891 zasedala spet zadnja mesta (s komaj dobro desetino v primerjavi s številom izdanih licenc), saj je velika večina kranjskih krošnjarjev trgovala drugod po državi in v tujini. Tirolska in Predarlška sta bili za Kranjsko drugi po izdanih krošnjarskih licencah (20,9 na 10.000 prebivalcev), vendar je bilo število prisotnih krošnjarjev enako polovici izdanih licenc, kljub temu da sta bili deželi bolj opremljeni tudi s stacionarnimi trgovinami (95 na vsakih 10.000 prebivalcev). V Spodnji Avstriji, ki je zaradi Dunaja daleč prednjačila po gostoti stalnih trgovskih obratov (260 na 10.000 prebivalcev), so ob popisu našteali skoraj 40 odstotkov prisotnih krošnjarjev več, kot je bilo koncesioniranih krošnjarjev iz te dežele. Na Češkem (136 trgovin na 10.000 prebivalcev) pa je bilo ob ljudskem štetju prisotnih skoraj 40 odstotkov manj krošnjarjev, kot je bilo deželnim prebivalcem izdanih krošnjarskih dovoljenj. Upoštevati je treba, da je bilo v številnih deželah prisotnih znatno več tujih krošnjarjev, kot je bilo izkazanih, predvsem tistih iz ogrske polovice monarhije,⁵ ker je bilo tam v večini mest krošnjarjenje prepovedano in so se

3 Eugen Peter Schwiedland, *Die Hausierfrage in Oesterreich* (Leipzig: Dunker & Humblod, 1899), XXXIII.

4 Ibidem, XXXIV.

5 Na Dunaju je v letih 1881–1885, po statistiki licenc, delovalo okrog 1500 krošnjarjev, med katerimi je bila dobra četrtina ogrskih državljanov. Kranjski krošnjarji so z desetimi odstotki zasedali peto mesto za kramarji iz Galicije, Češke in Moravske ter Šlezije. – *Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien* (Wien: Magistrat der Stadt Wien, 1885), 278.

zato krošnjarji podajali kramarit v Avstrijo. Ljudska štetja pa so jih zaradi gibljivosti le delno zaznala in zabeležila.⁶

Tabela 1: Število stacionarnih trgovin, izdanih krošnjarskih licenc in prisotnih krošnjarjev v izbranih deželah⁷

Dežela	Stacionarnih trgovin		Krošnjarskih licenc		Prisotnih krošnjarjev	
	št.	na 10 t. preb.	št.	na 10 t. preb.	št.	% licenc
Kranjska	2854	57	1320	26,4	171	13
Tirolska in Predarlška	8832	95	1847	20,9	911	49,3
Spodnja Avstrija	69264	260	2665	10	3689	138,4
Češka	79563	136	6909	22,8	4328	62,6

Rast krošnjarstva je bila tesno povezana tudi s krošnjarskim patentom iz leta 1852, ki je sprostil nekatere omejitve, in s spremembo poslovnih vzorcev oziroma prilagajanjem interesom proizvajalcev blaga ter stacionarne trgovine.⁸ Namesto na svojo roko in račun je namreč vse več krošnjarjev delovalo v okviru proizvodnih ali trgovskih sistemov, ki so se ponudbe od vrat do vrat posluževali za optimizacijo svojih poslov. Krošnjarji so trgovali kot prekupčevalci ali kot vmesni prodajalci za proizvodne tvrdke ali trgovske firme, pogosto za plačilo ali v odvisnem delovnem razmerju. Včasih so samo zbirali naročila.⁹ Številni so krošnjarili v okviru zadrug oziroma kompanij ali kot uslužbenci krošnjarskih podjetnikov. Podobno je veljalo za tiste, ki so razpečevali obrtne proizvode iz svojih izvornih krajev.

Primerno raznoliki so bili časi in geografske razdalje poslovanja. Klasični krošnjarji so opisovali dolge razdalje in zahvaljujoč prometnim povezavam širili ponudbo na nova območja. Če je šlo za dopolnilno dejavnost, so kot po tradiciji krošnjarili sezonsko, v zimskih, za kmetijstvo delovno manj obremenjenih mesecih. Poklicni krošnjarji pa so bili na poti vseskozi, k svojim družinam v izvorne kraje so se vračali ob letnih kmečkih opravilih ali po daljših, včasih večletnih krožnih poteh. Številni so poklicno domovali v pomembnejših mestih ali trgih, da so lažje pokrivali prodajna območja. Krošnjarji v odvisnem delovnem razmerju v službi trgovskih hiš pa so bili usmerjeni v lokalni promet in so se kvečjemu podajali na dnevne poti.¹⁰

Stališča do krošnjarstva so bila deljena in dejavnost oziroma institut sta bila vse-skozi v središču družbenih in političnih debat. Trgovske in obrtne zbornice številnih dežel in predvsem mali trgovci so krošnjarstvu nasprotovali in krošnjarjem očitali

6 Schwiedland, *Die Hausierfrage*, XXXVI.

7 Ibid., XXXV–XXXVII.

8 Gregor Ritter von Thaa, *Das Hausierwesen in Oesterreich* (Wien: Manz'sche k.k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1884), 10–12.

9 Schwiedland, *Die Hausierfrage*, XLI–XLII.

10 Ibid., XLII.

nelojalno konkurenco. Politiki in interesne skupine so vlagali parlamentarne interpelacije, zahtevali zakonske restrikcije ali celo prepoved popotne trgovine. Protestirali so zoper davčne neenakosti med stacionarno in popotno trgovino, konkurenčne prednosti zadnje zaradi pomanjkljivega nadzora nad kakovostjo blaga in preobilne prodajne marže.¹¹ Drugi v krošnjarstvu niso zaznavali realne gospodarske nevarnosti, opozarjali so na vlogo krošnjarstva kot socialnega amortizerja in oblike pomoči za revnejše sloje prebivalstva. Nekatere strokovne študije so poudarjale koristi, ki so jih od popotne trgovine imele proizvodne dejavnosti, trgovske hiše in potrošniki, ter zahtevam po odpravi krošnjarstva očitale ideološko naravnost. Poudarjale so pomen krošnjarske trgovine tudi za državno blagajno, v katero se je v obliki krošnjarin stekal lep denar.¹² Od osemdesetih let dalje si je država vsekakor na razne načine prizadevala omejevati krošnjarstvo, pri čemer pa se je srečevala s številnimi tehničnimi, pravnimi in administrativnimi zaprekami.¹³

Zgodnje kitajske priselitve v Evropo in kitajski krošnjarji v Avstriji

---

Čeprav je bilo krošnjarstvo tako razširjen pojav, je vedenje o krošnjarjih, ki so prihajali z drugih celin, zelo omejeno. Drobce poročil o kitajskih krošnjarjih najdemo večinoma v literaturi raziskovalcev, ki se ukvarjajo z zgodovino kitajskih migracij.¹⁴ Ti namreč poročajo o zelo mobilnih posameznikih in skupinah, za katere so bili bolj kot kakšna pripadnost tej ali oni razvijajoči se »kitajski četrti« značilni nenehno spreminjanje lokacij in s tem povezane družbeno marginalne ekonomske aktivnosti – krošnjarjenje, cirkuške točke in prosjačenje.

Njihovo prisotnost je omogočil hiter razvoj transportne infrastrukture na začetku 20. stoletja. Predvsem prekoceanska plovba in izgradnja npr. Transsibirske železnice sta skupaj z ekspanzijo kapitalističnih odnosov in kolonialnega izčrpavanja Kitajske povzročili izseljevanje poceni delovne sile iz Kitajske v jugovzhodno Azijo, ZDA in Kanado.¹⁵ Priseljevanje iz Kitajske v Evropo je bilo v tem obdobju neprimerljivo bolj omejeno, saj so se priseljevale le specifične skupine in posamezniki, povezani s točno določenimi aktivnostmi.

---

11 Wilhelm Berger, »Das neue Hausiergesetz,« *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung* 17 (1907): 302–22.

12 *Untersuchungen über die Lage des Hausiergewerbes in Österreich* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1899). Arnold Raesch, *Soll der Hausierhandel abgeschafft werden?* (Wien: Verlag von R. Löwit, 1897).

13 Schwiedland, *Die Hausierfrage*, XXIX.

14 Mette Thuno, »Chinese Emigration to Europe: Combining European and Chinese Sources,« *Revue européenne des migrations internationales* 12, št. 2 (1996): 275–96. Minghuan Li, *Ouzhou Huaqiao Huaren shi* (Beijing: Zhongguo huaqiao chubanshe, 2002). Daniele Brigadoi Cologna, *L'immigrazione cinese nell'Italia fascista. Tesi di dottorato* (Roma: Università degli studi di Roma – 'La Sapienza', 2017). Yu Sion Live, *Chinois de France: un siècle de présence(s), de 1900 à nos jours* (Paris: Editions Mémoire Collective, 1994).

15 Erika Lee, *At America's gates: Chinese immigration during the exclusion era, 1882–1943* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2003). Jonathan H. X. Lee, *Chinese Americans: The History and Culture of a People* (New York: Bloomsbury Academic, 2015).

Med prvimi so v drugi polovici 19. stoletja prišli tisti, ki so jih najemali evropski ladjarji za opravljanje najtežjih in najmanj cenjenih del na prekoceanskih voznjah, npr. kurjači in pralci perila. Ti so tudi oblikovali prve zgoščene naselitve v velikih evropskih pristaniških mestih, kot so Liverpool, Rotterdam, Hamburg, Marseille idr.,¹⁶ ki so postale med lokalnim prebivalstvom znane kot kitajske četrti ali ulice (angl.: Chinatown, nem.: Chinesenviertel, niz.: Chineezenvijk).¹⁷ Kitajske pomorske delavce je zaposloval tudi avstrijski pomorski prevoznik Avstrijski Lloyd, prisotnost kitajskih pomorcev v Trstu pa je izpričana v lokalni publicistiki in znanstveni literaturi.¹⁸ Pomorcem so se v začetku 20. stoletja pridružili kitajski študenti, ki jih je na študij v tujino pošiljala nova kitajska republikanska oblast, ki je sledila propadu dinastije Qing in s tem kitajskega cesarstva. Čeprav so bile med priljubljenimi destinacijami predvsem akademske inštitucije iz Velike Britanije, Nemčije in Francije, so se nekateri vpisali tudi na Univerzo na Dunaju. Prav ti so pogosto delovali kot tolmači med kitajskimi krošnjarji in avstrijskimi oblastmi.¹⁹

Medtem ko je v omenjenih primerih šlo za nekakšne organizirane oblike priseljevanja, so v začetku 20. stoletja v Avstro-Ogrsko in druge evropske dežele prihajale skupine, ki niso bile povezane z najemanjem delovne sile ali študijem. Te so se v manjših ali večjih skupinah, včasih pa tudi zgolj kot posamezniki, premikale po evropski celini in se preživljale s krošnjarjenjem drobnih izdelkov – sprva prinesenih iz Kitajske, kasneje pa dobavljenih iz sosednjih dežel ali drugih delov cesarstva – ali pa z uprizarjanjem raznih uličnih predstav, zdravilstvom, izdelavo papirnih izdelkov in prosjačenjem. O njihovi prisotnosti poročajo časopisni zapisi tistega časa, drug pomemben vir pa so policijska poročila o nedovoljenem krošnjarjenju in drugih prekrških.

Prvo takšno poročilo izvira z Dunaja, kjer lokalni časopis omenja tri mlade kitajske krošnjarje, »nenavadno opravljene« (nosili so značilno »mandžujsko kitko« in tunike), s prav tako nenavadno opremo (posebnimi vrstami košar), ki so na ulici mimoidočim ponujali drobne slonokoščene izdelke ali izdelke iz poldragega kamna za dekoracijo doma.²⁰ To poročilo ni osamljeno; le nekaj mesecev kasneje so tudi ljubljanski policisti zabeležili dva krošnjarja iz »Šanghaja«, ki sta z drobnimi izdelki po lastnih besedah krošnjarila že v Zagrebu in Brnu in so jima to potem dovolili tudi v Ljubljani.²¹ V naslednjih letih se časopisna in policijska poročila kar množijo; kitajski

16 Gregor Benton, »The Chinese in Europe: Origin and transformations,« *Religion and Christianity in today's China* 1 (2011): 62.

17 David Parker, »Chinese People in Britain: Histories, Futures and Identities,« v: Gregor Benton in Frank Pieke, ur., *The Chinese in Europe* (London: Palgrave Macmillan, 1998). Lars Amenda, »'Chinese quarters'. Maritime labor, Chinese migration, and local imagination in Rotterdam and Hamburg 1900–1950,« v: Vanessa Künnemann in Ruth Mayer, ur., *Chinatowns in a Transnational World* (Abingdon: Routledge, 2011).

18 Lino Carpinteri in Mariano Faraguna, *Prima della prima guerra* (Trieste: Mgs Press, 1970). Lino Carpinteri in Mariano Faraguna, *Povero nostro Franz. Maldobrie degli Anni Trenta* (Trieste: Mgs Press, 1976). Daniele Brigadoi Cologna, »Marittimi e venditori ambulanti cinesi nei porti giuliani, istriani e dalmati nella prima metà del Novecento,« v: Elisa Bianco et al., ur., *Flumen Fiume Rijeka Crocevia interculturale d'Europa* (Milano: Ledizioni, 2021).

19 Kim Kwok, »Chinese migration and settlement in Austria,« *Vienna Journal of East Asian Studies* 4 (2013): 27–49.

20 »Chinesische Hausierer in Wien,« *Innsbrucher Nachrichten*, 15. 4. 1905, 19.

21 Alenka Kačičnik, »Poročila ljubljanskih policajev o prestopkih 1901–1914,« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 35, št. 3 (1978): 196.

krošnjariji so obiskovali tako večje kot manjše kraje širom cesarstva – od Trsta,²² Linza²³ in Prage²⁴ do Lambacha,²⁵ Bad Gasteina,²⁶ Čeških Budjejevic²⁷ in Sežane.²⁸

Viri navajajo, da naj bi ti v Evropo po večini, ne pa izključno,²⁹ vstopili skozi eno izmed pristanišč in se potem premikali skozi evropske države. Eno izmed poročil opisuje pogovor s šestimi kitajskimi krošnjariji, ki naj bi v Evropo prišli po dvomesečnem potovanju z ladjo, ki je pristala v Trstu. Potem ko so se znašli na Dunaju, naj bi imeli načrte potovati naprej v Prago, Dresden in Berlin ter naprej do Hamburga, kjer bi se vkrkali na ladjo in se vrnili domov.³⁰ Kljub pridržkom o točnosti časopisnih poročil, ki so najverjetneje temeljila na zelo okrnjeni komunikaciji s krošnjariji, pa tezo o izraziti mobilnosti, kjer je ključno vlogo odigrala prometna infrastruktura, predvsem pristanišča in železnice, podpirajo tudi druga časopisna in celo policijska poročila.³¹

Prehajanje državnih meja v Evropi kitajskim krošnjarijem očitno ni predstavljalo večjih težav, pogosto pa so jih v drugo državo potisnili obmejni organi. Po poročanju enega izmed dunajskih tednikov je kitajski krošnjarij Chei Ling na Dunaj, ki je postal njegov stalni dom, prispel po naključju, ki so ga »zakrivili« policijski organi s pogostimi deportacijami čez mejo: potem ko je prispel v Genovo, so ga italijanski policisti deportirali v Francijo, francoski pa potem v Švico. Iz Švice je prispel do Nemčije, kjer so ga državni organi ponovno deportirali v Avstrijo, tam pa je potem našel zatočišče na Dunaju.³² Policijska poročila z območja Ljubljane razkrijejo nekaj več podatkov o tem, kako so policijski organi pristopali do »tujih« krošnjarijev. Najpogostejši razlog za aretacijo je bilo »krošnjarijenje brez dovoljenja«, kitajski krošnjariji pa so bili ustavljeni na ljubljanskih glavnih ulicah: pred hotelom Slon, v okolici železniške postaje in podobno.³³ Policijski organi so te obiskovalce popisali in pregledali njihovo robo, ki so jo najpogosteje tudi zasegli. Komunikacija je bila ponavljajoča se težava; nekateri stražniki so to eksplicitno zapisali,³⁴ nekateri pa so zaradi tega pridržane kar izpustili, sledeč »dosedanji praksi«.³⁵ Prav vsi so morali plačati finančno kazen,³⁶ nakar so jih pospremili na vlak in se prepričali, da so zapustili območje Ljubljane.³⁷ Eden izmed

22 AGTs, Magistrato Civico (MC), Sezione I, f. 988/1909; AGTs, MC, Sezione I, f. 1416/1914.

23 »Chinesische Hausierer,« *Linzer Tages-Post*, 19. 3. 1913, 6.

24 »Die Jagd auf Chinesische Hausierer,« *Prager Tagblatt*, 22. 2. 1913, 4.

25 »Lambach, 22. Juli (Ein Chinese verhaftet),« *Salzkammergut-Zeitung*, 27. 7. 1913, 7.

26 »Chinesisches aus Badgastein,« *Volkfreund*, 25. 7. 1908, 3.

27 »Die Jagd auf Chinesische Hausierer,« *Prager Tagblatt*, 22. 2. 1913, 4.

28 AGTs, MC, Sezione I, f. 1416/1914.

29 Nekateri viri, vključno s kitajskimi, navajajo, da naj bi kitajski krošnjariji v Evropo prišli po kopenski poti čez Sibirijo, sledeč transsibirski železnici, kjer naj bi vsaj dele poti prepešali. – Thunø, »Chinese Emigration to Europe,« 281.

30 »Chinesische Hausierer in Wien,« *Illustrierte Zeitung*, 23. 4. 1905, 30.

31 »Ein Wiener Chinesenkind,« *Gerechtigkeit*, 27. 1. 1938, 9. Daniele Brigadoi *Cologna Marittimi e venditori ambulanti cinesi nei porti giuliani, istriani e dalmati nella prima metà del Novecento*, v: Elisa Bianco, Paola Bocale, Daniele Brigadoi *Cologna in Lino Panzeri*, ur., *Flumen Fiume Rijeka Crocevia interculturale d'Europa* (Milano: Ledizioni, 2021).

32 »Ein Wiener Chinesenkind,« *Gerechtigkeit*, 27. 1. 1938, 9.

33 SI ZAL, 489, f. 1774, fol. 134, 135, 136, 137.

34 *Ibid.*, fol. 219.

35 *Ibid.*, fol. 213.

36 *Ibid.*, fol. 134, 136.

37 *Ibid.*, fol. 213, 214.

zapisov ljubljanskih stražnikov se je glasil takole: »Dne 5. aprila ob pol desetih zvečer krošnjarij je Tson Tse Lien [...] z umetnimi kipi v kavarni pri Slonu od mize do mize.«³⁸ Tsona so privedli v osrednjo stražarnico v Ljubljani, kjer je bil obtožen prodaje blaga po kavarnah. Prestopek je priznal in takoj plačal pet kron globe, v izogib dvanajstim uram zapora. Dodana je še opomba, da je mislil, da dovoljenja ne potrebuje, ker je tako prodajal tudi v drugih mestih.

Čeprav je bil glavni razlog za policijsko pridržanje kitajskih krošnjarjev krošnjarenje brez dovolilnice, pa so v nekaterih primerih Kitajci neovirano potovali in krošnjarili po Avstro-Ogrski s pomočjo poverilnih pisem, ki jih je izdala kitajska ambasada. Že omenjena kitajska krošnjarja v Ljubljani leta 1905, ki sta predhodno krošnjarila v Zagrebu in Brnu, sta bila opremljena s priporočilom kitajske ambasade na Dunaju, zaradi katerega, se zdi, so jima dovolili krošnjarenje tudi v Ljubljani.³⁹ V kasnejših letih je še kar nekaj poročil o Kitajcih s priporočili kitajske ambasade, ki so potrjevala kitajsko nacionalnost krošnjarjev in pozivala k prostemu prehodu ter podpori, vendar pa so v teh primerih policijski ukrepi bili kljub temu izpeljani.⁴⁰

Izhajajoč iz avstrijskih časopisnih člankov, so kitajske krošnjarje postavljali ob bok krošnjarjem, ki so bili videni kot tuji, četudi so prihajali iz delov avstro-ogrskega cesarstva, na primer Bošnjakom, Hrvatom, Madžarom ali celo Kočevarjem.⁴¹ Zaradi tega so se že v istem letu, ko so se Kitajci s svojo robo pojavili na Dunaju, zaskrbljene interesne skupine zavzele za zaščito lokalnih trgovcev pred temi prišleki.⁴² Takšen pritisk na mestno dunajsko oblast je mogoče zaznati tudi kasneje (npr. v letu 1911),⁴³ medtem ko je Nemško-avstrijska trgovska zbornica (*Deutsch-Österreichische Gewerbebund*) na avstrijsko državno gospodarsko ministrstvo naslovila celo memorandum, v katerem je zahtevala ukrepanje na ravni države.⁴⁴ Krošnjarji, ki so sprva ponujali na videz kitajsko robo (različne budistične kipce, črnilnike, obtežilnike, vaze in podobne okrasne predmete), so lahko v svojo obrambo zatrjevali, da s svojim početjem ne ogrožajo lokalnih trgovcev. Kasneje, ko so začeli ponujati tudi robo, ki je izviral iz Nemčije, Češke ali delov Avstro-Ogrske, pa je njihovo krošnjarenje postalo bolj problematično. Obenem so se določene skupine ukvarjale z izdelovanjem papirnih rož in pahljač ali pa so uprizarjale različne akrobatske predstave,⁴⁵ medtem ko so otroci pogosto prosjačili, kar so nekateri zaskrbljeni meščani videli kot motenje javnega reda in miru. V enem izmed pisem bralcev avstrijskega časopisa *Illustrierte Kronen-Zeitung* lahko preberemo, da se avtor zavzema, da bi bili ti kitajski prebivalci Dunaja poslani na prisilno delo, njihovi otroci pa v prevzgojni zavod, kjer bi se naučili evropskega reda in čistoče, drugače pa

38 Ibid., fol. 27.

39 Kačičnik, »Poročila ljubljanskih policajev,« 196.

40 »Chinesische Hausierer,« *Linzer Tages-Post*, 21. 3. 1913, 7. »Die Wiener Chinesenkolonie,« *Die Zeit*, 21. 12. 1913, 7.

41 »Chinesische Hausierer in Wien,« *Linzer Tages-Post*, 14. 4. 1905, 3.

42 »Wiener Gemeinderat,« *Wiener Zeitung*, 20. 4. 1905, 9. »Interpellationen,« *Das Vaterland*, 29. 4. 1905, 5.

43 »Chinesische Hausierer,« *Illustrierte Kronen-Zeitung*, 9. 2. 1911, 9.

44 »Interpellation des Abgeordneten Dr. von Bachle und Genossen an seine Excellenz Herrn Handelsminister,« v: *Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reiches*, 164. Sitzung der XXI. Session, 23. 10. 1913.

45 SI ZAL, LJU 489, f. 1774, fol. 220.

naj se vrnejo v »Srednje kraljestvo«, kot je označil Kitajsko.⁴⁶ Zaradi takšnih pritiskov je dunajska policija izvedla tudi več racij v hišah, kjer so bili kitajski krošnjarji nastanjeni. Te so bile pospremljene tudi z novinarskimi zapisi, ki so poudarjali natrpanost in nehigieničnost teh namestitev.⁴⁷ Take racije so se nemalokrat končale z deportacijami, v katere je dunajska oblast želela pritegniti tudi kitajsko ambasado, ki naj bi krila vsaj del stroškov zanje.⁴⁸

Kitajski krošnjarji so tako od leta 1905 naprej postali del krošnjarske srenje avstrijskih dežel. Sprva opremljeni s košarami in kasneje s kovčki, so se premikali od prestolnice do prestolnice, od enega deželnega sedeža do drugega in med turističnimi in drugimi središči. Zaradi izstopajoče podobe so jih vedno opazovali policisti in zaskrbljeni meščani, njihovo gibanje pa so narekovala pridržanja in deportacije.

Značilnosti in protislovja upravljanja krošnjarstva na primeru kitajskih krošnjarjev

---

Kot sva omenila, primer kitajskih krošnjarjev ponuja paradigmatična izhodišča za razpravo o kompleksnih in pogosto kontroverznih vidikih krošnjarskega vprašanja«, pa tudi za razumevanje upravnih praks in odnosa do tujcev ter mobilnih skupin v cesarski Avstriji. Prihodi iz daljne Kitajske na avstrijska in širša evropska tla so sovpadali z viškom t. i. *laissez faire* migracijskega režima, ki je v imenu pravnega in ekonomskega liberalizma dopuščal relativno neovirano prečkanje večine evropskih in prekomorskih državnih meja.⁴⁹ Za izstop in vstop v avstrijsko državo pa je bil predpisan potni list ali drug enakovreden identifikacijski dokument, ki ga je bil imetnik dolžan pokazati na prošnjo policijskih organov. Ti so ob tem smeli preverjati zmogljivost preživljanja prišlekov, ki so se morali obvezno prijaviti tudi okrajnim upravnim organom.⁵⁰ Pri vsem tem se kot prvo postavlja vprašanje, kako so Kitajci vstopali na državno ozemlje, se na njem zadrževali in po njem tako intenzivno potovali, glede na to, da so le redki

---

46 »Das Beschwerdebuch – Chinesische Hausierer,« *Illustrierte Kronen-Zeitung*, 29. 12. 1913, 12.

47 »Das Wiener Chinesenquartier,« *Arbeiter Zeitung*, 20. 1. 1914, 20.

48 »Das Ende der Wiener Chinesenkolonie,« *Illustriertes Wiener Extrablatt*, 21. 2. 1914, 6.

49 Andreas Fahrmeir, Olivier Faron in Patrick Weil, ur., *Migration Control in the North Atlantic World: The Evolution of State Practices in Europe and the United States from the French Revolution to the Inter-war Period* (New York: Berghan Books, 2003). John Torpey, *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State* (Cambridge: Cambridge university press, 2000).

50 »Kaiserliche Verordnung vom 6. November 1865, betreffend die Auflassung der Passrevisionen und den Grenzen des Reiches,« v: *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich* 116 (1865): 354. Hannelore Burger, »Passwesen und Staatsbürgerschaft,« v: Waltraud Heindl in Edith Saurer, ur., *Grenze und Staat: Paßwesen, Staatsbürgerschaft, Heimatrecht und Fremdenengesetzgebung in der österreichischen Monarchie 1750–1867* (Wien: Böhlau, 2000), 19–24. Andrea Komlosy, »Empowering and control: Conflicting central and regional interests in migration within the Habsburg Monarchy,« v: Andreas Fahrmeir in Olivier Faron, ur., *Migration Control in the North Atlantic World: The Evolution of State Practices in Europe and the United States from the French Revolution to the Inter-war Period* (New York: Berghan Books, 2003), 165. Brigitta Bader-Zaar, »Foreigners and the law in nineteenth-century Austria. Judicial concepts and legal rights in the light of the development of citizenship,« v: Andreas Fahrmeir in Olivier Faron, ur., *Migration Control in the North Atlantic World: The Evolution of State Practices in Europe and the United States from the French Revolution to the Inter-war Period* (New York: Berghan Books, 2003), 148.

razpolagali z dokumenti matičnih držav, ki so po zakonskih predpisih morali izkazovati osebne podatke, poklic in državno pripadnost.⁵¹ Kot kažejo policijski viri, številni niso imeli nobenih osebnih papirjev, tako da so bile oblasti v težavah pri ugotavljanju njihove istovetnosti in so se morale za identifikacijo zanašati na njihove težko razumljive ustne izjave. Vstop v državo vsekakor ni predstavljal nepremostljivih težav, ker na mejnih prehodih ni bilo sistematičnih pregledov dokumentov. Nekateri prehodi so občasno ostajali celo nevarovani, predvsem pa je bilo mogoče prestopiti mejo na dolgih nezastraženih traktih.⁵² Skrbnejšega nadzora so bili deležni ladijski potniki v pristaniščih, in tu je Kitajcem brez ustreznih potnih dokumentov pretela večja nevarnost zavrnitve. Očitno pa je, da je bil nadzorni sistem ohlapen, da varnostni dispozitivi niso bili kos čezmejnemu prometu in, ne nazadnje, da so policijski organi odstopali od načelnega izvajanja predpisov v dobrobit ekonomskim in drugim čezmejnimi interesom prebivalstva. Ohlapno je delovala tudi kontrola znotraj državnega ozemlja. Kot smo videli, so nekatere Kitajce res aretirali, izgnali ali deportirali. Druge – kot tiste, zajete v Trstu – so pridržali v zaporu, v občinskem zavetišču in pri zasebnih sobodajalcih v pričakovanju, da jim kitajska ambasada priskrbi osebne dokumente. Ena skupina je, ne da bi počakala na dokumente, čez noč nemoteno izginila iz zavetišča. Tretje, ki jim jih ni uspelo legitimirati, so preprosto izpustili in jim dovolili prosto nadaljevanje poti. Skratka, kitajske skupine so zagotovo vzbujale pozornost in bile že zaradi videza deležne nadpovprečnega nadzora, vendar pomanjkanje predpisanih osebnih dokumentov samo na sebi ni bilo vselej zadostni razlog za preganjanje ali izgon.

Drugi pomemben vidik, s katerim je tesno povezan položaj kitajskih prišlekov in ki poudarja protislovja pravnega reda, je krošnjarska dejavnost. V Avstriji je bilo krošnjarstvo strogo normirano in deležno regulativnih popravkov, ki so jih v času narekemale družbenoekonomske razmere in zahteve raznih interesnih skupin. Med osnovami krošnjarskega reda je bila obvezna enoletna krošnjarska licenca, ki so jo lahko pridobili samo vsaj 30 let stari, nekaznovani in moralno ter politično neoporečni avstrijski državljani. Po patentu iz leta 1852 so zanje lahko zaprosili in jo ob zapadlosti obnovili v domovinskem okraju ali v okraju bivanja, kramariti pa so smeli po celotnem državnem ozemlju, razen na prepovedanih krajih, s tem, da so licenco vidirali pri vsakokratnih okrajnih oblasteh.⁵³ Konec šestdesetih let 19. stoletja so napovedovali nov zakon, ki bi dodatno olajšal krošnjarsko dejavnost in odprl avstrijski prostor tujim krošnjarjem. Do te sprostitev, za katero so si močno prizadevale nekatere tuje vlade, predvsem italijanska, pa nikoli ni prišlo zaradi težav pri obdavevanju tujih krošnjarjev.⁵⁴ Na

51 »Kundmachung des Ministerien des Aeussern, des Innern, des Handels, der Polizei und des Krieges vom 10. Mai 1867 über die dermalen in Kraft bestehenden passpolizeilichen Vorschriften,« v: *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich* 80 (1867): 157.

52 Annemarie Steidl, *On Many Routes. Internal, European, and Transatlantic Migration in the Late Habsburg Empire* (West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2021), 107–13. Aleksej Kalc, Mirjam Milharčič Hladnik in Janja Žitnik Serafin, *Daring dreams of the future. Slovenian mass migration 1870–1945* (Berlin: Peter Lang Verlag, 2024), 140–41.

53 »Kaiserliches Patent vom 4. September 1852, gültig für das gesammte Kaiserreich, mit Ausschluss der Militärgränze, wodurch ein neues Gesetz über den Hausierhandel erlassen wird,« v: *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich* 252 (1852): 1103–08.

54 Thaa, *Das Hausierwesen*, 12–13. Schwiedland, *Die Hausierfrage in Oesterreich*, XXVII.

ozemlju Cislajtanije je bilo krošnjarjem iz ogrskega dela monarhije in tistim iz Bosne in Hercegovine, s katerima je Avstrija imela recipročni davčni dogovor, sicer dovoljeno krošnjariti pod enakimi pogoji in predpisi kot domačim podanikom.⁵⁵

Krošnjarski pravni red je vseboval še druge omejitve in predpise o načinih opravljanja dejavnosti. Praksa pa je od tega močno odstopala, k čemur so prispevale same oblasti zaradi samovoljnih interpretacij, specifičnih interesov, nevednosti in namenoma popustljivega izvajanja predpisov.⁵⁶ Tako so mnogi krošnjarili z uvoženimi artikli namesto z izključno avstrijskimi, kršili predpise o dostavljanju krame do kupcev (z vozovi in tovarno živino namesto s prenašanjem), zaposlovali pomočnike, obiskovali stranke ob zapovedanih praznikih, delovali v krajih in tam, kjer je bilo krošnjarjenje prepovedano, razpečevali proizvode, vezane na posebne licence ali varnostne predpise, ponujali artikle dvomljive kakovosti itd.⁵⁷ Okrajna in nižja oblastva pa so red kršila tako, da so izdajala licence osebam brez predpisanih pogojev, pogosto tudi tujim državljanom.⁵⁸ Dopuščala ali celo podeljevala so licence v okrajih, kjer krošnjarjenje ni bilo dovoljeno, in seveda tolerirala krošnjarjenje brez licence.⁵⁹ Okrajne oblasti so, navkljub opozorilom centralnih organov, pogosto tako ravnale namenoma, da bi revnejšim prebivalcem olajšale prežitek in proaktivno omejevale socialni pritisk na javne blagajne. Zaradi vsega tega so od osemdesetih let 19. stoletja centralne oblasti z zaostrovanjem pogojev težile k postopnemu omejevanju krošnjarstva, odmevale pa so tudi zahteve o njegovi ukinitvi.⁶⁰

Kitajski krošnjarji so se skupaj z drugimi tujimi in številnimi avstrijskimi kramarji gibali ter opravljali svoje dejavnosti v teh sivih pravnih in administrativnih medprostorih. Med do danes dokumentiranimi primeri ni takšnih, kjer bi delovali s protizakonito izdano avstrijsko krošnjarsko licenco. Kot smo videli, pa jih je več imelo priporočila kitajskega veleposlaništva. Ta praksa je bila razširjena tudi med kramarji iz Italije, opremljenimi z uradnimi potnimi listi, ki so vsebovali prošnjo, naj se imetniku omogoči prehod (čez mejo in ozemlje) in naj se mu pomaga, če bi bilo treba. Poleg osebnih podatkov in držav, za katere so bili izdani, so kot poklic navajali krošnjarstvo in včasih blago, s katerim je imetnik prekupčeval. Očitno je, da so s takimi identifikacijskimi dokumenti lahko tuji krošnjarji dobro shajali, saj so jim zagotavljali legalni postanek na avstrijskih tleh.⁶¹ Bili pa so dovolj dvoumni, da so neuke ali prizanesljive krajevne oblasti navedeni poklic, in torej vir preživetja, interpretirale kot predpisani pogoj za zadrževanje v državi in tako imetnikom dopuščale krošnjarjenje. Dodatna zmeda je nastajala, ker so krajevne uprave regulirale opravljanje določenih dejavnosti, sklicujoč se na obrtni, ne na krošnjarski red. Do tega je prihajalo tudi *per consuetudinem*,

55 *Das Hausierwesen in Wien* (Wien: Verlag des Vereines der Wiener Papier- und Schreibwaren-Interessenten, 1885), 5. Thaa, *Das Hausierwesen*, 29.

56 Schwiedland, *Die Hausierfrage in Osterreich*, XXVII.

57 *Ibid.*, LIX.

58 Thaa, *Das Hausierwesen*, 69.

59 Schwiedland, *Die Hausierfrage in Osterreich*, XXXIV.

60 *Ibid.*, XXIX. Thaa, *Das Hausierwesen*, 19.

61 To velja predvsem za kramarje iz Italije, ker jim je avstrijsko notranje ministrstvo leta 1874 dovolilo obiskovati sejme. – Thaa, *Das Hausierwesen*, 28.

saj so krošnjarje na območjih njihovega običajnega udejstvovanja poznali in sprejemali kot domače ljudi. Zavajajoči so bili tudi razni meddržavni trgovinski in prometni dogovori, ki so jih lokalne administracije razumele kot odprtje prostora krošnjarjem iz dotične države. Italijanska zastopstva so, sklicujoč se na take dogovore, italijanskim državljanom celo izdajala eksplicitna dovoljenja za krošnjarjenje v Avstriji. Avstrijsko notranje ministrstvo je moralo zato pojasnjevati, da so taka dovolila brezpredmetna in da dogovori ne spreminjajo krošnjarskega reda.⁶²

Drugače je bilo, če so kramarji postali sporni v konkurenčnem pogledu. Do aretacij in pregonov tujih in domačih ilegalnih krošnjarjev je namreč najpogosteje prihajalo zaradi ovadb in protestov stacionarnih trgovcev in predvsem legalnih krošnjarjev.⁶³ Takrat je prišel na dan njihov nelegalni položaj in sledili so predpisani ukrepi. V teh primerih ni manjkalo posegov npr. italijanskih oblasti v bran kaznovanim podanikom in pozivov, naj krošnjarje iz Italije regularizirajo, kar so avstrijske oblasti vselej zavračale.⁶⁴ Kitajski krošnjarji, najsibo z osebnimi legitimacijami ali brez, so bili vsekakor v slabšem položaju. Za razliko od italijanskih, hrvaških in bosanskih, ki so veljali za tradicionalne tujce, so se pojavili na novo in v kulturno še tako pisani družini, kakršna je bila krošnjarska, niso mogli ne izstopati in vzbujati skrbi. To se kaže v odzivih javnosti, trgovskih ustanov in političnih sredin, ki jih je najprej vznemirjala kulturna drugačnost, nato gospodarska konkurenca in nazadnje še življenjski slog, s katerim naj bi kitajski priseljenci ogrožali javni red.⁶⁵

Sicer so bili krošnjarji nasploh v dokaj dvoumnem položaju, ker je do krošnjarstva veljal zelo različen odnos. Ene dežele in trgovske ter obrtne zbornice so mu bile naklonjene, druge so ga tolerirale, tretje so se mu bolj ali manj odločno upirale. Gospodarski in nekateri politični krogi na Kranjskem so krošnjarstvu nasprotovali z motivacijo, da so se prebivalci s to dejavnostjo ukvarjali »bolj iz navade kot iz potrebe« in se izneverjali kmetijstvu kot temelju deželne ekonomije.⁶⁶ Potreba pa je bila ena od osrednjih točk razhajanj, ker je bilo krošnjarjenje pogosto vir osnovnega preživetja in se je v najrevnejših oblikah spogledovalo z beračenjem. To je bila srž konflikta med centralnimi oblastmi in vsemi tistimi, ki so zahtevali striktno implementacijo krošnjarskega reda, ter krajevnimi upravami, ki so v krošnjarstvu videle instrument za lajšanje revščine in socialne stiske. Prav Kitajci (a ne samo oni) so bili izrazit primer življenja na meji med sicer nelegalno, a delno tolerirano trgovsko dejavnostjo, pridobivanjem zaslužka z nekakšnimi cestnimi predstavami in prosjačenjem za miloščino. Tako so se policijske

62 Ibid., 29, 69. »Verordnung des Ministers des Innern vom 3. September 1870, Zahl 13097, betreffend die Ungiltigkeit der vom italienischen General-Consulate in Wien ausgestellten Hausierpässe für Italiener in Österreich,« *Osterreichische Zeitschrift für Verwaltung* 46 (17. November 1870): 184.

63 Schwiedland, *Die Hausierfrage in Osterreich*, XXIX.

64 Thaa, *Das Hausierwesen*, 28.

65 »Interpellation des Abgeordneten Dr. von Bachle und Genossen an seine Excellenz Herrn Handelsminister,« v: *Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reiches*. 164. Sitzung der XXI. Session (23. Oktober 1913). »Die Chineser,« v: Michael John in Albert Lichtblau, ur., *Schmelztiegel Wien – einst und jetzt. Zur Geschichte und Gegenwart von Zuwanderung und Minderheiten. Aufsätze, Quellen, Kommentare* (Wien, Köln: Böhlau, 1990), 61.

66 Thaa, *Das Hausierwesen*, 13. Marjan Drnovšek, »Podoba kočevskih in belokranjskih krošnjarjev v očeh javnosti do začetka 20. stoletja,« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 55, št. 3 (2007): 394–98.

oblasti na proteste in pritiske javnosti zoper kitajske skupine odzivala prej z racijami po stanovanjih in pregoni zaradi nehigienskih bivalnih razmer kot zaradi kršenja krošnjarskega reda.

Pomemben predsodek v odnosu do krošjarjev, posebej kitajskih, pa je bila njihova mobilnost. V liberalnem družbenem sistemu, ki je svobodo gibanja priznaval kot temeljno človekovo pravico in promoviral množične selitve prebivalstva, premikanje samo po sebi ni bilo problematično. Sporna je bila, podobno kot v preteklosti, mobilnost kot način življenja, ker se nikakor ni skladala z družbenokulturnim idealom in državoupravnim konceptom ustaljenega prebivalstva. Mobilnost je bila kot temeljna sestavina gospodarske strategije hkrati družbena praksa, ki je lahko postavila v dvom krošjarjevo domovinstvo in torej upravno pristojnost, na kateri je temeljil državno-upravni sistem in je bila osnova za upravljanje pravic in dolžnosti. Od osemdesetih let 19. stoletja dalje si je zato država z zaostrovanjem kriterijev za pridobitev krošnjarskih licenc in uvajanjem strožjih pravil o načinu poslovanja krošjarjev prizadevala tudi za njihovo sedentarizacijo in pobijanje nomadizma kot elementa javnega nereda.⁶⁷

Kitajski krošjarji so v tem pogledu še posebej izstopali. Problematici so bili že kot tujci brez papirjev ali z dvoumnimi dokumenti za vstop, bivanje in gospodarsko udejstvovanje na avstrijskem ozemlju. V Evropo se niso podali v skladu z vnaprej določenimi destinacijami in nameni ustalitve, temveč so se premikali in usmerjali v odvisnosti od trgovskih in drugih dejavnikov. Njihov mobilni način življenja in itinerarije so sproti oblikovale, ob ilegalnem položaju, tržna trgovska logika in okoliščine, ki so jih postavljali pravne ovire, prometne povezave, soočanja z varnostnimi organi in od kraja do kraja ter v času spreminjajoč se odnos političnih oblasti in javnosti. Temeljil je na fleksibilnem pojmovanju tako fizičnih kot administrativnih mej, na sposobnosti prilagajanja, gibljivosti kot življenjske prakse in na drugačni percepciji prostora, kot ga je udejanjal avstrijski in širši evropski družbeni ter administrativni sistem.

Zaključek

Kitajski priseljenci so predstavljali neznamenit delež vse večjega števila tujih državljanov, ki so na začetku 20. stoletja živeli v Avstriji. Njihova prisotnost pa je s študijskega vidika vse prej kot zanemarljiva, saj razkriva zagate in nedoslednosti politike ter avstrijskega upravnega sistema v odnosu do tujcev, do posebnih družbenih skupin, kakršno so tvorili krošjarji, in do krošjarstva kot specifične oblike trgovine. Primer kitajskih krošjarjev potrjuje propustnost državnih mej mimo predpisanih norm o vstopu na državno ozemlje. Videli smo, da so kitajski državljani prihajali v avstrijske dežele in se v njih zadrževali pogosto brez dokumentov, ki bi dokazovali njihovo državno pripadnost in osebno identiteto. Varnostni in upravni organi so te primere obravnavali na različne načine, ki kažejo na diskrecionalno implementacijo in najbrž različno poznavanje

---

67 Toni Pescosta, »Fahrende und Staat. Am Fallbeispiel der Oberinntaler Karnner,« *Geschichte und Region / Storia e Regione* 15, št. 1 (2006): 91–106.

oziroma interpretacijo pravnega reda. Ene so pridržali, dokler niso s podporo kitajskega poslaništva legalizirali svojega statusa, druge so odgnali ali deportirali, tretjim so povsem prizanesli in jim dovolili prosto gibanje.

Te odločitve so bile povezane s številnimi drugimi dejavniki in pogoji, ki so jih bili priseljenci dolžni izkazovati. Tak pogoj je bila sposobnost samopreživljanja, ki je bila pri kitajskih krošnjarih v načelu sporna, ker je avstrijski pravni red dovoljeval popotno trgovino samo avstrijskim državljanom. Očitno pa so oblasti marsikje in v določenih okoliščinah dopuščale krošnjarjenje tudi tujcem. Tako so kitajski krošnjari potovali po državi, dokler jih niso policijski organi kje zadržali, jim odvzeli kramo in jih oglobili zaradi kršenja krošnjarskega reda. To se je lahko zgodilo tudi tistim, ki so razpolagali z uradnimi potnimi dokumenti in priporočili kitajskega poslaništva na Dunaju. Te izkaze je ponekod policija priznavala in imetnikom dovoljevala krošnjarjenje, drugod pa zavračala in kazensko postopala proti njim. Podobno so oboje, imetnike osebnih dokumentov in tiste brez njih, lahko doleteli priprtja in odgoni ali pa izpustitve oziroma oprostitev. Včasih so na odločitve oblasti bolj kot nelegalni status in krošnjarska zakonodaja vplivale kršitve javnega reda, na primer beračenje, postopanje in nespoštovanje higienskih norm, ali pa nelojalna konkurenca, ovadbe domačih krošnjarjev in pritiski javnosti. Aretacije, pridržanja in deportacije kitajskih krošnjarjev, ki so se pogosto pomikali v skupinah in s celimi družinami, so pogojevali tudi stroški za njihovo vzdrževanje in odpravljanje, ki so bremenili blagajne krajevnih uprav in terjali naporene postopke za iztrženje povračil pri kitajskem poslaništvu. Zaradi tega ali pa zato, ker se jim ni dalo ukvarjati s tako nenavadnimi inozemci, so jih v nekaterih okrajnih glavarstvih preprosto odgnali in jih pospremili do meje pristojnega območja. Prisotnost kitajskih krošnjarjev na avstrijskih tleh je bila skratka zaznamovana s permanentno pravno in gospodarsko negotovostjo. Problematična pa je bila tudi s stališča oblasti, od centralnih ravni do najnižjih krajevnih uprav, ki jih je zgodovinski moment soočal z vprašanjem priseljencev iz drugih držav in zahteval iskanje ustreznih kompromisov med uveljavljanjem v marsičem dvoumnega pravnega reda, usklajevanjem gospodarskih in družbenih interesov ter priznavanjem osnovnih potreb domačega in tujega prebivalstva.

Primer kitajskih krošnjarjev se je pri tem dotikal samega sistema za pregled nad prebivalstvom in njegovo mobilnostjo kot ključnega pripomočka za implementacijo pravnega reda. Ta sistem je temeljil na teritorialnosti, tj. pristojnosti prebivalstva v določeno ozemeljsko upravno enoto, kar je terjalo pravno ustalitev v določenem kraju. Kitajski priseljenci so kar dvakrat odstopali od tega načela, prvič kot krošnjari in drugič kot ilegalni ali napol legalni tujci, ki sta jim mobilnost in krajevna neustaljenost pomenili gospodarsko in družbeno strategijo. Nase so zato opozarjali tudi zaradi mobilnega načina življenja, podobnega še nekaterim domačim, avstrijskim krošnjarjem, ki so odstopali od norm stalnega prebivalstva in bili deležni oblastnih prizadevanj za sedentarizacijo.

Zahvala

Članek je sad raziskovalnega dela v okviru programskih skupin *Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva v kontekstu raziskovanja migracij* (P5-0070) in *Dediščina na obrobjih: novi pogledi na dediščino in identiteto znotraj in onkraj nacionalnega* (P5-0408) ter projekta *Materialnost na balkanski migrantski poti* (J6-70237), ki jih finančno podpira ARIS. Avtorja se zahvaljujeta anonimnima recenzentoma in zgodovinarici Sigrid Wadauer za dragocene nasvete in komentarje med nastajanjem tega članka.

Viri in literatura

Arhivski viri

- AGTs – Archivio Generale del Comune di Trieste:
  - AGTs, Magistrato Civico.
- SI ZAL LJU – Zgodovinski arhiv Ljubljana:
  - SI ZAL LJU 489, Ljubljana, Splošna mestna registratura.

Časopisni viri

- *Arbeiter Zeitung*, 1914.
- *Das Vaterland*, 1905.
- *Gerechtigkeit*, 1938.
- *Illustrierte Kronen-Zeitung*, 1911, 1913.
- *Illustrierte Zeitung*, 1905.
- *Innsbrucher Nachrichten*, 1905.
- *Linzer Tages-Post*, 1905, 1913.
- *Prager Tagblatt*, 1913.
- *Salzkammergut-Zeitung*, 1913.
- *Volkfreund*, 1908.
- *Wiener Zeitung*, 1905.

Literatura

- Amenda, Lars. »'Chinese quarters.' Maritime Labor, Chinese Migration, and Local Imagination in Rotterdam and Hamburg 1900–1950.« V: *Chinatowns in a Transnational World*. Uredila Vanessa Künnemann in Ruth Mayer, 45–61. Abingdon: Routledge 2011.
- Benton, Gregor. »The Chinese in Europe: Origin and transformations.« *Religion and Christianity in today's China* 1 (2011): 62–70.
- Berger, Wilhelm. »Das neue Hausiergesetz.« *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung* 17 (1907): 302–22.
- Bader-Zaar, Brigitta. »Foreigners and the law in nineteenth-century Austria. Judicial concepts and legal rights in the light of the development of citizenship.« V: *Migration Control in the North Atlantic World: The Evolution of State Practices in Europe and the United States from the French Revolution*

- to the Inter-war Period. Uredila Andreas Fahrmeir in Olivier Faron, 139–52. New York: Berghahn Books, 2003.
- Brigadoi Cologna, Daniele. »Marittimi e venditori ambulanti cinesi nei porti giuliani, istriani e dalmati nella prima metà del Novecento.« V: *Flumen Fiume Rijeka Crocevia interculturale d'Europa*. Uredili Elisa Bianco, Paola Bocale, Daniele Brigadoi Cologna in Lino Panzeri, 45–64. Milano: Ledizioni, 2021.
  - Brigadoi Cologna, Daniele. *L'immigrazione cinese nell'Italia fascista, Tesi di dottorato*. Roma: Università degli studi di Roma – 'La Sapienza,' 2017.
  - Burger, Hannelore. »Passwesen und Staatsbürgerschaft.« V: *Grenze und Staat: Paßwesen, Staatsbürgerschaft, Heimatrecht und Fremden gesetzgebung in der österreichischen Monarchie 1750–1867*. Uredili Waltraud Heindl in Edith Saurer, 1–87. Wien: Böhlau, 2000.
  - Carpinteri, Lino in Mariano Faraguna. *Povero nostro Franz. Maldobrie degli Anni Trenta*. Trieste: Mgs Press, 1976.
  - Carpinteri, Lino in Mariano Faraguna. *Prima della prima guerra*. Trieste: Mgs Press, 1970.
  - Drnovšek, Marjan. »Podoba kočevskih in belokranjskih krošnjarnjev v očeh javnosti do začetka 20. stoletja.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 55, št. 3 (2007): 387–404.
  - Fahrmeir, Andreas, Olivier Faron in Patrick Weil, ur. *Migration Control in the North Atlantic World: The Evolution of State Practices in Europe and the United States from the French Revolution to the Inter-war Period*. New York: Berghahn Books, 2003.
  - Fontaine, Laurence. *History of Pedlars in Europe*. Cambridge: Polity Press, 1996.
  - *Hausierwesen (Das) in Wien*. Wien: Verlag des Vereines der Wiener Papier- und Schreibwaren-Intereäsenten, 1885.
  - John, Michael in Albert Lichtblau, ur. *Schmelztiegel Wien – einst und jetzt. Zur Geschichte und Gegenwart von Zuwanderung und Minderheiten. Aufsätze, Quellen, Kommentare*. Wien, Köln: Böhlau, 1990.
  - *Oesterreichische Statistik, 2. Band, 2. Heft*. Wien, 1913.
  - Kačičnik, Alenka. »Poročila ljubljanskih policajev o prestopkih 1901–1914.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 35, št. 3 (1978): 190–98.
  - Kalc Aleksej, Mirjam Milharčič Hladnik in Janja Žitnik Serafin. *Daring dreams of the future. Slovenian mass migration 1870–1945*. Berlin: Peter Lang Verlag, 2024.
  - Komlosy, Andrea. »Empowering and control: Conflicting central and regional interests in migration within the Habsburg Monarchy.« V: *Migration Control in the North Atlantic World: The Evolution of State Practices in Europe and the United States from the French Revolution to the Inter-war Period*. Uredila Andreas Fahrmeir in Olivier Faron, 153–66. New York: Berghahn Books, 2003.
  - Kwok, Kim. »Chinese migration and settlement in Austria.« *Vienna Journal of East Asian Studies* 4 (2013): 27–49.
  - Lee, Erika. *At America's gates: Chinese immigration during the exclusion era, 1882–1943*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2003.
  - Lee, Jonathan H. X. *Chinese Americans: The History and Culture of a People*. New York: Bloomsbury Academic, 2015.
  - Li, Minghuan. *Ouzhou Huaqiao Huaren shi*. Beijing: Zhongguo huaqiao chubanshe, 2002.
  - Live, Yu Sion. *Chinois de France: un siècle de présence(s), de 1900 à nos jours*. Paris: Editions Mémoire Collective, 1994.
  - *Osterreichische Zeitschrift für Verwaltung*, Nr. 46, 17. November 1870.
  - Parker, David. »Chinese People in Britain: Histories, Futures and Identities.« V: *The Chinese in Europe*. Uredila Gregor Benton in Frank Pieke, 67–95. London: Palgrave Macmillan, 1998.
  - Pescosta, Toni. »Fahrende und Staat. Am Fallbeispiel der Oberinntaler Karrner.« *Geschichte und Region / Storia e Regione* 15, št.1 (2006): 91–106.
  - Raesch, Arnold. *Soll der Hausierhandel abgeschafft werden?*. Wien: Verlag von R. Löwit, 1897.
  - *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich* 252 (1852).
  - *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich* 116 (1865).
  - *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich* 80 (1867).

- Schwiedland, Eugen Peter. *Die Hausierfrage in Österreich*. Leipzig: Dunker & Humblod, 1899.
- *Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien*. Wien: Magistrat der Stadt Wien, 1885.
- Steidl, Annemarie. *On Many Routes. Internal, European, and Transatlantic Migration in the Late Habsburg Empire*. West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2021.
- *Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reiches*. 164. Sitzung der XXI. Session, 23. Oktober 1913.
- Thaa, von Ritter, Gregor. *Das Hausierwesen in Oesterreich*. Wien: Manz'sche k.k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1884.
- Torpey, John. *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State*. Cambridge: Cambridge university press, 2000.
- Thunø, Mette. »Chinese emigration to Europe: Combining European and Chinese sources.« *Revue européenne des migrations internationales* 12, št. 2 (1996): 275–96.
- *Untersuchungen über die Lage des Hausiergewerbes in Österreich*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1899.

Aleksej Kalc, Martina Bofulin

**PEDDLING IN THE AUSTRIAN CROWN LANDS:
THE CASE OF CHINESE PEDDLERS AT THE BEGINNING
OF THE 20TH CENTURY**

SUMMARY

The article explores Chinese peddlers in the Austrian part of the Habsburg Monarchy in the early 20th century, situating them within the Empire's social, legal, and economic framework. Peddling had long been a common form of mobile trade in Europe, and despite industrialisation, it remained widespread across the crownlands. The arrival of Chinese peddlers around 1905 introduced a new aspect and revealed contradictions in imperial policies on mobility, trade regulation, and the treatment of foreigners.

The authors describe the background of Austrian peddling, governed by the 1852 "Peddling Patent", which restricted licences to "respectable" Austrian citizens over 30. Many peddlers nonetheless operated illegally and were often tolerated as a means of survival for the poor, creating a grey area between necessity and illegality.

Chinese traders, initially identifiable by their attire and unusual wares, first appeared in Vienna in 1905 and soon in other cities. Police records and newspapers trace their movements across urban centres. Most originated from southeastern China and sold small carved items or paper flowers. They arrived in Europe via major ports or the Trans-Siberian Railway. Some carried embassy recommendation letters, but these did not always prevent arrests. Surveillance was frequent but inconsistent: traders were fined, expelled, or occasionally tolerated. Deportations were costly, so local officials often preferred simple expulsion from their districts.

The public perception of these peddlers was a mix of curiosity and fear. Newspapers portrayed the Chinese as both fascinating and strange, while merchants argued that they disrupted local trade, even though their numbers and economic influence remained modest. Their presence nonetheless revealed tensions between liberal migration policies and restrictive commercial laws.

Legally, the Empire permitted relatively free movement but enforced strict conditions on commercial mobility. Chinese peddlers, lacking residence rights and administrative clarity, revealed contradictions in a system that valued movement yet mistrusted wandering. Local discretion influenced their treatment to a greater extent than uniform law did.

The study concludes that Chinese peddlers exemplify both the permeability of Habsburg borders and the limitations of state control. Their marginal but visible presence illustrates how early globalisation, mobility, and foreignness intersected, challenging sedentary ideals and exposing tensions between economic liberalism, social order, and rising nationalism before World War I.

Tomaž Pavlin*

Začetki odbojke in vloga Sokola v razvoju odbojke na Slovenskem

IZVLEČEK

Odbojka je moderna športna igra in panoga, ki je bila domišljena in uvedena v telesno prakso konec 19. stoletja najprej v ZDA, nato se je širila po svetu in v dvajsetih letih 20. stoletja dosegla tudi slovenski in širši jugoslovanski prostor. Športna literatura in tudi stroka je začetke prakticiranja nove igre povezala s tečajem Rdečega križa v letu 1924, medtem ko je v strokovnem in organizacijskem razvoju imela pomembno vlogo sokolska organizacija, kar pa je slabše raziskano. Članek se zato posveča prvemu razvojnemu obdobju odbojke v okviru sokolske organizacije in sokolske telesne vzgoje, ki je bilo tudi izhodišče za športni razvoj po drugi svetovni vojni in prehod iz gimnastične v športno panogo. Glede na pomanjkanje primarnih virov je bila raziskovalna osnova sokolska periodika oziroma njihovo osrednje glasilo Sokolski glasnik.

Ključne besede: odbojka, telesna vzgoja, sokolstvo, Jugoslovanska sokolska zveza, Sokol Kraljevine Jugoslavije

ABSTRACT

THE ORIGINS OF VOLLEYBALL AND THE ROLE OF THE SOKOL GYMNASIAC SOCIETY IN ITS DEVELOPMENT IN SLOVENIA

Volleyball is a modern sport, invented and introduced at the end of the 19th century, initially in the USA and then worldwide. During the 1920s, it also reached Slovenia and the wider Yugoslav territory. Sports literature and science link the introduction of the new sport to a Red Cross course in 1924, while the Sokol organisation played a significant role in

* Dr., izr. prof., UL, Fakulteta za šport, Gortanova 22, SI-1000 Ljubljana, tomaz.pavlin@fsp.uni-lj.si; ORCID: 0009-0005-6823-3120

its professional and organisational development. However, this has not yet been thoroughly researched. Therefore, this article focuses on the initial development of volleyball within the Sokol gymnastic society and in the context of this organisation's physical education, which served as the starting point for the sport's development after World War II and its transition from a gymnastics discipline to a sports discipline. Due to the lack of primary sources, the research relied on this organisation's periodicals, specifically its main newsletter, Sokolski glasnik.

Keywords: volleyball, physical education, Sokol movement, Yugoslav Sokol Union, Sokol of the Kingdom of Yugoslavia

---

Rojstvo odbojke

Odbojka je bila zasnovana v istem organizacijsko-strokovnem okolju kot košarka, lahko bi se reklo, da je njena sestrična, to pa je okolje YMCA (*Young Men's Christian Association* – Krščansko združenje mladih moških). Prvo društvo YMCA je bilo organizirano leta 1844 v Londonu. Pobudnik in organizator je bil mlad britanski delavec v tekstilni proizvodnji George Williams, ki je želel mladim kolegom, ki so prihajali na delo s podeželja, zagotoviti primerno nastanitev, kjer bi lahko obenem ohranjali ali izboljšali svoje duhovno stanje s počitkom in prebiranjem Biblije ter poiskali primerno trajnejšo nastanitev v mestu. Ideja in novi klubi so se hitro širili v britanskem okolju in tudi prek oceana na severnoameriško celino. V ZDA je bilo prvo društvo organizirano leta 1851. Z razmahom društev in članstva so za strokovno delo in društveni strokovni kader uvedli strokovno izobraževanje in svoje šole.¹ Ena takšnih je bila v ZDA Šola za krščanske delavce v Springfieldu v zvezni državi Massachusetts (organizirana leta 1885), ki je pozneje prerasla v »college«.² V izobraževalnih programih je imela skladno s paradigmo »mišičastega krščanstva« (angl. *muscular christianity*) močno vlogo tudi telesna vzgoja. Ideja in gibanje »mišičastega krščanstva« sta se oblikovala sredi 19. stoletja v Veliki Britaniji in ZDA ter se navezovala na idejo moralne in fizične krepčnosti. Gibanje je skušalo uskladiti tradicionalne krščanske vrednote s spreminjajočim se družbenim in kulturnim dogajanjem v zahodni (zlasti angleško-ameriški) industrijski družbi. Poudarek je bil na disciplini, moči in moralnosti, v praksi pa v okviru telesne vzgoje na gimnastiki in športu, kar se denimo še danes odraža v specifični vlogi športa v ameriškem univerzitetnem okolju.

V springfieldski šoli je bila jeseni 1891 »izumljena« košarka, njen »oče« je bil tamkajšnji učitelj telesne vzgoje James Naismith. Druga igra, ki izhaja iz okolja YMCA v Massachusettsu in je prav tako zaznamovala moderno športno gibanje, pa je odbojka. Njen inovator je W. G. Morgan, ki je zaključil študij v Springfieldu in v letu 1895

---

1 *The World Book Encyclopedia*, Vol. 21 (Chicago: World Book Inc., 1996), 575.

2 *Springfield College History* | Springfield College, <https://springfield.edu/about/history>, pridobljeno 21. 8. 2025.

prevzel položaj vodje telesne vzgoje v društvu YMCA Holyoke v Massachusettsu. Njegova nastavitvev je bila dobro sprejeta, tudi s pričakovanji po pestri in primerni strokovni vadbi. Hitro je spoznal, da bi za zimsko vadbo v telovadnici potreboval privlačno rivalsko igro, ki ne bi bila pretirano tekmovalna. Kot springfieldski diplomant je poznal košarko, ki pa je bila primernejša za mlajše članstvo, ne pa tudi za starejše člane, po večini neatletske poslovneže srednjih let z nekoliko preveliko telesno težo, ki na splošno ne bi zmogli fizičnih naporov, ki jih je zahtevalo igranje košarke.

Sprva je pomislil na uvedbo tenisa, a bi to pomenilo loparje, žogice in mrežo, zato je idejo opustil. Vendar se mu je mreža zdela uporabna, le da jo je dvignil na približno dva metra višine, »dobro nad glavo povprečnega moža«. Iz starejše »igre z žogo« (angl. *handball*)³ je prevzel igro z rokami, za igranje pa je bila oblikovana nova žoga.⁴ Morgan je predstavil igro in idejo igre kolegoma iz društva Franku Woodsu in Johnu Lynchu in skupaj so sestavili koncept igre in prva pravila. Igro je poimenoval »min-tonette«. Spomladi 1896 je bil povabljen, da jo predstavi na konferenci vodij oddelkov telesne vzgoje YMCA v Springfieldu. Po predstavitvi je učitelj springfieldske šole Alfred Halstead predlagal, da se igra preimenuje v »volley ball«, kar bi bolj ustrezalo njeni »naravi«. Morgan je predlog sprejel, pa tudi konferenca ga je podprla.

Igro je z novim imenom »volley ball«⁵ predstavil v članku v julijski številki revije *Physical Education*, ki je izhajala v Springfieldu. Med drugim je poudaril, da je primerna predvsem za telovadnice ali druge vadbene centre, igrati pa jo je mogoče tudi na prostem. Pri igri lahko sodeluje poljubno število igralcev, ki morajo žogo z odbijanjem čez mrežo zadržati v zraku, s čimer združuje prvine starejše »igre z žogo« in tenisa. V nadaljevanju članka so bili opisani pravila, oprema in igrišče, uredništvo pa je v kratkem predgovoru poudarilo, da je bila igra uradno predstavljena na konferenci vodij oddelkov telesne vzgoje in da naj bi po splošnem mnenju zapolnila prostor, ki ga ni še nobena druga igra, saj jo lahko igrajo tisti, ki si ne želijo tako robustne igre, kakršna je košarka, a so vseeno deležni podobne stopnje aktivnosti.⁶

3 V originalnem besedilu je uporabljen izraz »hand ball«, česar pa ne smemo enačiti z aktualno športno igro in panogo rokomet (angl. *handball*), ki je srednjeevropska inovacija s konca 19. stoletja. Čehi so skoraj enako igro poimenovali hazena, ta se je denimo pred drugo vojno igrala tudi na Slovenskem, vendar le med ženskim članstvom športnih klubov. Starejša, po izvoru srednjeveška igra odbijanja žoge z roko je bil *paume* (izvor v Franciji, v italijanskih deželah *giocco di palla*, v nemških *ballspiele*), ki je bil osnova za razvoj real tenisa, pelote in pozneje v 19. stoletju lawn tenisa ali današnjega tenisa.

4 Žoga naj bi merila ne manj kot 25 in ne več kot 27 inčev (inč = 2,54 cm) ter tehtala ne manj kot 9 unč in ne več kot 12 (unča = 28,35 gr.) Sprva so poizkusili z gumijastim mehurjem košarkarske žoge, a je bil prelahak in prepočasen, nato s košarkarsko žogo, a je bila prevelika in pretežka. Ostali so pri gumijastem mehurju, prekritim z usnjem ali platnom. V drugi polovici devetdesetih let 19. st. se je Morgan obrnil na firmo športne opreme A. G. Spalding & Bros., ki je na prehodu stoletja naredila za novo igro primerno usnjeno žogo z dušo.

5 Današnje ime je bilo enobesedno poenoteno leta 1952 na enem od zasedanj mednarodne odbojcarske zveze.

6 W. G. Morgan, »Volley Ball,« *Physical Education* 5 (1896): 50–51, <https://cdm16122.contentdm.oclc.org/digital/collection/p15370coll3/id/2911/rec/102>, pridobljeno 10. 7. 2025.

Slika 1: »Odbojkarji« v društvu YMCA Holyoke, prvi z leve stoji W. G. Morgan

Vir: History – FIVB, <https://www.fivb.com/volleyball/the-game/history/>, pridobljeno 10. 7. 2025.

»Volley ball« oziroma odbojka, če uporabimo aktualni slovenski izraz, se je po svojem nastanku in uvrstitvi v telesnovzgojni program YMCA hitro širila znotraj njegove organizacijske mreže, pozneje pa tudi v šolstvo in univerzitetno športno življenje, civilno družbo ter ameriško vojsko prek telesnovzgojnih inštruktorjev YMCA. Podobno se je razširila v organizaciji *Young Woman Christian Association* (YWCA).⁷ Širila se je tako rekreativno kot tekmovalno v amaterskih okvirih s tekmovanji po zaokroženih območjih ter preraščala v športno »samozadostno« dejavnost. Nosilec prvih tekmovanj je bil YMCA oziroma njegova društva.

V Evropi je bila odbojarska prelomnica prva svetovna vojna. Z vključitvijo ZDA v vojno so ameriški vojaki in drugo vojaško osebje zanesli odbojko na staro celino. Tako je na primer na tleh nekdanje Jugoslavije zabeleženo igranje odbojke v makedonski Gevgeliji, kjer je bila po zavezniškem preboju na solunski fronti nastanjena ameriška vojaška zdravniška misija.⁸ Nekateri inštruktorji YMCA in YWCA so po vojni ostali v Evropi ter prispevali k širitvi in igranju po ameriških pravilih. Po letu 1917 so odbojko že igrali v Franciji in Italiji, po vojni se je igra širila po celini, tudi v Rusijo oziroma po revoluciji Sovjetsko zvezo in Afriko, sprva v severno. Leta 1931 je bil v Franciji prvi mednarodni turnir, v posameznih državah pa so bila v tridesetih letih prejšnjega stoletja organizirana prva nacionalna prvenstva.

Prvi poskusi mednarodnega povezovanja so se pojavili na začetku tridesetih let.

7 YWCA je nastala iz dveh ženskih skupin, prve z Emmo Robarts, ki je v Londonu leta 1855 ustanovila društvo za pomoč zdravniškim sestram pri iskanju nastanitve po vrnitvi s krimskega bojišča, druga skupina pa je približno istočasno organizirala molitvene skupine; gibanji sta se leta 1877 združili v YWCA. V ZDA sta bili prvi podobni društvi ustanovljeni leta 1858 v New Yorku in zatem 1866 v Bostonu, kjer pa je bil namen pomoči pri nastanitvi samskih delavk v industrijskih središčih (*The World Book Encyclopedia*, 575).

8 »Odbojka,« *Enciklopedija fizičke kulture* (Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1975), 663–64.

Med olimpijskimi igrami v Berlinu 1936 je bila v okviru Mednarodne rokometne zveze organizirana »odbojarska komisija«. Ustanovne seje so se udeležili tudi jugoslovanski predstavniki, nedvomno sokoli, saj je bila sokolska organizacija nosilec strokovnega razvoja odbojke in članica Jugoslovanskega olimpijskega odbora. Vzporedno je tekla pobuda za organiziranje samostojne mednarodne odbojarske zveze, a jo je prekinila druga svetovna vojna. Po vojni in oživitvi mednarodnih odbojarskih stikov je bila aprila 1947 v Parizu ustanovljena Mednarodna odbojarska zveza (FIVB) – ob ponovnem prisostvovanju jugoslovanskih predstavnikov.⁹

Začetki odbojke na Slovenskem: »mladinske igre« in sokoli

Geneza odbojke na Slovenskem vodi v čas med obema svetovnima vojnama, ko so Slovenci po prevratu soustanovili jugoslovansko državo. S tem aktom se je reorganiziralo tudi telovadno¹⁰ in športno življenje. V jugoslovanskem organiziranju so bili prvi sokoli, ki so se že sredi leta 1919 združili v enotno sokolsko zvezo (leta 1920 preimenovano v Jugoslovansko sokolsko zvezo – JSZ) s sedežem v Ljubljani, za njimi pa podobno športniki in nato tudi katoliški orli. Sokoli so po vojni vstopili tudi v šolski prostor in vplivali na vsebine predmeta »telesna vzgoja«. V okviru sokolske telovadbe je bil sklop »igre«¹¹ in češkoslovaški sokoli so v ta sklop odbojko že vključili ter ga širili še s košarko in hazeno.

V jugoslovanski državi je bila odbojka v letih 1921 in 1923 (teoretično) predstavljena v učbeniku *Gimnastičke igre za šole, društva i vojsku srbskega sokola* in učitelja Antonija Brazdila. Prvič jo je poimenoval »leteča lopta«, v drugem ponatisu pa je povzel originalno ime »volley ball«. Podobno je bila odbojka – ali pa oblika odbojke – opisana v priročniku Franja Bučarja *Igre za društva i šole*, izdanem v Zagrebu v letu 1925, igro pa je Bučar naslovil »odbijanje lopte preko mreže«.¹²

Eden od pomembnih korakov v praktičnem spoznavanju in prakticiranju ter organiziranju odbojke, ki ga odbojarska in športna literatura šteje kot ključnega in na osnovi katerega je bila v letu 2024 obeležena stoletnica odbojke na Slovenskem, naj bi bil tečaj »mladinskih iger« Rdečega križa leta 1924. Jugoslovanski Rdeči križ s sedežem v Beogradu, ki se je notranje delil na oblastne odbore – slovensko ozemlje

9 *European volleyball history, Book I*, 83–84, 162–68, pridobljeno 10. 7. 2025, <https://inside.cev.eu/media/t4znh4gw/cev-european-volleyball-history-book-i.pdf>. »Odbojka,« 664. Alan Trevithick, »Volleyball,« v: Levinson David in Christensen Karen, ur., *Encyclopedia of World sports: from ancient times to present* (Santa Barbara: ABC-CLIO, 1996), 1142. *History – FIVB*, <https://www.fivb.com/volleyball/the-game/history/>, pridobljeno 10. 7. 2025. *The REAL History of Volleyball – International Volleyball Hall of Fame – Holyoke, Massachusetts USA*, <https://www.volleyhall.org/history-of-volleyball>, pridobljeno 10. 7. 2025.

10 Osrednja dejavnost sokolov je bila strokovno široko zasnovana gimnastika, ki so jo slovenski sokoli slovenili v telovadba (hrvaški v tjelovežba, srbski v telovežba), izraz pa so prevzeli tudi katoliški orli.

11 Sokolski telovadni sestav ali sistem vaj je zajemal štiri osnovne skupine/sklope vaj: proste vaje vključno z redovnimi, vaje na orodju in z orodjem, skupinske vaje in igre (telovadne igre npr. med dvema ognjema, ljudske ali tradicionalne in lahko tudi športne igre), borilne vaje.

12 »Odbojka,« 664.

je pokrival odbor v Ljubljani –, se je tega leta včlanil v mednarodno Ligo društev Rdečega križa. Med mirnodobne naloge Rdečega križa so spadali delovanje »za izboljšanje ljudskega zdravja s poukom o higieni« ter pospeševanje in snovanje organizacij podmladka Rdečega križa s širokim delovanjem,¹³ kamor je kot sredstvo higiene lahko bila uvrščena tudi telesna vzgoja, temelječa na gimnastici/telovadbi in športu. Podmladek Rdečega križa je v letu 1924 prevzel iniciativo za »tečaj za igre«, ki bi ga vodil Američan William Wieland. Ljubljanski oblastni odbor podmladka Rdečega križa je sredi maja 1924 obvestil JSZ, da »pride glasom obvestila centralnega odbora v Beogradu g. Willand iz Amerike ter hoče prirediti tečaj za igre v Ljubljani«. Temu primerno so bili k skupni seji 28. maja vabljeni »zastopniki vseh sportnih in telovadnih organizacij in zastopniki šolstva«.

JSZ je na 12. redni seji »starešinstva« (vodstva zveze) 26. maja 1924 imenoval zastopnika za sejo in poudaril, naj na seji pojasni, da »[s]okolstvo igre pri svojem naraščanju že goji, ter naj priporoča, naj javne oblasti podpirajo stremljenje [s]okolstva« – »igre« so resda bile v telovadnem sestavu, vendar pa, vsaj v sokolstvu na Slovenskem, o odbojki še ni bilo »sluha«, vsaj ne v zapisih v *Sokolskem glasniku*, glasilu JSZ, ali pa v ohranjenem arhivu društva Ljubljanski Sokol.¹⁴ V Beogradu je bil na podobnem sestanku kot predstavnik Sokola prisoten beograjski sokolski odbornik in »prednjak« Miroslav Vojinović, imenovan pa je bil tudi za člana centrale podmladka Rdečega križa.¹⁵ Ali sta bila podobna predstavitev in sestanek še v kakšnem drugem mestu, na primer v Zagrebu, v *Sokolskem glasniku* ni omenjeno.

V Ljubljani je po skupni seji oblastni odbor podmladka Rdečega križa na začetku junija 1924 zaprosil društvo Ljubljanski Sokol, »da bi smeli uporabljati od 18. do 30. junija t. l. letno telovadišče v svrhu tečaja za mladinske igre, katerega bi vodil g. Wieland,¹⁶ poslan od Lige društev Rdečega križa v Parizu. Tečaja se bodo udeleževali člani Podmladka na ljubljanskih srednjih šolah in telovadni učitelji.«¹⁷ Ljubljanski Sokol je prošnjo odobril in sledil je tečaj, o katerem kaj več žal ni dokumentiranega, vprašanje pa je, ali je Wieland morda predstavil tudi košarko. Da je tečaj zares potekal, priča zahvalni dopis Izvršnega oblastnega odbora podmladka Rdečega križa Ljubljanskemu Sokolu, datiran s 30. junijem 1924: »Slavnemu društvu izrekamo svojo toplo zahvalo, da nam je dalo v uporabo za dopoldanske ure polovico svojega telovadišča od 18.[-]30. junija t. l. v svrhu tečaja mladinskih iger.«¹⁸

Tečaj naj bi posredno odprl pot odbojki, ta pa se je v naslednjih letih kmalu začela

13 Rdeči križ, čemu je, kako deluje: ob prvi desetletnici ljubljanskega oblastnega odbora Rdečega križa (Ljubljana: Rdeči križ, 1930), 11.

14 Ljubljanski Sokol je bil najstarejše in osrednje društvo sokolstva na Slovenskem, naslednik Južnega Sokola, ustanovljenega leta 1863 (danes Športno društvo Narodni dom), arhiv pa hrani Arhiv Republike Slovenije.

15 *Sokolski glasnik*, 15. 6. 1924, 138.

16 V dopisu podmladka Rdečega križa je vodja tečaja Wieland, medtem ko so Sokoli v objavi v *Sokolskem glasniku* zapisali Willand. – »Odbojka,« 664, navaja W. Vaillanda iz Kalifornije, Drago Stepišnik (*Zgodovina telesne kulture na Slovenskem* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968), 334) pa Vaillanda in da je bil Francoz.

17 SI AS 641, šk. 23, a. e. 2675

18 Ibidem. Ljubljanski Sokol ga je prejel 3. 7. 1924, zahvalo pa je podpisal predsednik izvršnega odbora Poljanec.

širiti med mladimi obeh spolov kot rekreativna igra na prostem, na kopališčih, organizacijsko poleg sokolov tudi med skavti in gozdovniki,¹⁹ verjetno pa kje tudi med športniki, čeprav organiziranja sekcij odbojke v športnih klubih v prvem obdobju razvoja te igre še ni zaznati. Pri strokovnem razvoju je pomembna sokolska plat. Koliko je tečaj Rdečega križa prispeval k sokolskim odbojgarskim začetkom, ostaja odprto vprašanje. Drago Stepišnik je v *Zgodovini telesne kulture na Slovenskem* poudaril, da tečaj Rdečega križa ni imel posebnega uspeha, pač pa so imeli večjo težo zgledi češkoslovaških sokolov, saj se je tam igra že razmahnila, prireditelji pa so se udeleževali tudi jugoslovanski sokoli.²⁰ Na drugi strani je v svojem spominskem zapisu mariborski sokolski strokovni delavec Ciril Hočevar poudaril, da je bil leta 1925 na sokolskem strokovnem tečaju v Pragi načelnik mariborskih sokolov Franjo Mačus, njegov sokolski kolega, ki je »iz Prage prinesel odbojko« in so se »telovadci [...] za igro navdušili, ker je bilo nekaj novega, pa je šla košarka v sokolskih društvih v pozabo«.²¹

Sokolska odločitev o uvrstitvi odbojke v sokolsko vadbo je bila ključna za dolgoročni panožni in strokovni razvoj odbojke. To je obenem namreč pomenilo tudi uvrstitev odbojke v usposabljanje sokolskih »prednjakov« in »prednjakinj«²² ter v šolsko telesno vzgojo. V okviru prednjaških tečajev jugoslovanskega sokolstva je bila odbojka v sklopu »iger« vključena že v zvezni²³ tečaj v Ljubljani septembra in oktobra 1926. Poleti leta 1926 so se lahko številni jugoslovanski sokoli, in v tem okviru tudi slovenski, srečali z javnimi tekmami odbojke v okviru vsesokolskega zleta Češkoslovaške sokolske zveze (ČSZ) v Pragi, ki se ga je udeležilo številno zastopstvo JSZ. V okviru načrtovanja zleta so češkoslovaški sokoli že leto pred tem seznanili jugoslovanske s programom zleta, ki je vključeval tekme v »odbijeni«, in priložili pravila igre,²⁴ a se domneva, da se ti turnirja glede na prve skromne odbojgarske korake še niso bili sposobni ali pa se niso želeli udeležiti.

Za novo igro so se v domači sokolski stroki, kakor je razvidno iz zapisov v *Sokolskem glasniku*, v drugi polovici dvajsetih let uporabljala različna poimenovanja: *odbijena* – povzeto po Čehih, *izpodbijanje*, *podbijanje*, *izpodbivka*, *odbivka*, *odbijanje* in tudi že *odbojka*, ki je konec dvajsetih let oziroma na začetku tridesetih dokončno prevladala. Leta 1931 je Franjo Mačus spisal priročnik z naslovom *Odbojka* v slovenskem in srbohrvaškem jeziku, izdala ga je sokolska založba Jugoslovanska sokolska matica. Izven

19 Jernej Stele v zapisu *Zgodovina igranja odbojke v Kamniku do leta 1966* poudari, da se je v Kamniku začela igrati okrog leta 1927 med »gozdovniki« (organizaciji podobni skavtom). Naučili so se je od mariborskih gozdovnikov, ki so poleti taborili v Kamniški Bistrici. Prevzeli so jo tudi skavti. Za Ljubljano v podobnem poljudnem zapisu, glej opombo 51, navaja, da so jo poleg sokolov igrali in vključili v program taborjenj gozdovniki, poleg teh naj bi jo igrali tudi študenti ljubljanske Univerze. Ivo Zor v članku »Wolleyball« – gl. opombo 25, poudari, da je odbojko prvič videl igrati pri Zmajevem stegu ljubljanskih skavtov.

20 Stepišnik, *Zgodovina telesne kulture*, 334.

21 Ciril Hočevar je bil v letih po prvi vojni v svojem sokolskem delovanju v Mariboru in Murski Soboti iniciator igranja ameriške košarke ali koškanja, kot so jo sprva poimenovali sokoli. Pred prvo vojno so na nekaterih mariborskih šolah igrali korbball, igro z žogo in metom na koš ali obroč na drogu brez table. Faksimile pisma z njegovim orisom dogodkov je objavljen v: Mik Pavlovič, *Mejniki slovenske košarke* (Ljubljana: Pisanica, 2000), Priloga 2–4.

22 Strokovni delavci; po drugi vojni so v okviru Partizana kot nadaljevalca sokolstva prešli na izraz vodnik, vodnica in nato vaditelj, vadiateljica; v športu se je za isto osebo uporabljal izraz trener, iz angl. *trainer*, ki je splošno prevladal.

23 Organizirala Jugoslovanska sokolska zveza. – »Odbojka,« 664.

24 Ibid.

sokolov pa so se našli zagovorniki originalnega imena. Športni ljubitelj Ivo Zor je bil mnenja, »da je lepše, če obdrži igra tisto ime, na katero je bila krščena«, in je zagovarjal angleško ime »volleyball«, češ da »ako v sportu, ki je čisto mednaroden, trpimo toliko tujih strokovnih izrazov (goal, out, fair, foul itd.), ne bo slovenski jezik nič izgubil na svoji vrednosti, če si prisvojimo še to ime, katero bo obenem tudi vsakemu takoj povedalo, od kod je ta koristna igra doma« – pri tem pa je napačno zapisal ime z w namesto v in tudi narobe navajal, da je njena domovina Anglija.²⁵

V *Sokolskem glasniku* mu je konec leta kritično odgovarjal Stanko Trček, ki se je širše navezal na jezikovno problematiko in med drugim opozoril, »da se z zanemarjanjem jezika vsiljuje tudi ljudstvu kot celoti misel o njegovi manjvrednosti«, posledično pa »se v narod čedalje bolj rine občudovanje in raba tujega jezika, s tem vred pa tudi tujih navad in tujega mišljenja. Vsa naša zgodovina je eno samo tako potujčevalno vršenje.« Nastopil je proti načelu prevzemanja tujih izrazov in posledično opozoril na športno potujčevanje ter na odgovornost in dolžnost urednikov v sokolskem tisku in na drugi strani sokolskih strokovnih delavcev, da skrbijo za jezik, predvsem pa »vsi, a na čelu vsem [s]okolstvo, moramo čuvati čistost našega jezika. Ne domišljajmo si, da z rabo tujk zvišamo svoj ugled v svetu. Skrbimo, da nam naši otroci ne bodo imeli nič očitati!«²⁶

Slika 2: Igranje odbojke v mariborskem Sokolu sredi ali v drugi polovici dvajsetih let

Hrani: MNO, Sokol Maribor Matica_0001, avtor neznan

²⁵ Ivo Zor, »Wolleyball«, *Jutro*, 29. 6. 1929, 11.

²⁶ Stanko Trček, »In zopet naš jezik«, *Sokolski glasnik*, 1. 12. 1929, 4.

Prve tekme

Odbojka se je v drugi polovici dvajsetih let v sokolstvu širila, organizacijsko in strokovno, tako v slovenskih kot drugih župah. Z vključevanjem odbojke v redno sokolsko vadbo se je igra gojila med člani in članicami ter v vrstah moškega in ženskega »naraščaja«. ²⁷ Začetnemu igranju so sledile prve javne tekme. *Sokolski glasnik* je leta 1927 v poročilu o župnih sokolskih svečanostih naraščaja v Beogradu med 22. in 24. majem navajal tekme v »odbijeni« ali odbojki. Nastopila so moštva sokolskih društev iz Beograda in Zemuna pri moškem naraščaju in Beograda, Zemuna, Pančeva in Šabca pri ženskem naraščaju. ²⁸ Zanimivo je, da istočasno iz slovenskih žup ali društev še ni poročil o organiziranih tekmah na društveni, meddruštveni ali župni ravni. Ko je konec avgusta v Ljubljani potekal pokrajinski zlet, združen z otvoritvijo sokolskega doma na Taboru v Ljubljani (obvezen za vse slovenske župe in bližnje hrvaške ter odprt tudi za druge župe), je bil program še klasičen, torej vaje na orodju, atletske discipline, plavanje in skoki v vodo ter redovne proste vaje.

Za slovensko sokolstvo so v *Sokolskem glasniku* prve omembe o tekmah, ali pa tudi igranju, zabeležene v številkah v letih 1928 in 1929. V letu 1928 sta bili dokumentirani tekmi v mariborski župi v Središču ob Dravi, kjer da je igra »vzbudila mnogo pozornosti«, ²⁹ in Slovenski Bistrici. ³⁰ Na tekmah so nastopili tudi že naraščajci, strokovno zanimivo pa je, da so v Slovenski Bistrici naraščajci Maribora premagali domače člane in podobno v letu 1929 ob priložnosti desetletnice mariborskega sokolskega društva v Studencih člane društva Studenci. V Studencih so v slavnostni program vključili odbojko, ker je »zanimiva in jako priporočljiva iz telovadnih ozirov« in se je »v mariborski sokolski župi že precej udomačila«. ³¹ Podobno so v mariborski župi konec leta 1929 poudarili, da je bila sokolska »telesna vzgoja zelo okrepljena s tekmami v odbijanju žoge«. ³²

Dejansko so v mariborski župi v letu 1929 storili korak več in na župnem zboru društvenih načelnikov konec februarja 1929 sklenili, da se morajo med 1. junijem in 15. oktobrom odigrati tekme v odbojki, ki je obvezna za člane in moški naraščaj od 15. leta dalje, naslednje leto pa naj bi bila obvezna še za žensko članstvo. ³³ V letu 1929 so, verjetno po zgledu češkoslovaškega sokolstva, o njihovih tekmah je poročal *Sokolski glasnik*, ³⁴ organizirali prvenstvo za naslov prvaka župe s tekmami po okrožjih

27 Starostna kategorija od 12 do 18 let, za odbojko pa je veljalo od 15 do 18 let, po drugi vojni »mladinci«.

28 *Sokolski glasnik*, 10/11 (1927), 239. *Sokolski glasnik* je sprva izhajal kot mesečnik, v letu 1928 kot štirinajstdnevnik, od leta 1929 naprej pa kot tednik.

29 »Iz župa: Iz sokolske župe Maribor,« *Sokolski glasnik*, 1. 7. 1928, 82.

30 »Iz župa: Iz sokolske župe Maribor,« *Sokolski glasnik*, 1. 9. 1928, 106.

31 »Iz naših župa: Župa Maribor,« *Sokolski glasnik*, 15. 6. 1929, 4.

32 »Iz naših župa: Župa Maribor,« *Sokolski glasnik*, 1. 11. 1929, 11.

33 »Iz naših župa: Župa Maribor,« *Sokolski glasnik*, 1. 3. 1929, 6.

34 *Sokolski glasnik*, 15. 10. 1928, je denimo poročal o tekmah češkoslovaškega sokolstva v odbojki in hazeni (rokometu podobna ali skoraj enaka igra). Tekme so potekale celo leto po okrožjih, župnih finalih in nato finalu zveze, neodvisno od zletov.

in končnim turnirjem zmagovalcev okrožij, kjer so nastopili Ljutomer (prvak murskega okrožja), Črna (koroško okrožje), Maribor matica (mariborsko okrožje) in Varaždin³⁵ (dravsko okrožje). Finale je potekalo med Mariborčani in Črnjani, slavili pa so Mariborčani.³⁶

Za razvoj v mariborski župi je bilo značilno, da sta strokovno izstopala mariborsko in koroško okrožje, med društvi pa Maribor matica (mariborsko matično sokolsko društvo na levem bregu Drave), ki je bil odbojkarski pionir. Tekme naraščaja, ki je premagovalo člane v drugih društvih, pričajo o zgodnji vključitvi odbojke v sokolsko vadbo, kar se navezuje tudi na spominski zapis C. Hočevarja o začetkih igranja odbojke v osrednjem mariborskem sokolskem društvu Sokol Maribor matica sredi dvajsetih let. V starejših zbornikih mariborskega športnega kluba Branik, ki je po drugi vojni nasledil sokolsko odbojko, se kot začetek igranja poudarja leto 1924,³⁷ čeprav je vprašanje, kot že omenjeno, koliko je tečaj Rdečega križa vplival na same začetke igranja, saj ni virov o tečaju in udeležencih, ki bi nakazali ali pokazali posledice tečaja v sokolskih vrstah, obstaja le informacija, da je potekal, in to na letnem telovadišču Ljubljanskega Sokola v Ljubljani. Zato je relevantnejše pismo Cirila Hočevarja, ki postavlja odločnejše korake v začetkih odbojke v leti 1925 in 1926. In podobno je bilo tudi v Ljubljani, čeprav ne gre zanikati potencialnega vpliva tečaja Rdečega križa.

V letu 1929 se pojavijo tudi prva poročila o tekmah v celjski in ljubljanski župi. Na zletu celjske župe sredi septembra 1929 v Trbovljah so skromno poudarili, da je odbojka »nudila s svojim izvajanjem pestro raznoterost«. ³⁸ Nekaj let pozneje je bilo denimo ob sokolskih »mladinskih dnevih« v Zagorju ob Savi (1931) poudarjeno, da je odbojka zagorsko občinstvo, navajeno le surovih nogometnih tekem, »zadivila«, ³⁹ kar pomeni, da se je igra širila po društvih znotraj žup. V ljubljanski župi, ki je bila ob mariborski eden glavnih protagonistov odbojke na Slovenskem, poročilo Ljubljanskega Sokola o društvenem delovanju poudarja, da se je na društvenem zletu konec maja 1929 prvič javno nastopilo v odbojki, ki se je »v kratkem času mnogo priljubila«, in da je to »med občinstvom vzbudilo mnogo zanimanja«. ⁴⁰ Odbojka je bila tega leta tudi že v programu zleta ljubljanske župe na Viču sredi septembra, ⁴¹ vodilni društvi pa Ljubljanski Sokol in Sokol I. ⁴² s Tabora. Za gorenjsko župo ali župo Kranj se prvi zapis v *Sokolskem glasniku* pojavi v zvezi s tekmo novembra 1931 v Kranju, za dolensko ali novomeško župo pa v letu 1933, vendar pa so jo v prvi polovici tridesetih

35 Sokolska župna razmejitev ni sledila narodnim, tako so bila na drugi strani belokranjska društva upravno v karlovske župi.

36 »Iz naših župa: Župa Maribor,« *Sokolski glasnik*, 15. 11. 1929, 5.

37 Odbojka, po zapisih Zdena Vahtarja in Toneta Uleta priredil Saša Šnuderl, v: Mirko Fajdiga, ur., *Zbornik I. SSK Maribor, SŠD Polet, MŠD Branik 1919–1979* (Maribor: MŠD Branik, 1979), 239.

38 »Iz naših župa: Župa Celje,« *Sokolski glasnik*, 15. 10. 1929, 4.

39 »Iz župa i društava: Župa Celje,« *Sokolski glasnik*, 2. 7. 1931, 4.

40 »Iz župa i društava: Župa Ljubljana,« *Sokolski glasnik*, 1. 12. 1929, 10.

41 »Iz naših župa: Župa Ljubljana,« *Sokolski glasnik*, 1. 11. 1929, 5.

42 V mestih, kjer je bilo več sokolskih društev, so imenu Sokol, ki je bilo skupno vsem, novim društvom dodali v imenu rimsko številko.

let tudi tamkaj že igrali, vsaj v Novem mestu – v začetku septembra 1932 je bil namreč razpisan »pokrajinski izbirni turnir« v odbojki na letnem telovadišču Ljubljanskega Sokola za člane, članice in naraščaj, med udeleženci pa so bili tudi Novomeščani.⁴³

Odbojka se širi

Odbojka se je širila tudi širše v okviru jugoslovanskega sokolstva, o čemer posredno priča priprava zletnega programa v letu 1929 za vsesokolski zlet JSZ v Beogradu v letu 1930 z načrtovanjem prvega tekmovanja zveze v odbojki naraščaja.⁴⁴ Vendar je organiziranje zleta sovpadalo s širšimi družbenopolitičnimi in sokolskimi spremembami, ki pa niso neposredno vplivale na razvoj odbojke, pač pa na organizatorja, pionirja organizirane odbojke JSZ. Kralj Aleksander je namreč po nestabilnih političnih razmerah v državi na začetku leta 1929 uvedel šestojanuarsko diktaturo, razpustil parlament in politične stranke ter posegel tudi na področje telovadnih organizacij. Na začetku decembra 1929 sta z vlado sprejela zakon o ustanovitvi viteške organizacije Sokol Kraljevine Jugoslavije (SKJ), ki je določal, da morajo dotedanje telovadne organizacije vstopiti v novega Sokola, sicer bodo razpuščene. JSZ se je na svoji skupščini sredi decembra 1929 odločil za vstop, novi Sokol pa je dejansko nadaljeval začeto delo JSZ in se včlanil oziroma nadaljeval članstvo v Mednarodni gimnastični zvezi, Jugoslovanskem olimpijskem odboru in Slovanski sokolski zvezi.⁴⁵ Sedež uprave SKJ je bil v Beogradu, medtem ko je bil strokovni del ali »načelnštvo« do leta 1934 po inerciji JSZ še v Ljubljani. Odbojko je v sklopu »načelnštva« vodil mariborski sokol Franjo Mačus.

Pomembno je poudariti, da se je z vstopom JSZ v SKJ nadaljeval program JSZ in načrtovani vsesokolski zlet v Beogradu z odbojkarskim turnirjem. Na seji načelstva SKJ v začetku decembra 1930 je bil sprejet sklep o pripravi in izdaji priročnika o odbojki, ker je bila »odbojka odrejena za članske in naraščajske kategorije«.⁴⁶ Kot že navedeno, je sokolska založba leta 1931 izdala Mačusov priročnik *Odbojka* in v prvi polovici tridesetih let sta bila igranje odbojke in organiziranje odbojkarskih tekem vse bolj sestavni del sokolske telesne vzgoje. Vodstvo SKJ je leta 1934 poročalo, da se odbojka goji v 21 župah (od 25) med člani in članicami ter moškim in ženskim naraščajem, resda po župah različno, ponekod le med moškim članstvom, drugje v vseh kategorijah.⁴⁷ Na Slovenskem se je gojila v vseh petih župah s sedeži v Ljubljani, Mariboru, Celju, Kranju in Novem mestu.

---

43 »Iz župa i društava: Župa Ljubljana,« *Sokolski glasnik*, 15. 9. 1932, 4.

44 »Iz starešinstva JSS,« *Sokolski glasnik*, 1. 11. 1929, 4.

45 Tomaž Pavlin, »Ustanavljanje Sokola Kraljevine Jugoslavije,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 42, št. 1 (2002): 55–72. Tomaž Pavlin, »'In bratje, mi smo hvala Bogu, opravili delo v dobrobit naroda, domovine in srečo prevzvišene dinastije': konstituiranje Sokola Kraljevine Jugoslavije,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, št. 1 (2010): 75–87.

46 »Iz saveza SKJ,« *Sokolski glasnik*, 1. 1. 1931, 4.

47 »Sokolska takmičenja u odbojki za prvenstvo Saveza slovenskog Sokolstva i za prvenstvo SKJ,« *Sokolski glasnik*, 21. 9. 1934, 3.

S šestojanuarskimi političnimi spremembami in zakonom o SKJ ter zatem novim šolskim zakonom s telesno vzgojo po sokolskem sestavu se je odbojka vpeljevala tudi v šolsko telesno vzgojo, kolikor so možnosti dopuščale, saj marsikatera šola ni zagotavljala primernih telesnovzgojnih objektov, so jo pa lahko igrali na urejenih igriščih na sokolskih telovadiščih. Slednje nam slika ohranjena prošnja maturanta Borisa Fakina, ki je v imenu ljubljanskih srednješolcev prosil za društveni prostor Ljubljanskega Sokola na letnem telovadišču, da bi lahko izvedli tekmovanje za »prvenstvo ljubljanskih srednjih šol« v začetku maja 1932, in poudaril, da so tekme v prvi vrsti propagandnega značaja, vršile pa bi se pod nadzorom profesorja Trošta.⁴⁸ Uprava mu je odgovorila pritrdilno, saj je bil Boris Fakin hkrati tudi naraščajec Ljubljanskega Sokola in v tridesetih letih eden od njegovih odbojkarjev. Samo tekmovanje bi lahko bilo iniciativa srednješolcev, morda podobna nogometnim začetkom pred prvo vojno v sklopu šolskih igralnih popoldnevov (*Spielnachmittag*), posredno pa priča o njeni vključenosti v šolsko telesno vzgojo, ki se je (lahko) prepletala s sokolstvom.

Ko je bil leta 1938 organiziran zadnji predvojni vsesokolski zlet češkoslovaškega sokolstva v Pragi, so bile v zletnem programu tudi »šolske igre« (odbojka, košarka in hazena). Iz Jugoslavije se je prijavilo okoli 800 srednješolcev in srednješolk višjih razredov 35 gimnazij in učiteljskih. Za odbojko je bilo prijavljenih skupno približno 100 moštev srednješolcev in 30 moštev srednješolk, organizacijo pa je prevzelo ministrstvo za telesno vzgojo naroda, oddelek za telesno vzgojo.⁴⁹

Ob tem lahko dodamo, da se je odbojka na Slovenskem v drugi polovici tridesetih let širila tudi med katoliškimi telovadci. Ti so bili do leta 1929 združeni v organizaciji Orel, konec tega leta pa so zavrnil vstop v SKJ in bili likvidirani. Ob političnih spremembah po volitvah leta 1935 in vstopu slovenskih katoliških politikov v vlado ter dodelitvi položaja notranjega ministra kleriku Antonu Korošču, so začeli obnavljati katoliška telovadna društva »fantov« z Zvezo fantovskih organizacij in podobno »deklet« s svojo zvezo. Konec junija 1937 je bila v programu tabora fantov v Celju prvič tudi odbojka in v časopisu *Kres* (glasilu zveze) so poudarili, da bo ta »odslej na dnevnem redu vsakih tekem«. Udeležba je bila prvokrat resda skromna, prišla so le tri ljubljanska društva, zato pa je bilo toliko bolj zaznati težnjo po gojenju odbojke in telovadni vsebinski širitvi.⁵⁰

48 SI AS 641, pop. e. 36, t. e. 4294.

49 »Sudjelovanje naših srednjih i učiteljskih škola na IV. školskim igrama u Pragu,« *Sokolski glasnik*, 5. 2. 1938, 2.

50 Ivo Kermavner, »Tekme ZFO na celjskem taboru,« *Kres* 10 (1937), 195.

Slika 3: Tekma ali trening tekma na telovadišču Ljubljanskega Sokola III za Bežigradom, prva polovica tridesetih let

Hrani: MŠ, FŠ 1328, avtor neznan

Prve samostojne tekme v odbojki za naslov prvaka SKJ septembra 1931

Prvo, razmeroma skromno igranje ob različnih priložnostih so proti koncu dvajsetih let dopolnjevala organizirana tekmovanja, ki so jih uvrščali v sokolski program med majem in oktobrom v tekočem letu. Pri tem je treba ločiti prijateljske ali druge tekme ob priložnosti sokolskih prireditev ali dogodkov in redna razpisana tekmovanja žup in zveze. Sistem tekmovanj se je razvijal v tridesetih letih in ta so v končni obliki potekala od meddruštvenih tekem na župni ravni, pokrajinskih tekem predstavnikov žup, ki so vključevala več žup določenega teritorija (kar se je približevalo banovinski ureditvi), ter končno do zveznih tekmovanj za naslov prvaka SKJ, ki bi jih bilo mogoče primerjati, ne pa enačiti, s panožnim državnim prvenstvom po drugi svetovni vojni – takšno enačenje ali poenostavljanje je zlasti prisotno v športnih tekstih po drugi vojni. Tekmovalni sistem je dajal odbojki organizacijsko-strokovno samostojnost, vključeval je tekme naraščaja obeh spolov in članov obeh spolov. Na tečajih usposobljeni prednjaki so prevzemali delo z mladimi, medtem ko so bili prvi članski trenerji sprva bolj organizatorji in so izšli iz vrst svoje generacije, z menjavo generacij v drugi polovici tridesetih let pa so se že vzpostavljali trenerstvo, odborništvo in sodniški zbori. Protagonisti tega obdobja odbojarskega razvoja so bili v Ljubljani po spominih

Jerneja Steleta pretežno igralci Ljubljanskega Sokola, Sokola I Tabor in Sokola Spodnja Šiška,⁵¹ v Mariboru pa v prvi vrsti člani Sokola matica na levem bregu Drave.⁵²

Prvi in krstni turnir odbojke na ravni zveze SKJ naj bi bil po navedbi v geslu Odbojka *Enciklopedije fizičke kulture* (1976) vključen v vsesokolski zlet v Beogradu leta 1930. Zlet je, kot že poudarjeno, načrtoval JSZ, ki je decembra 1929 vstopil v SKJ, ta pa ga je prevzel v delovni program za leto 1930. Po navedbi *Enciklopedije* so slavili odbojkarji Ljubljanskega Sokola, ni pa navedeno, ali je šlo za članske ali naraščajske tekme, ki so bile glede na vest v *Sokolskem glasniku* načrtovane. Vendar pa o tekmah na zletu 1930 tako v *Sokolskem glasniku*, ki je v več številkah poročal o »zletnih dnevih«, kot v dnevniku *Jutro* in tedniku *Ponedeljek* ni potrditve oziroma poročanja. Zato pa je v letu 1931 sledila uvedba prvega samostojnega tekmovanja za naslov prvaka SKJ, ki je dobilo tudi več prostora v *Sokolskem glasniku* – za razliko od skromnih poročanj ali omenjanj odbojke in odbojcarskih tekem do tedaj. Z organiziranjem tekmovanja so odgovarjali očitkom, da so okoreli konservativci in se ne morejo prilagoditi modernim nazorom telesne vzgoje, ter dokazovali nasprotno, da razumejo »duh vremena, da težimo za svestranom telesnom kulturo in da želimo kročiti uporedno s drugim narodom, kojim je odgoj tela i s tim spojenih duševnih snaga, koje baš igre u tolikoj meri razvijaju, važna i nenadomestljiva grana«. ⁵³ Tekmovanje naj bi se organiziralo vsako leto in vsakič v drugem mestu, kar bi imelo tudi odbojcarsko-propagandni pomen.

Prvo tekmovanje za naslov prvaka SKJ septembra 1931 je vodil F. Mačus, za člane in moški naraščaj je potekalo v Mariboru, teden dni pozneje pa za članice in ženski naraščaj v Zagrebu. V Mariboru so bila v članski kategoriji prijavljena moštva iz 14 žup⁵⁴ (med njimi iz vseh petih slovenskih žup), v kategoriji naraščaja pa iz osmih (od slovenskih žup naraščaja ni prijavila župa Kranj). Tekmovanje je potekalo po turnirskem sistemu. Za prvi krog so tekmovalne pare žrebali, zmagovalci so nato napredovali v nadaljnje kroge do finala. Med člani sta se na primer v polfinalu pomerila Maribor in Ljubljana in v slovenskem derbiju je v dveh nizih zmagal Maribor (15 : 13, 15 : 11), ki se je v finalu pomeril z Osijekom in zmagal v dveh nizih (15 : 10, 15 : 10) ter postal prvi članski prvak SKJ. Mariborčani so bili prav tako uspešni v kategoriji naraščaja in v finalu premagali Zagreb (15 : 0, 15 : 2) ter dokazali dobro odbojcarsko delo v društvu, ki ga je vodil F. Mačus. Teden dni pozneje so rezultat dopolnile še

51 Kot osrednje igralce v Ljubljani Jernej Stele navaja: Evstahija Baloha, Vida Bratovža, Boža Grošlja, Borisa Fakina, Karla Kajfeža, Herija Kaiserja, Nika Kržišnika, Franca Mihelja, Franca Oražma, Vlada Pavška, Toneta Pogačnika, Bojana Polaka, Ivka in Draga Pustiška, Mitja Ribičiča, Staneta Runka, Dušana Sila, Miloša Skrbinška, Eda Slanino, Borisa Sodnika, Franca Stadlerja, Poldeta Šego, Boruta Škoporca, Zvoneta Tanka in Tineta Valentiničiča. Stele navaja tudi letnice njihovega rojstva, vsi so bili rojeni med leti 1910–1919, in sicer eden leta 1910, pet 1912, pet 1914, štirje 1916, štirje 1917 in dva 1919. – Jernej Stele, »Zgodovina odbojke v Ljubljani«, v: *Bilten 9. tradicionalni turnir v odbojki za pokal OK SZDL občine Lj.-Center* (Ljubljana, april 1989), 9.

52 Osrednji mariborski igralci in igralko, citirani v Šnuderl, »Odbojka«, 239, so bili Boris Pipan, Erik Aleš, Miro Cizelj, Zlatko Grgič, Aleksander Faninger, Ivan Copič, Danilo Požar, Julij Urbanek in med ženskami Ljuba Copič, Danica Bertonec, Branka Kutin, Albina Herič, Anica Hiter, Breda Požar, Vida Ribarič, Ida Rižnar, Nada Mačus, Mira Stani in Vlada Skaza.

53 »Takmičenja u odbojki za prvenstvo Saveza SKJ«, *Sokolski glasnik*, 17. 9. 1931, 2.

54 Udeleženci (najboljše društvo v župi) so prihajali iz žup Beograd, Veliki Bečkerek, Novi Sad, Bjelovar, Osijek, Zagreb, Sušak, Varaždin, Karlovac, Celje, Kranj, Ljubljana, Maribor in Novo mesto.

članice.⁵⁵ Mariborčani in Ljubljancani so izven turnirja odigrali še medsebojno prijateljsko tekmo (15 : 3, 18 : 20), pred finalnimi tekmami pa so bile odigrane tudi prijateljske tekme Mariborčanov in Ljubljancanov s posebnim gostom turnirja, prvacom ČSZ, vrsto sokolskega društva iz mesta Kroměříž. Gostje so navdušili in proti Mariborčanom gladko dobili dva niza (15 : 3 in 15 : 0). *Sokolski glasnik* je poudaril njihovo vzorno igro in disciplino, mariborski odbojkar in pozneje trener ter odbornik Danilo Požar pa se je v članku o mariborski odbojki, objavljenem po drugi vojni, spominjal, da so v začetnem obdobju Mariborčani igrali brez »tolčenja«, in domneval, da je bila takšna igra za občinstvo morda »zanimivejša, ker je bila žoga več časa v zraku in so bile marsikdaj potrebne duhovite poteze, da si nasprotnika ukanil in mu poslal žogo na nezasedeno mesto v tako zvano 'luknjico'«. Zato pa je bilo gostovanje Sokola Kroměříž »prava senzacija«. Čehi so jim prikazali in pokazali, »kako se 'igra prava ostra igra odbojke' s tolčenjem žoge [...] Videli smo na lastne oči, kar so nam naši visokošolci, ki so študirali v Pragi, pravili: ostro odmerjene žoge, ki so padale 2 do 3 metre za mrežo.« Po gostovanju Čehov sta se prvina tolčenja in izraz »češke« za tolčene žoge uvedla v igranje in »vsi: ženske in moški, staro in mlado, je hotelo tolči 'češke'«. ⁵⁶ Mariborska odbojka je bila v vzponu in pomenljivo je bilo poročanje v *Sokolskem glasniku* po gostovanju Mariborčanov v Osijeku leta 1933, kjer je bilo poudarjeno, da so Mariborčani prikazali odbojko v povsem novi formi, »u savršenoj harmoniji igrača, u apsolutnoj disciplini, hladnokrvnosti, bez ijedne reči i u potpunom tehničkom svladavanju svih finesa igre«. ⁵⁷

Drugi del prvega prvenstva SKJ za žensko članstvo in ženski naraščaj je potekal teden dni pozneje v Zagrebu. Prijava je bila številčno nekoliko slabša kot pri moških, nastopile so članice iz sedmih žup, naraščajnice iz šestih, tekmovala so po enakem sistemu kot na moškem prvenstvu, tekmovanje pa je vodil F. Mačus (izmed slovenskih žup ni nastopila župa Kranj, Ljubljana je tekmovala le z moštvom naraščajk, Novo mesto pa z moštvom članic). ⁵⁸ V finalu članic so Mariborčanke premočno premagale Novomeščanke (15 : 0, 15 : 2), v finalu naraščajk pa so Mariborčanke po treh nizih premagale Ljubljancanke (13 : 15, 15 : 9, 15 : 8). Podobno kot v Mariboru člani so v Zagrebu gostovale članice Kroměříža, prvakinja ČSZ, in v prijateljski tekmi z Mariborčankami (15 : 1, 15 : 6, 15 : 3) tudi one prikazale sodobno in vzorno odbojko. Poleg ženskih tekem so v propagandni ali prijateljski tekmi gostovali tudi moški prvaki SKJ – Mariborčani proti Zagrebčanom.

55 »Takmičenja u odbojki za prvenstvo Saveza SKJ,« *Sokolski glasnik*, 17. 9. 1931, 2. »Sokolske tekme v Mariboru,« *Jutro*, 14. 9. 1931, 2.

56 Danilo Požar, Mariborska odbojka: njeno rojstvo, vzpon in sedanje stanje [v gradivu Anice (Flis) Mihorko, predanem v Slovenski šolski muzej, enota Muzej športa]. Požar sicer navaja, da so gostje iz Kroměříža gostovali v letu 1930, kar v sokolskih virih ni potrjeno, je pa zabeleženo njihovo gostovanje na prvem prvenstvu za naslov prvaka SKJ (članek je shranjen v osebнем gradivu Anice Flis, por. Mihorko, povojne odbojkarice in državne reprezentantke, bronaste na EP v odbojki 1951, ki ga je predala Muzeju športa; prilepljen je v mapi z drugimi izrezanimi članki o odbojki, nista pa pripisana vir in datum objave).

57 »Iz župa i društava: Župa Osijek,« *Sokolski glasnik*, 27. 10. 1933, 3.

58 Župe: Bjelovar, Beograd, Sušak, Zagreb, Celje, Ljubljana, Maribor, Novo mesto.

Sokolski glasnik je po koncu tekmovanja poudaril, da so ženska tekmovanja pokazala, da se odbojka igra pravilno, vendar pa v igri članic primanjkujejo »kombinacije i živahniji tempo«, kljub temu pa je bil viden določen napredek, medtem ko je načelnica ČSZ laskavo pripomnila, da so jugoslovanske igralke glede na kratko dobo igranja »izvršne igravičice« in da jih naslednje leto pričakuje v Pragi ob priložnosti vsesokolskega zleta.⁵⁹ Tekme za naslov prvaka SKJ 1931 so uspele, Mariborčani so prevladovali v vseh kategorijah, slovenski sokoli pa so bili vodilni odbojkarji v okviru jugoslovanskega sokolstva.

Tekme SKJ 1932–1937 in za naslov slovanskega prvaka

Odbojka se je v sokolstvu v tridesetih letih krepila, poleg nje je na prizorišče vstopila tudi košarka, ki pa med slovenskimi sokoli še ni imela odziva ali pa vsaj zelo skromnega in nedokumentiranega. Preostanek članka na kratko oriše nadaljnja tekmovanja za naslov prvaka SKJ in slovanske tekme. Ideja SKJ je bila organizirati tekmovanje vsako leto, kar pa se ni izšlo. Leta 1932 so tekmovanja potekala za moške v Beogradu in ženske v Novem Sadu, Mariborčani (Sokol matica) pa so nadaljevali zmagoviti niz med člani, članicami in moškim naraščajem, med naraščajkami pa so slavile naraščajke Ljubljanskega Sokola.⁶⁰ Leta 1934 so tekmovanje zaradi lažje izvedljivosti organizirali po sistemu kvalifikacij najprej po župah, zmagovalci žup so se pomerili na »pokrajinskih« tekmovanjih (oblikovanih je bilo šest skupin s po 3–7 moštv, slovenska so bila v enotni skupini), zmagovalci teh pa na finalnem tekmovanju v Osijeku, kjer so igrali vsak z vsakim. Po pokrajinskih tekmah slovenskih žup so se v zaključni del v Osijeku uvrstili naraščajci in članice Sokola Maribor matica, naraščajke Sokola III Maribor, ki so bili vsi tudi zmagovalci SKJ v svojih kategorijah, ter člani Ljubljanskega Sokola, ki so bili zmagovalci v članski kategoriji. *Sokolski glasnik* je poudaril, da so rezultati realni in »verna slika stanja«, v katerem odstopata mariborska in ljubljanska odbojka, drugi sicer niti niso slabi, vendar zaostajajo, manjkata pa jim »tehnika i sigurnost igre«.⁶¹

Leta 1935 je tekmovanje gostil Beograd po istem sistemu kot leto dni pred tem. V vseh kategorijah je nastopilo 19 moštev iz enajstih žup.⁶² Med člani je zmagal Ljubljanski Sokol, med članicami Maribor matica, med moškim naraščajem Beograd matica in med ženskim naraščajem Celje.⁶³ Zadnje v *Sokolskem glasniku* dokumentirano tekmovanje je potekalo leta 1937 v Zagrebu. V poročilu so navedene le članske tekme in morda so ločili člansko in naraščajsko tekmovanje ali pa slednjega niso izvedli. Način tekmovanja je bil očitno spremenjen, saj so na turnirju nastopila moštva

---

59 »Takmičenja članica i ženskog naraštaja u odbojci za prvenstvo Saveza SKJ,« *Sokolski glasnik*, 24. 9. 1931, 2.

60 »Iz župa i društava: Župa Ljubljana,« *Sokolski glasnik*, 27. 1. 1933, 4. »Iz župa i društava: Župa Maribor,« *Sokolski glasnik*, 17. 2. 1933, 7.

61 »III. takmičenja u odbojci Saveza SKJ i I. takmičenja Saveza SS u Osijeku 22 i 24-IX-1934,« *Sokolski glasnik*, 28. 9. 1934, 3.

62 Župe: Beograd, Kragujevac, Sarajevo, Tuzla, Osijek, Split, Zagreb, Celje, Kranj, Ljubljana, Maribor.

63 »Prvenstvena takmičenja u odbojci u Beogradu,« *Sokolski glasnik*, 18. 10. 1935, 1.

društev iz več slovenskih žup,⁶⁴ kar v preteklih letih s »pokrajinskimi« turnirji ni bilo mogoče. Po sistemu izločanja sta se v moškem finalu pomerila Maribor (matica) in Beograd (matica), ki je pred tem izločil Ljubljano (Ljubljanskega Sokola). Mariborski sokoli so s 15 : 4 in 15 : 11 premagali Beograjčane, Mariborčanke pa so premagale Celjanke (15 : 3, 15 : 9), s čimer so si povrnili članski primat v SKJ. Po finalu je bila odigrana prijateljska in propagandna tekma v košarki med kombiniranim moštvom bolgarskih »junakov« in jugoslovanskih sokolov ter izbrano vrsto SKJ.⁶⁵

Glede na sokolsko panslovanstvo in dejstvo, da se je odbojka v tridesetih letih razširila med člani Slovanske sokolske zveze (SSZ), so se v SSZ v letu 1934 odločili prirediti prvo samostojno tekmovanje za naslov slovanskega prvaka v članski kategoriji. Tekme ali prvenstvo za naslov slovanskega prvaka so bile že ustaljena praksa v telovadnem mnogoboju, ki je združeval tekme v vajah na orodju ali orodni telovadbi (danes športni gimnastiki), atletske discipline in lahko tudi plavalne, izvajali pa so jih v okviru vsesokolskih zletov. V odbojki so bile nekakšna predhodnica tekme med predstavniki ČSZ (člani in članicami Sokola Kroměříž) in SKJ (člani in članicami Sokola Maribor matica, prvakov SKJ), izvedene v okviru vsesokolskega zleta ČSZ leta 1932 v Pragi. Prvo samostojno tekmovanje leta 1934 je SSZ dodelil SKJ kot priznanje za razvoj odbojke v jugoslovanskem sokolstvu,⁶⁶ ki ga je SKJ izvedbeno združil s svojim tekmovanjem v Osijeku. Pomerile so se le vrste ČSZ (moški iz Kroměříža, ženske iz Plzna I) in SKJ (moški iz Ljubljanskega Sokola in ženske iz Sokola Maribor matica), prvaki tekmovanj svojih zvez.⁶⁷ Leta 1935 so se pridružili odbojkarji bolgarskega Junaka, tekmovanje pa je ponovno gostil SKJ v Beogradu. Leta 1937 je tekmovanje gostil Junak v Sofiji, zadnje tekmovanje pa je bilo leta 1938, organizacijsko pridruženo vsesokolskemu zletu ČSZ v Pragi. Vseskozi so premočno slavili odbojkarji in odbojkarice ČSZ, vrste SKJ so bile druge, razen leta 1937 v Sofiji, ko je bila moška vrsta Junaka pred SKJ.⁶⁸

64 Župe: Beograd, Skopje, Sarajevo, Zagreb, Celje, Kranj, Ljubljana, Maribor.

65 »V. savezne utakmice u odbojci,« *Sokolski glasnik*, 9. 10. 1937, 4. Junak je bil osrednja bolgarska gimnastična organizacija, ki je sredi tridesetih let vstopila v Slovansko sokolsko zvezo.

66 »Takmičenja u odbojci za prvenstvo SSS,« *Sokolski glasnik*, 21. 9. 1934, 3.

67 »III. takmičenja u odbojci Saveza SKJ i I. takmičenja Saveza SS u Osijeku 22 i 24-IX-1934,« *Sokolski glasnik*, 28. 9. 1934, 3.

68 B. S., »Takmičenja u odbojci za slovensko prvenstvo,« *Sokolski glasnik*, 18. 10. 1935, 2. »Takmičenja u odbojci za slovensko prvenstvo,« *Sokolski glasnik*, 16. 10. 1937, 1. »Sokolske utakmice prilikom svesokolskog zleta,« *Sokolski glasnik*, 30. 7. 1938, 30.

Slika 4: Tekma med SKJ (zastopal ga je Sokol Maribor matica) in bolgarskim Junakom v Sofiji leta 1937 v okviru tekmovanja za naslov slovanskega prvaka

Hrani: MŠ, FŠ 3746, avtor neznan

Epilog

SKJ je bil glavni strokovni in panožni nosilec odbojke v prvi jugoslovanski državi in uvajal je tudi košarko. Na seji načelnštva SKJ sredi decembra 1935 so za nadaljnji razvoj odbojke, in tudi košarke, predvsem pa za mednarodno nastopanje sklenili organizirati samostojno (državno/nacionalno) panožno zvezo za obe igri, kajti po njihovih informacijah naj bi bila košarkarska zveza (FIBA) že organizirana, medtem ko naj bi Poljaki dobili mandat za organiziranje mednarodne odbojkarske zveze, kar pa se je, kot navedeno že na začetku članka, zgodilo po drugi vojni.⁶⁹ SKJ se je včlanil v FIBA in tudi mednarodni odbor ali komisijo za odbojko ter snoval državno panožno zvezo. Načelnštvo je pripravilo pravila, ki so bila v začetku leta 1939 še v obravnavi v načelnštvu SKJ in »u interesiranim krugovima u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Varaždinu i Sušaku«, konec aprila pa bi morala slediti ustanovna skupščina.⁷⁰ Vendar je bila ta očitno odložena in nova zveza, verjetno zaradi notranjepolitičnih sprememb v jugoslovanski državi in ustanovitve Hrvaške banovine, kar je neposredno vplivalo na športno reorganiziranje v državi, ne pa tudi na sokolsko, ni bila ustanovljena.

69 »Sednica zbora župskih načelnika i načelnica,« *Sokolski glasnik*, 1. 1. 1936, 2. »Sednica Izvršnog odbora Saveza SKJ,« *Sokolski glasnik*, 10. 1. 1936, 2.

70 »Jugoslovenski savez košarke i odbojke,« *Sokolski glasnik*, 24. 3. 1939, 6.

Glede odbojke se je posledično zgodil prvi primer selitve odbojke iz sokolskih društev v športne kajti, kot poudari *Sokolski glasnik*, s spremembo »političkih prilika našli su neki bivši Sokoli utočište u raznim sportskim klubovima i pokrenuli igranje odbojke«. Kritika je letela na dogajanje na Hrvaškem, kjer so v Zagrebu septembra 1940 organizirali odbojgarski turnir, odprt za športne in sokolske vrste, na njem pa so zaradi sokolske premoči nekateri predstavniki športnih klubov nasprotovali udeležbi sokolskih vrst⁷¹ (takšnega primera selitve odbojke v športne klube na Slovenskem ni bilo). V SKJ je medtem odbojka potekala po ustaljenih tirnicah društvenih in župnih tekem, septembra 1940 pa je bila župa Beograd v okviru svojih župnih tekem pobudnica in organizatorica »medžupnih tekem«, ki so deloma spominjale na prvenstva SKJ. Udeležile so se jih vrste najboljših društev iz žup Ljubljana, Maribor, Celje, Beograd in Zagreb ter vrsta odbojkarjev sokolskih društev iz Primorja. Med člani so v finalu Zagrebčani premagali Mariborčane, ki pa so v tolažbo prikazali najlepšo igro, je poudaril *Sokolski glasnik*, med naraščajci pa so zmagali Mariborčani.⁷² Vendar tega turnirja ne gre enačiti s prejšnjimi turnirji za naslov prvaka SKJ, ki jih po letu 1937 ni bilo več.

Z napadom na Jugoslavijo 6. aprila 1941, njeno kapitulacijo in okupacijo je okupator posegel v telovadno življenje. V Ljubljanski pokrajini so bila sokolska društva z »naredbo« visokega komisarja julija 1941 ukinjena,⁷³ igranje odbojke pa ni zamrlo. V šolski telesni vzgoji so italijanske okupacijske oblasti v prvi polovici leta 1943 uvedle prireditev »Ludi Juveniles« oziroma medšolske športne igre ljubljanskih srednješolcev in srednješolk, ki so vključevale tekme v odbojki in košarki.⁷⁴ Nov korak sta bila ureditev igrišča za odbojko in košarko v prostorih Železničarskega športnega kluba Hermes v Spodnji Šiški in organiziranje klubskega odseka za odbojko. Ta je v okviru praznovanja petindvajsetletnice ustanovitve kluba junija 1944 organiziral odbojgarski turnir štirih moštev: dveh moštev Hermesa, Mladike in Žabjeka; zadnji je bil zmagovalec, to pa je, vsaj za zdaj, tudi prvi dokumentiran primer uvedbe odbojke v športni klub na Slovenskem.⁷⁵

Z osvoboditvijo maja 1945 in vzpostavljanjem nove jugoslovanske države je nastopilo krajše obdobje »fizkulture« in enovitih fizkulturnih društev, s sekcijami in aktivni za splošno vadbo in posamezne športne panoge ter državno zvezo in republiški fizkulturnimi zvezami z odbori za športne panoge. Odbojka je bila združena s košarko v odboru za igre, ki je prevzel obnovo, organiziranje in širitev odbojke na slovenskem ozemlju.⁷⁶ Avgusta 1945 je bil organiziran velik večdnevni fizkulturni zlet, »veličastna

71 »Propagandni turnir i sudelovanje sokolskih momčadi,« *Sokolski glasnik*, 13. 9. 1940, 7.

72 »Rezultati utakmica u odbojci sokolske župe Beograd,« *Sokolski glasnik*, 27. 9. 1940, 6.

73 *Službeni list za Ljubljansko pokrajino*, 16. 7. 1941, št. 69, Razpust političnih društev.

74 »Medšolske športne igre,« *Jutro* (ponedeljska izdaja), 29. 3. 1943, 2; objavljeni izidi 4. kroga 20. 3. (nedelja), v naslednjih izdajah v aprilu ni bilo poročanj.

75 Vladimir Pušenjak, ur., *25 let ŽŠK Hermesa 1919–1944* (Ljubljana: UO ŽŠK Hermes, 1944), 73. »Vrvež na stadionu v Šiški,« *Jutro*, 6. 6. 1944, 4.

76 Leopold Krese, *Deset let športa v svobodi* (Ljubljana: Zveza športov Slovenije, 1955), 9–25. Tomaž Pavlin, *Izbrana poglavja iz obče in domače zgodovine športa* (Ljubljana: UL FŠ, 2024), 200–03, <https://doi.org/10.52165/9789612974992>.

manifestacija mladine za enotnost in najtesnejšo povezanost v borbi za skupne cilje« z okrog 25.000 udeleženci iz vse Slovenije, ki je vključeval tudi odbojkarški turnir.⁷⁷ Nastopilo je okoli 15 moštev, zmagali so odbojkarji ljubljanskega Udarnika, drugo mesto so osvojili Mariborčani. Na državni ravni je bilo septembra 1945 organizirano prvo državno prvenstvo, na katerem so se po turnirskem sistemu pomerile republiške reprezentance. V moški konkurenci so bili Slovenci tretji, v ženski pa so Slovenke zmagale. Naslednje leto so že uvedli državno prvenstvo društev.

Po fizikalni reorganizaciji v letih 1948–1950 so bile ustanovljene panožne zveze posameznih športov ter med njimi Zveza za športne igre, ki je združevala odbojko, košarko in roket, a je že leta 1949 sledila reorganizacija, najprej na državni ravni in nato na republiških ravneh. V Sloveniji je bila 14. januarja 1950 ustanovljena Odbojkarška zveza Slovenije, ki je prevzela skrb za organiziranje in širitev ali množičnost odbojke, skrb za kakovost z organiziranjem in vodenjem tekmovanj na republiški ravni, sestavo republiških članskih in mladinskih reprezentanc ter tudi skrb za urejanje igrišč.⁷⁸ S tem se je organizacijsko zaokrožila strokovna pot od telovadne igre in panoge v športno panogo in začela se je nova doba odbojke, ki se je po slovenski samostojnosti z neverjetnimi štirimi medaljami z evropskih prvenstev (2015, 2019, 2021, 2023) odrazila tudi na mednarodnem prizorišču.

Viri in literatura

Arhivski viri

- MNO – Muzej narodne osvoboditve Maribor.
- MŠ – Muzej športa.
- SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
  - SI AS 641, Ljubljanski Sokol.

Časopisni viri

- *Jutro*, 1929, 1931, 1943, 1944.
- *Kres*, 1937.
- *Polet*, 1945.
- *Prednjak*, 1925–1927.
- *Sokolski glasnik*, 1924–1941.

---

⁷⁷ »I. zlet Zveze fizikalnih društev Slovenije,« *Polet*, 23. 8. 1945, 1–2.

⁷⁸ Andrej Sosič, »Zgodovina in razvoj slovenske odbojke od leta 1945 do leta 1955« (diplomsko delo, Ljubljana: Fakulteta za šport, 2006), 10–19, 44. Pavlin, *Izbrana poglavja iz obče in domače zgodovine športa*, 200–03.

Literatura

- *Enciklopedija fizičke kulture, I. knjiga A-O*. Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1975.
- Kermavner, Ivo. »Tekme ZFO na celjskem taboru.« *Kres* 10 (1937): 195.
- Krese, Leopold. *Deset let športa v svobodi*. Ljubljana: Zveza športov Slovenije, 1955.
- Pavlin, Tomaž. »In bratje, mi smo hvala Bogu, opravili delo v dobrobit naroda, domovine in srečo prevzvišene dinastije': konstituiranje Sokola Kraljevine Jugoslavije.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, št. 1 (2010): 75–87.
- Pavlin, Tomaž. »Ustanavljanje Sokola Kraljevine Jugoslavije.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 42, št. 1 (2002): 55–72.
- Pavlin, Tomaž. *Izbrana poglavja iz obče in domače zgodovine športa*. Ljubljana: UL FŠ, 2024. <https://doi.org/10.52165/9789612974992>.
- Pavlovič, Mik. *Mejniki slovenske košarke*. Ljubljana: Pisanica, 2000.
- Požar, Danilo. »Mariborska odbojka: njeno rojstvo, vzpon in sedanje stanje« [v gradivu Anice (Flis) Mihorko predanem v Slovenski šolski muzej, enota Muzej športa].
- Pušenjak, Vladimir, ur. *25 let ŽŠK Hermesa 1919–1944*. Ljubljana: UO ŽŠK Hermes, 1944.
- Sosič, Andrej. »Zgodovina in razvoj slovenske odbojke od leta 1945 do leta 1955.« Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za šport, 2006.
- Stele, Jernej. »Zgodovina igranja odbojke v Kamniku do leta 1966« [nedatiran zapis, hrani dr. Marko Zadražnik, FŠ].
- Stele, Jernej. »Zgodovina odbojke v Ljubljani.« V: *Bilten 9. tradicionalni turnir v odbojki za pokal OK SZDL občine Lj.-Center*. Ljubljana: 1989.
- Stepišnik, Drago. *Zgodovina telesne kulture na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968.
- Šnuderl, Saša. »Odbojka.« V: *Zbornik I. SSK Maribor, SŠD Polet, MŠD Branik 1919–1979*. Uredil Mirko Fajdiga. Maribor: MŠD Branik, 1979.
- *The World Book Encyclopedia, Vol. 21*. Chicago: World Book Inc., 1996.
- Trček, Stanko. »In zopet naš jezik.« *Sokolski glasnik*, 1. 12. 1929, 4.
- Trevithick, Alan. »Volleyball.« V: *Encyclopedia of World sports: from ancient times to present, III*. Uredila Levinson David in Christensen Karen. Santa Barbara: ABC-CLIO, 1996.
- Zor, Ivo. »Wolleyball.« *Jutro*, 29. 6. 1929, 11.

Spletni viri

- *European volleyball history, Book I*. Pridobljeno 10. 7. 2025. <https://inside.cev.eu/media/t4zn-h4gw/cev-european-volleyball-history-book-i.pdf>.
- *History & #8211; FIVB*. Pridobljeno 10. 7. 2025. <https://www.fivb.com/volleyball/the-game/history/>.
- *Physical Education*, 1896. Pridobljeno 10. 7. 2025. <https://cdm16122.contentdm.oclc.org/digital/collection/p15370coll3/id/2911/rec/102>.
- *Springfield College History I Springfield College*. Pridobljeno 21. 8. 2025. <https://springfield.edu/about/history>.
- *The REAL History of Volleyball – International Volleyball Hall of Fame – Holyoke, Massachusetts USA*. Pridobljeno 10. 7. 2025. <https://www.volleyhall.org/history-of-volleyball.html>.

Tiskani viri

- *Rdeči križ, čemu je, kako deluje: ob prvi desetletnici ljubljanskega oblastnega odbora Rdečega križa*. Ljubljana: Rdeči križ, 1930.
- *Službeni list za Ljubljansko pokrajino*. Ljubljana: Visoki komisariat za Ljubljansko pokrajino, 1941.

Tomaž Pavlin

THE ORIGINS OF VOLLEYBALL AND THE ROLE OF THE SOKOL GYMNASTIC SOCIETY IN ITS DEVELOPMENT IN SLOVENIA

SUMMARY

Volleyball is a modern sport, invented and introduced at the end of the 19th century, initially in the USA and then worldwide. During the 1920s, it also reached Slovenia and the wider Yugoslav territory. Sports literature and science link the introduction of the new sport to a Red Cross course in 1924, while the Sokol organisation played a significant role in its professional and organisational development. However, this has not yet been thoroughly researched. Therefore, this article focuses on the initial development of volleyball within the Sokol gymnastic society and this organisation's physical education. Rather than within the context of the 1924 Red Cross youth games course, volleyball, as documented memories indicate, began to be played within the Yugoslav Sokol movement, following the example of the Czechoslovak Sokol movement and its training courses for professional staff, which included volleyball, basketball, and Czech handball (*hazena*). By the second half of the 1920s, volleyball had already become an essential part of physical education within the Yugoslav Sokol movement and was beginning to gain professional independence with the first competitions. During the 1930s, the Sokol gymnastic society organised competitions for the Sokol Union's championship title, while at the Slavic Sokol level, competitions for the Slavic championship were introduced as well. In terms of competition and professionalism, the Slovenian Sokol members and their centres in Maribor and Ljubljana stood out. They also won most of the Sokol Union championship titles until the beginning of World War II and represented the Yugoslav Sokol organisation at the Slavic championships. The system of competitions and the introduction of volleyball as a regular activity for Sokol members of both genders established the sport's professional foundations and laid the groundwork for its transition from the Sokol framework to its independence after World War II. The changes in terms of "physical culture" in the field of physical education in the post-war Yugoslav state also contributed to its development. However, in the competitive sense, the inertia of the Sokol organisation was evident during the first post-war years.

Given the lack of primary sources, the current research relies on periodicals published by the Sokol organisation, particularly its main newsletter, *Sokolski glasnik*, which published several texts on volleyball in the 1930s.

Tereza Prešeren*

Tiskani mediji in navodila za kuhanje: primer obdobja med svetovnima vojnama na Slovenskem

IZVLEČEK

Navodila za kuhanje sta v medvojnem obdobju obvladovala dva (tiskana) medija: kuharske knjige in časopis. Oba sta predstavljala pomembno referenčno točko in vir navdiha za gospodinje v času med prvo in drugo svetovno vojno. Pričujoči prispevek ima dvojen namen. Prvi je pregledati dostopno literaturo in analize, narejene na temo izbranega ženskega časopisa (Ženski svet, Mladika, Vigred, Mati in gospodinja) in devetih kuharskih knjig, izdanih med prvo in drugo svetovno vojno na slovenskem etničnem območju Dravske banovine in Julijske krajine, ob tem pa predstaviti njihov domet, okvir delovanja in avtorice, ki so vodile oblikovanje njihovih kulinarčnih vsebin. Drugi namen je na podlagi teorije družbene strukture francoskega sociologa Pierra Bourdieuja pokazati na povezave med življenjskimi potmi avtoric in njihovimi pristopi k oblikovanju kulinariki namenjenih besedil.

Ključne besede: časopisi, kuharske knjige, recepti, 1920–1940, Dravska banovina, Julijska krajina, Pierre Bourdieu

* Doktorska študentka, Fakulteta za humanistične študije, Univerza na Primorskem, Titov trg 5, SI-6000 Koper; asistentka, Mediteranski inštitut za okoljske študije ZRS Koper, tereza.preseren@zrs-kp.si; ORCID: 0009-0004-2553-1809

ABSTRACT

PRINTED MEDIA AND COOKING INSTRUCTIONS: THE CASE OF THE INTERWAR PERIOD IN SLOVENIA

During the interwar period, cooking instructions were primarily found in two printed media: cookery books and newspapers. Both served as valuable references and sources of inspiration for housewives during that time. The purpose of this contribution is twofold. The first aim is to review the existing literature and the analyses of selected women's magazines (Ženski Svet, Mladika, Vigred, Mati in gospodinja) and nine cookery books published in the interwar period in the Slovenian ethnic territory of the Drava Banate and Venezia Giulia, as well as to present their scope, the context of their activities, and the authors who supervised the creation of their culinary content. The second goal is to draw on the French sociologist Pierre Bourdieu's theory of social structure to illustrate the connections between the authors' life paths and their approaches to culinary writing.

Keywords: newspapers, cookery books, recipes, 1920–1940, Drava Banate, Venezia Giulia, Pierre Bourdieu

Uvod

Pri iskanju odgovorov na vprašanja o kuhinji in receptih mediji predstavljajo eno od pomembnejših raziskovalnih področij, saj nam omogočajo vpogled v ideje, kako naj bi se kuhalo ali kako iz tistega, kar je bilo pridelano, kupljeno ali dobljeno v dar, izvleči najboljši okus, tj. vpogled v predstave, občutenje in odnos družbe (ali dela družbe) do hrane in kulinarične prakse v določeni dobi. V obdobju med prvo in drugo svetovno vojno so se recepti v veliki meri širili in prenašali prek dveh medijev: časopisa in knjige. Oba tiskana medija sta predstavljala glavno kuharsko in kulinarično referenčno točko za kuharice v tem obdobju oziroma pomembno točko navdiha za gospodinje. Za celovito razumevanje idej o pripravi hrane in njenem spreminjanju, ki vključuje manj zahtevno, bolj vsakdanjo pripravo jedi ter kompleksnejšo in zahtevnejšo pripravo jedi, je potrebna obravnava obeh vrst medijev. Po eni strani zato, ker se način objavljanja receptov razlikuje (to vpliva na vsebino in obliko podajanja receptov, domet itn.), po drugi strani pa tudi zato, ker je z vidika sporočevalk v relativno majhnem medijskem prostoru navodil za kuhanje Dravske banovine prihajalo do prekrivanja.¹ Ob tem ne smemo pozabiti, da je določen del sporočevalk izvajal tudi gospodinjске tečaje, kar pomeni, da so deloma pokrivalo del izobraževalnega sistema, namenjenega kuhinjski izobrazbi gospodinj.

¹ Pri mnogih receptih v obravnavanih časopisih ne najdemo omembe »avtorice« recepta. To še posebej velja za časnika *Vigred* in *Mati in gospodinja*, kjer ne najdemo nobene navedbe. Pri *Mladiki* se pogostokrat (ne pa vedno) navaja Marija Remec, pri *Ženskem svetu* so včasih navedli kratice imena avtorice, drugič ne, s prehodom na prilogo *Naš dom* pod vodstvom Minke Govekar pa so povsem opustili navajanje avtoric.

Prispevek izhaja iz ugotovitev magistrske naloge *Prehranska paleta okusov med obema vojnama: imaginarij, gospodarstvo in slovenska družba v prvi Jugoslaviji*,² katere pristop k obravnavi družbe, medijev in receptov temelji na teoriji družbene strukture francoskega sociologa Pierra Bourdieuja, utemeljeni v njegovem delu *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste* (1979/2010). Če na hitro povzamemo nekaj glavnih elementov njegove teorije:³

- 1) Pojmovanje vseh znanj, navad, odnosov, zmožnosti in praks posameznika je izraz določenih vrst kapitalov, ki jih ta pridobi v svojem življenju. Bourdieu v grobem loči med tremi glavnimi vrstami kapitala: kulturnim, socialnim in ekonomskim.⁴ Vse druge vrste kapitalov (npr. akademskega, športnega itd.) pa dojema kot izraz kombinacije teh glavnih treh.
- 2) Ključni fazi pridobivanja vseh vrst kapitalov sta življenje znotraj primarnega socialnega okolja (tj. družine) in sekundarnega socialnega okolja (tj. stik z nedružinskimi člani, v šoli, stiki z informacijami in osebami izven družinskega kroga).
- 3) Kompozicija in volumen celotnega kapitala vplivata oziroma pogojujeta odnos in status posameznika, družine, skupnosti do družbe in sveta ter posledično tudi način, kako posameznik ali skupnost pristopata do različnih dejavnosti. S konvertiranjem ene vrste kapitala v drugega posameznik ali skupnost vplivata na volumen in kompozicijo posedovanega kapitala s tem, da ga ohranjata, povečujeta ali zaradi specifičnih razlogov izgubita/zmanjšata.
- 4) Eksistenčne razmere se spreminjajo iz generacije v generacijo in ustvarjajo pomemben okvir za možnosti konvertiranja kapitalov, hkrati pa posameznim kapitalom dajejo tudi pomen. Tako kot se spreminjajo razmere, se spreminjajo možnosti konvertiranja in sam pomen oziroma vrednost določenega znanja. Pri tem Bourdieu zelo jasno pove, da so si okusi, znanja in navade veliko bolj podobni znotraj iste generacije kot pa med generacijami.

Namen prispevka je predstaviti štiri izbrane časopise in devet kuharskih knjig ter posameznice, ki so oblikovale in ustvarjale informacije, nanašajoče se na kulinarčno prakso. Z vidika komunikacijske verige (vir–sporočilo–naslovnik) je v ospredje postavljen vir informacij, ki vključuje osebe, ki oblikujejo medijska sporočila, in medije, po katerih so se ta sporočila prenašala. Pri tem na podlagi Bourdiejeve teorije družbene

2 Tereza Prešeren, »Prehranska paleta okusov med obema vojnama: imaginarij, gospodarstvo in slovenska družba v prvi Jugoslaviji« (magistrska naloga, Koper: FHŠ, 2024).

3 Ibidem, 5–11. Pierre Bourdieu, *Distinctions: A Social Critique of the Judgement of Taste* (London, New York: Routledge, 2010), 18–191.

4 Z vidika bourdieujevske konceptualizacije družbene strukture kot interakcije med ekonomskim, socialnim in kulturnim kapitalom najdemo v delu *Rural livelihoods and diversity in developing countries* Franka Ellisa idejo t. i. naravnega kapitala, ki bi lahko predstavljala zanimivo nadgradnjo Bourdiejeve teorije kot četrte glavne vrste kapitala. – Polly J. Ericksen, »Conceptualizing food systems for global environmental change research,« *Global Environmental Change* 18, št. 1 (2008): 240, pridobljeno 15. 8. 2025, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959378007000659>. Frank Ellis, *Rural Livelihoods and Diversity in Developing Countries* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

strukture predvidevam, da so življenjske poti (tj. v kakšno družino so se rodile, katero stopnjo izobrazbe so pridobile, v kakšnih socialnih krogih so se gibale in delovale itn.) imele vpliv na avtorice in njihovo oblikovanje sporočil.⁵

Časopisi, knjige in recepti: od medija do avtoric

Časopisi

Za razumevanje časopisa oziroma časopisov v medvojnem času je treba stopiti korak nazaj v 19. stoletje. To ni bilo le stoletje pohoda industrijske ali demografske revolucije, ampak tudi medijske revolucije – z vidika nastanka prvega množičnega medija, tj. časopisa.⁶ Časopisi so se od knjig razlikovali tako po vsebini kot namenu, funkciji in vplivu. O njihovi pomembnosti veliko pove že drugo ime, t. i. četrti družbeni stan kot nov družbeni stan ali sila v tradicionalno tristanovsko urejeni fevdalni družbi, ki so ga dobili prav zaradi vloge pri širjenju novih idej, znanj in informacij. Branje časopisa je postalo *modus vivendi* sodobnega človeka, katerega nosilec je bila vzpenjajoča se buržoazija, z dolgoročnega vidika pa je mogoče še pomembneje, da so bili časopisi oblikovalci nastajajočih nacionalnih skupnosti.⁷ Časopis oziroma branje časopisa je tako imelo močan simbolni pomen v smislu pripadnosti novi, sodobni družbi.

Zakaj je ravno časopis, ne pa denimo knjiga, imel vlogo oblikovalca ljudske nacionalne skupnosti (torej je presegel krajevne, lokalne in regionalne meje), je povezano z vprašanjem dometa.⁸ Časopis je cenejši in dostopnejši kot knjiga, poleg tega pa tudi manj zahteven za branje (članki so krajši, potrebujemo manj časa, da jih v celoti preberemo, njihov namen je obveščanje o aktualnih zadevah ...). Dostop do medija oziroma medijskih vsebin je bil tako cenejši, hitrejši in lažji, do njih je lahko dostopal večji krog ljudi. In ker so ljudje socialna bitja, ki se povezujejo na podlagi skupnega jezika, skupnih idej in praks, tudi praksa branja časopisa dobi vlogo povezovalca. Če zadevo ponazorimo s primerom: med slovensko govorečim prebivalstvom je do prve

---

5 Analiza sporočil v tem primeru pomeni analizo receptov, ki jo najdemo v poglavju *Kuhanje: med imaginarijem in kulinarčno prakso* v omenjeni magistrski nalogi. V analizo je bilo vzetih 13.000 receptov, zbranih iz vseh v tem prispevku predstavljenih časopisov in kuharskih knjig. – Za več gl. Prešeren, »Prehranska paleta,« 82–112.

6 *Kmetijske in rokodelske novice* Janeza Bleiweisa, ki so od leta 1843 izhajale enkrat na teden vse do leta 1902, je Smilja Amon označila kot prvi množični medij na slovenskih tleh. – Smilja Amon, »Vloga slovenskega časopisja v združevanju in ločevanju slovenske javnosti od 1797 do 1945,« *Prispevki k zgodovini slovenskih medijev* 15 (2008): 11–12, pridobljeno 1. 6. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-RZ2CXCXM>. Brali so ga na kranjskem, koroškem, štajerskem, goriškem in tržaškem območju, v Hrvaški, Dalmaciji in drugje. – Bernard Nežmah, *Časopisna zgodovina novinarstva na Slovenskem med letoma 1797–1989* (Ljubljana: Studentska založba, 2012), 39.

7 Benedict Anderson, *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma* (Ljubljana: Studia Humanitatis, 1998), 54–56. Asa Briggs in Peter Burke, *Socialna zgodovina medijev: od Gutenberga do interneta* (Ljubljana: Založba Sophia, 2005), 187–210. Nežmah, *Časopisna zgodovina*, 43–44.

8 Po Andersonu je domet časopisnega medija, ki je bil širši od dometa knjige, omogočil zamišljanje novih, večjih (nacionalnih) skupnosti. – Anderson, *Zamišljene skupnosti*, 54–56.

svetovne vojne branje (katerihkoli) časopisov postalo relativno razširjen pojav. Bralci liberalno usmerjenega *Slovenskega naroda* so se »ločevali« od bralcev konservativnejšega *Slovenca*, hkrati pa je obe skupini bralcev povezovalo dejstvo, da so brali v slovenskem jeziku (tj. ne v nemškem). Javno mnenje je ustvarjal skupen mentalni svet, svet zamisljivega, s čimer pa so bile presežene meje domačega *oikos*.⁹

Branje časopisov je tesno povezano s stopnjo pismenosti, povečevanje pismenosti omogoča branje, hkrati pa branje časopisa z zahtevo po rednem in periodičnem branju povečuje pismenost.¹⁰ S širjenjem pismenosti je branje časopisa postopoma začelo presegati ozke intelektualno-meščanske kroge in je vstopilo med ljudske množice.¹¹ Do prve svetovne vojne naj bi bilo na slovenskem etničnem območju že več kot 90 odstotkov prebivalstva pismenega,¹² do leta 1931 pa se je ta delež še dodatno povečal.¹³

V začetku 20. stoletja so začeli v takratnem slovenskem prostoru izhajati časopisi, prvenstveno namenjeni bralkam, in prinašati vsebine, ki so sledile družbeno dodeljenim področjem zanimanja bralk (tj. vzgoji, kuhanju, šivanju, književnosti, vrtnarstvu, higieni, ročnim delom, pa tudi odpiranju narodnega vprašanja in vprašanja ženske enakopravnosti ter emancipacije). Začetek izhajanja ženskega časopisja na Slovenskem predstavlja *Slovenka*, ki je leta 1897 začela izhajati najprej kot sestrška publikacija oziroma priloga političnega časnika *Edinost*.¹⁴

Medvojno obdobje ni prineslo le kopice novih ženskih časopisov, ampak tudi nove vsebine (npr. moda) in, kot bomo videli kasneje, pojav novih vrst kuharskih knjig, namenjenih preprostim eksistenčnim razmeram. Ker so bralke oziroma kuharice v iskanju receptov in idej posegale po receptih tako iz časopisov kot kuharskih knjig, je z vidika zgodovine kulinarike pomembna obravnava obeh medijev. Prednost časopisnega objavljanja je sposobnost ažurnega prilagajanja časopisne vsebine socioekonomskim, sezonskim in drugim razmeram, ki so vplivale na življenje bralk, kar se je kazalo na več načinov: vse od objavljenih receptov do vzpostavljanja rubrik Pisma

9 Briggs in Burke, *Socialna zgodovina*, 196. Nežmah, *Časopisna zgodovina*, 39.

10 Lep primer tega je nastanek rumenega tiska v ZDA, ki je poplavi (evropskih) migrantov, ki niso znali govoriti angleško, omogočil, da so se naučili jezika.

11 To sicer ne pomeni, da npr. kmetje niso bili v stiku s časopisnimi vsebinami, ravno nasprotno. Do 19. stoletja je bila v veljavi t. i. praksa glasnega branja, kar je pomenilo, da so posamezniki, ki so znali brati (npr. župniki) brali časopise na glas, medtem ko so jih drugi poslušali. Časopisje je imelo tako skupaj z naraščanjem pismenosti še en dodaten vpliv, saj je spreminjalo prakso branja – individualno, samostojno branje je nadomestilo glasno, kolektivno branje.

12 Peter Vodopivec, »Kulturno-duhovne razmere na Slovenskem v 19. stoletju,« *Bogoslovni vestnik* 67, št. 1 (2007): 10, pridobljeno 1. 6. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-OIRSFTM>.

13 Pri stopnji pismenosti razlikujemo med sposobnostjo branja in pisanja ali zgolj sposobnostjo branja. Delež ljudi, ki je znal v Dravski banovini leta 1931 brati in pisati, je bil 93,23-odstoten. Temu lahko dodamo še 1,23 odstotka ljudi, ki so znali samo brati. Podatki o stopnji nepismenosti, objavljeni v reviji *Tehnika in gospodarstvo*, kažejo, da največji delež nepismenih (55,6 odstotka) odpade na osebe, starejše od 60 let. – Rudolf Andrejka, »Doneski k zgodovini uradne statistike v Jugoslaviji,« *Tehnika in gospodarstvo* 4, št. 11–12 (1938): 269. Toussaint Hočevar, *The Structure of the Slovenian Economy* (New York: Studia Slovenica, 1965), 128.

14 Nataša Budna Kodrič, »Žensko časopisje in novinarstvo,« v: Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, ur., *Splošno žensko društvo 1901–1945* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003), 268. Petra Lotrič, »Lik ženske v slovenskem ženskem revijalnem tisku: (med dvema vojnoma, po 2. svetovni vojni in na prelomu tisočletja)« (diplomska naloga, Ljubljana: FDV, 2004), 15–17.

bralk, v katerih je časopis omogočil medsebojno izmenjavo idej in nasvetov.¹⁵ Dober primer je recept za zeliščno spomladansko juho, ki so ga v časopisih objavljali izključno v aprilskih, majskih in junijskih mesecih, najdemo pa ga v večini obravnavanih kuharskih knjig.¹⁶

V nadaljevanju obravnavam štiri časopise, namenjene prvenstveno bralkam: *Ženski svet* (1923–1941), ki je od leta 1933 naprej recepte objavljala v posebni prilogi *Naš dom* (1933–1941), *Vigred* (1923–1943), *Mladika* (1920–1941) ter *Mati in gospodinja* (1926–1933). Vsi štirje so v obdobju med vojnami objavljali kuharske recepte.¹⁷ Ker je zgodovina ženskega časopisja na nekaterih točkah še relativno slabo raziskana, v nadaljevanju predstavljam več informacij, ki jih o tej temi ponujajo obstoječa literatura in izbrani časopisi.

Najcelovitejšo obravnavo je v literaturi doživel časopis *Ženski svet*, ki ga je tržaško Žensko dobrodelno združenje začelo izdajati leta 1923 in je izhajal mesečno. Zaradi pritiska italijanskih fašističnih oblasti na žensko društvo, uredništvo in bralke je moral časnik leta 1928 preseliti sedež uredništva iz Trsta v Ljubljano, njegovo izdajanje pa je prevzel konzorcij *Ženski svet*.¹⁸ Leta 1933 je *Ženski svet* začel kuharske recepte objavljati v posebni prilogi *Naš dom* pod vodstvom Minke Govekar kot urednice priloge. Do selitve v Ljubljano leta 1928 je časopis dosegal 18.000 naročnic. S selitvijo se je število naročnikov pričakovano zmanjšalo, a si je časopis že v nekaj letih opomogel in do leta 1932 dosegel naklado 15.000 izvodov.¹⁹

Čeprav so bile ciljno občinstvo časnika tako kmečke žene kot služkinje in srednje izobražene meščanke, naj bi ga v največji meri brale nižje in srednje izobražene žene s podeželja. Šele proti koncu tridesetih let naj bi začel pritegovati tudi višje izobražene ženske.²⁰ Glede na geografsko lokacijo je bil domet časopisa vseslovenski in je presegal

15 Rubrike Pisma bralk so delovale kot nekakšni forumi tistega časa. – Lotrič, »Lik ženske,« 15. Med drugim so si gospodinje prek časopisov izmenjevale recepte, podajale mnenja o njih in iskale nasvete, kako pripraviti jed ali kako uporabiti določeno živilo. To je v povečani meri postalo pomembno med drugo svetovno vojno. – Več o tem v: Tereza Prešeren, »Vpliv vojne na prehrano: primer druge svetovne vojne v Ljubljani (1940–1945)« (diplomska naloga, Koper: FHŠ, 2020), 58–59.

16 Recept za pomladansko zeliščno juho najdemo pod različnimi imeni v vseh štirih obravnavanih časopisih: hitra ali zelena ali zeliščna (s)pomladanska juha, juha iz pomladanskih zelišč ali zelenjave, zelenjadna ali zelenjavna juha. Čeprav obstaja kar nekaj receptov za »zelenjavno juho«, pa kulinaričnim kriterijem pomladanske zeliščne juhe (tj. z uporabo pomladanskih mladih zelenih zelišč) ustreza samo 12 receptov. Tudi med njimi pa obstajajo določene razlike in podobnosti – deset receptov od dvanajstih vsebuje peteršilj, devet pa kislico. V osmih receptih najdemo drobnjak, krebujico, janež (liste) in meto, v sedmih pa rman, špinačo in pehtran. Polovica ali slaba polovica receptov vsebuje še trpotec, jagodne ali višnjeve liste, koprivo, žajbelj, solato, regrat, luštrek in kislo smetano. Kar devet od dvanajstih receptov vsebuje moko oziroma prežganje, preostali trije pa prežganje nadomeščajo s krompirjem, kruhom/zemljami ali pšeničnim zdrobom. – *Mladika* 4, št. 5 (1923). *Mladika* 13, št. 6 (1932). *Mladika* 14, št. 5 (1933). *Mladika* 16, št. 6 (1935). *Vigred* 10, št. 4 (1932). *Ženski svet* 10, št. 6 (1932). *Naš dom* 11, št. 4 (1933). *Naš dom* 16, št. 5 (1938). *Mati in gospodinja* 39, št. 7 (1926). *Mati in gospodinja* 46, št. 9 (1933).

17 Zato je iz analize izpadel časopis *Ženski list*, ki je bil delavsko oziroma proletarsko usmerjen časnik, a na žalost v njem ne najdemo kuharskih receptov.

18 Pavla Hočevar, *Pot se vije: Spomini* (Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1969), 125. Budna Kodrič, »Žensko časopisje,« 272–73. Med letoma 1923 in 1940 so v kronološkem zaporedju funkcijo glavne ali odgovorne urednice opravljale izključno ženske: C. E. Godinova, Pavla Hočevar, Olga Grahor, Milka Martelanc. – Katja Mihurko Poniž, »'Odkar dobivam Ženski svet ne poznam več malodušnosti,« *Zgodovina za vse* 16, št. 2 (2009): 119, 121–24. Barbara Fortuna, »Leposlovje v *Ženskem svetu* (1923–1941)« (diplomska naloga, Ljubljana: FF, 2014), 3.

19 Hočevar, *Pot se vije*, 125. Fortuna, »Leposlovje v *Ženskem*,« 4. Mihurko Poniž, »Odkar dobivam,« 120–21.

20 Budna Kodrič, »Žensko časopisje,« 274. Fortuna, »Leposlovje v *Ženskem*,« 5. Mihurko Poniž, »Odkar dobivam,« 124.

državne meje prve Jugoslavije. Bralke so prihajale iz večjih (Ljubljana, Maribor, Celje) in tudi manjših mest (Kranj, Ptuj, Novo mesto) ter vasi (Mojstrana, Arja vas, Mala Nedelja, Istra). Glede na to, da je časopis začel izhajati v Trstu, ne preseneča, da so bralke prihajale tudi iz Trsta, Opčin, Vidma in Istre. Bolj presenetljive so bralke, ki so živele v Milanu, Franciji (Cannesu), Švici (Ženevi), Egiptu (Aleksandriji, Kairu), Alžiriji (Oranu), Avstraliji (South Johnstonu), Argentini (Buenos Airesu), Makedoniji (Skopju), Združenih državah Amerike (New Yorku, Milwaukeeu, Clevelandu, Fairbanku, Missouriju, Wisconsinu, Kaliforniji), Kanadi, Avstriji, Nemčiji, Srbiji (Beogradu, Nišu), v Bosni in Hercegovini (Sarajevu), na Kosovu (Prištini) in Hrvaškem. Prav geografska razsežnost časnika, ki je imel bralke na kar šestih celinah (v Evropi, Aziji, Afriki, Avstraliji, Severni in Južni Ameriki), je bila izjemna.²¹

Ideološko gledano naj bi bil *Ženski svet* v dvajsetih letih bolj konservativno (kot liberalno) usmerjen časopis; njegove urednice²² in ustvarjalke so pisale predvsem o materinstvu, ženskem pouku (ročnih delih, higieni, gospodinjstvu), a tudi o umetnosti, znanosti, leposlovju, društvenih poročilih ter pospeševanju narodne zavesti. Ideološko-vsebinska usmeritev naj bi bila bolj odraz družbenopolitičnega konteksta, v katerem je časopis izhajal, kot pa osebnih pogledov njenih ustvarjalk.²³ Vendar pri tem velja opozoriti, da je časopis že od svojega začetka poskušal krepiti idejo o ženskah kot uspešnih umetnicah, izobraženkah, pisateljicah itn. Odpravljane podrejenega položaja žensk v družbi (npr. z vidika volilne pravice, izobraževanja, splava) je bilo del časopisa oziroma njegovih ustvarjalk že od samih začetkov – z bolj ali manj eksplisitnimi omembami.²⁴ Kasneje, najverjetneje s preselitvijo v Ljubljano, naj bi časopis opustil konservativni okvir in ga v iskanju »sredinske poti« uravnotežil z liberalnejšimi pogledi ustvarjalk. Od sredine tridesetih let je časnik začel objavljati celo levo usmerjene članke.²⁵

Vigred je bil katoliško naravnani časopis, ki ga je Slovenska krščanska zveza začela izdajati leta 1923 prek Orliške (ženske) podzveze v Ljubljani.²⁶ Prvi dve leti je izhajal

21 Prikaz podatkov je bil narejen na podlagi vseh na spletu dostopnih številk časopisa *Ženski svet*, izdanih med letoma 1923 in 1939.

22 Podobno kot v *Ženskem svetu* so tudi pri *Vigredi* funkcijo glavne urednice opravljale izključno ženske: Cilka Krek (sestra politika Janeza Evangelista Kreka), Zvona Primc, Pavla Melihar in Zora Poženel. – Milena Mohorič, »Sodobni slovenski ženski listi,« *Ljubljanski zvon* 52, št. 10 (1932), 607–08, pridobljeno 3. 7. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-0GHHFGCCG>. *Slovenika: slovenska nacionalna enciklopedija P–Ž* (2011), s. v. »Vigred (1923–43)« (Ljubljana: Mladinska knjiga).

23 Angela Vode, *Spol in upor: zbrana dela Angele Vode, 1. knjiga* (Ljubljana: Založba Krtina, 1998), 319–20. Mihurko Poniž, »Odkar dobivam,« 119–30. *Slovenika: slovenska nacionalna enciklopedija P–Ž* (2011), s. v. »Ženski svet (1923–41)« (Ljubljana: Mladinska knjiga). Budna Kodrič, »Žensko časopisje,« 268–77.

24 Karmen Štular Sotošek, *Žensko časopisje na Slovenskem 1897–1997: vodnik po razstavi* (Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 1997), 26.

25 *Slovenika: slovenska nacionalna enciklopedija P–Ž*, s. v. »Ženski svet (1923–41)« Budna Kodrič, »Žensko časopisje,« 273.

26 Leta 1929 so z začetkom šestojanuarske diktature in cenzure, ki jo je začel izvajati novi kraljevi režim, opustili vse eksplisitne omembe orlov. – Smilja Amon, *Tisk in politika v Jugoslaviji (1918–1941)* (Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1996), 123.

dvakrat na mesec, nato pa od leta 1924 le še kot mesečnik.²⁷ Geografski domet časopisa je bil relativno velik, saj so bralke prihajale iz različnih okolij, iz večjih mest (Ljubljane, Maribora, Celja) in vasi (Dražgoš, Rakeka, Sv. Križa pri Kostanjevici). Poleg tega so nekatere bralke živele tudi v Združenih državah Amerike, Belgiji, Srbiji, Avstriji, Egiptu (Kairu, Aleksandriji), Franciji in na Hrvaškem.²⁸

Do leta 1930 je časopis nosil podnaslov *Dekliški list*, nato pa so ga preoblikovali v *Ženski list*. Poleg poročil o delovanju in dogajanju med orlicami je prinašal leposlovne članke, članke, namenjene izobraževanju deklet, gospodinjenju, prispevke o zdravju, vzgoji, higieni in kuhinji. Od leta 1929 naprej je časnik začel obravnavati tudi socialne, gospodarske, zgodovinske, narodnoobrambne in državljanske teme.²⁹ Kljub temu je bil časnik glede na ideološki okvir konservativen; poudarjal je tradicionalno vlogo ženske v družini, družbi in cerkvi.³⁰ Kuharske recepte je začel objavljati šele s prvo številko leta 1925, ko se je postopoma razširil z 22 strani na 28.

Leta 1920 je v Gorici pod okriljem tamkajšnjega Katoliškega tiskovnega društva začel izhajati časopis *Mladika* s podnapisom *Družinski list s podobami*.³¹ V medvojnem obdobju so sedež časopisa preselili dvakrat: leta 1924 iz Gorice na Prevalje, nato pa leta 1929 v Celje. V kolikšni meri, če sploh, je bila revija povezana z delovanjem istoimenskega društva in dekliškega internata oziroma s kasnejšo gospodinjsko šolo v Ljubljani, ni znano, je pa res, da se zdi, da je bilo njuno delovanje relativno nepovezano. Časopis je objavljali različne leposlovne članke oziroma zgodbe in pesmi, poljudnoznanstvene članke, članke o gospodinjstvu in prehrani, pa tudi druge vsebine za sprostitvev. Rubriko Gospodinjstvo, v kateri so objavljali kuharske recepte, je vodila oziroma pisala Marija Remec, ena glavnih ustvarjalk kuharskih knjig v medvojnem času, ki je podrobneje predstavljena v nadaljevanju.³²

Zadnji obravnavani časopis, *Mati in gospodinja*, je imel za razliko od preostalih treh veliko krajšo življenjsko dobo – izhajal je dvakrat mesečno med letoma 1926 in 1933 kot priloga časopisa *Domoljub: slovenskemu ljudstvu v poduk in zabavo*. *Domoljub* je sicer začel izhajati že leta 1888 kot priloga časopisa *Slovenec*, nato pa od leta 1897

27 Monja Poštrak, »Delovanje ženskih odsekov telovadnega društva Orel med obema svetovnimi vojnami« (magistrska naloga, Maribor: FF, 2018), 25.

28 Prikaz podatkov je bil narejen na spletu dostopnih številčk časopisa *Vigred*, izdanih med letoma 1923 in 1939.

29 *Slovenika: slovenska nacionalna enciklopedija P–Ž*, s. v. »Vigred (1923–43)«.

30 Poštrak, »Delovanje ženskih,« 25–26.

31 Za razliko od časopisov *Ženski svet* in *Vigred* so uredniško funkcijo *Mladike* opravljali izključno moški: v letih 1921–1923 eden najbolj znanih medvojnih slovenskih literatov, France Bevk, ki se mu je leta 1923 pridružil prav tako znani slovenski pisatelj Fran Saleški Finžgar. Ta je nato z novim letom (1924) prevzel položaj glavnega urednika in ostal na tej funkciji vse do leta 1933. Tretji in zadnji urednik je bil Jože Pogačnik, kasnejši ljubljanski nadškof in metropolit, ki je že v dvajsetih letih navezal sodelovanje z Mohorjevo družbo (ta je bila tudi založnik *Mladike*), v začetku tridesetih let pa je postal kaplan in župniji pod vodstvom Finžgarja. – Karel Gržan, *Sto duhovnikov, redovnic in redovnikov na Slovenskem* (Ljubljana: Prešernova družba, 2006, 164, 165. *Slovenika: slovenska nacionalna enciklopedija A–O* (2011), s. v. »Mladika (1920–41)« (Ljubljana: Mladinska knjiga). Med predstavniki slovenske kulturne elite, ki so sodelovali pri njeni pripravi, najdemo tudi akademskega slikarja Vladislava (Slavka) Pengova in Toneta Kralja. – *Slovenika: slovenska nacionalna enciklopedija A–O*, s. v. »Mladika (1920–41)«.

32 *Slovenski biografski leksikon, tretja knjiga, deveti zvezek* (1960), s. v. »Remec Marija« (Ljubljana: Zadržna gospodarska banka).

kot samostojen časopis. Njegovo ciljno občinstvo so bili kmetje, po ideološki usmeritvi pa naj bi bil to izredno katoliško-konservativni časnik. Za slovenske razmere je bil hkrati tudi relativno razširjen časopis, saj je imel leta 1930 kar 37.000 naročnikov. Geografski domet časopisa je po navedbah Maje Vehar segal po vsej Evropi (od Anglije do Turčije), v severno Afriko in na Bližnji vzhod, obe ameriški celini, Avstralijo in Azijo (Indijo, Kitajsko).³³

Ni povsem jasno, kolikšen domet je imela priloga *Mati in gospodinja*, katere izdaja je bila časovno omejena na nekaj let in kjer najdemo le nekaj omemb manjših mest in vasi na Slovenskem (Bleda, Krke, Velenja, Jezerskega, Butajnovе, Krvave Peči). Prav tako ne moremo skoraj nič napisati o dometu časnika *Vigred*, saj časopis ne razkriva praktično nobenih podatkov o tem.³⁴

S finančnega vidika je bil daleč najugodnejši časopis *Ženski svet*. Letna naročnina nanj je bila 64 din (na mesec torej dobrih pet din), časopisu pa je bila dodana tudi krojna priloga.³⁵ Sledila je *Vigred*, katere naročnina je znašala 25 din na mesec. A če je bralka želela poleg dobiti še prilogo, je morala doplačati dodatnih 25 din na mesec. Pri tem velja opozoriti na zanimivost: pri tem časniku so imeli tudi posebno ponudbo: če je bilo na en sam naslov naročenih dvajset števil (brez priloge), je bila cena izvoda 20 din (tj. pet din manj), kar je podjetnejšim omogočilo dodaten vir zaslužka s »preprodajo«³⁶ časopisa. Na tretjem mestu je bil *Domoljub*. Naročnina nanj je veljala 38 din na mesec oziroma en dinar na prost izvod. Koliko je bilo treba doplačati za prilogo *Mati in gospodinja*, če sploh kaj, ni znano. Najdražja od omenjenih je bila *Mladika*, za katero je bilo treba plačati 84 din na mesec oziroma sto din, če je bralka želela tudi krojno prilogo.³⁶

Časopisi so se med seboj med drugim razlikovali tudi po spektru oziroma pojavnosti sestavin v receptih.³⁷ Od skupno 173 vseh najdenih sestavin v obravnavanih časopisih v obdobju med letoma 1922 in 1939 jih najmanj (91) najdemo v *Vigredi* v dvajsetih letih, največ (156) pa v *Ženskem svetu* v tridesetih letih prejšnjega stoletja. Hkrati sta prav ta dva časopisa naredila največje premike v širitvi spektra najdenih sestavin v tem času – pri *Vigredi* za kar 50 odstotkov, pri *Ženskem svetu* pa za 30 odstotkov več različnih sestavin v tridesetih letih v primerjavi s dvajsetimi. Do širitve spektra sestavin je prišlo pri vseh časopisih, razen pri *Mati in gospodnji*, kar ni presenetljivo,

33 V primerjavi z letom 1918, ko je imel časopis kar 48.000 naročnikov, je prišlo do precejšnjega upada, vendar pa naj številka naročnikov nikoli ne bi upadla pod 30.000. – Maja Vehar, »Bibliografija leposlovja v časopisu *Domoljub* (1934–1944)« (magistrska naloga, Ljubljana: FF, 2016), 16–18.

34 Prikaz podatkov je bil narejen na podlagi vseh na spletu dostopnih števil časopisa *Mati in gospodinja*, izdanih med letoma 1926 in 1933.

35 V decembrski številki priloge *Naš dom* leta 1934 najdemo oglas Knjigovoznice Dežman iz Ljubljane, v katerem so ponujali vse letnike *Ženskega sveta*, vezane s platnicami, po 18 din brez poštne. – *Naš dom*, »Oglasi,« 88.

36 Podatki o cenah časopisov (z ali brez priloge) so bili pridobljeni iz časopisov, dostopnih na svetovnem spletu.

37 Kulinariko in recepte lahko preučujemo na več načinov, analiza pojavnosti in razširjenosti (kategorij) sestavin je le ena od možnosti, ki jo je uporabil tudi znani francoski zgodovinar kulinarike Jean-Louis Flandrin. Zanimiva je predvsem zato, ker nam pomaga razumeti, katere sestavine (oziroma okusi) so bili v določenem prehranskem imaginariju oziroma praksi osnovni/temeljni, kateri so v kulinariki opravljali funkcijo dodatnih/spremljevalnih sestavin in katere sestavine so delovale kot zanimiva popestritev oziroma znak odhajajoče ali prihajajoče dobe. – Več o prehranskem imaginariju in analizi receptov iz obdobja med prvo in drugo svetovno vojno: Prešeren, »Prehranska paleta,« 82–112.

saj je ta časnik prenehal izhajati leta 1933, tj. v času velike gospodarske krize. Spekter sestavin je bil med krizo za približno 7 odstotkov ožji v primerjavi s spektrom iz dvajsetih let 20. stoletja.³⁸

Kuharske knjige

Za razliko od časopisov, ki so lahko iz meseca v mesec prilagajali objavljene recepte, je morala avtorica kuharske knjige predvidevati, kateri recepti bodo za bralke potencialno uporabni sezonsko in gmotno, zato lahko rečemo, da so bili recepti prilagojeni tudi predvidevanjem avtoric, torej temu, kaj bralke potrebujejo oziroma kaj si lahko privoščijo.³⁹ S tega vidika se medvojno obdobje pokaže še kot posebno zanimivo, saj so se ravno v tistem času začele na medijskem trgu v večjem številu pojavljati kuharske knjige, namenjene preprostejši kmečki hrani in zmožnostim.⁴⁰ Če je bila *Slovenska kuharica* Felicite Kalinšek ideal in zgled, je bila *Kuharica v kmečki, delavski in preprosti meščanski hiši* Marije Remec sestavljena precej stvarnejše, posledično pa cenovno dostopna večjemu številu ljudi in ne nazadnje verjetno uporabnejša.

Predstavitev kuharskih knjig v nadaljevanju prispevka obravnava osem posameznikov (avtoric in urednikov/založnikov) ter devet kuharskih knjig.⁴¹ Žal se tudi pri knjigah tako kot pri časopisih soočamo s pomanjkanjem obsežnejših analiz oziroma podatkov.

Najslavnejša slovenska kuharica sestra Felicita (Terezija) Kalinšek⁴² je po nekaj letih uspešnega delovanja kot učiteljica kuhanja v Ljubljani prejela prošnjo, da bi prevzela urejanje nove, popolnoma prenovljene in nadgrajene šeste izdaje *Slovenske kuharice*, ki jo je ustvarila in do takrat urejala Magdalena Pleiweis (roj. Knafelc). Pri šesti izdaji sta kot avtorici navedeni obe, v naslednjih dveh (1923 in 1935), ki sta izšli v medvojnem obdobju, pa je Felicita navedena kot edina avtorica.⁴³ Sedma izdaja iz leta 1923 je doživela naklado 12.000 izvodov, skupna naklada vseh do tedaj prodanih

38 Ibid., 95–98. Pri tem velja omeniti, da v letih 1931–32 najdemo vsega skupaj le dva objavljena recepta.

39 Pri tem uporabljam žensko obliko samostalnika avtor, saj so se s kuhinjo prvenstveno ukvarjale ženske.

40 Saša Starec, »Kuharske knjige in 'Slovenska kuhinja',« *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 47, št. 1–2 (2007): 26, pridobljeno 1. 6. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-ULTK2QSI>.

41 Čeprav so navedene avtorice v svojem življenju ustvarile več knjig oziroma so te doživele več izdaj, so bile iz analize izpuščene vse tiste izdaje, ki so bile čisti ponatis oziroma so ostale nespremenjene.

42 Rodila se je leta 1865 v bližini Kamnika in se tako kot sestri odločila za vstop v kongregacijo šolskih sester v Mariboru. Šest let za tem (tj. 1898) je na prošnjo Kranjske kmetijske družbe odšla v Ljubljano, kjer je prevzela položaj učiteljice kuhanja v novoustanovljeni gospodinjinski šoli. Tam je ostala vse do smrti leta 1937. – *Slovenski biografski leksikon, prva knjiga* (1925–32), s. v. »Kalinšek Felicita (Terezija)« (Ljubljana: Zadruga gospodarska banka). Katarina Marinčič, »Terezija Kalinšek – s. Felicita (1865–1937),« v: Alenka Šelih et al., ur., *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem* (Ljubljana: Tuma, SAZU, 2012), 79.

43 *Slovenski biografski leksikon, prva knjiga*, s. v. »Kalinšek Felicita (Terezija)« Sabina Žnidaršič Žagar, *Ženski pa so vzrasle svetlejšje dolžnosti nego kuhati in prati: Podoba in pojavnost žensk na Slovenskem – Slovenke, od sredine 19. stoletja do 2. svetovne vojne* (Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2009), 81. Nikola Janovič, »Balkanologike: Teoretski prispevek k razumevanju vloge kulinarčne drugosti v kulturi Evrope ali zakaj je Balkan tako osovražen, čeprav ima tako okusno kuhinjo,« *Dve domovini*, št. 31 (2010): 104, pridobljeno 1. 6. 2024, *Zgodovina Slovenije – Sistory*, <https://www.sistory.si/publication/27063>. Marinčič, »Terezija Kalinšek,« 79–82.

Slovenskih kuharic od Pleiweisove naprej pa je bila več kot 100.000 knjig.⁴⁴ Iz tega lahko sklepamo, da je bilo delo v slovenskem prostoru relativno razširjeno.

Slovenska kuharica je vsebovala recepte, ki so bili prilagojeni meščanskim jedem oziroma okusom višjih družbenih slojev, kar ni presenetljivo iz več razlogov:⁴⁵ 1) Felicita začetna točka je bilo delo Pleiweisove, ki je vrsto let delovala kot škofova osebna kuharica.⁴⁶ 2) Felicita je delovala kot učiteljica na Gospodinjski šoli Kmetijske družbe, katere namen je bil izobrazba bodočih kmečkih gospodinj, ki pa si (skupaj z delavskimi hčerami) zaradi visoke šolnine tega preprosto niso mogle privoščiti. Mesečna šolnina, ki je vključevala tudi bivanje v internatu, je v dvajsetih letih 20. stoletja stala 1200 din,⁴⁷ medtem ko naj bi se povprečni mesečni dohodek (mezde in plače) v obdobju med obema vojnama na območju Dravske banovine gibal med 500 in 1000 din.⁴⁸ Cena šolanja se je zelo verjetno odražala tudi v sestavi socialnega izvora vpisanih učenk, kar je pomenilo, da je bil temu prilagojen tudi pouk kuhinje, saj so bile socialne zahteve in okus v gmotno premožnejših krogih drugačni kot pri slabše situiranih krogih. 3) O dostopnosti knjige veliko pove že sama cena knjige, ki je bila postavljena na 160 din oziroma 220 din za elegantno, v platno vezano knjigo.⁴⁹ Mogoče je bil ravno to (tj. statusni simbol in cena) vzrok, da je *Vigred* v letih 1929–1931 objavljala nagradno igro, pri kateri so bralke, ki so pridobile največ novih naročnic, prejele nagrado v obliki *Slovenske kuharice*.⁵⁰

Pomembno je tudi, da je imela knjiga (kar je glede na zgodovinski kontekst njenega nastanka popolnoma razumljivo) poudarjeno nacionalno noto. Bila je *Slovenska kuharica* za slovensko govoreče občinstvo, ki je presehalo partikularne (individualne) kuhinje podeželskih regij (teh naj bi bilo v slovenskem prostoru približno štirideset).⁵¹

44 Vigred, »Dobre knjige,« *Vigred* 13, št. 7–8 (1935), 240, pridobljeno 7. 5. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-NPXXUZKT>.

45 Maja Godina-Golija, »Pomen uvajanja krompirja za spreminjanje prehrane na Slovenskem,« *Traditiones* 27, št. 27 (1998): 30, 31, pridobljeno 15. 6. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-QW8GAQZK?ty=1998>. Starec, »Kuharske knjige,« 26.

46 Ema Peče et al., »Gospodinjske šole in gospodinjsko slovstvo,« v: Minka Govekar, ur., *Slovenska žena* (Ljubljana: Splošno žensko društvo, 1926), 247. Maja Godina-Golija, »Pomen kuharskih knjig za etnološko raziskovanje prehrane,« *Traditiones* 30, št. 1 (2001): 296, pridobljeno 15. 6. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <https://www.dlib.si/details/urn:nbn:si:doc-1k7swess/>. Žnidaršič Žagar, *Ženski pa so vzrasle*, 81.

47 Žnidaršič Žagar, *Ženski pa so vzrasle*, 89–92.

48 France Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998), 321. Mesečni dohodki nameščencev so bili višji in so v tistem času znašali od 1000 do 4500 din (po letu 1928 je samo ena tretjina nameščencev prejela plačo, višjo od 2500 din). Najvišje dohodke so imeli direktorji, katerih plača se je gibala od 5000 do 50.000 din. Pri tem so nastajala zelo velika odstopanja med posameznimi neagrarnimi vejami gospodarstva in med geografsko lokacijo zaposlitve. – *Ibid.*, 137, 321.

49 Mladika, »Nove knjige,« *Mladika* 4, št. 9 (1923), 356–57, pridobljeno 20. 5. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-ORC2HEVX>. Žena in dom, »Nekaj knjig za naše gospodinje,« *Žena in dom* 1, št. 6–7 (1930), 239, pridobljeno 8. 5. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-BTJ3OOU7>.

50 Vigred, »Iz orliške centrale,« *Vigred* 7, št. 5 (1929), 118, pridobljeno 7. 5. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-GZHNURFE>. Vigred, »Iz uredništva in uprave,« *Vigred* 8, št. 5 (1930), 119, pridobljeno 7. 5. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-XYJOBQ33>. Vigred, »Iz uredništva in uprave,« *Vigred* 9, št. 4 (1931), 98, pridobljeno 7. 5. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-KP2DXGB2>.

51 Janovič, »Balkanologije,« 104–05.

Na neki način je pomagala (so)ustvarjati oziroma definirati nacionalne jedi in s tem okus ali vsaj idejo o njem. Pri tem lahko najdemo analogijo z uvajanjem šolske malice v Združenih državah Amerike. Jane Zeigelman in Andrew Coe v svojem delu *A Square Meal: A Culinary History of the Great Depression* (2017) poudarjata dva namena uvajanja malice v šolah v tridesetih letih v New Yorku, ki ga je zaznamovala ogromna kulturna pestrost različnih evropskih, azijskih in afriških kultur: prvi namen je bilo omejiti širjenje otroške podhranjenosti, ki je še posebej v času gospodarske krize postajala vse bolj pereča težava, drugi namen pa je bilo razsvetliti in izobraziti otroke in starše (tj. priseljence) o »pravilni« prehrani in okusu. To, da so v šoli vsi otroci jedli enako hrano oziroma da je vsa mlada generacija šla skozi proces prevzgoje, kaj je pravilna prehrana, jih je združevalo glede okusa in je pomenilo, da so se otroci prek šole začeli navajati na t. i. ameriški okus, ki se je razlikoval od tistega, na katerega so bili navajeni od doma.⁵²

Druga, sicer mogoče malo manj znana, a vsekakor pomembna slovenska avtorica kuharic je bila Marija Remec (roj. Debevec, por. Remec).⁵³ Čeprav ni pridobila srednješolske izobrazbe, je po opravljeni osnovni šoli delovala kot gospodinja pri svojem bratu, od leta 1911 dalje pa pomagala pri vodenju večernih kuharskih tečajev za delavke v Ljubljani.⁵⁴ Leta 1920 je njena *Varčna kuharica* doživela svojo drugo izdajo (prva je izšla leta 1915), v tridesetih letih pa je njena takrat najnovejša knjiga *Kuharica v kmečki, delavski in preprosti meščanski družini* prav tako doživela dve izdaji (1931 in 1935).⁵⁵ Medtem se je avtorica udejevala pri različnih časopisih, kjer je objavljala recepte ali celo vodila rubrike, namenjene objavljanju receptov (npr. v *Mladiki* in *Mati in gospodinja*).⁵⁶ Njene knjige in recepti so pomenili odklop od meščanske kuhinje, saj so temeljili na načelih, kot sta varčnost in skromnost. Slednje se je kazalo v raznolikosti sestavin in zahtevnosti priprave jedi.⁵⁷ Kot je razvidno tudi iz naslova njene druge kuharske knjige – *Kuharica v kmečki, delavski in preprosti meščanski družini* –, je bila ta namenjena tistim, ki so živeli v preprostejših eksistenčnih razmerah in si niso

52 Jane Zeigelman in Andrew Coe, *A Square Meal: A Culinary history of the great depression* (New York: Harper Collins Publishers, 2016), 77–84.

53 Rodila se je leta 1869 blizu Cerknice. Po končani osnovni šoli je postala gospodinja svojemu starejšemu bratu, duhovniku, pisatelju in prevajalcu Jožetu Debevcu. Leta 1904 se je v Kranju poročila z učiteljem in mdr. kasnejšim članom katoliške SLS Bogumilom Remcem iz Trsta. Kaj se je zgodilo, da je Bogumil po drugi svetovni vojni odšel v Buenos Aires, Marija pa na Kosovo, iz virov ni mogoče ugotoviti. – *Marija Remec (Debevec) (1869 - 1956) - Genealogy*, pridobljeno 24. 6. 2024, <https://www.geni.com/people/Marija-Remec/6000000033685011888>. *Marija Debevec (Hren) (1847 - 1890) - Genealogy*, pridobljeno 24. 6. 2024, <https://www.geni.com/people/Marija-Debevec/6000000010976720495>. Martin Jevnikar, »Remec Bogumil (1878–1955)«, v: *Slovenska biografija*, spremenjeno 11. 3. 2025, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi500611/>. *Maria DEBEVEC: Family tree by Robert FONDA (rfonda) - Geneanet*, pridobljeno 6. 7. 2024, <https://gw.geneanet.org/rfonda?lang=en&n=debevec&p=maria>. Silvo Kranjec, »Remec Bogumil (1878–1955)«, v: *Slovenska biografija*, spremenjeno 11. 3. 2025, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi500611/>.

54 Peče et al., »Gospodinjске šole«, 246.

55 *Slovenski biografski leksikon, tretja knjiga, deveti zvezek*, s. v. »Remec Marija«. Godina-Golija, »Pomen kuharskih knjig«, 297. Očitno je bila njena najnovejša knjiga precej priljubljena tudi v kasnejših desetletjih, saj je leta 1957 doživela še en, tretji ponatis. – *Slovenski biografski leksikon, tretja knjiga, deveti zvezek*, s. v. »Remec Marija«.

56 Poleg pisanja je delovala tudi kot podpredsednica Slovenske krščanske ženske zveze, ki se je leta 1922 odcepila od Slovenske krščanske socialne zveze in začela s samostojnim delovanjem. – Anka Vidovič-Miklavčič, »Slovenska krščanska ženska zveza«, v: Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, ur., *Splošno žensko društvo 1901–1945* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003), 493–94.

57 Godina-Golija, »Pomen kuharskih«, 297. Starec, »Kuharske knjige«, 26.

mogli privoščiti veliko različnih sestavin oziroma časa za ustvarjanje zahtevnejših jedi. Zadnje se je odražalo tudi v ceni knjige – cena kuharice iz leta 1931 je znašala 28 din.⁵⁸

Tretja, najmanj znana avtorica je bila Marta Uršič, ki je leta 1930 pri Goriški Mohorjevi založbi izdala *Družinsko kuhinjo*. Knjiga je že leto za tem doživela popolnoma enak drugi ponatis, cena knjige pa je bila 5 lir (oziroma 5,4–5,8 lire s poštnino).⁵⁹ Njeno knjigo so veliko manj oglaševali v ženskem ali drugem časopisju, največ v tistem, ki je izhajalo oziroma so ga brali na območju Julijske krajine. Eno redkih omemb njenega dela najdemo na primer leta 1930 v časopisu *Novi list* v rubriki Književni pomenki, kjer je bilo pojasnilo, da gre za prvo slovensko kuharsko knjigo, izdano na območju Julijske krajine.⁶⁰ Bežno omembo knjige brez navedbe njenega imena najdemo še leta 1931 v *Koledarju Goriške Mohorjeve družbe*.⁶¹ Podobno kot pri Mariji Remec je bila tudi njena kuharska knjiga namenjena preprostim eksistenčnim razmeram, s poudarkom na receptih za vsakdanjo prehrano.⁶² Podatkov o njenem izvoru nisem izsledila.

Četrta avtorica, Gizela Belinger Ferjančič je uspešno končala šolanje na goriškem učiteljišču,⁶³ nato pa v medvojnem obdobju delovala kot izredno aktivna avtorica: objavljala je članke v različnih ženskih revijah (mdr. tudi v *Ženskem svetu* in *Mladiki*), bila je urednica goriškega lista *Slovenka* (1922–23), napisala je več samostojnih knjig na temo materinstva, zakona, odnosa med moškim in žensko ter vzgojo.⁶⁴ Njena dela izkazujejo, da je bila Gizela zagovornica sodobnih pogledov na različnih področjih.⁶⁵ Leta 1931 je pod psevdonimom Gizela Majeva izdala svojo edino kuharsko knjigo *Nova kuharica*.⁶⁶ Delo je izšlo v Gorici pri Književni zadrugi Goriška matica in je po svoji strukturi unikatno delo, saj razvršča jedi glede na kuharske tehnike: kuhanje v vodi (vrenje), kuhanje v sopari, praženje in dušenje, pečenje in cvrenje v tolšči, praženje in pečenje v vročem zraku (pečici), mrzlo pripravljene jedi, surova hrana.⁶⁷ Takega

58 A. R., »Knjiga za naše gospodinje,« *Mati in gospodinja* 45, št. 1 (1932): 4–5, pridobljeno 1. 7. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-6PNJLFOG>.

59 Goriška Mohorjeva družba, *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1932* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1932), 107, pridobljeno 2. 7. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-XXUGD6UB>.

60 *Novi list*, »Književni pomenki,« *Novi list* 2, št. 40 (1930), 9, pridobljeno 20. 5. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-3J52EUL8>.

61 Goriška Mohorjeva družba, *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1931* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1931), 120, pridobljeno 2. 7. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-YI7AVVV>.

62 Marta Uršičeva, *Družinska kuhinja* (Gorica: Goriška Mohorjeva Družba, 1930), 3.

63 Franca Buttolo, »Belinger Ferjančič, Gizela (1887–1976),« v: *Slovenska biografija*, spremenjeno 15. 3. 2025, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1001880/#novi-slovenski-biografski-leksikon>. Polonca Kavčič, »Berlinger Gizela,« v: *Spletni biografski leksikon znanih Primorci in Primorcev*, pridobljeno 4. 7. 2025, <http://admin.primorci.si/osebe/belinger-gizela/609/>.

64 Marijan Breclj, »Belinger Ferjančič, Gizela (1887–1976),« v: *Slovenska biografija*, spremenjeno 15. 3. 2025, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1001880/#primorski-slovenski-biografski-leksikon>. Saša Vidmar, »Berlinger Gizela,« v: *Obrazi slovenskih pokrajin*, pridobljeno 4. 7. 2025, <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/en/oseba/belinger-gizela/>. Buttolo, »Berlinger Ferjančič.«

65 Franca Buttolo, »Berlinger-Ferjančič Gizela,« v: Andrej Vovko, ur., *Poskusna gesla za novi Slovenski biografski leksikon* (Ljubljana: ZRC SAZU, 2001), 94–95.

66 Na zadnji strani knjige zasledimo sporočilo uredništva in avtorice, da je knjiga nastala po spletu naključij – Helena Sivec bi namreč morala tisto leta izdati *Praktično kuharico*, katere nastanek je bil prekinjen zaradi Helenine nenadne bolezni. Delo je nato prevzela Gizela Majeva. – Gizela Majeva, *Nova kuharica* (Gorica: Goriška Matica, 1931), 208.

67 Majeva, *Nova kuharica*.

načina v tistem okolju in času ne zasledimo pri nobeni drugi kuharski knjigi, izdani pred tem ali po njej.

Knjiga je bila cenovno relativno dostopna – naročniki Goriške Matice so morali zanjo odšteti 5 lir.⁶⁸ Koliko je knjiga stala v prosti prodaji, ni navedeno, so pa dostopni podatki o ceni njenih drugih dveh knjig: 1) *Vzorna gospodinja* (1929) je pri trgovki iz Ljubljane stala 18 din; 2) *Telesna vzgoja otroka* (1932) pa 5 lir za naročnike Goriške matice oziroma 8 lir v prosti prodaji.⁶⁹ Knjiga je bila do leta 1933 razprodana, druge izdaje ni bilo.⁷⁰

Predzadnje tri kuharske knjige so nastale pod vodstvom treh moških urednikov: prvi je bil Andrej Pčeljnikov, drugi Anton Turk, tretji pa Božo Račič. Medtem ko sta Pčeljnikov in Turk jasno navedena kot urednika dela, tj. nista bila avtorja receptov ali prispevkov, je za Račiča navedeno zgolj to, da je knjigo »sestavil«, kar bi najverjetneje ustrezalo uredniški funkciji.

Prvi urednik, Andrej Pčeljnikov, je leta 1938 uredil in izdal zbornik *Gospodinjstvo in sodobna slovenska meščanska kuhinja*. Delo je izšlo v Mariboru pod okriljem Tiskovne založbe in je poleg zbirke receptov vključevalo številne druge prispevke, povezane s kuhinjo in gospodinjstvom, ter druge, z bivališčem in življenjem povezane napotke (npr. o uporabi plina v kuhinji, bontonu pri mizi, pranju perila, prvi pomoči, zaščiti pred vojnimi plini, opremljanju bivališča, čipkarstvu, nakupu in amortizaciji hiš, pa tudi leksikon).⁷¹

V okviru te predstavitev se osredotočam predvsem na tiste dele knjige, ki so bili povezani s kuhanjem in zavzemajo več kot polovico vsebine celotnega zbornika. Pri ustvarjanju vsebin je imela najverjetneje glavno vlogo Minka Govekar (roj. Vasič, por. Govekar), ki je bila uveljavljena ne le kot ena najpomembnejših aktivistk oziroma bork za ženske pravice na Slovenskem med obema vojnami, ampak tudi kot ena najbolj cenjenih avtoric s področja gospodinjstva.⁷² Njen prispevek *Osnovni pouk kuhinjske*

68 Goriška matica, *Koledar Goriške matice za leto 1932* (Gorica: Goriška matica, 1932), 113, pridobljeno 2. 7. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-NE4WQKAP>.

69 Ženski svet, »Oglas Darinke Vdovič«, *Ženski svet* 8, št. 2 (1930), 46, pridobljeno 30. 6. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-A3D412YD>. Goriška matica, *Koledar Goriške matice za leto 1933* (Gorica: Goriška matica, 1933), 121, pridobljeno 2. 7. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-F78MIEJV>.

70 Goriška matica, »*Koledar Goriške matice za leto 1933*,« 1.

71 Andrej Pčeljnikov, ur., *Gospodinjstvo in sodobna slovenska meščanska kuhinja* (Maribor: Tiskovna založba o. r. z. o. z. v Mariboru, 1938).

72 Rodila se je leta 1874 v Trebnjem. Njen oče je bil po poklicu zdravnik. Leta 1897 se je poročila s Franom Govekarjem, s katerim sta imela štiri otroke. Na moževo pobudo se je podala v časopisne vode, kjer se je poleg uredniškega dela pri *Našem listu*, *Slovenskem narodu*, *Domovini*, *Slovenski gospodinjji* itn. odlično izkazala tudi kot avtorica. V uredništvu *Slovenskega naroda* je sicer deloval tudi Fran Govekar. Minka je pisala pod različnimi psevdonimi: Josip Trdina, Minka ali Vida Kastelačeva, Judita, Lenka, Marija Ribnikarjeva ... Vsebinsko pa je v svojih besedilih posegala po širokem spektru tem, vse od leposlovja in ženske enakopravnosti do gospodinjstva. Njen opus ni le presegel mej slovenskega časopisja, vključeval je namreč tudi češki časopis *Ženská revue* in dunajski časnik *Frauen-Rundschau*, Minka velja za poligloto – prevajala je iz ruskega, poljskega, srbskega, hrvaškega, nemškega in francoskega jezika. Ob vsem tem pa je delovala še kot tajnica in predsednica Splošnega ženskega društva in slovenske sekcije Jugoslovanske ženske zveze. Bila je velika zagovornica ženske izobrazbe in idej, da ženske niso zgolj mame, gospodinje in dekle svojim zakonskim partnerjem. Poleg formalne izobrazbe je izpostavljala pomen splošne razgledanosti žensk. Najzanimivejše pa je dejstvo, da jo je za ženska vprašanja navdušil njen partner, Fran Govekar. – Vesna Leskošek, »Minka Govekar (1874–1950),« v: Alenka Šelih et al., ur., *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem* (Ljubljana: Tuma,

umetnosti predstavlja, razen receptov, najdaljši prispevek v knjigi (110 strani).⁷³ Ker pa je bila edina sodelujoča pri nastajanju zbornika, ki je imela zadostne kvalifikacije na tem področju, je smiselno domnevati, da je imela tudi glavno besedo pri zbiranju receptov. Že iz uvodnega dela knjige je razvidno, da gre za zbirko receptov in da ti niso delo ene avtorice, saj je zapisano, da so recepti vzeti iz časopisa *Ženski svet* (kot že omenjeno, je bila Minka urednica rubrike *Naš dom*), glasila *Gospodinja* in Minkine prve kuharske knjige *Dobra kuharica* (1903).⁷⁴ Slednja je izšla deset let po tem, ko je Minka zaključila šolanje na ljubljanskem učiteljskišču – kmalu za prvo kuharico je izdala še zbornik *Dobra gospodinja* (1908).⁷⁵

Kuharska knjiga *Gospodinjstvo in sodobna slovenska meščanska kuhinja* je konec tridesetih let prejšnjega stoletja doživela dve izdaji – prvo leta 1938 in drugo leta 1939. Vsebinsko med izdajama ni razlike, je pa bil pri drugi izdaji v naslovu izpuščen pridevnik »slovenska«. V oglasu iz časopisne priloge *Naš dom* oktobra 1938 so sicer knjigo priporočali ravno zato, ker je bilo delo napisano v slovenskem jeziku.⁷⁶ Kot pove že naslov, je bila namenjena meščanskemu sloju. V prej omenjenem oglasu to pojasnijo še natančneje, saj naj bi bilo delo primerno za srednje in višje meščanske sloje oziroma njihov okus in potrebe. O dostopnosti knjige, vezane v platno, veliko pove sama cena, ki je znašala 130 din, kar je bilo za tiste čas razmeroma veliko. Plačati jo je bilo mogoče tudi v štirih obrokih, z doplačilom 5 din.⁷⁷ Delo se tako po ciljnem občinstvu in ceni približuje *Slovenski kuharici* Felicite Kalinšek.

Drugi urednik, Anton Turk,⁷⁸ po izobrazbi knjigovez, je svojo prvo delavnico za vezavo knjig odprl leta 1881 v Ljubljani.⁷⁹ Eno izmed del, ki je prišlo iz njegove knjigoveznice, je bila knjiga *Spretna kuharica: navodilo, kako se kuhajo dobra in okusna jedila*. Kuharica je prvič izšla leta 1904, nato pa do leta 1923 doživela kar štiri ponovne izdaje.⁸⁰ Zadnji dve sta izšli v letih 1922 in 1923, kar dokazuje, da je bilo povpraševanje po tej knjigi zadostno tudi v zgodnjem medvojnem obdobju. Delo so med drugim oglaševali v časopisu *Slovenski gospodar*, kjer najdemo tudi ceno knjige – 30 din.⁸¹ O

SAZU, 2012), 134–38. Uredništvo, »Govekar Minka (1874–1950),« v: *Slovenska biografija*, spremenjeno 15. 3. 2025, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi210709/>. Mateja Jeraj, »Minka Govekar: »Duša« splošnega Ženskega društva,« v: Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, ur., *Splošno žensko društvo 1901–1945* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003), 144–51. Ivan Grafenauer, »Govekar, Fran (1871–1949),« v: *Slovenska biografija*, spremenjeno 9. 3. 2025, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi210261/>. Karel Bačar, »Govekar – Vasič Minka,« v: *Obrazi slovenskih pokrajin*, pridobljeno 4. 7. 2025, <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/govekar-vasic-minka/>. Uredništvo, »Govekar Minka (1874–1950).«

73 Pčeljnjkov, *Gospodinjstvo*, 247–357.

74 Ibid., 13.

75 Jeraj, »Minka Govekar«, 144–49. Leskošek, »Minka Govekar (1874–1950),« 134–38. Uredništvo, 2013.

76 *Naš dom*, »Oglasi,« *Ženski svet* 16, št. 10 (1938), 72, pridobljeno 30. 6. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-6SGLSBC0>.

77 Ibid.

78 Rojen leta 1856 v Ljubljani. – Janez Logar, »Turk Anton (1856–1934),« v: *Slovenska biografija*, spremenjeno 11. 3. 2025, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi734655/>.

79 Do prve svetovne vojne je prevzel glavno vlogo na področju založništva zabavnih, poučnih in poljudno-strokovnih knjig, tj. publikacij za široke ljudske sloje v Ljubljani. – Ibid.

80 Ibid.

81 *Slovenski gospodar*, »Knjige za gospodinjo,« *Slovenski gospodar* 62, št. 14 (1928), 12, pridobljeno 1. 7. 2024, *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-7DKGEU89>.

avtorstvu receptov oziroma knjige nisem zasledila nobenega podatka, je bil pa Turk znan po tem, da je izdajal dela brez navedbe avtorjev.⁸²

Zadnji urednik, Božo Račič,⁸³ po izobrazbi učitelj, je sredi tridesetih let prejšnjega stoletja izdal dve knjižici, imenovani *Nova kuharska knjižica za ceneno in tečno hrano iz domačih pridelkov*. Prva je izšla leta 1934, druga pa leta 1935, obe v založništvu podjetja Reklama Saturn iz Ljubljane. Zanj to ni bila prva izkušnja z ustvarjanjem kuharskih knjig, saj je pred tem, v dvajsetih letih, že izdal dve kuharski knjigi (1924, neznana letnica).

Kuharski knjigi oziroma knjižici, ki sta izšli v letih 1934–1935, bolj spominjata na dobrih sto strani dolg reklamni katalog za gospodinje kot pa na zbirko navodil za kuhanje – vsaka druga ali tretja stran je namreč oglas za takšno ali drugačno gospodinjsko opremo, produkt ali storitev,⁸⁴ navodila za kuhanje so kratka in ponekod relativno površno napisana,⁸⁵ hkrati pa recepti bolj ali manj neposredno svetujejo uporabo specifičnega izdelka. Dober primer je recept za sladico, imenovano »Peščera torta«, ki je podan v vsega skupaj štirih stavkih, ob tem pa priporoča uporabo pecilnega praška »Adria«.⁸⁶ To niti ni tako presenetljivo, saj je knjižico založilo reklamno podjetje Saturn, njen namen pa je bil najverjetneje povezan prav s promocijo slovenskih izdelkov in storitev. O večjih razlikah med obema izdajama ne moremo govoriti – druga je po obsegu daljša za okoli deset strani in prinaša približno deset novih receptov. V obravnavanih časopisih ni bilo zaznati niti enega oglasa za *Novo kuharsko knjižico* ali podatka o nakladi, kljub temu pa je bilo zanimanja zanjo očitno dovolj, da so jo izdali dvakrat.

Primerjava časopisov in kuharskih knjig kaže, da je bil spekter najdenih sestavin v časopisih v primerjavi s knjigami za slabih 15 odstotkov manjši. Analiza obravnavanih kuharskih knjig pa pokaže, da so imele tiste, namenjene meščanskemu okusu, ki so bile tudi najdražje, največji spekter sestavin izmed vseh obravnavanih tiskanih medijev. Od skupno 202 najdenih sestavin jih največ (178) najdemo v kuharici Felicite Kalinšek iz leta 1923 ter kuharici Minke Govekar (161) iz leta 1938. Ti dve odstopata od drugih tudi po večji prisotnosti rib (in drugih vodnih živali) v receptih.⁸⁷ V kuharicah Marije

82 Logar, »Turk Anton (1856–1934)«.

83 Rodil se je leta 1887 v Čatežu. Njegov oče je bil nadravnatelj, kar je verjetno botrovalo Božovi odločitvi, da se tudi sam izobrazbi za učitelja. V medvojnem obdobju je deloval kot ravnatelj Državnega osrednjega zavoda za žensko domačo obrt (1925–46). – Boris Orel, »Račič Božo (1887–1980)«, v: *Slovenska biografija*, spremenjeno 9. 3. 2025, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi478956/>.

84 Ogllaševali so skoraj izključno slovenski gospodarski subjekti (trgovci, proizvajalci ter različne kreditno-hranilne in zavarovalne ustanove), ki so pokrivali širok spekter storitev in dobrin za široko rabo (čiščenje oblek, barvanje, pohištvo, mali gospodinjski aparati, peči in štedilniki, žarnice, različni ekstrakti za juho, čokolada, pecilni prašek, zobna pasta, kozmetika, kruh, kava, malinovec, oblačila, blago, semena, ogledala in stekla, meso, radio, papir, kuriva /premog, drva, koks/, vodovodne instalacije idr.). – Božo Račič, *Nova kuharska knjižica za ceneno in tečno hrano iz domačih pridelkov* (Ljubljana: Reklama Saturn, 1934).

85 Takšna oblika podajanja receptov je značilnejša za časopis kot knjigo, saj so objave v časopisih bolj prostorsko zamejene.

86 Račič, *Nova kuharska*, 92.

87 Kljub temu velja omeniti, da je bila knjiga *Družinska kuhinja* Marte Uršič kulinarčno vezana na kuhinjo Julijske krajine, kar je predvsem opazno v poglavjih *Ribe* ter *Morski raki in polenovka*, v katerih recepti kažejo poznavanje ne le različnih vrst rib, ampak tudi številnih načinov, kako jih pripraviti.

Remec, Gizele Majeve, Marte Uršič in Antona Turka najdemo med 117 in 140 različnih sestavin. Na zadnjem mestu po raznolikosti sestavin stojita kuharski knjižici Boža Račiča z 80–89 najdenih sestavin.⁸⁸

Kljub temu bi bila domneva, da so v Račičevi kuharici samo enostavni recepti, napačna. Primerjava receptov za telečjo obaro (ajmoht, obaro s telečjim mesom, telečje meso v obari, primorski žvacet)⁸⁹ pokaže, da je Račičev recept zahteval največ (12 do 13) različnih sestavin.⁹⁰ Temu so sledili Kalinšek in Remec z recepti z 11 sestavinami ter Turk in Govekar vsak z enim receptom z 10 sestavinami. Najmanj (5) sestavin za pripravo telečje obare je navedla Gizela Majeve. Zanimiva je tudi primerjava samih vsebin med skupno enajstimi najdenimi različicami recepta. Vsak recept je pričakovano vseboval telečje meso (v enem primeru že pečeno) in maščobo. Deset receptov je vsebovalo moko, ki so jo praviloma uporabljali v kombinaciji z maščobo oziroma v prežganju.⁹¹ Kar sedem receptov je vključevalo tudi limonovo lupino⁹² in v enakem številu tudi limonov sok, kis ali vino. V šestih receptih najdemo majaron, v petih pa čebulo. Pri treh receptih v telečjo obaro pridejo še korenje, korenina peteršilja in parmezan – ta se je pojavil samo pri receptih Minke Govekar. Pri njej in pri Feliciti Kalinšek zasledimo tudi uporabo muškata oreščka. Sestavine, kot so poper, kumare, pretlačen paradiznik, jajca, krompir in zelena, so bile v obravnavanih receptih najmanj pogoste.⁹³

Sklep

Analiza in razumevanje medijev predstavlja pomemben vidik in vir spoznavanja določene dobe oziroma kulinarike v določeni zgodovinski dobi. Medvojno obdobje se kaže kot še posebej zanimivo, saj je takrat prišlo do občutnih sprememb na področju medijev, ki so prenašali kulinarične vsebine. Na eni strani je tedaj mogoče zaznati porast števila ženskega časopisja. Ženskam namenjenih časopisov ali časopisnih prilog je bilo občutno več kot pred prvo svetovno vojno, hkrati pa so bili časopisi (za razliko

---

88 Prešeren, »Prehranska paleta,« 95–100.

89 Recept za telečjo obaro najdemo tudi v vseh štirih obravnavanih časopisih, ne najdemo ga pri Majevi in v prvi izdaji Račičeve knjižice.

90 Največ različnih sestavin (14) najdemo sicer v receptu, objavljenem v tretji številki časopisa *Vigred* leta 1939.

91 V kulinarični praksi prežganje pomeni moko, prepraženo z maslom, ki jo lahko z dodatkom različnih tekočin preoblikujemo v razne omake. Gre za eno večjih kulinaričnih »odkritij« visoke francoske kuhinje zgodnjega novega veka, ki se je nato najkasneje v prvih desetletjih 20. stoletja razširilo v kuhinjo ljudskih množic. – Več o tem v: Prešeren, »Prehranska paleta,« 89. Jean-Louis Flandrin, Philip Hyman in Mary Hyman, *Le cuisinier François* (Pariz: Montalba, 1983). Tehnika je z družbeno širitvijo dobila tudi svoje variacije, v katerih so maslo nadomestili z mastjo ali oljem.

92 Limonove lupine ne najdemo pri Turku, Majevi in Račiču, medtem ko limonov sok zasledimo tako pri Majevi kot pri enem izmed treh receptov pri Turku. Splošno gledano, je analiza sestavin kuharskih knjig pokazala, da je limona (z velikim poudarkom na lupini) skupaj s kisom, soljo in sladkorjem spadala v sklop temeljnih in osnovnih začimb. – Več o tem Prešeren, »Prehranska paleta,« 107–09.

93 Felicita Kalinšek, *Slovenska kuharica, VII. izdaja* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1923). Marija Remec, *Kuharica v kmečki, delavski in preprosti meščanski hiši* (Ljubljana: Družba Svetega Mohorja, 1931). Anton Turk, *Spretna kuharica* (Ljubljana: Anton Turk, 1922). Račič, *Nova kuharska. Majeve, Nova kuharica. Pčelnikov, Gospodinjstvo*.

od gospodinjskih tečajev) dostopni relativno širokemu delu prebivalstva. To pomeni, da so tudi recepti in nove ideje o kuhanju ter prehrani postajali dostopnejši. Na drugi strani so se v tem času začele pojavljati kuharske knjige in recepti, eksplicitno namenjeni preprostejšim gmotnim razmeram, ki so bile značilne za večino slovenskega prebivalstva, živečega na obravnavanem območju Dravske banovine in Julijske krajine. S tem je tudi sama vsebina receptov postajala dostopnejša širšim delom prebivalstva (tj. z manjšim številom sestavin, preprostejšimi sestavinami, manj kompleksnimi recepti, časovno manj zahtevnimi recepti). Pri tem pa je treba poudariti tudi vpliv avtoric in njihovih življenjskih poti na to, kakšne recepte so objavljale in komu so bili ti namenjeni. Minka Govekar in Felicita Kalinšek sta sicer prihajali iz različnih socialnih okolij, vendar sta obe dosegli relativno visoko izobrazbo za njun čas in delovali v meščanskem okolju, ki je zahtevalo ali pričakovalo pripravo časovno potratnejših in po sestavinah kompleksnejših jedi. Temu bi lahko priključili tudi delo Gizele Berlinger Ferjančič, ki je svojo kuharsko knjigo zastavila na zelo inovativen način. Na drugi strani imamo Marijo Remec, ki ni pridobila višje šolske izobrazbe, a je bila nadarjena avtorica, obkrožena z visoko izobraženimi ljudmi, ki so tudi sami pisali. Prav tako ne smemo pozabiti, da je kljub temu, da ni uradno pridobila kvalifikacij učiteljice, poučevala delavske gospodinje na večernih tečajih in je kot učiteljica morala prilagoditi vsebine svojih ur preprostejšim gmotnim razmeram. Za konec pa je treba izpostaviti še nekaj: delo Marije Remec (in njej podobnih avtoric), ki se je začelo v času prve svetovne vojne in nadaljevalo v obdobju med obema vojnama, je predstavljalo dobro izhodišče za kuhinjo med drugo svetovno vojno. Veliko pomanjkanje, ki ni nujno vezano samo na vojno, pa je vsekakor njen pomembni del, saj že samo po sebi zahteva popolnoma nov pristop, takšen, ki v ospredje postavlja načela varčnosti, skromnosti in navsezadnje iznajdljivosti.

Viri in literatura

Časopisni viri

- *Mati in gospodinja*, 1926, 1932, 1933.
- *Mladika*, 1923, 1932, 1933, 1935.
- *Ljubljanski zvon*, 1932.
- *Novi list*, 1930.
- *Slovenski gospodar*, 1928.
- *Vigred*, 1929–1932, 1935.
- *Žena in dom*, 1930.
- *Ženski svet*, 1930, 1932.
- *Ženski svet*, priloga *Naš dom*, 1933, 1934, 1938.

Literatura

- A. R. »Knjiga za naše gospodinje.« *Mati in gospodinja* 1 (1932): 4–5. Pridobljeno 1. 7. 2024. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-6PNJLFOG>.
- Amon, Smilja. »Vloga slovenskega časopisja v združevanju in ločevanju slovenske javnosti od 1797 do 1945.« *Prispevki k zgodovini slovenskih medijev* 15 (2008): 9–24. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Pridobljeno 1. 6. 2024. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-RZ2CXCXM>.
- Amon, Smilja. *Tisk in politika v Jugoslaviji (1918–1941)*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1996.
- Anderson, Benedict. *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 1998.
- Bačer, Karel. »Govekar – Vasič Minka.« V: *Obrazi slovenskih pokrajin*. <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/govekar-vasic-minka/>. Pridobljeno 4. 7. 2025.
- Bourdieu, Pierre. *Distinctions: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London, New York: Routledge, 2010.
- Breclj, Marijan. »Belinger Ferjančič, Gizela (1887–1976).« V: *Slovenska biografija*. Spremenjeno 15. 3. 2025. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1001880/#primorski-slovenski-biografski-leksikon>.
- Briggs, Asa in Peter Burke. *Socialna zgodovina medijev: Od Gutenberga do interneta*. Ljubljana: Založba Sophia, 2005.
- Budna Kodrič, Nataša. »Žensko časopisje in novinarstvo.« V: *Splošno žensko društvo 1901–1945*. Uredili Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 268–77. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.
- Buttolo, Franca. »Belinger Ferjančič, Gizela (1887–1976).« V: *Slovenska biografija*. Spremenjeno 15. 3. 2025. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1001880/#novi-slovenski-biografski-leksikon>.
- Buttolo, Franca. »Berlinger-Ferjančič Gizela.« V: *Poskusna gesla za novi Slovenski biografski leksikon*. Uredil Andrej Vovko. Ljubljana: ZRC SAZU, 2001.
- Ellis, Frank. *Rural Livelihoods and Diversity in Developing Countries*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Ericksen, Polly J. »Conceptualizing food systems for global environmental change research.« *Global Environmental Change* 18, št. 1 (2008): 234–45. Pridobljeno 15. 8. 2025. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959378007000659>.
- Flandrin, Jean-Louis, Philip Hyman in Mary Hyman. *Le cuisinier François*. Pariz: Montalba, 1983.
- Fortuna, Barbara. »Leposlovje v Ženskem svetu (1923–1941).« Diplomski naloga. Ljubljana: FF, 2014.
- Godina-Golija, Maja. »Pomen kuharskih knjig za etnološko raziskovanje prehrane.« *Traditiones* 30, št. 1 (2001): 293–302. Pridobljeno 15. 6. 2024. <https://www.dlib.si/details/urn:nbn:si:doc-1k7swess/>.
- Godina-Golija, Maja. »Pomen uvajanja krompirja za spreminjanje prehrane na Slovenskem.« *Traditiones* 27 (1998): 25–38. Pridobljeno 15. 6. 2024. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-QW8GAQZK?ty=1998>.
- Grafenauer, Ivan. »Govekar, Fran (1871–1949).« V: *Slovenska biografija*. Spremenjeno 9. 3. 2025. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi210261/>.
- Gržan, Karel. *Sto duhovnikov, redovnic in redovnikov na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 2006.
- Hočevar, Pavla. *Pot se vije: Spomini*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1969.
- Hočevar, Toussaint. *The Structure of the Slovenian Economy. 1848–1963*. New York: Studia Slovenica, 1965.
- Janović, Nikola. »Balkanologike: Teoretski prispevek k razumevanju vloge kulinarčne drugosti v

- kulturi Evrope ali zakaj je Balkan tako osovražen, čeprav ima tako okusno kuhinjo.« *Dve domovini* 31 (2010): 97–118. Pridobljeno 1. 6. 2024. <https://www.sistory.si/publication/27063>.
- Jeraj, Mateja. »Minka Govekar: »Duša« splošnega Ženskega društva.« V: *Splošno žensko društvo 1901–1945*. Uredili Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 144–54. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.
  - Jevnikar, Martin. »Remec Bogumil (1878–1955).« V: *Slovenska biografija*. Spremenjeno 11. 3. 2025. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi500611/>.
  - Kavčič, Polonca. »Berlinger Gizela.« V: *Spletni biografski leksikon znanih Primork in Primorcev*. Pridobljeno 4. 7. 2025. <http://admin.primorci.si/osebe/belinger-gizela/609/>.
  - Kranjec, Silvo. »Remec Bogumil (1878–1955).« V: *Slovenska biografija*. Spremenjeno 11. 3. 2025. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi500611/>.
  - Kresal, France. *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.
  - Leskošek, Vesna. »Minka Govekar (1874–1950).« V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Uredile Alenka Šelih, Milica Antić Gaber, Alenka Puhar, Tanja Renner, Rapa Šuklje in Marta Verginella, 134–38. Ljubljana: Tuma, SAZU, 2012.
  - Logar, Janez. »Turk Anton (1856–1934).« V: *Slovenska biografija*. Spremenjeno 11. 3. 2025. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi734655/>.
  - Lotrič, Petra. »Lik ženske v slovenskem ženskem revijalnem tisku: (med dvema vojnami, po 2. svetovni vojni in na prelomu tisočletja).« Diplomsko naloga. Ljubljana: FDV, 2004.
  - *Maria DEBEVEC : Family tree by Robert FONDA (rfonda) - Geneanet*. Pridobljeno 6. 7. 2024. <https://gw.geneanet.org/rfonda?lang=en&n=debevec&p=maria>.
  - *Marija Debevec (Hren) (1847 - 1890) - Genealogy*. Spremenjeno 23. 9. 2022. <https://www.geni.com/people/Marija-Debevec/6000000010976720495>.
  - *Marija Remec (Debevec) (1869 - 1956) - Genealogy*. Spremenjeno 27. 4. 2022. <https://www.geni.com/people/Marija-Remec/6000000033685011888>.
  - Marinčič, Katarina. »Terezija Kalinšek – s. Felicita (1865–1937).« V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Uredile Alenka Šelih, Milica Antić Gaber, Alenka Puhar, Tanja Renner, Rapa Šuklje in Marta Verginella, 79–82. Ljubljana: Tuma, SAZU, 2012.
  - Mihurko Poniž, Katja. »Odkar dobivam Ženski svet ne poznam več malodušnosti.« *Zgodovina za vse* 16, št. 2 (2009): 118–32.
  - Mohorič, Milena. »Sodobni slovenski ženski listi.« *Ljubljanski zvon* 10 (1932): 606–15. Pridobljeno 3. 7. 2024. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-0GHFGCCG>.
  - Nežmah, Bernard. *Časopisna zgodovina novinarstva na Slovenskem med letoma 1797–1989*. Ljubljana: Študentska založba, 2012.
  - Orel, Boris. »Račič Božo (1887–1980).« V: *Slovenska biografija*. Spremenjeno 9. 3. 2025. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi478956/>.
  - Postrak, Monja. »Delovanje ženskih odsekov telovadnega društva Orel med obema svetovnimi vojnami.« Magistrska naloga. Maribor: FF, 2018.
  - Prešeren, Tereza. »Vpliv vojne na prehrano: primer druge svetovne vojne v Ljubljani (1940–1945).« Diplomsko naloga. Koper: FHŠ, 2020.
  - Prešeren, Tereza. »Prehranska paleta okusov med obema vojnami: imaginarij, gospodarstvo in slovenska družba v prvi Jugoslaviji.« Magistrska naloga. Koper: FHŠ, 2024.
  - Račič, Božo. *Nova kuharska knjižica za ceneno in tečno hrano iz domačih pridelkov*. Ljubljana: Reklama Saturn, 1934.
  - *Slovenika: slovenska nacionalna enciklopedija A-O*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.
  - *Slovenika: slovenska nacionalna enciklopedija P-Ž*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.
  - *Slovenski biografski leksikon, prva knjiga (1925–32)*. Ljubljana: Zadržna gospodarska banka.
  - *Slovenski biografski leksikon, tretja knjiga, deveti zvezek (1960)*. Ljubljana: Zadržna gospodarska banka.

- Starec, Saša. »Kuharske knjige in 'Slovenska kuhinja.« *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 47, št. 1/2 (2007): 24–8. Pridobljeno 1. 6. 2024. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-ULTK2QSI>.
- Štular Sotošek, Karmen. *Žensko časopisje na Slovenskem 1897–1997: vodnik po razstavi*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 1997.
- Uredništvo. »Govekar Minka (1874–1950).« V: *Slovenska biografija*. Spremenjeno 15. 3. 2025. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi210709/>.
- Vehar, Maja. »Bibliografija leposlovja v časopisu *Domoljub* (1934–1944).« Univerza v Ljubljani, 2016.
- Vidmar, Saša. »Berlinger Gizela.« V: *Obrazi slovenskih pokrajin*. Pridobljeno 4. 7. 2025. <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/en/oseba/belinger-gizela/>.
- Vidovič-Miklavčič, Anka. »Slovenska krščanska ženska zveza.« V: *Splošno žensko društvo 1901–1945*. Uredili Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 490–503. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.
- Vode, Angela. *Spol in upor: Zbrana dela Angele Vode, 1. knjiga*. Ljubljana: Založba Krtina, 1998.
- Vodopivec, Peter. »Kulturno-duhovne razmere na Slovenskem v 19. stoletju.« *Bogoslovni vestnik* 1 (2007): 9–17. Pridobljeno 1. 6. 2024. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-OIRSFSTM>.
- Ziegelman, Jane in Andrew Coe. *A Square Meal: A Culinary History od the Great Depression*. New York: HarperCollins Publishers, 2016.
- Žnidaršič Žagar, Sabina. *Ženski pa so vzrasle svetlejšje dolžnosti nego kuhati in prati: Podoba in pojavnost žensk na Slovenskem – Slovenke, od sredine 19. stoletja do 2. svetovne vojne*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2009.

Tiskani viri

- Andrejka, Rudolf. »Doneski k zgodovini uradne statistike v Jugoslaviji.« *Tehnika in gospodarstvo* 4, št. 11/12 (1938): 267–72.
- Goriška matica. *Koledar Goriške matice za leto 1932*. Gorica: Goriška matica, 1932. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-NE4WQKAP>.
- Goriška matica. *Koledar Goriške matice za leto 1933*. Gorica: Goriška matica, 1933. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-F78MIEJV>.
- Goriška Mohorjeva družba. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1931*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1931. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-YIJ7AVVV>.
- Goriška Mohorjeva družba. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1932*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1932. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-XXUGD6UB>.
- Kalinšek, Felicita. *Slovenska kuharica, VII. izdaja*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1923.
- Majeve, Gizela. *Nova kuharica*. Gorica: Goriška Matica, 1931.
- Pčeljnikov, Andrej, ur. *Gospodinjstvo in sodobna slovenska meščanska kuhinja*. Maribor: Tiskovna založba o. r. z. o. z. v Mariboru, 1938.
- Peče, Ema et al. »Gospodinjske šole in gospodinjsko slovstvo.« V: *Slovenska žena*. Uredila Minka Govekarjeva, 241–50. Ljubljana: Splošno žensko društvo, 1926.
- Račić, Božo. *Nova kuharska knjižica za ceneno in tečno hrano iz domačih pridelkov*. Ljubljana: Reklama Saturn, 1934.
- Remec, Marija. *Kuharica v kmečki, delavski in preprosti meščanski hiši*. Ljubljana: Družba Svetega Mohorja, 1931.
- Uršičeva, Marta. *Družinska kuhinja*. Gorica: Goriška Mohorjeva Družba, 1930.
- Turk, Anton. *Spretna kuharica*. Ljubljana: Anton Turk, 1922.

Tereza Prešeren

**PRINTED MEDIA AND COOKING INSTRUCTIONS:
THE CASE OF THE INTERWAR PERIOD IN SLOVENIA**

SUMMARY

In this article, the author aims to present the media that disseminated cooking instructions in the Slovenian ethnic territory of the Drava Banate and Venezia Giulia between World War I and II, based on a review of available literature, newspaper sources, and printed materials (e.g., cookbooks). The purpose of this contribution is to present the media, their audiences, geographical reach, and the authors who wrote and published recipes in four newspapers (*Ženski svet*, *Mladika*, *Vigred*, *Mati in gos-podinja*) and in the nine cookbooks discussed. Based on the examined materials, the following conclusions have been drawn: the authors who created cookery recipes and books, and sometimes led various home economics schools and courses or taught in them, largely dominated the printed media (newspapers and books). The life paths and social environments in which these authors lived or worked, along with their target audiences, shaped the structure of the cookbooks and the recipes they published. The media space for cooking instructions underwent two major shifts during the interwar period: the first was a substantial increase in the number of women's newspapers, while the second involved the advent of recipes suited for simpler living conditions, thereby reflecting different material circumstances in the media environment.

1.01

DOI: <https://doi.org/10.51663/pnz.66.1.10>

Mojca Šorn*

Otroške in mladinske kolonije na Slovenskem v prvih letih po drugi svetovni vojni

IZVLEČEK

Avtorica v prispevku predstavi otroške in mladinske kolonije na Slovenskem v letih po drugi svetovni vojni v teoriji in praksi. Študija jasno prikaže njihove cilje, ki so bili usmerjeni tako v telesno kot duševno krepitev otrok, pri čemer izriše aktualne vzgojne elemente in metode. Ti so poudarjali nove vrednote, postulirane po končani drugi svetovni vojni. Od kolonij se je pričakovalo oblikovanje vsestransko razgledanega in telesno odpornega človeka novega duha, prežetega z novim patriotizmom in socializmom. Kljub pomanjkljivostim, s katerimi so se srečevali organizatorji kolonij, so te nedvomno prispevale k izboljšanju telesnega razvoja in splošnega počutja otrok ter so predstavljale pomemben element povojne socialne in zdravstvene politike na Slovenskem.

Ključne besede: otroške in mladinske kolonije, Slovenija, 1945–1950

ABSTRACT

CHILDREN'S AND YOUTH HOLIDAY CAMPS IN SLOVENIA IN THE EARLY YEARS FOLLOWING WORLD WAR II

In this contribution, the author explores the theory and practice of children's and youth holiday camps (known as "colonies") in Slovenia during the early years after World War II. The study explores the aims of these communities, centred on improving children's physical and psychological health, and outlines the educational elements and methods employed at

* Dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, mojca.sorn@inz.si;
ORCID: 0000-0002-4457-1118

the time. The latter emphasised the new values articulated after World War II. The aim of the holiday camps was to promote comprehensive knowledge and physical resilience, and to cultivate a new spirit among youth, infused with patriotism and socialism. Despite the shortcomings faced by their organisers, these "colonies" undoubtedly contributed to improving children's physical development and overall well-being, serving as a significant element of post-war social and health policies in Slovenia.

Keywords: children's and youth holiday camps, Slovenia, 1945–1950

Uvod

Mladinsko skrbstvo, ki v Avstriji ni bilo vključeno v javni sektor – z oskrbo otrok in mladostnikov so se ukvarjale humanitarne in dobrodelne organizacije, ki so bile deležne podpore države, dežele, občin in zasebnikov –, je po prvi svetovni vojni postalo del javnega socialnega skrbstva.¹ Ena od njegovih dejavnosti se je, čeprav je bila zakonodajno utemeljena leta 1930 z zakonom o zdravstveni zaščiti učencev,² že od sredine dvajsetih let 20. stoletja usmerjala v organizacijo in izpeljavo počitniških kolonij za bolehne otroke in otroke iz socialno slabše stoječih družin. Slovenija je tako v obdobju med svetovnima vojnama razpolagala s kolonijami v obmorskem in gorskem podnebjju. Število počitniških kapacitet se je večalo iz leta v leto, vsako leto se je povečevalo tudi število učenk in učencev, ki so bili poslani v počitniške kolonije. Leta 1936 so higijenske ustanove v okrevališča poslale skoraj tisoč otrok, tisoč otrok pa so istega leta v kolonije poslale druge ustanove. Čeprav številka ni zanemarljiva, je glede na to, da je bilo tega leta v Sloveniji 204.978 učencev, število tistih, ki so doživeli izkušnjo okrevališča oziroma kolonije, pomenilo le en odstotek.³

---

1 Anton Breclj, »Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva,« v: Josip Mal, ur., *Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine* (Ljubljana: Leonova družba, 1928), 456. Amalija Šimec, »Socialno-medicinska zaščita šolske mladine,« v: Ivo Pirc, ur., *Zdravje v Sloveniji. II. knjiga. Zdravstvene prilike in delo higijenskih ustanov v Sloveniji 1922–1936. Spomenica ob petnajstletnici Higijenskega zavoda v Ljubljani* (Ljubljana: Higijenski zavod, 1938), 47–50. Ljiljana Stankov, »Jugoslovenska unia za zaščito dece (1933–1941),« v: Aida Škoro Babić et al., ur., *Zgodovina otroštva* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012) 278–89.

2 »Zakon o zdravstveni zaščiti učencev,« *Službeni list kraljevske banske uprave*, 30. 10. 1930, 513.

3 Ivo Pirc, »Razvoj in delo higijenske organizacije v Sloveniji,« v: *Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije* (Ljubljana: Jubilej, 1939), 516. Članek »Občini zbor društva za otroško varstvo in mladinsko skrb,« *Slovenec*, 13. 5. 1919, 3, 4, razkriva povojne aktivnosti, povezane z mladinskim skrbstvom in počitniškimi kolonijami. Gl. npr. tudi »K ustanovnem zborovanju Društva za čuvanje narodnega zdravja v Sloveniji,« *Slovenski narod*, 27. 1. 1920, 3, 4. Mojca Šorn, »Izgradnja sistema socialnega skrbstva v Ljubljani po prvi svetovni vojni s poudarkom na delu socialnopolitičnega odseka in socialnopolitičnega urada,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 63, št. 3 (2023): 31–47.

Kolonije v letih po drugi svetovni vojni

Po osvoboditvi sta nova država in družba precej pozornosti namenili socialni zaščiti⁴ in skrbi za izboljšanje ljudskega zdravja.⁵ Izdelan je bil sistem ukrepov, ki je bil namenjen otrokom in mladini.⁶ Člen 37 *Ustave LRS* je izrecno določal, da jim mora država posvečati posebno pozornost in »varovati« njihovo vzgojo.⁷ Otrok v novi Jugoslaviji je namreč pomenil največjo vrednost, »iz katere rastejo bodoče petletke, bodoči socialistični graditelji še večjih in pomembnejših stvaritev[,] kot so današnje. Zato na otroka ne pozabi ljudska oblast tudi v času velikih počitnic. Zanj organizira vzgojno bogata in za zdravstveno okrepitev koristna letovanja.«⁸

Sistem ukrepov za oskrbo otrok in mladostnikov je poleg domske poznal tudi izvendomsko zaščito, ki je po večini obsegala mesečne podpore v denarju in materialu ter skrbništvo.⁹ Ker je bilo zdravstveno stanje otrok in mladine zaradi »nezadostne prehrane in čezmerne živčne obremenitve za časa okupacije« slabo, kar se je nanašalo tako na telesni razvoj kot na živčni ustroj, so strokovnjaki svetovali, da je treba nujno krepiti ustrezno institucijo v ugodnem podnebnju.¹⁰ V kategorijo polzaprete zaščite otrok in mladine je bila tako poleg šolskih in dijaških kuhinj vključena tudi organizacija počitniških kolonij. Oblasti so želele, da se v kolonijah zdravstveno ogroženi otroci in mladina krepijo, telesno zdravi utrjujejo, vsi skupaj pa odraščajo v duhu novih vrednot,¹¹ »v duhu narodne osvobodilne borbe«. Kolonije so postale del sistema, ki je stremel k »novi in uspešni obliki vzgoje k socializmu, vzgoje človeka novega duha, ki je vsestransko razgledan in telesno odporen, ki je kulturn in prežet z novim patriotizmom«.¹²

4 Mojca Šorn, »Sistem socialnega skrbstva v Sloveniji s poudarkom na Ljubljani neposredno po drugi svetovni vojni«, *Kronika* 73, št. 2 (2015): 425–38.

5 *Ustava Ljudske republike Slovenije*, [s.l. : s.n., s.d.], 20.

6 Gl. tudi Mateja Jeraj, »Otroci socializma (Skrb za otroke v Sloveniji po drugi svetovni vojni)«, v: *Zgodovina otroštva = History of childhood* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012), 624–38.

7 *Ibidem*, 21.

8 SI AS 231, t. e. 158, 1950, 2601-3200, št. 2909/3-50, Navodila za vzgojno delo v počit. letovanjih, Za veselo in koristno življenje naših pionirjev v počitniških dneh. Gl. tudi *Vesele in zdrave počitnice* (Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, 1976), 13.

9 Šorn, »Sistem socialnega skrbstva v Sloveniji.«

10 SI ZAL LJU 479, t. e. 48, a. e. S-1771-46, Počitniške kolonije, Potrdilo o zdravstvenem stanju naše mladine, 23. 5. 1946. SI ZAL LJU 479, t. e. 48, a. e. S-1771-46, Počitniške kolonije, Potrdilo o zdravstvenem stanju naše mladine, 23. 5. 1946.

11 SI AS 231, t. e. 78, Pravilnik o mladinskih okrevališčih.

Pri izboru otrok so od leta 1950 posvečali večjo pozornost tudi otrokom pod skrbništvom. Izbor se je vršil po naslednjih prioritetah: zdravstveno šibki; socialno šibki; otroci, ki so v skrbništvu (pri družinah ali v domovih); otroci borcev; otroci zaposlenih staršev, predvsem tistih, »ki dajo čim več za izgradnjo socializma.« – SI AS 231, t. e. 175, 1950, 3728-4300, Sklepi koordinacijskega sestanka za organizacijo počitniških letovanj v letu 1950.

12 SI AS 231, t. e. 93 (1948), 5860/1-48, Navodila za vzgojno delo v počitniških domovih, 10. 6. 1948.

Centralni, okrajni in mestni oziroma krajevni odbori za počitniške kolonije in letovanja

---

Povojna Slovenija je poznala štiri vrste počitniških kolonij: za šolsko in dijaško mladino ter vajeniško in kmečko mladino so organizirali zdravstvene počitniške kolonije, letovanja, delovna taborjenja in študijske ekskurzije.¹³ Pri Ministrstvu za socialno skrbstvo Ljudske republike Slovenije (LRS), v okvir katerega so sprva spadala mladinska okrevališča, ki pa so kmalu prešla pod okrilje Ministrstva za prosveto LRS,¹⁴ je bil osnovan (centralni) odbor za počitniške kolonije, letovanja in delovna taborjenja, ki so ga sestavljali zastopniki ministrstva za socialno skrbstvo, ministrstva za ljudsko zdravje, ministrstva za prosveto, ministrstva za delo in ministrstva za preskrbo, hkrati pa tudi predstavniki glavnih odborov množičnih organizacij in sindikatov. Ta medministrska komisija je odločala o organizaciji, vodstvu, vzgojnem delu in administrativno-ekonomskem ter finančnem poslovanju počitniških kolonij.¹⁵

Odboru za počitniške kolonije, letovanja in delovna taborjenja pri Ministrstvu za socialno skrbstvo so bili podrejeni okrajni ljudski odbori, ki so jih sestavljali okrajni mladinski in prosvetni referenti, okrajni referenti za preskrbo in delo, okrajni zdravniki, okrajni sekretarji Zveze mladine Slovenije (ZMS) ter zastopniki množičnih organizacij (Antifašistične fronte žena (AFŽ), Rdečega križa (RK) in sindikatov). Okrajni odbori, ki so imeli pristojnosti organizacije lastnih kolonij, so bili dolžni zbirati podatke o mladini, primerni za odhod v kolonijo, poskrbeti za poslopja nastanitve, opremo in osebje ter zbiranje sredstev za preskrbo in prevoz otrok. Finančna sredstva so črpali iz proračuna okrajnih ljudskih odborov, prispevkov staršev, prostovoljnih prispevkov množičnih organizacij in sindikatov, pa tudi iz prostovoljnih prispevkov različnih ustanov. Dobrodošel je bil tudi izkupiček različnih prireditev, prav tako prispevki, ki so jih namensko zbirale posamezne šole.¹⁶

Po hierarhiji so okrajnim odborom sledili mestni oziroma krajevni odbori za počitniške kolonije in letovanja. Kjer ni bilo referenta za mladinsko skrbstvo, je odbor za počitniške kolonije ustanovil referent za socialno skrbstvo. Ta odbor so sestavljali referent oziroma poročevalec za socialno skrbstvo, učitelj, ki ga je izbral učiteljski svet, zdravnik ali zaščitna sestra ter zastopniki ZMS, AFŽ, RK in mestnega odbora sindikatov. Naloge krajevnih oziroma mestnih odborov so bile podobne kot pri nadrejenih organih.¹⁷

---

13 O vseh oblikah letovanj in zimovanj za kasnejše obdobje *Vesele in zdrave počitnice. Skupaj za krepitev zdravja in enakih možnosti otrok in mladih. Jubilejni zbornik [ob 60-letnici letovanj Zveze prijateljev mladine na Goriškem]* (Nova Gorica: Medobčinsko društvo prijateljev mladine za Goriško, 2019), 20.

14 SI AS 231, t. e. 93 (1948), 5860/1–48, Navodila za vzgojno delo v počitniških domovih, 10. 6. 1948.

V vseh drugih republikah je bilo za to še naprej zadolženo ministrstvo za socialno skrbstvo. – SI AS 231, t. e. 175, 1950, 3728–4300, Sklepi poč. kol. 1950, Sklepi zvezne konference o vprašanih počitniških letovanj, Beograd, 7. 2. 1950.

15 SI ZAL LJU 479, t. e. 74, a. e. S-4694/47, Počitniške kolonije, Navodila za počitniške kolonije.

16 Ibid.

17 SI AS 231, t. e. 93 (1948), 5860/1–48, Navodila za vzgojno delo v počitniških domovih, 10. 6. 1948.

Okrajni odbori so morali vsako leto do 15. marca centralnemu odboru za počitniške kolonije in letovanje pri ministrstvu za socialno skrbstvo poslati seznam krajev ter poslopij, ki so jih predvideli kot kraj oddiha. Po odobritvi ministrstva so morali stopiti v stik z odborom za počitniške kolonije in množičnimi organizacijami v kraju, predvidenem za letovanja. Izdelati so morali razporede otrok po posameznih mesecih in poskrbeti za njihov prevoz. Nato je delo prevzel krajevni ali mestni odbor, ki je poskrbel za dokončno ureditev prostorov za letovanje, razporedil finančna sredstva in zbral osebe za letovanje. Delo počitniških kolonij in letovanj so nadzirali okrajni odbori.¹⁸

Tipi letovanj

Zdravstvene kolonije

Zdravstvene kolonije so bile namenjene oboleli in zdravstveno ogroženi mladini, stari med sedem in petnajst let. Upoštevač pobude ravnateljev šol, ki so morale temeljiti na socialnem statusu in zdravniškem izkazu, je ministrstvo za ljudsko zdravje s pomočjo šolske poliklinike v Ljubljani za potrebe prestolnice, ljubljanskega in novomeškega okrožja ter s pomočjo šolske poliklinike v Mariboru za potrebe mariborskega in celjskega okrožja sestavilo končni spisec otrok, predvidenih za kolonijo.

V zdravstvene počitniške kolonije so sprejemali otroke z vnetjem pljučnih bezgavk, vnetjem rebrne mreže, revmatičnimi obolenji in očesno skrofulozo, otroke z začetki kostne ali sklepne tuberkuloze, živčno labilne otroke, rekonvalescente po pljučnih boleznih, škrlatinki, davici ter zelo oslabele, podhranjene in slabokrvne otroke. Prostor se je našel tudi za tiste, ki so trpeli za kroničnim vnetjem sinusov ali ušes. Za zdravstvene počitniške kolonije so kot neprimerne šteli otroke z napredujočo pljučno ali kostno tuberkulozo, srčno napako, epileptičnimi napadi, otroke s posebnimi potrebami in otroke, ki so ponoči močili posteljo.¹⁹

Zdravljenje se je izvajalo strogo po zdravnikovih odredbah s pomočjo zdravstvenih pripomočkov, diet, sprehodov in telesnih vaj, z ležalnimi kurami in raznimi kopelmi – zračnimi, vodnimi in sončnimi. Rehabilitacija naj bi potekala v ugodnem podnebnju in na dobrem zraku. Kraji, ki so se priglasili za letovišče, naj bi poleg sončne lege in pitne vode razpolagali z elektriko, kanalizacijo in urejenim smetiščem. Razpolagati so morali tudi s čim več elementi, ki bi mladim pomagali pri izobraževanju: »bogato floro in favno, zanimiv[imi] zemljepisn[imi] oblik[ami], lep[imi] razgledišč[i], podzemn[imi] jam[ami], rek[ami] ponikalnic[ami], rudnik[i]; razvito naj bi imeli gospodarstvo – tovarne, obrate, zadruge, tehnične naprave; razvite kulturne in prosvetne ustanove – muzej[e], kino, gledališče, zgodovinsk[e] spomenik[e], razvito politično življenje«. ²⁰

18 SI ZAL LJU 479, t. e. 74, a. e. S-4694/47, Počitniške kolonije, Navodila za počitniške kolonije.

19 SI ZAL LJU 479, t. e. 48, a. e. S-1771-46, Počitniške kolonije (sestavil minister za socialno skrbstvo dr. Anton Kržišnik). SI AS 231, Ministrstvo za prosveto 1947–1950, t. e. 66, Navodila za počitniške kolonije, 1947.

20 SI AS 231, t. e. 158, 1950, 2601–3200, št. 2909/3–50, Navodila za vzgojno delo v počit. letovanjih, Za veselo in koristno življenje naših pionirjev v počitniških dneh.

O ustreznosti krajev in kapacitet so odločale komisije, ki so bile sestavljene iz vzgojiteljev, zdravnikov in gradbenikov.²¹ Pri izbiri poslopij za počitniške kolonije je bilo treba paziti, da je poslopje suho, ima zadostno število prostorov za spalnice, dnevno sobo oziroma jedilnico, bolniško sobo, manjši prostor za izolacijo bolnikov, shrambo za živila in kuhinjo. Ob poslopiju naj bi bilo večje dvorišče, vrt ali park. Zelo pomembno je bilo, da je bila v stavbi oziroma vsaj v njeni bližini pitna voda in zadostna količina vode za osebno higieno, po možnosti tudi za kopanje.²²

Ministrstvo je še leta 1947 opozarjalo, da je treba za vsako počitniško kolonijo pravočasno priskrbeti hišno opremo, od klopi, miz, svetilk in žarnic, kuhinjske opreme in jedilnega pribora do posteljne opreme, slamnjač, rjuh, odev. Poskrbeti je bilo treba za telovadno opremo, igre, material za vzgojno prosvetno delo, glasbene inštrumente itd.²³

Zdravstvene počitniške kolonije so vodili upravniki, ki sta jih določili ljubljanska ali mariborska poliklinika. Na petnajst otrok je prišla ena zaščitna sestra ali gojenka šole za zaščitne sestre, pa tudi en voditelj politične vzgoje, po možnosti s pedagoško izobrazbo. V gospodinjstvo so bili za 60 do 70 otrok vključeni še kuharica, dve gospodinjski pomočnici in ekonom.²⁴

Nabava opreme in pridobivanje kadrov pa nista potekala brez težav, kar kaže naslednji izsek iz zapisnika seje centralne komisije za počitniške kolonije, ki je ugotovila, da bo »pedagoškega osebja primanjkovalo, zlasti za drugo izmeno. Vzrok leži predvsem v nediscipliniranosti osebja, ki smo ga že porazdelili, pa nam isto stalno odpoveduje svoje dodelovanje z vsemogočimi izgovori. [...] Največ težav bo z nabavo postelj, ki so sicer v delu [1500 kosov] in jih izdeluje okrajno mizarsko podjetje v Domžalah, vendar potrebujemo za izgotovitev še 70.000 vijakov [...] Ostala oprema, kakor slamarice, rjuhe, blazine, brisače in krpe[, je] v delu v šivalnici na Selu in pri Kroju.«²⁵

Letovanja, taborjenja, ekskurzije

Sistemu zdravstvenih kolonij je bil zelo podoben sistem letovanja za zdrave otroke. Letovanja, ki so po navadi trajala en mesec, so bila organizirana s pomočjo odborov za počitniške kolonije. Vodili so jih krajevni in okrajni ljudski odbori, pomagali pa so jim mladinski, zdravstveni in prosvetni referenti ter vse množične organizacije. Spisek otrok, ki naj bi bili upravičeni do letovanja, so pripravili upravitelji šol, dokončni seznam pa so izdelali odbori za počitniške kolonije okrajev oziroma mest.²⁶

21 Ibid.

22 Ibid.

23 SI AS 231, t. e. 66, Navodila za počitniške kolonije, 1947.

24 SI ZAL LJU 479, t. e. 48, a. e. S-1771-46, Počitniške kolonije (sestavil minister za socialno skrbstvo dr. Anton Kržišnik).

25 SI AS 231, t. e. 115, 1948, 9601-10.300, Počitniške kolonije, razna poročila, 1948, Zapisnik 7. redne seje centralne komisije za počitniške kolonije, 22. 6. 1948.

26 SI ZAL LJU 479, t. e. 48, a. e. S-1771-46, Počitniške kolonije (sestavil minister za socialno skrbstvo dr. Anton Kržišnik).

Za zdravo in krepko mladino so bila organizirana taborjenja, primerna za dijake in vajence, stare nad trinajst let. Taborjenje je moralo biti združeno z delom – organizirano je bilo tam, kjer je bilo zaznati pomanjkanje kmečkih in drugih delavcev. Mladina je bila nastanjena po objektih in šotorih. Sredstva za taborjenje so se zbirala iz prispevkov udeležencev oziroma njihovih staršev, mladinskih organizacij, odborov za kolonije idr.²⁷ Namen takega sistema je bil, da se mladina krepí in vzgaja ter s prostovoljnim delom pomaga in sodeluje pri obnovi države.

Študijske ekskurzije, poimenovane tudi popotovanja, so bile namenjene starejšim pionirjem, starim nad dvanajst let. Služile so za strokovno izpopolnjevanje udeležencev: »Smoter bo zajel neko določeno znanstveno ali kulturno, družbeno, politično, gospodarsko itd. področje ali pa bo popotovanje zemljepisno, zgodovinsko, izkopainsko, prirodoslovno itd.«²⁸ Organizirala in vodila so jih posamezna vodstva šol s sodelovanju z oblastmi in množičnimi organizacijami.²⁹

Letovanja v praksi

I.

Prvi skupini otrok, ki se je na oddih podala že 2. junija 1945, so za kraj letovanja določili Ponikve. V *Naši ženi* preberemo, da so tej skupini sledile nove skupine in še druge počitniške destinacije: »Vse poletje so odhajale nove in nove skupine. V Planico, v Preddvor, v Kranjsko goro, na Bled, v Bohinj, v Portorož.« Leta 1945 je bilo v počitniških kolonijah 3300 otrok. Vsako leto je na različne lokacije odhajalo vse več skupin,³⁰ pri tem pa so se začetniške napake iz let 1945 in 1946 ponavljale tudi v letu 1947. Objekti so bili večinoma neurejeni in zanemarjeni, razmere za bivanje so bile primerne v relativno nizkem številu zgradb. 60 letovišč sploh ni odgovarjalo standardom, 140 letovišč je imelo vodo od stavbe oddaljeno en kilometer, v 14 zgradbah pa več kot en kilometer. Številne zgradbe so bile brez ustreznih prostorov, otroci so jedli kar na dvorišču na tleh, če je deževalo, pa v sobah na posteljah. Letovišča na morju so bila zelo oddaljena od obale. V več primerih so otroci spali na slamnjačah ali samo na slami. Tudi kuhinjski inventar je bil večinoma zelo pomanjkljiv: »Još ove godine deca su jela iz starih konzervi i služila se pri jelu samo kašikama.«³¹ Letovišča so bila brez telovadnih rekvizitov, brez priporočenega pionirskega tiska in družabnih iger. Veliko pripomb so bili deležni tudi upravni delavci in drugi člani osebja, ki naj bi bili neprofesionalni. Prav tako je bila moteča neustrezna razporeditev osebja; nekje ga je bilo

27 M. S., »Počitniške kolonije,« *Naša žena V*, 1946, št. 6, 143. Gl. tudi SI ZAL LJU 479, t. e. 48, a. e. S-1771-46, Počitniške kolonije (sestavil minister za socialno skrbstvo dr. Anton Kržišnik).

28 SI AS 231, t. e. 158, 1950, 2601-3200, št. 2909/3-50, Navodila za vzgojno delo v počit. letovanjih.

29 SI AS 231, t. e. 66, Navodila za počitniške kolonije, 1947.

30 M. S., »Počitniške kolonije,« *Naša žena V*, 1946, št. 6, 143.

31 SI AS 231, t. e. 91 (1948), Poročilo o konferenci za poč. kolonije. Ljubljana, 19. 2. 1948.

premalo, nekje preveč. Kjer ga je bilo premalo, so morali otroci opravljati dela, ki so bila predvidena za odrasle: nositi so morali vodo in prinašati živila, pomivati posodo itd.

Odgovorni so že kmalu nanizali več razlogov za napake, pri čemer so poudarjali preslabo koordinacijo med organi, vpetimi v mrežo letovišnega sistema, ter pomanjkanje nadzora s strani okrajnih in mestnih odborov. Prepričani so bili, da se vsako leto k organizaciji letovišč pristopi prepozno in da sta izbor in rezervacija objektov popolnoma nesistematična. Veliko je bilo govora o premajhnih kapacitetah zgradb, pa tudi o pomanjkljivi seznanjenosti upraviteljev z nalogami in cilji kolonij. Kar nekaj pritožb je letelo na pionirsko organizacijo, katere delo naj bi bilo v več primerih brez vsebine, in na slab odziv množičnih organizacij pri dajanju podpore letoviščem.³² Veliko slabe volje je bilo tudi med lastniki oziroma upravitelji stavb, kjer so med poletji gostovale kolonije:

Kolonija, ki je bila nastanjena v tukajšnji gimnaziji [...] je pustila stavbo in inventar v neredu in smatram za dolžnost, da obvestim ministrstvo o nerednostih in pomanjkljivostih, ki jih bo treba odstraniti z boljšo organizacijo in večjo odgovornostjo.

1. Sobe, ki so jih uporabljali za spalnice in jedilnice[,] so bile prebeljene pred vse-litvijo, a so sedaj še bolj umazane, ko ob koncu šolskega leta. [...]
2. Kuhinjo, shrambo in šolsko jedilnico so zapustili v tako nemarnem stanju, da se človeku gabi, ko vstopi. [...]
3. Inventar, ki ga je kolonija uporabljala, ni bil vrnjen v prevzetem številu. [mdr. so manjkali lonci, škafi] Verjetno je, da so posodo vzeli s seboj, ker so odposlali vsa živila v Zagreb in pri tem mast napolnili v ponve in lonce, ki manjkajo.³³

Konec leta 1947 se je ministrstvo za prosveto odločilo, da bo v letu 1948 poskusilo izpeljati striktno centralizacijo s pomočjo centralnega odbora za počitniške kolonije, letovanja in delovna taborjenja oziroma centralne (republiške) komisije za počitniške kolonije. Centralna komisija, ki je imela pristojnost, da sklepa o organizaciji, vodstvu, vzgojnem delu in administrativno-ekonomskem poslovanju v počitniških kolonijah, se je obrnila na okrajne komisije za počitniške kolonije s prošnjo, naj do 1. marca 1948 oddelku za vzgojne domove sporočijo, koliko kapacitet, opreme itd. ima posamezni kraj.³⁴ Rezultat je bil razveseljiv, saj je svoje kapacitete ponudilo 99 krajev, 50 in več kapacitet je ponudilo kar 69 od njih, od teh pa jih je 18 ponudilo sto in več mest, največ Kranj – 200.³⁵ Iz mnogih krajev so odgovorili, da ustreznih kapacitet nimajo, mestni ljudski odbor za glavno mesto Ljubljana pa je ministrstvu za prosveto, oddelku za vzgojne ustanove, sporočil naslednje: »Na Vašo okrožnico [...] z dne 3. decembra 1947 Vam poročamo: Mesto Ljubljana ni primeren kraj za počitniške kolonije, zato

32 Ibid.

33 SI AS 231, t. e. 25, Počitniška kolonija 1949, št. 417, Počitniška kolonija – poročilo, 15. 9. 1949.

34 SI AS 231, t. e. 104, 1948, 270–500, št. 4665/140.

35 Ibid., Seznam krajev za počitniške kolonije.

tudi ne predlagamo zgradb, ki bi prišle za to v poštev.«³⁶ Da turistični kraji niso bili naklonjeni kolonijam, razberemo tudi iz dopisa iz Rogaške Slatine:

Praksa je pokazala, da Rogaška Slatina ni primerna za počitniške kolonije iz naslednjih vzrokov: Rogaška Slatina je zdravilišče, ki je ravno v počitnicah do zadnjega kotička zasedena po bolnikih iz vrst delovnega ljudstva, ki mu je potreben mir in počitek. Otroci počitniških kolonij se vsled gornjega dejstva v Rog. Slatini ne morejo tako sprostiti in razživeti, kakor bi se sicer lahko.³⁷

Na konferenci zastopnikov posameznih ljudskih republik Federativne ljudske republike Jugoslavije glede organizacije počitniških domov so bili prepričani, da morajo v letu 1948 več pozornosti posvetiti izboru osebja: »Posebno moramo upoštevati njihovo politično in strokovno kvalifikacijo. Za vse osebje moramo prirediti v mesecu aprilu in maju posebne krajše usmerjevalne tečaje. [...] Kot vodiče moramo izbrati gojence učiteljskih in višjih razredov gimnazij, ki so že uspešno delovali v počitniških domovih ali pa v pionirski organizaciji.«³⁸

Vse republike so imele že v začetku leta 1948 rezervirana potrebna sredstva za počitniško življenje. Ker pa so ta nakazovala na skromnejšo situacijo v primerjavi z letom prej, se je sprožila debata, kako z manjšimi denarnimi sredstvi v letu 1948 omogočiti počitniško življenje večjemu številu otrok.³⁹ V Sloveniji so za julij in avgust 1948 načrtovali 80 počitniških kolonij za 15.000 otrok. Poleg slabšega finančnega izhodišča se je pojavilo tudi več težav organizacijske narave. Na tečaje za vzgojitelje, upravnike in administrativno-ekonomsko osebje, ki jih je organiziralo ministrstvo za prosveto, se ni prijavilo dovolj osebja. Komisija prav tako ni mogla izpeljati pregleda vseh objektov, ker ni imela na voljo dovolj prevoznih sredstev. Veliko pregledanih stavb ni odgovarjalo zahtevam, številnim so manjkali ustrezni, pojavljale so se težave v zvezi s pitno vodo, predvsem pa z opremo.⁴⁰

Kljub pričakovanim in verjetno tudi nepričakovanim težavam poročila o delu za leto 1948 pokažejo, da je bil cilj v mejah načrtovanega, v 109 kolonijah je bilo počitnic deležnih 14.856 otrok.⁴¹ Še nekoliko boljši je bil položaj v letu 1949, ko je bilo realiziranih 105 letovanj s kapaciteto 17.200 otrok.⁴²

36 SI AS 231, t. e. 25, Počitniška kolonija 1947, št. 6468/47, Podatki za organizacijo počitniških kolonij v l. 1948, 24. 12. 1947.

37 SI AS 231, t. e. 104, 1948, 270–500, št. 388/23–48.

38 SI AS 231, t. e. 115, 1948, 9601–10.300, Počitniške kolonije, razna poročila, 1948, Poročilo s konference zastopnikov posameznih ljudskih republik FLRJ glede organizacije počitniških domov in taborjenj v letu 1948, Beograd, 2. 2. 1948. SI AS 228, t. e. 3, 3/IV/34, Seje upravnikov mladinskih okrevališč, Poročilo Mladinskega okrevališča Martuljek. Tanja Arčon, »Zgodovinski razvoj organiziranega letovanja otrok: letovanje primorskih otrok od začetka 20. stoletja dalje« (diplomsko delo, Ljubljana: PEF, 2012), 30.

39 SI AS 231, t. e. 115, 1948, 9601–10.300, Počitniške kolonije, razna poročila, 1948, Poročilo s konference zastopnikov posameznih ljudskih republik FLRJ glede organizacije počitniških domov in taborjenj v letu 1948, Beograd, 2. 2. 1948.

40 SI AS 231, t. e. 115, 1948, 9601–10.300, Počitniške kolonije, razna poročila, 1948, Zapisnik 3. redne seje za počitniške kolonije, 26. 2. 1948.

41 SI AS 228, t. e. 1/II/3, Poročilo o delu v letu 1948, Poročilo Ministrstva za socialno skrbstvo LRS o delu v letu 1948, minister za socialno skrbstvo dr. Anton Kržišnik, 25. 1. 1949.

42 Za primerjavo: leta 1959 je na organizirane počitnice odšlo 35.000 otrok. – Majda Struc, »Mi gremo pa na morje,« v: *Juhuhu, počitnice so tu! Letovanje otrok in družin v preteklosti: zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov* (Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 2018), 43

II.

Počitniški domovi so imeli soroden dnevni red, otrokom in mladini so nudili podobne vsebine, saj so vse dejavnosti izhajale iz *Navodil za vzgojno delo v počitniških domovih*. Predšolski otroci, ki so morali spati najmanj deset ur, so vstajali ob sedmih zjutraj, pionirski podmladek od sedmega do deseta leta starosti, ki je moral spati devet ur, je vstajal ob pol sedmih, pionirji od desetega do štirinajstega leta starosti, ki so spali osem ur, so vstajali ob šestih. V navodilih je bilo svetovano: »Vstajanje naj bo hitro – s trobento, fanfarami, gongom ali podobnimi sredstvi.« Prvo jutranje opravilo je bilo deset minut gimnastike, nato so se umili in oblekli, sledila je ureditev postelj oziroma sobe. Precej slovesna sta bila dviganje zastave in jutranji zbor. Po zajtrku je bila na vrsti dvourna »redna delovna zaposlitev« v počitniškem domu in na igrišču, kar je pomenilo kulturno udejstvovanje (petje, igranje na instrumente, branje, ples itd.) in družabne igre (namizni tenis, domine, človek ne jezi se, kvizi, šah). Precejšen poudarek je bil na predvojaški vzgoji (razgibalnih vajah, opazovanju in spoznavanju okolice – narave in ljudi, orientiranju v naravi, športnih tekmovanjih, vajah v prvi pomoči itd). Malici je sledila »interesna zaposlitev«, ki je trajala dve uri, sestavljena pa je bila iz obiskov bližnjih kmetov, delavcev, šol, tovarn, raznih znamenitosti idr. Po kosilu so si otroci privoščili enourni počitek, popoldanska delovna zaposlitev, ki je bila sestavljena iz istih dejavnosti kot dopoldanska, pa je trajala največ uro in pol. Večerja je bila ob 19. uri, potem so bili na vrsti sestanki, taborni ogenj in prireditve, ki »naj imajo svečan značaj; posvečene naj bodo določenemu spominu heroja, političnega voditelja«. ⁴³ Večkrat na teden so potekale tudi pionirske konference, na katerih »se odstranjujejo razne nepravilnosti ter podučuje otroke k pravilnemu vedenju«. ⁴⁴

Arhivsko gradivo kaže, kako so v kolonijah otrokom in mladini želeli približati literaturo, glasbo, folkloro idr. Predvidenih je bilo veliko pogovornih in bralnih ur, med katerimi naj bi obravnavali predvsem naslednje aktualne teme:

1. borec iz narodnoosvobodilne borbe govori o roški ofenzivi / goriški ofenzivi – po kraju / v kateri je sam sodeloval / od 10 min. do ½ ure glede na starostno stopnjo.
2. beremo odlomek iz knjige *Stalinski rod* / *Borci*, *Tovariši* / od 10 min. – 20 min.
3. recitiramo borbeno pesem – *Kajuh*, *Bor*, *Brest*. ⁴⁵

Za letovanja je bilo predvsem značilno petje partizanskih in narodnih pesmi. Navodila so bila naslednja: »Organiziramo tako, da bodo vsi pionirji znali peti najznačilnejše množične pesmi slovenskega in ostalih jugoslovanskih narodov kot tudi ostalih slovanskih in drugih demokratičnih držav.« ⁴⁶

43 SI AS 231, t. e. 93 (1948), 5860/1–48, Navodila za vzgojno delo v počitniških domovih, 10. 6. 1948. Gl. tudi SI AS 231, t. e. 78, Pravilnik o mladinskih okrevališčih.

44 SI AS 228, t. e. 3, 3/IV/34, Seje upravnikov mladinskih okrevališč, Poročilo Mladinskega okrevališča Martuljek.

45 SI AS 231, t. e. 93 (1948), 5860/1–48, Navodila za vzgojno delo v počitniških domovih, 10. 6. 1948.

46 Ibid.

III.

Letovanje je večini otrok omogočilo nove izkušnje. Spoznali so folkloro in literaturo, številne pesmi in osnove retorike, naučili so se družabnih iger, novih športnih disciplin, nekateri so celo splavali, spet drugi pa so se morda prvič v življenju do sitega najedli.

Glede hrane je bilo sicer nekaj pritožb, slaba volja je letela predvsem na njeno enoličnost, pa tudi na kuharice, češ da niso usposobljene za svoje delo, da imajo slab izbor živil in receptov. Zaradi slabe hrane so bile registrirane celo gladovne stavke.⁴⁷ Po drugi strani pa arhivsko gradivo pokaže na njeno okusnost in obilnost. Hrana se je nabavljala na podlagi živilskih nakaznic, ki jih je moral predložiti vsak udeleženec kolonije, tako otrok kakor nameščenc.⁴⁸ Izdana so bila navodila, kako se hrana pravilno kuha, praži, duši itd.⁴⁹ Vzorce jedilnih listov je vsako leto sestavila šolska poliklinika, veljali so za vse počitniške kolonije; ni bila pomembna le pestrost, temveč tudi kalorična vrednost.⁵⁰ Iz *Navodil za zagotovljeno preskrbo otroških in mladinskih letovišč v letu 1948* je razvidno, da naj bi imele vse ustanove, vključene v mrežo kolonij, pravico, da se posameznemu otroku do 14 let dodeli na mesec 3 kg belega kruha in 9 kg črnega kruha, 0,650 kg pšeničnega zdroba, 1,200 sladkorja in 1,5 masti ter 0,15 kg olja, 3 kg mesa in 0,300 kakava. Na posameznega mladince med 14. in 18. letom pa je na mesec prišlo 15 kg kruha, 0,650 pšeničnega zdroba, 1,400 kg masti, 0,700 olja, 1,500 sladkorja, 7,500 kg mesa in 0,300 kakava.⁵¹

V prid trditvi, da hrana ni bila le dovolj močna, temveč tudi dobra, navajam zapis, ki ga je 27. julija 1948 v dnevnik zavedla odgovorna oseba v počitniški koloniji Metlika: »Otroci so bili s hrano zadovoljni, kajti vsi so obljubili, da pojdejo prihodnje leto zopet na kolonijo. Pri veliki večini otrok smo ugotovili zvišanje telesne teže od 1 kg do 4 kg.«⁵²

Tudi če je bila hrana okusna in dovolj izdatna, je bila ponekod do neke mere enolična. V Poreču je bil 2. julija 1948 jedilnik naslednji: za zajtrk sta bila kruh in bela kava, za malico kruh z marmelado, za kosilo rižota in čaj, za popoldansko malico kruh z marmelado in za večerjo juha in kisli fižol. Vse skupaj je zneslo 1526 kalorij na osebo.⁵³ Nekako skromni se zdijo tudi jedilniki za naslednje dni. Za zajtrk sta bila v glavnem kava in kruh, za dopoldansko in popoldansko malico pa kruh z marmelado.

47 SI AS 231, t. e. 91 (1948), Poročilo o konferenci za poč. kolonije. Ljubljana, 19. 2. 1948.

48 SI AS 231, t. e. 104, 1948, 270500, št. 388/243–48.

49 SI AS 231, t. e. 175, 1950, 3728–4300, Navodila za prehrano 1950, Navodila za prehrano otrok v počitniških kolonijah.

50 SI AS 228, t. e. 3, Mladinsko okrevališče Gozd Martuljek, Zdravniško poročilo o pregledu Mladinskega okrevališča v Gozd Martuljku, 27. 5. 1948.

51 SI AS 231, t. e. 104, 1948, 270–500, št. 3548, Beograd, 11. 5. 1948, Navodila za zagotovljeno preskrbo otroških in mladinskih letovišč v letu 1948.

52 SI AS 231, t. e. 25, Počitniška kolonija 1948, Počitniška kolonija Metlika, 27. 7. 1948. Gl. tudi SI AS 231, t. e. 28, Počitniška kolonija Postojna, 1948, II. izmena od 31. 7. – 26. 8. 1948.

53 SI AS 231, t. e. 115, 1948, 9601–10.300, Zdrav. Počit. Kol. Poreč, Kalorična vrednost jedilnega lista Zdrav. Počit. Kol. Poreč.

Malo manj enolična so bila kosila (npr. makaroni in solata, kruhovi cmoki, solata in kompot, pražen riž in paradižnikova solata, praženi makaroni in hruškov kompot) in večerje (žganci s kavo, buhteljni s čajem, mlečni zdrob s čokolado).⁵⁴

V počitniški koloniji v Portorožu je bil jedilnik pestrejši, 3. avgusta 1949 so za zajtrk imeli kruh in kakav, za malico kruh in hruško, za kosilo juho z rižem, zrezke in krompir v kosih, paradižnikovo solato, za popoldansko malico kruh z marmelado in za večerjo telečjo pečenko, krompir v solati in črno kavo. To naj bi znašalo 2920 kalorij na osebo. Nič slabša niso bila kosila (juha z ješprenjem, telečja pečenka, pražen krompir, paradižnikova omaka; juha z zdrobovimi cmoki, polpeti iz govejega mesa, radič s krompirjem; zelenjavna juha, pražen krompir, srbska solata in kruh) in večerje (makaroni z mesom in sirom, mešan kompot; krompir s surovim maslom, paradižnikova solata in črna kava ter kruh; polnjene paprike in pire krompir) v naslednjih dneh.⁵⁵

Zaključek

Mladinsko skrbstvo, ki v Avstriji ni bilo vključeno v javni sektor – z oskrbo otrok in mladostnikov so se ukvarjale humanitarne in karitativne organizacije, ki so bile deležne podpore države, dežele, občin in zasebnikov –, je po prvi svetovni vojni postalo del javnega socialnega skrbstva.⁵⁶ Leta 1923 je bil namreč v sklopu socialnopolitičnega urada ustanovljen mladinski oddelek, namenjen kurativnemu in preventivnemu delovanju. Med drugim je bil zadolžen za organiziranje in izvrševanje nalog s področja socialne in higienске zaščite otrok ter mladine, s poudarkom na postavkah iz Zakona o zaščiti dece in mladine iz leta 1922.⁵⁷ Pomemben del mladinskega skrbstva je bila organizacija in izpeljava počitniških kolonij za bolehne otroke iz socialno slabše stoječih družin v obmorskem in srednjevišinskem podnebju. Število počitniških kapacitet se je večalo iz leta v leto, iz leta v leto je naraščalo tudi število učenk in učencev, poslanih v počitniške kolonije.⁵⁸ Higienik Ivo Pirc je po večletni praksi ugotovil, da so kolonije za otroke pozitivne in blagodejne, da so otroci pridobili težo, da so zrasli in da so s to izkušnjo dobili dobra izhodišča za svoj nadaljnji psihofizični razvoj.⁵⁹

---

54 Ibid.

55 SIAS 231, t. e. 141, 1949, Počitniška kolonija gluhonemih in slepih Portorož 1949, zvezek Jedilniki.

56 Brecelj, »Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva,« 456. Stankov, »Jugoslovenska unia za zaščito dece.« Šimec, »Socialno-medicinska zaščita šolske mladine.« Gl. tudi Šorn, »Izgradnja sistema socialnega skrbstva v Ljubljani.« *Socialno zdravstvo avtonomnega mesta Ljubljane v letu 1930* (Ljubljana: Mestno načelstvo, 1931), 29. Gl. tudi Anton Kržišnik, *Socialna politika. Zgodovina socialne politike in socialnih služb v predsocialističnih družbenih formacijah* (Ljubljana: Šola za socialne delavce v Ljubljani, 1967).

57 Gl. Brecelj, »Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva,« 456–57. O zaščiti otrok Dunja Dobaja, *Za blagor mater in otrok. Zaščita mater in otrok v letih 1919–1941* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018).

58 Pirc, »Razvoj in delo higienске organizacije v Sloveniji,« 516. »Občini zbor društva za otroško varstvo in mladinsko skrb razkriva povojne aktivnosti, povezane z mladinskim skrbstvom in počitniškimi kolonijami,« *Slovenec*, 13. 5. 1919, 3–4. Gl. npr. tudi »K ustanovnem zborovanju Društva za čuvanje narodnega zdravja v Sloveniji,« *Slovenski narod*, 27. 1. 1920, 3–4.

59 Ivo Pirc, ur., *Zdravje v Sloveniji. II. knjiga. Zdravstvene prilike in delo higijenskih ustanov v Sloveniji 1922–1936. Spomenica ob petnajstletnici Higijenskega zavoda v Ljubljani* (Ljubljana: Higijenski

Z organiziranim mladinskim skrbstvom je Slovenija nadaljevala tudi po končani drugi svetovni vojni in v želji po izboljšanju kakovosti življenja gradila infrastrukturo, v katero so bile uvrščene tudi kolonije, ki so bile ustanovljene iz zdravstvenih, socialnih in vzgojnih namenov. Njihov cilj je bil telesno in duševno okrepiti oziroma utrditi otroke, hkrati pa njihovo odraščanje usmerjati v duhu novih vrednot.⁶⁰ Temu namenu naj bi od leta 1945 nesebično služili vsi napori vodstva in drugega kadra obmorskih in višinskih kolonij od Crikvenice do Gozda - Martuljka.⁶¹ Pri tem pa arhivsko gradivo pokaže, da ni bilo vedno tako. Zofka Vehar, vodstveni kader pri organizaciji in vodenju počitniških kolonij, je v svojem poročilu zapisala: »Lahko bi imeli še večje uspehe, če bi se pedagogi malo bolj zanimali za otroke. Tov. Ivanka pride z nami v stik samo opoldne in zvečer pri sestavi dnevnega reda. Skupno s pionirji je šla na sprehod samo enkrat. Tov. Stane ima zelo strog nastop. Otroci se ga zelo bojijo, ker jih tepe in jih kaznuje z delom.«⁶² Težave niso bile povezane samo s pedagoškim kadrom, temveč tudi z visokim številom otrok, ki bi bili potrebni kolonij. V neposredni zvezi s tem je bil tudi problem neprimernosti objektov, mnogim je namreč bilo že takoj povsem jasno, da so pri nameščanju otrok šole in graščine zgolj izhod v sili. Zgradbe, predvidene za kolonije, so zahtevale mnogo več popravil in čiščenja, kakor se je sprva predvidevalo.⁶³ Vsako leto se je v potrebi po konkretnjših načrtih za prihodnost kolonij jasno izrisovala nuja za začetek gradenj namenskih počitniških nastanitev⁶⁴ in nakup novega, ustreznega inventarja.⁶⁵

Kljub navedenim težavam pri izvajanju kolonij v praksi, ki jih je še dodatno bremenila nezadostna koordinacija med institucijami, so te pomembno prispevale k izboljšanju telesnega razvoja in splošnega počutja otrok ter predstavljale pomemben element povojne socialne in zdravstvene politike na Slovenskem.

zavod, 1938), 342–62. Zvonka Zupanič Slavec in Ksenija Slavec, »Šolska medicina na Slovenskem med prvo in drugo svetovno vojno (1918–1941). Ob 100-letnici šolske medicine na Slovenskem (1909–2009)«. *Zdravniški vestnik* 78, št. 12 (2009): 762. Gl. tudi Zvonka Zupanič Slavec in Ksenija Slavec, »Šolska medicina na Slovenskem med svetovnima vojnama (1918–1941)«, *ISIS: glasilo Zdravniške zbornice Slovenije* 23, št. 7 (julij 2014): 42–45.

60 SI AS 231, t. e. 78, Pravilnik o mladinskih okrevališčih. SI AS 231, t. e. 175, 1950, 3728–4300, Sklepi koordinacijskega sestanka za organizacijo počitniških letovanj v letu 1950. O doseganju (zdravstvenih) ciljev letovanj gl. Slava Lunaček, *Zdrava letovanja* (Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, 1959), 4.

61 SI AS 228, t. e. 1/II/11, Poročila in zapisniki Odseka za socialno skrbstvo Okrožnega odbora OF za Ljubljansko okrožje, Navodila voditeljem mestnih počitniških kolonij. Dragica Juteršnik, *Zgode in nezgode na počitnicah z mladimi. V spomin na prijetne dni in skrbi z letovanj in taborjenj mladih Pomurcev v letih 1952/85* (Murska Sobota: samozal., 2010), 6.

62 SI AS 231, t. e. 104, 1948, 270–500, št. VIII 6556/318, Ljubljana, 19. 7. 1948.

63 SI AS 231, t. e. 25, Počitniška kolonija 1948, št. 8970–48, Naknadni kredit za počitniške kolonije, 21. 6. 1948.

64 SI AS 231, t. e. 158, 1950, 2601–3200, št. 2909/3-50, Navodila za vzgojno delo v počit. letovanjih, Za veselo in koristno življenje naših pionirjev v počitniških dneh.

65 SI AS 231, t. e. 25, Počitniška kolonija 1948, št. 8970–48, Naknadni kredit za počitniške kolonije, 21. 6. 1948. O letovanjih v letu 1950 in načrtih za leto 1951 gl. SI AS 231, t. e. 175, 1950, 3728–4300, Zapisniki konferenc o počit. let. 1950, Zapisnik o konferenci Republiške komisije za počitniška letovanja, Ljubljana, 14. 11. 1950.

Zahvala

Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega programa IO-0013 *Raziskovalna infrastruktura Slovenskega zgodovinopisja*, ki ga financira Javna agencija za znanstveno-raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
  - SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo Ljudske republike Slovenije 1946–1951.
  - SI AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije 1947–1950.
- SI ZAL LJU – Zgodovinski arhiv Ljubljana:
  - SI ZAL LJU 479, MLO Ljubljana, Socialno skrbstvo in zdravstvo.

Časopisni viri

- *Naša žena*, 1946.
- *Slovenec*, 1919.
- *Slovenski narod*, 1920.

Literatura

- Arčon, Tanja. »Zgodovinski razvoj organiziranega letovanja otrok: letovanje primorskih otrok od začetka 20. stoletja dalje.« Diplomsko delo. Ljubljana: PEF, 2012.
- Brecelj, Anton. »Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva.« V: *Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Uredil Josip Mal, 437–83. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- Dobaja, Dunja. *Za blagor mater in otrok. Zaščita mater in otrok v letih 1919–1941*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.
- Jeraj, Mateja. »Otroci socializma: (Skrb za otroke v Sloveniji po drugi svetovni vojni).« V: *Zgodovina otroštva = History of childhood*, 624–38. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012.
- Kržišnik, Anton. *Socialna politika. Zgodovina socialne politike in socialnih služb v predsocialističnih družbenih formacijah*. Ljubljana: Šola za socialne delavce v Ljubljani, 1967.
- Lunaček, Slava. *Zdrava letovanja*. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, 1959.
- Pirc, Ivo. »Počitniške kolonije.« V: *Zdravje v Sloveniji. II. knjiga. Zdravstvene prilike in delo higijskih ustanov v Sloveniji 1922–1936. Spomenica ob petnajstletnici Higijenskega zavoda v Ljubljani*. Uredil Ivo Pirc, 342–62. Ljubljana: Higijenski zavod, 1938.
- Pirc, Ivo. »Razvoj in delo higijske organizacije v Sloveniji.« V: *Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, 506–17. Ljubljana: Jubilej, 1939.
- *Skupaj za krepitev zdravja in enakih možnosti otrok in mladih: jubilejni zbornik [ob 60-letnici letovanja Zveze prijateljev mladine na Goriškem]*. Nova Gorica: Medobčinsko društvo prijateljev mladine za Goriško, 2019.

- Slavec, Zvonka in Ksenija Slavec. »Šolska medicina na Slovenskem med svetovnjima vojnama (1918–1941).« *ISIS: glasilo Zdravniške zbornice Slovenije* 23, št. 7 (julij 2014): 42–45.
- Stankov, Ljiljana. »Jugoslovenska unia za zaščito dece (1933–1941).« V: *Zgodovina otroštva*. Uredili Aida Škoro Babič, Mateja Jeraj, Matevž Košir in Bojan Balkovec, 278–89. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012.
- Struc, Majda. »Mi gremo pa na morje.« V: *Juhuhu, počitnice so tu!: letovanje otrok in družin v preteklosti: zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov*, 41–47. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 2018.
- Šimec, Amalija. »Socijalno-medicinska zaščita šolske mladine.« V: *Zdravje v Sloveniji. II. knjiga. Zdravstvene prilike in delo higijenskih ustanov v Sloveniji 1922–1936. Spomenica ob petnajstletnici Higijenskega zavoda v Ljubljani*. Uredil Ivo Pirc, 47–50. Ljubljana: Higijenski zavod, 1938.
- Šorn, Mojca. »Izgradnja sistema socialnega skrbstva v Ljubljani po prvi svetovni vojni s poudarkom na delu socialnopolitičnega odseka in socialnopolitičnega urada.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 63, št. 3 (2023): 31–47.
- Šorn, Mojca. »Sistem socialnega skrbstva v Sloveniji s poudarkom na Ljubljani neposredno po drugi svetovni vojni.« *Kronika* 73, št. 2 (2015): 425–38.
- *Vesele in zdrave počitnice*. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, 1976.
- Zupanič Slavec, Zvonka in Ksenija Slavec. »Šolska medicina na Slovenskem med prvo in drugo svetovno vojno (1918–1941). Ob 100-letnici šolske medicine na Slovenskem (1909–2009).« *Zdravniški vestnik* 78, št. 12 (2009): 755–68.

Tiskani viri

- *Socialno zdravstvo avtonomnega mesta Ljubljane v letu 1930*. Ljubljana: Mestno načelstvo, 1931.
- *Službeni list kraljevske banske uprave*, 30. 10. 1930.
- *Ustava Ljudske republike Slovenije*. s.l. : s.n., s.d.

Mojca Šorn

CHILDREN'S AND YOUTH HOLIDAY CAMPS IN SLOVENIA IN THE EARLY YEARS FOLLOWING WORLD WAR II

SUMMARY

The contribution explores the development, organisation, and operation of children's and youth holiday camps (known as "colonies"), mainly in the period shortly after World War II. After World War I, youth welfare, which had initially been left to charitable and humanitarian organisations, was integrated into the public welfare system. Health and social holiday camps or "colonies" for sick and socially disadvantaged children represented a crucial part of its activities. Already during the interwar period, the number of such camps and the number of children gradually increased, although the proportion of participants relative to the total school population remained relatively low.

After 1945, various kinds of summer holidays for children and youth were introduced: health colonies, holidays for healthy children, work camps, and study excursions, which were part of a broad social system of semi-closed protection for children and youth. The goal was not only to enhance children's physical and psychological health but also to educate them ideologically and politically in the spirit of the new socialist values. The "colonies" were organised in a hierarchical, centralised manner: alongside the competent ministry and other line ministries, important roles were also played by central, district, and local committees, as well as mass organisations.

Based on archival sources, the author also emphasises the many challenges of implementing these holiday camps in practice, including inadequate infrastructure, poorly equipped facilities, staffing issues, and a lack of coordination between institutions. Despite these shortcomings, the "colonies" notably contributed to improving children's physical development and overall well-being, and played a key role in post-war social and health policies in Slovenia.

1.01

DOI: <https://doi.org/10.51663/pnz.66.1.11>

Lev Centrih*

Remigracije in dozorevanje krize socializma v Sloveniji na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta: primer vračanja pomurskih delavcev

IZVLEČEK

Članek obravnava organiziran poskus remigracije delavcev iz Pomurja, ki so v poznih sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih letih delali v Nemčiji, v okviru projekta OECD, namenjenega olajšanju njihove vrnitve. Pomurje, nerazvito območje z omejenimi zaposlitvenimi možnostmi, se je soočalo z izzivi presežne delovne sile, brezposelnosti in podzaposlenosti. Projekt je sledil strategiji slovenskih oblasti, po kateri naj bi bile vrnitve povezane z novimi delovnimi mesti, emigrante pa naj bi spodbudili, da del svojih prihrankov investirajo v produktivne dejavnosti, bodisi v zasebni bodisi v družbeni lasti. Projekt na koncu ni ustvaril novih zaposlitev, emigranti pa so se vračali le v omejenem številu. Povratniki so se večinoma vračali iz osebnih razlogov – domotožja, izpolnjenih materialnih ciljev in družinskih vezi – in so pokazali malo zanimanja za podjetništvo. Primer osvetljuje strukturne omejitve poznega socializma pri upravljanju migracij, brezposelnosti in regionalnega razvoja.

Ključne besede: emigracije, Pomurje, socializem, kriza, Jugoslavija

* Dr. sociologije, docent in znanstveni sodelavec, Oddelek za zgodovino Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem, Titov trg 5, SI-6000 Koper; znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, lev.centrih@upr.si; ORCID 0000-0002-6189-2140

ABSTRACT

REMIGRATION AND THE MATURING CRISIS OF SOCIALISM IN SLOVENIA FROM THE 1970s TO THE 1980s: THE CASE OF RETURNING WORKERS FROM POMURJE

The article analyses a concerted effort to repatriate workers from Slovenia's Pomurje region who had worked in Germany in the late 1970s and early 1980s, as part of an OECD initiative to support their return. Pomurje, an underdeveloped region with limited employment opportunities, faced challenges from surplus labour, unemployment, and underemployment. The project aligned with the Slovenian authorities' strategy to link returns to new jobs and encourage emigrants to invest part of their savings into productive activities, whether private or socially owned. Ultimately, the project failed to create new employment, and emigrants returned only in small numbers. They mainly came back for personal reasons—homesickness, fulfilled material goals, and family ties—and showed little interest in entrepreneurship. The case highlights the structural limitations of late socialism in managing migration, unemployment, and regional development.

Keywords: emigration, Pomurje region, socialism, crisis, Yugoslavia

Uvod

Pomursko regijo so v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja sestavljale občine Gornja Radgona, Murska Sobota, Lendava in Ljutomer. Iz popisov prebivalstva izvemo, da se skupno število tamkaj živčih v tem času ni bistveno spreminjalo, saj je popis leta 1971 za navedene občine naštel 129.410, popis iz leta 1981 pa 131.566 prebivalcev, kar izkazuje demografsko stagnacijo.¹ Regija je veljala za nerazviti del Slovenije.² Brezposelnih je bilo leta 1981 po uradnih podatkih sicer samo 1673, vendar so raziskovalci k tej številki prišteli še okoli 10.000 »fiktivno zaposlenih« oziroma neproduktivno angažiranih v pomurski industriji, 13.000 ljudi v kmetijstvu – ki bi zaradi majhnih posestev lahko bili bolje angažirani drugje, nazadnje pa še 6615 delavcev, ki so bili zaposleni v tujini. Po izračunu sociologa Franca Žižka je bil dejanski delež zaposlenih v regiji na začetku osemdesetih let samo 28,7-odstoten, glede na razpoložljivo delovno silo pa bi moral biti 42,8-odstoten.³ Čeprav je Žižek opozarjal,

1 »Popis prebivalstva 1971. Prebivalstvo po narodnosti,« pridobljeno 12. 10. 2025, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1971_Obcine.asp. »Popis prebivalstva 1981. Prebivalstvo po kraju popisa in navzočnosti,« pridobljeno 12. 10. 2025, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1981_Obcine_prebivalstvo.asp.

2 Niko Toš, *Primer akcijske raziskave od zamisli do realnosti* (Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, FSPN – Raziskovalni inštitut, 1983), 7.

3 Franc Žižek, »Nekatere značilnosti pomurskih občin v luči Slovenije in nekaterih izbranih občin,« v: *Pomurski migranti med dvema sistemoma – nadaljnja poročila iz raziskave, 73–75* (Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, FSPN, Raziskovalni inštitut, 1982).

da je 10.000 fiktivno zaposlenih v lokalni industriji bila verjetno nekoliko napihnjena številka – temeljila je na jugoslovanskem povprečju 25-odstotne domnevne fiktivne zaposlenosti, je bilo razlogov za skrbi v Pomurju takrat več kot dovolj.

Jugoslovanska dolžniška kriza je dozorela med letoma 1979 in 1982, ko država zaradi spremenjenih globalnih ekonomskih razmer (druge naftne krize in dviga ameriških obrestnih mer)⁴ ter trgovinskega deficita ni bila več sposobna poravnati kreditnih obveznosti, kupovati nafte in reprodukcijskega materiala. Najprej (1979) je pri Mednarodnem denarnem skladu (International Monetary Fund, IMF) izposlovala izredni, nato (1982) pa še triletni *standby* kredit, vendar tokrat v zameno za boleče reforme, ki so pomenile stroge varčevalne ukrepe.⁵ Pa ne samo to. Temeljni dokument t. i. Kraigherjeve komisije, ki je leta 1982 na zvezni jugoslovanski ravni začrtala strategijo izhoda iz jugoslovanske gospodarske krize, je delovne ljudi seznanjal, da se bo treba sprijazniti tudi z zapiranjem nerentabilnih podjetij.⁶

V luči izjemno težke situacije v državi se je torej razlika med razpoložljivo delovno silo in dejansko zaposleno delovno silo v Pomurju, kot jo je izračunal Žižek, nedvomno prikazovala kot grožnja za socialno varnost. Vsaka od skupin, ki so skupaj tvorile presežno oziroma rezervno delovno silo – fiktivno zaposleni, kmetje in delavci, zaposleni v tujini –, je predstavljala specifičen vir tveganja za rast brezposelnosti ter s tem za socialno in politično nestabilnost v regiji. V pričujočem članku se bom omejil na problem delavcev, ki so bili po uradnem tolmačenju tistega časa na začasnem delu v tujini, oziroma zdomcev.

Pomurje je glede na obseg lokalnega prebivalstva prispevalo nesorazmerno visok delež kontingenta slovenskih zdomcev. Delež pomurskega prebivalstva je leta 1971 predstavljal 7,5 odstotka, leta 1981 pa samo še 6,6 odstotka vsega slovenskega prebivalstva. Po popisu leta 1971 so štiri pomurske občine dale kar 9978 zdomskih delavcev, po podatkih iz leta 1981 pa vidno manj – 6615. V teh dveh časovnih obdobjih je v tujini delalo 48.086 oziroma 41.826 delavcev iz Slovenije, kar pomeni, da je bil vsak peti oziroma vsak šesti slovenski zdomec iz Pomurja. Od prvih bilateralnih pogodb Jugoslavije z zahodnoevropskimi državami o zaposlovanju leta 1965 do 1981 se je v Pomurje vrnilo 5360 zdomcev z družinskimi člani vred. Vseh slovenskih povratnikov pa je bilo 26.190.⁷

V pričujočem članku na primeru pomurskih zdomcev in povratnikov analiziram strategije slovenskih in jugoslovanskih oblasti pri upravljanju z migracijami, kar je pomenilo lovljenje ravnotežja med njihovimi dobrimi in slabimi stranmi. Čeprav je

4 David Harvey, *Kratka zgodovina neoliberalizma* (Ljubljana: Studia humanitatis, 2012), 34–43.

5 Susan L. Woodward, *Socialist Unemployment. The Political Economy of Yugoslavia, 1945–1990* (Princeton: Princeton University Press, 1995), 347.

6 »Polazne osnove dugoročnog programa ekonomske stabilizacije,« v: Milan Andrić et al., ur., *Interventni zakoni, društveni dogovori, rezolucije i mere za sprovođenje ekonomske stabilizacije* (Beograd: Svetozar Marković, 1983), 40.

7 »Popis prebivalstva 1971. Občine. Aktivno prebivalstvo po položaju v poklicu in dejavnosti, delavci tudi po sektorju,« pridobljeno 12. 10. 2025, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1971_Obcine.asp. »Popis prebivalstva 1971. Prebivalstvo po narodnosti«, »Popis prebivalstva 1981. Prebivalstvo po kraju popisa in navzočnosti«. Milena Ilić et al., ur., *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981. Prebivalstvo na začasnem delu v tujini (rezultati po občinah)* (Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko, 1983), 9–12.

število jugoslovanskih delavcev v tujini s 671.908 v letu 1971 (in 91.818 družinskih članov) leta 1981 upadlo na 625.069 (a takrat že z 249.899 družinskih članov), nazadnje leta 1985 pa po ocenah Zveznega zavoda za zaposlovanje celo na 601.340, se je skupna številka emigrantov zaradi družinskih članov takrat povzpela na kar 1.013.590.⁸ Po eni strani je tolikšna emigracija za državo pomenila pravo olajšanje, ker je blažila brezposelnost in nižala socialne izdatke, hkrati pa je pomenila permanentno negotovost, če bi prišlo do nenadne vrnitve velikega števila zdomcev, ki jih ne bi bilo mogoče zaposliti. Ta skrb je imela povsem realno osnovo zaradi dveh naftnih kriz v sedemdesetih letih, ko je tudi v državah zahodne Evrope prišlo do visoke brezposelnosti, liberalnega migracijskega režima pa je bilo konec. Jugoslovanske oblasti so bile takrat prisiljene začeti neprijetne pogovore z razvitimi zahodnimi državami o vračanju zdomcev, kjer so seveda igrale vlogo šibkejšega sogovornika. Vlogo mediatorja je tukaj v sedemdesetih letih prevzela mednarodna Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD), nekatere države, kot na primer Nizozemska in Francija, pa so bile celo pripravljene investirati v nove proizvodne zmogljivosti v nerazvitih jugoslovanskih regijah, kjer bi se zaposlili povratniki.⁹ Nadalje je emigracija pozitivno vplivala na devizni priliv (nakazila), toda po drugi strani je država izgubila nemajhen delež kvalificiranih kadrov, močno pa je bil kompromitiran tudi ugled jugoslovanskega socializma kot alternative zahodnemu kapitalizmu.¹⁰ Jugoslovanske in slovenske oblasti so na te izzive odgovorile tako, da so delavce na začasnem delu v tujini in njihove družinske člane obravnavale kot integralni del jugoslovanske skupnosti oziroma delavskega razreda. To nikakor ni bila preprosto ideološka puhlica, temveč aktivna politika, ki je z bilateralnimi sporazumi urejala socialni položaj ne samo delavcev v tujini, ampak tudi materialni položaj njihovih otrok v domovini, spodbujala je ustanavljanje zdomskih klubov, dopolnilnega šolanja v maternem jeziku itd.¹¹ Ta politika je bila ves čas deklarativno usmerjena k povratku emigrantov. Osnovna strategija slovenskih oziroma jugoslovanskih oblasti, zapisana tudi v tako avtoritativnih dokumentih, kot je bila resolucija X. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ, 1974), je bila, da je treba ustvariti »možnosti za postopno vračanje jugoslovanskih državljanov z začasnega dela iz tujine in za njihovo zaposlitev

8 Sara Bernard, »Oil shocks, migration and European integration: a (Trans)national perspective on the Yugoslav crises of the 1980s,« *National Identities* 21, št. 5 (2019): 9, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://doi.org/10.1080/14608944.2018.1498471>, t. e. 1724. a. e. 2880, Povratak gradjana SFRJ sa rada i boravka u inostranstvu i njihovo zapošljavanje i radno angažovanje – stanje i osnovni problemi. Savjetovanje, Arandjelovac, 18.–19. 6. 1985, 4. Po mnenju Zveznega zavoda za zaposlovanje je popis leta 1981 podcenil število Jugoslovancev, ki so delali oziroma živeli v tujini.

9 Sara Bernard, *Deutsch Marks in the Head, Shovel in the Hands and Yugoslavia in the Heart: The Gastarbaeiter Return to Yugoslavia, 1965–1991* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2019), 73–79.

10 Ulf Brunnbauer, »Yugoslav *Gastarbeiter* and the Ambivalence of Socialism: Framing Out-Migration as a Social Critique,« *Journal of Migration History* 5, št. 3 (2019): 436, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://doi.org/10.1163/23519924-00503001>.

11 Prim. Marina Lukšič Hacin, »Političnost evropskih migracij po drugi svetovni vojni. Migracijska kontekstualizacija Republike Slovenije,« v: Marina Lukšič Hacin, ur., *Slovenske selitve v socializmu* (Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, 2024), 36–45. Mirjam Milharčič Hladnik in Marijanca Ajša Vižintin, »Organiziranost in življenjske zgodbe slovenskih izseljenk in izseljencev,« v: Marina Lukšič Hacin, ur., *Slovenske selitve v socializmu* (Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, 2024), 147–63.

v domovini«. ¹² Poudarek je bil ves čas na postopni vrnitvi, saj nenadne vrnitve stotin tisočev delavcev in njihovih družinskih članov jugoslovanska družba ni zmogla absorbirati niti v razmeroma boljših sedemdesetih letih, kaj šele na vrhuncu dolžniške krize na začetku osemdesetih let. ¹³ Jugoslovanska strategija remigracije je (vsaj v idealu) temeljila na odpiranju novih delovnih mest, računala pa je tudi na produktivno angažiranje prihrankov zdomcev, zaradi česar so socialistično zakonodajo prilagodili celo do te mere, da so bila omogočena zasebna vlaganja v združeno delo. Tukaj so imele pomembno vlogo številne sociološke raziskave, ki so včasih naravnost s prirodoslovno natančnostjo merile poklicni, materialni položaj migrantov, kakor tudi njihove ekonomske in libidinalne vezi z izvorno skupnostjo. V njih se redno pojavljajo ocene, koliko emigrantov naj bi se v določenem obdobju vrnilo, kar je bila v zaostrenih kriznih razmerah strateško pomembna informacija. Naročniki teh raziskav so bile slovenske institucije prevodnikov politične moči (npr. Izvršni svet SRS, Republiški sekretariat za delo) in celo tiste iz tujine (OECD). Raziskave moramo zato razumeti tudi kot orodja reguliranja migracij. V primeru Slovenije je bilo kot emigrantska regija posebne pozornosti deležno Pomurje, za katero je prav tako veljala strategija postopnega vračanja. Slovenski raziskovalci so tukaj delili mnenje politike, da vrnitve ne smejo biti spontane. ¹⁴ Na potencialno nevarnost zaradi brezposelnosti, »latentne možnosti nenadnega priliva remigrantov«, so opozarjali že v drugi polovici sedemdesetih let ¹⁵, v okviru mednarodnega projekta OECD pa so raziskovalci ljubljanske Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo (FSPN) pripravili akcijski raziskovalni program, katerega cilj je bil vzpodbujanje odpiranja novih delovnih mest, ki bi jih lahko dobili zdomci. Prizadevanja zaradi kriznih razmer osemdesetih let na koncu niso bila uspešna. ¹⁶

V prvem poglavju pričujočega članka na kratko predstavljam najpomembnejšo literaturo o izbrani problematiki, v drugem na podlagi rezultatov popisa iz leta 1981 in takratnih socioloških raziskav analiziram socialno strukturo pomurskih delavcev, s poudarkom na tistih, ki so takrat delali v tujini, v tretjem poglavju analiziram usodo projekta OECD v Pomurju, položaj povratnikov, opažanja raziskovalcev o priložnostih, zlasti pa ovirah za vračanje Pomurcev v času slabšanja gospodarskega položaja Jugoslavije in nazadnje nastopa kriznih razmer, na koncu pa sledijo sklepne ugotovitve.

12 Franček Brglez, ur., *Deseti kongres ZKJ – dokumenti* (Ljubljana: ČZP Komunist, 1974), 307.

13 Prim. Marina Lukšič Hacin, »Povratniki kot del migracijskega kroga,« *Dve domovini*, št 15 (2002): 185, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://ojs.zrc-sazu.si/twohomelands/article/view/12948>.

14 Peter Klinar, »Vključevanje remigrantov v izvorno družbeno okolje v pogojih manjše družbeno-ekonomske razvitosti,« v: Niko Toš, ur., *Slovenci po povratku iz ZR Nemčije. Drugo poročilo* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1978), 61.

15 Ivana Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine in njihovo vključevanje v domače okolje* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1977), 36–37, 47, 76.

16 Toš, *Primer akcijske raziskave*.

Obstoječe raziskave

O jugoslovanskih in slovenskih (re)migracijah v obdobju socializma je bilo v novejšem času napisanih zelo veliko študij, tako v domači kot mednarodni znanstveni skupnosti. Od najaktualnejših domačih del velja posebej poudariti monografijo *Slovenske selitve v socializmu*, ki pa zaradi obširne teme Pomurja v kriznih razmerah sistematično seveda ne obravnava.¹⁷ Od tujih del so za pričujoči članek najrelevantnejše raziskave Sare Bernard in Ulfa Brunnbauerja, ki se posvečata fenomenu »gastarbajterstva« v celotni Jugoslaviji. Oba avtorja izpostavljata politike jugoslovanskih oblasti, ki so si v kriznih razmerah sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih let sicer prizadevale za vrnitve zdomcev, zlasti pa za produktivne naložbe njihovih prihrankov v družbenem ali zasebnem sektorju, a so doživele neuspeh zaradi blokad oziroma neuresničevanja teh politik na lokalni ravni.¹⁸ Na podoben problem opozarjam na primeru Pomurja v nadaljevanju tega članka, vendar se hkrati sprašujem, koliko so bili ti neuspehi v resnici vsaj s stališča slovenskega gospodarstva ne samo škodljivi, temveč v nekem smislu hkrati tudi povsem sprejemljivi. Kajti raziskave iz tistega časa izpričujejo, da je bil del jugoslovanske stroke, s funkcionarji OECD vred, že v sedemdesetih letih prepričan, da emigranti in njihovi prihranki sami na sebi ne predstavljajo čudežne rešitve za hude strukturne probleme gospodarstev perifernih emigrantskih držav.¹⁹ Nadvse pomenljivo je tudi to, da dokument Kraigherjeve komisije skoraj ne omenja vloge zdomcev pri jugoslovanski ekonomski stabilizaciji. V nepredvidljivih razmerah se je bilo nemara bolje zadovoljiti s stabilnim dotokom konvertibilne valute iz tujine kot poslovno povsem neizkušene ljudi pretirano siliti, da tvegajo izgubo življenjskih prihrankov z investicijami v združeno delo. Raziskave Sare Bernard in Brunnbauerja se precej opirajo na bogato raziskovalno zapuščino zagrebškega Centra za proučevanje migracij, ki je bil v tistem času vodilna raziskovalna institucija za migracije v Jugoslaviji. V svoji raziskavi se poleg popisa prebivalstva iz leta 1981 v glavnem opiram na doslej le malo izkoriščene raziskave²⁰ Raziskovalnega inštituta – Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (CJMMK) – na ljubljanskem FSPN, ki so bile objavljene v publikacijah *Bilten*. Raziskovalci, na primer Peter Klinar, Niko Toš in Silva

17 Marina Lukšič Hacin, ur., *Slovenske selitve v socializmu* (Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, 2024).

18 Npr. Bernard, *Deutsch Marks*, 54–58. Ulf Brunnbauer, »Elusive Development: The Disillusionment of Migration Studies in Socialist Yugoslavia«, *Migration and Development* 14, št. 2 (2025): 263, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://doi.org/10.1177/21632324251323322>.

19 Alti Majava, »Skupni projekt o delavcih migrantih. Eksperimentalni program za odpiranje delovnih mest na izrazito emigracijskih področjih«, v: Niko Toš, ur., *Gradivo za mednarodni projekt (OECD). Eksperimentalni program za vračanje delavcev* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1978), 3. »Izkoriščanje pomoči iz inozemstva za razvoj emigracijskih področij, koncept«, v: Niko Toš, ur., *Gradivo za mednarodni projekt (OECD). Eksperimentalni program za vračanje delavcev* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1978), 42.

20 Npr. Kristina Toplak, »'Dobrodošli doma?' Vračanje slovenskih izseljencev v Republiko Slovenijo«, *Dve domovini*, št. 20 (2004): 42–47, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://ojs.zrc-sazu.si/twohomelands/article/view/12223>.

Mežnarič, so od leta 1973 pa vse do sredine osemdesetih let objavili več kot 25 raziskovalnih poročil, ki se ukvarjajo s slovenskimi zdomci na splošno in Pomurci posebej.²¹

Kdo so bili pomurski zdomci?

Velika večina pomurskih zdomcev je na začetku osemdesetih let izhajala iz naselij izven mest, daleč nad slovenskim povprečjem (Tabela 1). Kar pa še ne pomeni, da imamo pretežno opravka s poklicnimi kmeti, ki so odložili kose in se za več let odpravili v tujino zaradi boljšega zaslужka. Kmetje so med pomurskimi emigranti prevladovali neposredno po letu 1965,²² toda leta 1981 jih je bilo le še dobrih 30 odstotkov (Tabela 2), skladno s spodnjo mejo deleža aktivnega kmečkenga prebivalstva od celotnega aktivnega prebivalstva v Pomurju na začetku osemdesetih let. Ta delež se je tedaj gibal med 28 odstotki v Gornji Radgoni in 46 odstotki v Murski Soboti.²³ Je pa to zgornjo mejo dosegla skupina povratnikov, ki je hkrati predstavljala kar 2/3 vseh slovenskih povratnikov, ki so se do leta 1981 vrnili in zaposlili v kmetijstvu (Tabela 3). Če iz navedenih tabel seštejemo zdomce in povratnike, ugotovimo, da so v tistem času skupaj predstavljali dobrih 10 odstotkov vsega prebivalstva Pomurja. Navedeni delež seveda ne izčrpa vseh Pomurcev z delovnimi izkušnjami iz tujine. Do sedaj navedeni podatki namreč ne upoštevajo sezonskih, še manj pa kmečkih dninarskih delavcev. Računali so, da se je iz pomurske regije še leta 1974 tedensko odpravljalo na delo v Avstrijo približno 1500 dninarjev, med letoma 1965 in 1974 pa se je iz tujine vrnilo kar 22.400 sezonskih delavcev, ki so večinoma delali v gradbeništvu in kmetijstvu.²⁴ Čeprav problem prekmurskih dninarjev in sezonskih delavcev ni tema pričujočega članka, jih vseeno omenjam, ker so se zlasti iz vrst slednjih do sredine sedemdesetih let rekrutirali zdomci. Taka praksa je bila značilna do prve naftne krize (1973), potem pa je število novih zdomcev pričelo naglo padati, število povratnikov pa naraščati – s 169 leta 1973 na 406 leta 1974, leta 1976 pa kar na 580. Po opažanjih Skupnosti za zaposlovanje Murska Sobota naj bi po letu 1973 na delo v tujino odhajali praktično samo še sezoni.²⁵ Čeprav zavodi za zaposlovanje niti približno niso razpolagali z natančnimi številkami vseh povratnikov in emigrantov – beležili so le tiste, s katerimi so sami imeli opravka, njihovi podatki vendarle pravilno nakazujejo trend. Kot sem uvodoma pokazal, je število pomurskih zdomcev na delu v tujini med popisoma 1971 in 1981 padlo za eno tretjino. Povratniški tok je nato po opažanjih raziskovalcev v letu 1982, sredi gospodarske krize, praktično zastal.²⁶

---

21 Za bibliografijo gl. Marina Lukšič Hacin, »Pregled dosedanjih (slovenskih) socioloških raziskav o slovenski izseljenski problematiki v Evropi od leta 1945 dalje«, *Dve domovini*, št. 2–3 (1992): 120–23, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-STRDQ5H0>.

22 Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev*, 30–31.

23 Žižek, »Nekatere značilnosti pomurskih občin«, 67.

24 Franci Stare, *Organizirane zunanje migracije Slovencev v obdobju od 1965 do 1975* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1977), 35–39.

25 Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev*, 32, 46.

26 Niko Toš, »Pomurci med dvema sistemoma – remigracija kot težnja in praksa«, v: *Pomurski migranti med dvema*

Velika večina pomurskih zdomcev je skupaj s svojimi družinskimi člani bivala v Nemčiji (4333) in Avstriji (3066).²⁷ Podatki popisa iz leta 1981 nam ne povedo, kakšen poklic so opravljali v tujini. To izvemo iz raziskave, ki so jo opravili raziskovalci Raziskovalnega inštituta FSPN – CJMMK v okviru projekta OECD v letu 1981. Izsledki temeljijo na dveh obširnih anketah, ki sta skupaj zajeli 490 pomurskih zdomcev, torej več kot 10 odstotkov vseh pomurskih delavcev v Nemčiji: prva anketa je bila opravljena s 317 delavci med njihovim obiskom Pomurja, druga anketa pa s 173 delavci v Ingolstadt. Nič manj kot 42 odstotkov anketiranih je v Nemčiji delalo v proizvodnji cestnih vozil, preostale aktivnosti so zabeležene v bistveno manjših deležih. Na primer: tekstilna industrija s 6 odstotki, gradbene industrije s 6 odstotki, industrija železnih, jeklenih in kovinskih izdelkov s 5 odstotki, le po en odstotek pa je odpadel na a) usluge (gostinstvo), b) javne usluge (nega bolnikov) in c) poljedelstvo, živinorejo, lovstvo ter gozdarstvo.²⁸ Anketiranih seveda niso pozabili vprašati, kakšen je bil njihov prejšnji poklic in ali so bili pred odhodom redno zaposleni. Čeprav ti podatki s popisom iz leta 1981 zaradi drugačne nomenklature aktivnosti/poklicev niso povsem primerljivi, vendarle kažejo, da se je pred odhodom s kmetijstvom ukvarjala samo slaba četrtnina vprašanih, kar je manj od povprečja vseh Pomurcev, ki so takrat delali v tujini (Tabela 2). Hkrati velja opozoriti, da rezultati ankete sugerirajo, da je bilo pred odhodom bistveno več nezaposlenih, kot bi lahko sklepali iz popisa iz leta 1981. Po anketi je namreč kar četrtnina trdila, da je odšla v tujino zato, ker doma ni imela dela, 55 odstotkov pa je kot razlog za odhod navajalo boljši zaslužek. Ker nam ista anketa identificira samo 11 odstotkov uradno nezaposlenih pred odhodom, moramo razliko do 25 odstotkov iskati med sezonskimi delavci (13 odstotkov) in tistimi, ki so delali na kmetiji (22 odstotkov).²⁹ Emigracija je torej bila rešitev za presežno (rezervno) in podzaposleno delovno silo, ki je na začetku osemdesetih skrbela tudi Žižka. Velika večina zdomcev (skoraj dve tretjini) je navajala, da je v tujini ostala dlje, kot je prvotno načrtovala. Kar dve tretjini sta bili v Nemčiji v času anketiranja že enajst let in več. Ker je bilo kar 56 odstotkov zdomcev članov nemškega sindikata, 60 odstotkov je imelo nemške prijatelje, kar ena tretjina pa je samo v letu 1980 potovala v Jugoslavijo več kot desetkrat, je šlo za ljudi, ki so bili dobro vpeti v dve precej različni družbi. Več kot 60 odstotkov je vlagalo denar v jugoslovanske banke, polovica je pošiljala denar domov in 70 odstotkov je gradilo oziroma adaptiralo hiše. Nič manj kot 82 odstotkov je trdilo, da so sodelovali pri krajevnih samoprисpevkih v domovini. V teh ekonomskih vezeh so raziskovalci prepoznavali povratniško usmerjenost migrantov. Peter Klinar je ocenjeval, da bi se lahko v 5–6 letih vrnilo okrog 40–50 odstotkov pomurskih delavcev, ki jih je zajela anketa. Zaradi »mnogih dejavnikov« pa je trdil, da bo delež povratnikov

.....
sistemoma – nadaljnja poročila iz raziskave (Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, FSPN, Raziskovalni inštitut, 1982), 43.

27 Ilič et al., *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji* 31. 3. 1981, 26–41.

28 Franc Žižek, ur., *Osnovni podatki iz vprašalnikov »Pomurci v ZR Nemčiji« in »Pomurski delavci po povratku iz Nemčije«* (Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, CJMMK, 1981), 6.

29 Ibid., 1, 3.

Tabela 1: Popis prebivalstva SRS 1981 – prebivalstvo po kraju popisa in prisotnosti, pomurske občine in SR Slovenija

Občina Tip naselja	Skupaj (vsi, vključno z začasno prisotnimi)*	Prisotni stalni prebivalci v trenutku popisa	Odsotni stalni prebivalci v trenutku popisa									
			Zaposleni v drugem naselju Slovenije ozi- roma SFRJ (vključno z napoteniimi od OZD**)		V tujini				Iz stolpca 5	Iz stolpca 6	Iz stolpca 8	
			1	2	3	4	5	6				7
Gornja Radgona	20.831	19.107	176	831	690	/	140	/				
Mestna naselja	5300	4858	28	185	155	/	29	/				
Druga naselja	15.531	14.249	148	646	535	/	111	/				
Murska Sobota	64.921	57.640	716	4075	3347	9	702	2				
Mestna naselja	12.507	11.470	78	204	133	6	55	2				
Druga naselja	52.414	46.170	638	3871	3214	3	647	/				
Lendava	26.854	23.262	265	2358	1817	9	498	8				
Mestna naselja	4560	4009	34	254	196	1	49	3				
Druga naselja	22.294	19.253	231	2104	1621	8	449	5				
Ljutomer	18.960	16.758	272	1013	761	2	248	1				
Mestna naselja	3314	2928	38	193	144	/	49	/				
Druga naselja	15.646	13.830	234	820	617	2	199	1				
Pomurske občine SKUPAJ	131.566	116.767	1429	8277	6615	20	1588	11				
Mestna naselja	25.681	23.265	178	836	628	7	182	5				
Druga naselja	105.885	93.502	1251	7441	5987	13	1406	6				
SR SLOVENIJA	1.973.656	1.768.679	14.084	55.448	41.826	698	11.657	284				
Mestna naselja	992.036	872.913	5140	23.575	17.254	560	4628	252				
Druga naselja	981.621	895.766	8944	31.873	24.572	138	6829	32				

Vir: »Popis prebivalstva 1981. Prebivalstvo po kraju popisa in navzočnosti,« Republika Slovenija, Statistični urad RS, pridobljeno 9. 11. 2025, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1981_Obcine_prebivalstvo.asp.

* Začasno prisotni v kraju popisa so v tabeli upoštevani samo pri skupni vsoti, stolpci, ki natančneje kažejo na njihovo strukturo, pa so izpuščeni.

** Organizacija združenega dela.

*** Številke zajemajo tudi osebe, ki so v tujini iz drugih razlogov od navedenih.

Tabela 2: Jugoslovanski državljani na začasnem delu v tujini in družinski člani, ki z njimi žive v tujini, po aktivnosti in poklicu pred odhodom v tujino, pomurske občine (skupaj)

Aktivni, ki so opravljali poklic (skupaj)	6217	Aktivni, ki niso opravljali poklica, a so iskali zaposlitev preko skupnosti za zaposlovanje	12
<i>Kmetovalci in podobni delavci</i>	1983	Upokojenci in druge osebe z lastnimi dohodki	5
<i>Rudarji, ind., grad. in pod. delavci</i>	1557	Gospodinje	116
<i>Trgovski in storitveni delavci</i>	480	Otroci, učenci ali študentje	708
<i>Upravni, admin. in pod. delavci</i>	54	Rojeni v tujini	790
<i>Vodilno osebje</i>	2	Neznano	355
<i>Strokovnjaki in umetniki</i>	149	SKUPAJ (vsi)	8203
<i>Neopredeljen poklic (delavec, uslužbenec, itd.)</i>	1992		

Vir: Milena Ilić et al., ur., *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981. Prebivalstvo na začasnem delu v tujini (rezultati po občinah)* (Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko, 1983), 81–95

verjetno nižji.³⁰ Osnovno opažanje, ki se ga raziskovalci v navedenih raziskavah nikoli ne naveličajo ponavljati, je dejstvo, da zdomci svoje bivanje ves čas podaljšujejo. Ob tem je nenavadno, da je samo nekaj odstotkov (6) navajalo, da so bivanje podaljšali, ker v Sloveniji ni dela. Največ (dobra četrtina) je kot razlog navajala motivacijo zaslužka, nekaj manj od tega pa gradnjo hiše v Sloveniji.³¹ In zaslužek je bil res neprimerno boljši, kot bi se ga lahko nadejali v Sloveniji. Čeprav je le slaba tretjina v Nemčiji prilezla do statusa kvalificiranega delavca, mojstra, preddelavca in nameščenca, so na mesec v povprečju zaslužili 1773 nemških mark, kar je bilo po ocenah raziskovalcev od tri- do štirikrat več, kot bi takrat dobili v Sloveniji v podobnih poklicnih kategorijah.³² Tukaj velja omeniti, da so razlike med dohodki sezonskih kmečkih delavcev v Jugoslaviji in Nemčiji ter Franciji med letoma 1929 in 1938 prav tako presegle trikratnik (povprečje): 1624 din na sezono v Jugoslaviji, 5225 din v Franciji in 5302 din v Nemčiji.³³ Čeprav so Pomurci v desetletjih po drugi svetovni vojni glede na svoje (stare) starše nedvomno poklicno napredovali – tako v Sloveniji in še mnogo bolj v tujini so imeli neprimerno večje možnosti za zaposlitev izven kmetijstva –, so se velike razlike v dohodkih med domovino in tujino ohranile. Slovenija je v obdobju socializma nedvomno napredovala, ne nazadnje je postala magnet za delovno silo iz manj razvitih delov

30 Ibid., 2, 8, 13. Peter Klinar, »O kazalcih remigracijskih tokov Pomurcev iz ZRN v Slovenijo,« v: *Pomurci v ZRN. Prva poročila o raziskavi* (Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, FSPN, Raziskovalni inštitut, 1981), 12–15.

31 Žižek, *Osnovni podatki iz vprašalnikov*, 2.

32 Ibid., 5, 9. Klinar, »O kazalcih remigracijskih tokov Pomurcev iz ZRN v Slovenijo,« 11.

33 Ludvik Olas, »Razvoj in problemi sezonskega zaposlovanja prekmurskega prebivalstva,« *Geografski vestnik XXVII–XXVIII*, št. 1 (1955–1956): 184–91, pridobljeno 9. 11. 2025, https://zgs.zrc-sazu.si/Portals/8/Geografski_vestnik/Pred1999/GV_2701_176_208.pdf.

Tabela 3: Prebivalci, ki so se vrnili z začasnega dela v tujini, po občini stalnega prebivališča, spolu, aktivnosti in družbenoekonomskem položaju, pomurske občine in SR Slovenija*

Občina	Aktivni, ki opravljajo poklic										Aktivni, ki ne opravljajo poklica			Osebe z lastnimi dohodki			
	SK	SK1	SK2	V OZD	Kmetovalci	Samostojni in združeni kmetje	Delajo na posestvu, obrtni ali drugi delavci enega od čl. gospod.	Delajo na posestvu, obrtni ali drugi delavci enega od čl. gospod.	SK	V OZD	Nekmetovalci	Pri osebah samost. poklica/ dejavnosti ali drugih osebah	Združeni obrtniki	Sam. opravl. dejav. in os., ki delajo na posestvu, obrtni ali drugi del. enega od čl. gosp.	SK	UPOKOJENCI	VZDRŽEVANI
L	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15		
Gornja Radgona	Sk	544	472	77	18	42	17	384	11	338	11	4	29	28	79		
	M	337	312	53	14	29	10	251	10	214	10	3	17	16	45		
	Ž	207	160	24	4	13	7	133	1	124	1	8	12	12	34		
Murska Sobota	Sk	2703	2481	1433	24	803	605	1036	47	898	47	91	101	92	76		
	M	1751	1649	859	17	618	223	782	36	673	36	73	60	54	10		
	Ž	952	832	574	7	185	382	254	11	225	11	18	41	38	66		
Lendava	Sk	1603	1366	590	13	421	149	748	27	685	27	1	35	94	82	104	
	M	1110	996	408	9	331	64	562	25	504	25	1	32	59	55	22	
	Ž	493	370	182	4	90	85	186	2	181	2	3	6	35	27	82	
Ljutomer	Sk	510	434	87	13	53	20	334	23	276	23	35	5	29	27	42	
	M	342	313	48	7	29	12	258	20	206	20	32	22	21	5		
	Ž	168	121	39	6	24	8	76	3	70	3	3	7	6	37		
Pomurske občine	Sk	5360	4753	2187	68	1319	791	2502	108	2197	108	1	196	253	229	301	
	M	3540	3270	1368	47	1007	309	1853	91	1597	91	1	164	158	146	82	
	Ž	1820	1483	819	21	312	482	649	17	600	17	32	95	83	219		
SR SLOVENIJA	Sk	26.190	22.596	3396	200	2089	1088	18.913	719	16.307	719	33	1654	1544	1412	1501	
	M	17.391	15.804	2.238	145	1.603	477	13.372	557	11.202	557	32	1.581	977	915	197	
	Ž	8.799	6.792	1.158	55	486	611	5.541	162	5.105	162	1	273	567	497	1.304	

Vir: Ilič et al., ur., *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981, 9–12*

* V SK 1 (skupaj, stolpec 2) so vključene tudi aktivne osebe, ki zaradi neznanega poklica niso vključene niti med kmetovalce niti med nekmetovalce. V SK 2 (skupaj, stolpec 3) so vključeni tudi delavci pri osebah, ki dejavnost/poklic opravljajo samostojno ali pri drugih osebah. Zajeti so vsi tisti, ki so oddali na začasno delo v tujino po letu 1965 in se dokončno vrnili v SR Slovenijo pred popisom.

Jugoslavije,³⁴ toda v primerjavi z razvitim Zahodom je kot v predaprilski Jugoslaviji še vedno bila periferija, tj. prostor, ki ga je zaradi omejenih priložnosti bremenil problem emigracij.

Poskus organiziranega vračanja Pomurcev

OECD je leta 1978 začel s projektom »Eksperimentalni programi za odpiranje delovnih mest na izrazito emigracijskih področjih«. Vprašanje migracij je takrat že precej razdvajalo različne evropske države. »[M]ed državami sprejema in državami izvora ne obstaja enako stališče o tem, kakšen je v principu pravilen odnos do emigracij,« lahko preberemo v projektni dokumentaciji OECD.³⁵ Neenotni pogledi na povratništvo so obstajali celo med razvitimi (imigrantskimi) evropskimi državami. Na primer, Nizozemska je bila v tistem času pripravljena investirati več milijonov guldov nepovratnih sredstev v odpiranje novih delovnih mest v Jugoslaviji, Nemčija pa se je takemu pristopu uprla in ponudila zgolj dolgoročne kredite.³⁶ »Eksperimentalni programi za odpiranje delovnih mest« zato niso bili pretirano ambiciozen projekt. Ta je izhajal iz ugotovitve, da migracije do sedaj niso bile izkoriščene kot instrument za pospešen ekonomski in družbeni razvoj regij zunanje migracije. Čeprav so v nekaterih državah mediteranske Evrope migrantska nakazila predstavljala glavni vir tuje valute, so bila v glavnem potrošena za trajne dobrine, kot so bile hiše in avtomobili, zelo redko pa za produktivne investicije, ki bi odpirale nova delovna mesta. Migranti prav tako niso postali nosilci transferja novih tehnologij in znanja med Zahodom in Jugom. Cilj projekta ni bila obrnitev tega stanja na glavo, ampak zgolj dobra proučitev razvojnih priložnosti v izbranih emigrantskih regijah, potem pa bi izpeljali konkretni program, ki bi ustvaril nova delovna mesta, pri katerem bi emigranti (potencialni povratniki) s svojim znanjem in prihranki lahko imeli pomembno, nikakor pa ne edino vlogo, saj bi glavni financerji in usmerjevalci (idealno) bili politično in ekonomsko močnejši deležniki iz izvornega in imigrantskega okolja.³⁷

Vsebinsko utemeljitev za sodelovanje pri projektu je na jugoslovanski strani pripravil zagrebški Center za proučevanje migracij, politično odločitev o pristopu pa sta na zvezni ravni sprejela Zvezni komite za delo in zaposlovanje ter Zvezni zavod za mednarodno tehnično sodelovanje. Ustanovljen je bil jugoslovanski projektni svet, v katerega so bili vključeni delegati zvezne konference Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) Jugoslavije, Zveze sindikatov Jugoslavije, Zvezne gospodarske zbornice in seveda delegati različnih raziskovalnih ustanov. Raziskovalni inštitut FSPN je

---

34 Jelka Piškurić, »Priseljevanje v Slovenijo s področja nekdanjih jugoslovanskih republik v času socializma in njegov odmev v javnosti,« *Zgodovinski časopis* 76, št. 3–4 (2022): 466–69, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://doi.org/10.56420/Zgodovinskicasopis.2022.3-4.07>.

35 »Model mehanizma za olajšanje reintegracije delavcev migrantov, ki se vračajo v domovino,« v: *Gradivo za mednarodni projekt (OECD)*, 25.

36 Bernard, *Deutsch Marks*, 100–03.

37 Majava, »Skupni projekt o delavcih migrantih,« 5–20.

Raziskovalni skupnosti Slovenije predlagal, da bi Slovenija k projektu OECD pristopila s primerom Pomurja. Sklicevali so se na pretekle raziskave, ki so se dotikale tudi Pomurja,³⁸ poleg poglobljene analize razvojnega stanja regije in povratniške orientacije zdomcev pa so v sodelovanju z regionalnimi družbenopolitičnimi organizacijami, socialnimi službami in delovnimi organizacijami obljubljali proučitev konkretnih razvojnih programov kot podlage »usmerjenega vračanja« z začasnega dela v tujini. Raziskovalci so sicer zapisali, da je cilj projekta pospešeno vračanje delavcev iz tujine in njihova popolna reintegracija, tudi zaradi »narodno ohranitvenega pomena«. Ne glede na to pa je bilo poudarjeno, da mora biti to vračanje »usmerjeno«, skratka utemeljeno na stvarni ekonomski osnovi.³⁹

Pri tem moramo nujno upoštevati, da se je raziskava OECD začela v času tik pred hudo jugoslovansko dolžniško krizo (1978), ko so nekateri ekonomski kazalci kljub slabemu splošnemu stanju še dopuščali določen optimizem. Leta 1976 sta v vsej Sloveniji na enega brezposelnega delavca v povprečju odpadli dve prosti delovni mesti, medtem ko so za eno prosto delovno mesto v Pomurju konkurirali trije delavci. Po mnenju Klopčič Casar iz Skupnosti za zaposlovanje Murske Sobote je k takemu stanju prispevalo tudi v tistem času naraščajoče povratništvo. Rast zaposlovanja je tega leta v Pomurju bila le 3,4-odstotna (v celotni Sloveniji pa 2,9-odstotna), vendar je naslednje leto le dosegla s planom določenih 7 odstotkov.⁴⁰ Tudi po začetku krize je Slovenija še kar nekaj let ohranjala izjemno nizko registrirano brezposelnost, samo 1,7-odstotno v letu 1984.⁴¹ Toda težava je bila v tem, da so pomurska podjetja ob odprtju novih delovnih mest dajala prednost domačim delavcem pred zdomci, prvi so imeli tudi boljše možnosti zaradi zvez in poznanstev.⁴² V letu 1976 je od več kot 500 pomurskih zdomcev v regiji ali na širšem območju Slovenije delo dobilo le 167.⁴³ Takrat so pomurske občine v svojih srednjeročnih planih razvoja za obdobje 1976–1980 predvidele stopnjo rasti navzgor, ki je pri vseh postavkah (kmetijska-industrijska proizvodnja, zaposlovanje, izvoz itd.) razen pri osebnih dohodkih predvidevala močno odstopanje od republiškega povprečja.⁴⁴ Skupščina SRS je leta 1973 in 1976 sprejela dva strateška dokumenta o postopnem vračanju in zaposlovanju zdomcev. Že leta 1973 so organizacije združenega dela dobile priporočilo, »da proučijo možnosti vlaganja in graditve objektov na območjih, od koder odhaja na delo v tujino največ naših delavcev in pri tem angažirajo del sredstev delavcev, ki začasno delajo v tujini«. ⁴⁵ Toda kot je opozarjala Klopčič Casar,

38 Npr. Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine*. Klinar, »Vključevanje remigrantov.«

39 Niko Toš, ur. »Predlog vključitve SR Slovenije v mednarodni projekt (OECD). Eksperimentalni program za odpiranje delovnih mest v izrazito emigracijskih področjih in sestavine republiškega projekta,« v: *Gradivo za mednarodni projekt (OECD)*, 47–66.

40 Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine*, 47, 50–52. »Predlog vključitve SR Slovenije v mednarodni projekt (OECD),« 61–62.

41 Woodward, *Socialist Unemployment*, 208.

42 Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine*, 53.

43 Boro Borovič, »Skrbi v Pomurju,« *Delo*, 18. 1. 1977, 2, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-PIIDP48Y>.

44 Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine*, 51–52.

45 »Sklepi in priporočila za reševanje problematike zaposlovanja naših delavcev v tujini,« *Uradni list SRS* 30, št. 42, 11. 12. 1973, 1404, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-SHXOJMSH>. »Sklepi in

teh investicij ni bilo dovolj, kajti sistem družbenega dogovarjanja ni dopuščal možnosti administrativnega lociranja investicijskih naložb. »[S]porazumevanje ekonomsko neenakih partnerjev pa tudi v pogojih samoupravnega socializma še ni tako, da bi lahko šibkejšim prineslo bistvene ugodnosti,« je pesimistično zaključila. Po njenem kritičnem mnenju so bili ti sklepi in priporočila »predvsem deklarativnega značaja«, saj njihovih nosilcev v resnici niso dosledno zavezovali.⁴⁶

Povedano drugače, za investicije iz sredstev organizacij združenega dela iz razvitejših delov Slovenije, zlasti pa Ljubljanske banke, se je bilo treba boriti in spretno lobirati. Konec sedemdesetih let se je v Sloveniji veliko govorilo o investicijah v industrijsko cono pri Sežani.⁴⁷ Zakaj ne bi bilo tako tudi v Pomurju? Projekt OECD »Eksperimentalni programi«, ki je stavil na sodelovanje raziskovalcev, migrantov, gospodarskih in političnih deležnikov, je bil v tem pogledu naravnost pisan na kožo slovenskemu družbenopolitičnemu sistemu nasploh in pomurskim razmeram posebej. In raziskovalcem s FSPN je uspelo v letih 1978–1983 na raznih konferencah, posvetih in pogovorih povezati zavidljivo število akterjev, od Zveze komunistov, SZDL, sindikatov do gospodarstvenikov. Toda večina teh deležnikov je bila iz Pomurja. Zastopniki Ljubljanske banke nadvse pomenljivo niso omenjeni. Kot bomo videli, ti akterji v Ljubljani niso mogli imeti posebne teže, da bi priskrbeli oziroma »prilobirali« investicijska sredstva. Še slabše, izmed treh potencialnih investorjev v nova delovna mesta sta bila dva prav tako iz Pomurja, in sicer DO Primat Maribor, TOZD III – Lendava in Imgrad iz Ljutomera. Iz razvitejšega dela Slovenije se kot edini investitor omenja ISKRA Eletromehanika, TOZD električna ročna orodja iz Kranja. Medtem ko v primeru Primata število novih delovnih mest ni jasno, jih je Imgrad (proizvodnja jadralnih desk) načrtoval 57, Iskra pa 254.⁴⁸

Kakšen je bil resnični položaj pomurskih zdomcev pri tem samoupravnem povezovanju oziroma načrtovanju razvoja Pomurja? Na kratko bi lahko rekli, da so od samega začetka bolj predstavljali problem kot pa rešitev problema. Čeprav so bili povratniki na eni strani ves čas deklarativno več kot zaželeni – tudi iz narodotvornih razlogov, njihovega vračanja na noben način niso hoteli prepustiti stihiji.⁴⁹ Tudi navedeni dokumenti OECD izkazujejo presenetljivo previdnost: »Zato je potrebno kategorično poudariti, takoj na začetku, da namen projekta ni vzpodbujati povratne migracije.«⁵⁰ Skratka, vrnil naj bi se samo tisti, ki bi jih bilo mogoče najelegantneje vključiti v gospodarsko okolje.

Pomurski zdomci so sicer imeli pomembno ekonomsko težo. Ocenjeno je bilo, da je zaradi njih devizni priliv v regijo samo v letu 1976 znašal nič manj kot dobrih 36

.....
priporočila za postopno vračanje delavcev z dela iz tujine in za njihovo ponovno vključevanje v zaposlitev v SRS,« *Uradni list SRS* 33, št. 20, 10. 8. 1976, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-P435I0RR>.

46 Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine*, 75–76.

47 Klinar, »Vključevanje remigrantov v izvorno družbeno okolje,« 23.

48 »Pregled investicijskih programov, ki jih vključujemo v akcijski program raziskave,« v: *Pomurci v ZRN. Prva poročila o raziskavi*, 35–44. Toš, *Primer akcijske raziskave od zamisli do realnosti*, 11–16.

49 Klinar, »Vključevanje remigrantov v izvorno družbeno okolje,« 61.

50 Majava, »Skupni projekt o delavcih migrantih,« 5.

milijonov zahodnonemških mark.⁵¹ Podobno kot pri OECD so v Pomurju že takrat opazili, da ti prihranki ne gredo v produktivne investicije, ampak v dvig družinskega standarda. Spodbujali naj bi razvoj trgovine »visoko nad realnimi potrebami«, v nekaterih primerih pa celo manifestacije »bahaštva«. ⁵² Iz anket s povratniki v Pomurje, ki so jih v okviru projekta opravili raziskovalci FSPN v letu 1981, izvemo, da je skoraj 80 odstotkov vprašanih denar porabilo za hišo oziroma stanovanje, skoraj polovica za avto, dobra tretjina za kmetijske stroje, le 7 odstotkov pa je investiralo v delavnico. Natanko dve tretjini nista razmišljali o nikakršni specializaciji kmetijske dejavnosti.⁵³ Čeprav je bil vzorec anketiranih zelo majhen (N: 120), je zadnji podatek gotovo vzbujal skrb, kajti glede na rezultate popisa iz leta 1981 se je skoraj polovica poklicno aktivnih pomurskih povratnikov ukvarjala s kmetijstvom (Tabela 3).

A kako bi lahko zdomce in povratnike spodbudili, da bi produktivno angažirali svoje prihranke? Jugoslovanski sistem je že od konca šestdesetih let dopuščal možnosti vlaganja (deviznih) prihrankov državljanov v družbena podjetja. V takih (redkih) primerih so vlagatelji oziroma njihovi družinski člani dobili zaposlitev. Prvi tak primer je bila razširjena proizvodna linija v tekstilni tovarni Pionirka pri Imotskem na Hrvaškem leta 1970.⁵⁴ Poleg »kupovanja delovnih mest« je z novo ustavo SFRJ (1974) in Zakonom o združenem delu (1976) nastopila še ena možnost vlaganja, in sicer v pogodbene organizacije združenega dela (pozd). Pozd je na eni strani lahko obstajal kot povsem samostojna podjetniška enota ali kot avtonomni del znotraj družbenega podjetja, ki se je od običajne temeljne organizacije združenega dela (tozd) razlikoval le po tem, da je bil vlagatelj po izpolnitvi vseh finančnih obveznosti upravičen še do določenega deleža (nagrade) za svojo investicijo.⁵⁵ Pravzaprav je šlo za socialistično delničarstvo. V praksi so se družbena podjetja branila zasebnih investicij v konvertibilni valuti, po sklepanju Sare Bernard zaradi nihanj med menjalnim tečajem dinarja in tujimi valutami, kar je pomenilo tveganje za izgube.⁵⁶ Ustanovitev pozda je bila po drugi strani komplicirana, zlasti zaradi malodane nepremagljivih ovir pri uvažanju strojev za takšne organizacije.⁵⁷ Tudi zaradi navedenih razlogov se ta zanimivi poslovni model v Jugoslaviji ni prijel. Do leta 1981 je bila v Sloveniji na podlagi migrantskih sredstev ustanovljena samo ena »zdomska tovarna« – Hypos v Muti na Koroškem –, ki je proizvajala hidravlične komponente.⁵⁸ Klopčič Casar za sredino sedemdesetih

51 Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine*, 58. Oziroma 278.748.015 din. Preračunano na osnovi srednjega deviznega tečaja, veljavnega 30. 12. 1976: »Novi devizni tečaj«, *Delo*, 31. 12. 1976, 4, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-RT0IGOG2>.

52 Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine*, 32.

53 Žižek, *Osnovni podatki iz vprašalnikov*, 38, 41.

54 Bernard, *Deutsch Marks*, 152–53.

55 Dorđe Miljaković, »Ugovorna organizacija udruženog rada,« v: *Politička enciklopedija* (Beograd: Savremena administracija, 1975), 1095. »Zakon o udruženom radu,« *Službeni list SFRJ* 32, št. 53, 3. 12. 1976, 1573 (čl. 91), 1599–1601 (čl. 303–319), pridobljeno 9. 11. 2025, <https://www.scribd.com/document/371302147/ZAKON-O-UDRUZENOM-RADU-1976-pdf>.

56 Bernard, *Deutsch Marks*, 82.

57 Lojze Kante, »V tujino še neusposobljeni, nazaj z delovnimi navadami,« *Sobotna priloga*, 27. 6. 1981, 19–20, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-SLOXSKQB>.

58 SI AS 1165, t.e. 114, Pismo sekretarja Splošnega združenja drobnega gospodarstva Slovenije podpredsedniku Izvršnega sveta Skupščine SRS, 5. 8. 1981.

let omenja dve iniciativi iz krajevnih skupnosti v Črenšovcih in Rogašovcih, sicer izjemno močnih po številu migrantov, kjer so bili nekateri pripravljene ponuditi svoja sredstva, vendar ni bilo družbenih nosilcev, ki bi jih znali uporabiti kot osnovo za odpiranje delovnih mest. Na drugi strani je malo prej omenjenemu tozdu Primat iz Lendave že v sedemdesetih letih spodletelo z zbiranjem zdomskih sredstev. Po mnenju Klopčič Casar zaradi »nedodelanosti in nezadostnega angažiranja domačih družbenih dejavnikov«.⁵⁹

O tem, da prihranki zdomcev predstavljajo neizkoriščen potencial, so bili malo kasneje prepričani tudi raziskovalci s FSPN, čeprav so bili v svojih pričakovanjih precej realistični. Kljub dolgoletnemu bivanju na kapitalističnem zahodu se Pomurci po lastnih besedah v glavnem niso vrnilo zato, da bi s privarčevanimi sredstvi postali samostojni podjetniki, ampak predvsem zaradi tega, da bi po uresničenih materialnih ciljih (hiša, stanovanje, avto ipd.) pač živeli. Drugače ni mogoče interpretirati dejstva, da sta več kot dve tretjini anketiranih kot razlog za vrnitev navedli »domotožje«, hišo v Sloveniji, izobraževanje otrok, motiv obrti in kmetovanja pa skupaj samo 4 odstotki. Na koncu je bilo med anketiranimi povratniki 11 odstotkov samostojnih obrtnikov.⁶⁰ Popis iz leta 1981 nam tukaj nudi zelo nezanesljivo primerjavo (Tabela 3). Med tistimi Pomurci, ki so se vrnilo in so bili poklicno aktivni, je mogoče obrtnike s precejšnjo gotovostjo prepoznati le v skromnem deležu (4,1 odstotka) – pa še ti niso bili vsi samostojni podjetniki (gl. stolpec 11); težje je prepoznati obrtnike med tistimi, ki so delali pri osebah samostojnega poklica (stolpec 9), še težje pa jih je izluščiti med številnimi, ki so delali na posestvu, izmed katerih so bili nekateri zaposleni kot obrtni delavci (stolpec 6). Tudi med Pomurci, ki so še bili na delu v Nemčiji, so bili daleč najpogostejši motivi potencialne vrnitve domotožje, družina, domovina in hiša (skupaj 87 odstotkov). Zaradi kmetije in obrti bi se jih skupaj vrnilo skromnih 5 odstotkov. Po povratku bi bilo zanje najbolj zaželeno delo v družbenem sektorju (37 odstotkov), zasebni sektor (upoštevajoč kmetovanje) je izbralo le 27 odstotkov. Da bi raziskovalci ugotovili dejanski podjetniški potencial migrantov, so morali vanje kar malo »povrtnati« s podrobnejšimi vprašanji. Tako so nazadnje izvedeli, da je samo 35 odstotkov anketiranih zdomcev kategorično zavrnilo možnost, da bi vložili svoja sredstva v pozd, 33 odstotkov je bilo glede tega neodločenih, 20 odstotkov zainteresiranih, 11 odstotkov pa je navedlo, da bi bili na to pripravljene pod določenimi pogoji. Potem so jim anketarji še enkrat zastavili praktično enako vprašanje, toda tokrat z nekoliko več podrobnostmi: Če bi jim določena tovarna v Pomurju ponudila možnost sodelovanja pri izdelovanju določenih izdelkov, ali bi bili pripravljene vložiti sredstva za nabavo strojev, opreme in z njo sodelovati? Tukaj je negativno odgovorilo kar 43 odstotkov, 38 odstotkov odgovorov je bilo pozitivnih, 17 odstotkov pa je bilo neodločenih. Če bi že vlagali denar, bi kar 50 odstotkov vprašanih vložilo v lastno obrtno dejavnost, najraje v prevozništvu (10 odstotkov) ali pa v kmečki turizmu (10 odstotkov). Toda kako? S kakšnimi kompetencami? Pred odhodom v tujino ni bil samostojni obrtnik prav

⁵⁹ Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine*, 57–58.

⁶⁰ Žižek, *Osnovni podatki iz vprašalnikov*, 38.

nihče, v Nemčiji sta dobri dve tretjini vprašanih opravljali repetitivno (23 odstotkov) in standardizirano (50 odstotkov) delo, le 18 odstotkov pa raznovrstno, heterogeno delo. Velika večina v zadnjih štirih letih ni obiskovala nobenega tečaja (70 odstotkov), 9 odstotkov je obiskovalo šiviljski in prav toliko varilski tečaj, le 2 odstotka pa tečaj za vodstvene funkcije.⁶¹ Niko Toš je v skladu z opažanji, ki so potrjevali predpostavke projekta OECD, poudarjal, da je mogoče produktivno angažiranje zdomskih prihrankov (v zasebni sektor ali pozd) pričakovati le postopoma in ob »angažiranem in usmerjenem delovanju družbeno gospodarskih subjektov«. Seveda je upošteval, da so v slovenski/jugoslovanski stvarnosti obstajale administrativno-birokratske in idejnopolitične ovire, toda njegov najpomembnejši pomislek je šel v smeri, »da je iluzorno pričakovati, da emigranti ob dolgoletnem delu pri tekočem traku v tujini (npr. AUDI-ju) razvijajo v sebi sposobnosti za samostojno oblikovanje tehnoloških, organizacijskih, komercialnih zamisli in njihovo ustvaritev«.⁶² Taylorizem in fordizem v zgodnjem 20. stoletju nista prinesla samo tehnološke revolucije in napredka, temveč skozi disciplino tekočega traku tudi izgubo nadzora industrijskega delavca nad svojim proizvodom, s tem pa tudi izgubo poklicne ustvarjalnosti in podjetnosti drobnega blagovnega producenta.⁶³ Socialistične države so podedovale disciplinski režim tekočega traku, s tem pa tudi odtujitev delavca od proizvoda svojega lastnega dela. Kardeljeva zamisel, da bi delovni ljudje s samoupravljanjem obvladovali ne samo svoj proizvodni proces, ampak celotno družbeno reprodukcijo, je merila na nič manj kot na revolucijo industrijske civilizacije.⁶⁴ Ker so razlogi za njen neuspeh precejšnja zastranitev od teme pričujočega članka, lahko navedem le to, da pomurski povratniki niso bili preveč zainteresirani niti za samoupravljanje. Od tistih, ki so bili zaposleni v kakšnem tozdu, kar 65 odstotkov ni bilo članov v nobenem samoupravnem organu, še manj je bilo članov katerega od samoupravnih organov v svoji krajevni skupnosti (13 odstotkov).⁶⁵

Skratka, razvojno iniciativo bi po mnenju raziskovalcev s FSPN morala nujno dati skupnost, natančneje, njene delovne organizacije, ki bi z uspešnim poslovanjem kot magnet privlačile zdomce, da se v njih ne bi zgolj zaposlili, ampak da bi vanje tudi vlagali. Kot smo že videli, glede na poročila o izvajanju projekta OECD obeti že od samega začetka niso bili najboljši. Že leta 1981 se je pokazalo, da bosta lokalna projekta Primat – TOZD III iz Lendave in Imgrad iz Ljutomera »časovno zamaknjena«. Medtem ko je zaradi krize realizacija projekta Primat zastala, leta 1983 o morebitnih uspehih Imgrada raziskovalci ne poročajo. Največji upi so bili položeni v Iskrino investicijo v Murski Soboti, ki bi odprla več kot 250 novih delovnih mest. Akcijski program raziskave je v tem primeru predvideval informiranje delavcev v Ingolstadt in drugih krajih v Nemčiji o možnostih zaposlitve, vstopu v kooperantske odnose in uvozu

61 Ibid., 4, 7, 17–18, 20, 29.

62 Toš, *Primer akcijske raziskave od zamisli do realnosti*, 18.

63 Prim. Gisela Bock, »*Drugo*« delavsko gibanje v ZDA od 1905 do 1922 (Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1987), 24–25.

64 Npr. Edvard Kardelj, *Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976), 99–100.

65 Žižek, *Osnovni podatki iz vprašalnikov*, 47.

delovnih naprav. Toda projekt je zaradi »splošnih gospodarskih težav in pomanjkanja finančnih sredstev« povsem zastal v letu 1983.⁶⁶

Pogoji za »pospešeno vračanje« zdomcev v Pomurje celo v skromnem številu tako niso bili izpolnjeni. Toš je – gotovo z olajšanjem – v poročilu konec leta 1983 sklenil, da je obseg remigracij v Pomurju majhen in skladen z obsegom realnih (ne-) možnosti neposrednega delovnega vključevanja remigrantov.⁶⁷

Sklep

Neuspešni poskus pospešenega vračanja pomurskih zdomcev v domovino na začetku osemdesetih let predstavlja zanimiv vpogled v delovanje političnega in ekonomskega sistema socializma na Slovenskem v kriznih razmerah. Ko je zdomstvo do sredine sedemdesetih let preraslo okvire notranjega jugoslovanskega problema (in hkrati rešitve) ter postalo nerešljiv mednarodni problem, je vrh političnega sistema (kongresi ZKJ, republiške skupščine) pričel ustvarjati strateške dokumente (resolucije, priporočila) in evidentiral osnovne nosilce za njegovo reševanje (SZDL, sindikati, raziskovalna skupnost, gospodarske zbornice, delovne organizacije itd.). Ker je bila rdeča nit strategij od samega začetka postopno in usmerjeno, ne pa množično in spontano vračanje, je sistem dajal prednost ustvarjanju ekonomskih pogojev (odpiranju novih delovnih mest) kot stvarni osnovi tega vračanja. V Pomurju za bolj množično vračanje pogoji niso bili izpolnjeni niti v drugi polovici sedemdesetih let, drugod po Sloveniji pa so se najmanj močno poslabšali z nastopom krize na začetku osemdesetih let. Odprla se je perspektiva ukinjanja nerentabilnih ekonomskih enot, kar je neizbežno pomenilo dvig brezposelnosti, ideal povratništva pa je vse bolj privzemal podobo grožnje ekonomski stabilizaciji, toda takrat tudi v najrazvitejših delih Slovenije. Na primer, v občini Ljubljana – Šiška z zelo nizkim številom zdomcev (tedaj okrog 900 od 87.000 prebivalcev), po narodnem dohodku takrat šesti v Sloveniji, kjer so delovali paradni konji slovenske industrije (denimo Iskra, Lek, Litostroj, Avtomontaža), so na začetku leta 1985 v potencialnem »množičnem nenadnem povratku delavcev iz začasnega dela v tujini« prepoznali enega izmed dejavnikov, ki bi lahko sprožil izredne razmere.⁶⁸ V tem primeru gre gotovo za nemajhno pretiravanje. Skrb pred množično vrnitvijo zdomcev v Šiški lahko zato interpretiramo bolj kot odraz splošnega stališča slovenskega političnega vrha, da intenzivno povratništvo po sili razmer v resnici ni bilo posebej zaželeno. Slovenija je imela v primerjavi z drugimi deli Jugoslavije zavidljivo nizko (registrirano) brezposelnost in na taki ravni so jo oblasti očitno hotele tudi ohraniti. Pomurski primer sicer hkrati dokazuje, da se oblasti povratništvu niso deklarativno odpovedale, reševanje problema so preprosto prepustile samoupravnemu

---

⁶⁶ Toš, *Primer akcijske raziskave od zamisli do realnosti*, 14–16.

⁶⁷ *Ibid.*, 17.

⁶⁸ SI ZAL LJU 635, t. e. 48, a. e. 345, Politično varnostna ocena razmer v Občini Ljubljana – Šiška za leto 1984 in tekoče obdobje, Ljubljana, februar 1985, 2, 24, 33.

dogovarjanju. Klopčič Casar je konec sedemdesetih let pripomnila, da samoupravljanje ne dopušča administrativnega lociranja investicijskih naložb. V pomurskem primeru je to konkretno pomenilo, da so ustvarjanje ekonomskih pogojev za povratništvo prepustili trgu in prosti pobudi politično šibkih deležnikov. Raziskovalci s FSPN so organizirali številne posvete z zelo veliko udeleženci, vzpostavili stike s podjetji, toda na koncu je nekaj zainteresiranih tozdogov preprosto odpovedalo investicije. Očitno je prevladala ugotovitev, da investicije ne bi bile rentabilne oziroma zanje delovne organizacije zaradi krize resnično niso imele sredstev ali si jih niso mogle izposoditi. Lokalni družbenopolitični akterji pa očitno niso imeli zadostne moči ali volje, da bi prek višjih forumov (ZK, SZDL) izposlovali drugačne poslovne odločitve, izsilili kredite pri Ljubljanski banki ipd. Ko so se umaknili tozdogovi, je postalo tudi nadaljnje nagovarjanje zdomcev za njihove prihranke nesmiselno. Kam pa naj bi jih vložili? Akcijskega dela projekta je bilo s tem konec. Nikoli ne bomo izvedeli, kakšna bi bila usoda prihrankov pomurskih zdomcev, če bi ti vseeno našli pot v kakšen tozdog ali pozd. Mogoče pa je sklepati, da so se nosilci dejanske politične moči s tem, ko so reševanje lokalnih problemov prepustili samoupravnemu trgu, znebili odgovornosti za morebitni finančni polom, ki bi v socialno šibkem in emigrantskem okolju, mnogo prej kot v ljubljanski Šiški, prav lahko vodil do zaostrenih konfliktnih, če že ne do izrednih razmer. Ohranil se je *status quo*, ki pa z vidika slovenskega narodnega gospodarstva sploh ni predstavljal najslabšega možnega izida. Število povratnikov se je v Pomurju na začetku osemdesetih let zmanjšalo na minimum, pač v skladu s pičlimi zaposlitvenimi možnostmi in gmotnim položajem samih povratnikov, ki na pomoč širše družbe niso mogli preveč računati. Najverjetneje se je ohranil tudi s strani oblasti več kot zelo zaželeni devizni priliv, čeprav ne nujno v enakem obsegu kot v boljših sedemdesetih letih.

Zahvala

Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega projekta št. J6-50191 *Med »deseto banovino« in »sedmo republiko«: države in diaspore v prvi in drugi Jugoslaviji*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
  - SI AS 537, Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije, Koordinacijski odbor za delavce na začasnem delu v tujini.
  - SI AS 1165, Gospodarska zbornica Slovenije.
- SI ZAL LJU – Zgodovinski arhiv Ljubljana:
  - SI ZAL LJU 635, Avtomontaža Ljubljana, 1934–2000.

Časopisni viri

- Borovič, Boro. »Skrbi v Pomurju.« *Delo*, 18. 1. 1977. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-PI1DP48Y>.
- *Delo*, 31. 12. 1976. »Novi devizni tečaj.« Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-RT0IGOG2>.
- Kante, Lojze. »V tujino še neusposobljeni, nazaj z delovnimi navadami.« *Sobotna priloga*, 27. 6. 1981. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-SLOXSKQB>.

Literatura

- »Izkoriščanje pomoči iz inozemstva za razvoj emigracijskih področij, koncept.« V: *Gradivo za mednarodni projekt (OECD). Eksperimentalni program za vračanje delavcev*. Uredil Niko Toš, 35–42. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1978.
- »Model mehanizma za olajšanje reintegracije delavcev migrantov, ki se vračajo v domovino.« V: *Gradivo za mednarodni projekt (OECD). Eksperimentalni program za vračanje delavcev*. Uredil Niko Toš, 24–34. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1978.
- »Polazne osnove dugoročnega programa ekonomske stabilizacije.« V: *Interventni zakoni, društveni dogovori, rezolucije i mere za sprovođenje ekonomske stabilizacije*. Uredila Milan Andrić in Tomislav Jovanović, 3–54. Beograd: Svetozar Marković, 1983.
- »Predlog vključitve SR Slovenije v mednarodni projekt (OECD). Eksperimentalni program za odpiranje delovnih mest v izrazito emigracijskih področjih in sestavine republiškega projekta.« V: *Gradivo za mednarodni projekt (OECD). Eksperimentalni program za vračanje delavcev*. Uredil Niko Toš, 47–66. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1978.
- Bernard, Sara. »Oil shocks, migration and European integration: a (Trans)national perspective on the Yugoslav crises of the 1980s.« *National Identities* 21, št. 5 (2019): 1–22. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://doi.org/10.1080/14608944.2018.1498471>.
- Bernard, Sara. *Deutsch Marks in the Head, Shovel in the Heands and Yugoslavia in the Heart: The Gastarbaeiter Return to Yugoslavia, 1965–1991*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2019.
- Bock, Gisela. »Drugo« *delavsko gibanje v ZDA od 1905 do 1922*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1987.
- Brunnbauer, Ulf. »Elusive Development: The Disillusionment of Migration Studies in Socialist Yugoslavia.« *Migration and Development* 14, št. 2 (2025): 252–71. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://doi.org/10.1177/21632324251323322>.

- Brunnbauer, Ulf. »Yugoslav *Gastarbeiter* and the Ambivalence of Socialism: Framing Out-Migration as a Social Critique.« *Journal of Migration History* 5, št. 3 (2019): 413–37. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://doi.org/10.1163/23519924-00503001>.
- Brglez, Franček, ur. *Deseti kongres ZKJ – dokumenti*. Ljubljana: ČZP Komunist, 1974.
- Čiček, Franc, ur. *Osnovni podatki iz vprašalnikov »Pomurci v ZR Nemčiji« in »Pomurski delavci po povratku iz Nemčije«*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, CJMMK, 1981.
- Harvey, David. *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2012.
- Ilić, Milena, Avgušтина Kuhar, Petronela Vertot, Radovan Milovanović, Vladimir Vujasin, Andrej Mrzel in Jana Šubelj, ur. *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981. Prebivalstvo na začetnem delu v tujini (rezultati po občinah)*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko, 1983.
- Kardelj, Edvard. *Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.
- Klinar, Peter. »O kazalcih remigracijskih tokov Pomurcev iz ZRN v Slovenijo.« V: *Pomurci v ZRN. Prva poročila o raziskavi*, 1–18. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, FSPN, Raziskovalni inštitut, 1981.
- Klinar, Peter. »Vključevanje remigrantov v izvorno družbeno okolje v pogojih manjše družbeno-ekonomske razvitosti.« V: *Slovinci po povratku iz ZR Nemčije. Drugo poročilo*. Uredil Niko Toš, 3–71. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1978.
- Klopčič Casar, Ivana. *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine in njihovo vključevanje v domače okolje*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1977.
- Lukšič Hacin, Marina. »Političnost evropskih migracij po drugi svetovni vojni. Migracijska kontekstualizacija Republike Slovenije.« V: *Slovenske selitve v socializmu*. Uredila Marina Lukšič Hacin, 13–67. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, 2024.
- Lukšič Hacin, Marina. »Povratniki kot del migracijskega kroga.« *Dve domovini*, št. 15 (2002): 179–93. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://ojs.zrc-sazu.si/twohomelands/article/view/12948>.
- Lukšič Hacin, Marina. »Pregled dosedanjih (slovenskih) socioloških raziskav o slovenski izseljenki problematiki v Evropi od leta 1945 dalje.« *Dve domovini*, št. 2–3 (1992): 113–24. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-5TRDQ5H0>.
- Majava, Alti. »Skupni projekt o delavcih migrantih. Eksperimentalni program za odpiranje delovnih mest na izrazito emigracijskih področjih.« V: *Gradivo za mednarodni projekt (OECD). Eksperimentalni program za vračanje delavcev*. Uredil Niko Toš, 3–20. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1978.
- Milharčič Hladnik, Mirjam in Marijanca Ajša Vižintin. »Organiziranost in življenjske zgodbe slovenskih izseljenk in izseljencev.« V: *Slovenske selitve v socializmu*. Uredila Marina Lukšič Hacin, 145–273. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, 2024.
- Miljaković, Đorđe. »Ugovorna organizacija udruženog rada.« V: *Politička enciklopedija*. Beograd: Savremena administracija, 1975.
- Olas, Ludvik. »Razvoj in problemi sezonskega zaposlovanja prekmurskega prebivalstva.« *Geografski vestnik XXVII–XXVIII*, št. 1 (1955–1956): 176–208. Pridobljeno 9. 11. 2025. https://zgs.zrc-sazu.si/Portals/8/Geografski_vestnik/Pred1999/GV_2701_176_208.pdf.
- Piškurić, Jelka. »Priseljevanje v Slovenijo s področja nekdanjih jugoslovenskih republik v času socializma in njegov odmev v javnosti.« *Zgodovinski časopis* 76, št. 3–4 (2022): 464–91. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://doi.org/10.56420/Zgodovinskicasopis.2022.3-4.07>.
- *Pomurci v ZRN. Prva poročila o raziskavi*, 35–44. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, FSPN, Raziskovalni inštitut, 1981.

- Lukšič Hacin, Marina, ur. *Slovenske selitve v socializmu*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, 2024.
- Stare, Franci. *Organizirane zunanje migracije Slovencev v obdobju od 1965 do 1975*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, FSPN, Center za raziskovanja javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1977.
- Toplak, Kristina. »'Dobrodošli doma?' Vračanje slovenskih izseljencev v Republiko Slovenijo.« *Dve domovini*, št. 20 (2004): 35–51. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://ojs.zrc-sazu.si/twohomelands/article/view/12223>.
- Toš, Niko. »Pomurci med dvema sistemoma – remigracija kot težnja in praksa.« V: *Pomurski migranti med dvema sistemoma – nadaljnja poročila iz raziskave*, 41–59. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, FSPN, Raziskovalni inštitut, 1982.
- Toš, Niko. *Primer akcijske raziskave od zamisli do realnosti*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, FSPN – Raziskovalni inštitut, 1983.
- Toš, Niko, ur. *Gradivo za mednarodni projekt (OECD). Eksperimentalni program za vračanje delavcev*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1978.
- Woodward, Susan L. *Socialist Unemployment. The Political Economy of Yugoslavia, 1945–1990*. Princeton: Princeton University Press, 1995.
- Žižek, Franc. »Nekatere značilnosti pomurskih občin v luči Slovenije in nekaterih izbranih občin.« V: *Pomurski migranti med dvema sistemoma – nadaljnja poročila iz raziskave*, 60–79. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, FSPN, Raziskovalni inštitut, 1982.

Spletni viri

- »Sklepi in priporočila za postopno vračanje delavcev z dela iz tujine in za njihovo ponovno vključevanje v zaposlitev v SRS.« *Uradni list Socialistične republike Slovenije* 33, št. 20, 10. 8. 1976. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-P43SI0RR>.
- »Sklepi in priporočila za reševanje problematike zaposlovanja naših delavcev v tujini.« *Uradni list Socialistične republike Slovenije* 30, št. 42, 11. 12. 1973. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-SHXOJMSH>.
- »Zakon o udruženom radu.« *Službeni list Socijalističke federativne republike Jugoslavije* 32, št. 53, 3. 12. 1976. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://www.scribd.com/document/371302147/ZAKON-ODRUZENOM-RADU-1976-pdf>.
- Republika Slovenija. Statistični urad RS. »Popis prebivalstva 1971. Prebivalstvo po narodnosti.« Pridobljeno 12. 10. 2025. https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1971_Obcine.asp.
- Republika Slovenija. Statistični urad RS. »Popis prebivalstva 1971. Občine. Aktivno prebivalstvo po položaju v poklicu in dejavnosti, delavci tudi po sektorju.« Pridobljeno 12. 10. 2025. https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1971_Obcine.asp.
- Republika Slovenija. Statistični urad RS. »Popis prebivalstva 1981. Prebivalstvo po kraju popisa in navzočnosti.« Pridobljeno 12. 10. 2025, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1981_Obcine_prebivalstvo.asp.

Lev Centrih

**REMIGRATION AND THE MATURING CRISIS OF SOCIALISM
IN SLOVENIA FROM THE 1970s TO THE 1980s:
THE CASE OF RETURNING WORKERS FROM POMURJE**

SUMMARY

The article examines the challenges of remigration among workers from Slovenia's Pomurje region who were employed in Germany during the late 1970s and early 1980s, a period marked by the deepening crisis of the socialist system. Pomurje, as an underdeveloped region with limited employment options, represented a space where surplus labour – fictitiously employed peasants and migrant workers – posed risks to social and economic stability. The analysis draws on demographic data, surveys among emigrants, and insights from an OECD-supported project aimed at facilitating returns without worsening local unemployment.

The findings indicate that Slovenian authorities adopted strategies of gradual, controlled remigration, but the economic conditions necessary for return were often lacking. Although the Pomurje emigrants had substantial financial resources, most returned for personal reasons – homesickness, fulfilled material goals, and family ties – and were generally hesitant to invest their savings either in socially owned enterprises or private business initiatives. Organised repatriation initiatives, including the OECD project, faced institutional and economic limitations, restricting remigration to levels that matched the region's actual employment capacity.

The article highlights a paradox of late socialism: although authorities publicly encouraged workers to return and to bring their savings, practical implementation was left to local and self-managed actors who lacked the means to ensure effective reintegration. This resulted in a stable status quo that maintained social and economic balance while revealing the system's structural limitations in managing migration, investment, and regional development. The Pomurje case thus illustrates broader political and economic challenges within Slovenia, where migration served both as a mechanism to reduce unemployment and as a source of ongoing structural tension.

Mateja Jeraj*

Razmišljanje ob knjigi *Samomor med simptomom in metaforo*

IZVLEČEK

Knjiga Samomor med simptomom in metaforo je razdeljena na tri vsebinske sklope, pričujoče razmišljanje pa pojavom samomora sledi kronološko, kot so se vrstili v posameznih zgodovinskih obdobjih. Z nekakšnim sprehodom skozi čas skuša na podlagi obravnavanega dela predstaviti, kako so vsakokratne družbene, ekonomske, politične in kulturne razmere na Slovenskem vplivale na stopnjo samomorilnosti in kakšni so bili vzroki samomora, dotakne pa se tudi tega, kako so sodobniki samomorilnost povezovali z značilnostmi slovenskega narodnega značaja. Ob tem se večinoma opira na v monografiji navedeno literaturo, ki pa jo skuša osvetliti še z nekaterih drugih vidikov in bralce povabiti k dodatnemu razmisleku o visoki stopnji samomorov v Sloveniji in vzrokih zanje, ki so praviloma preplet osebne stiske in družbenih razmer.

Ključne besede: samomor, simbol, metafora, stopnja samomorilnosti, vzroki samomora, Slovenija

---

ABSTRACT

REFLECTIONS ON THE BOOK *SAMOMOR MED SIMPTOMOM IN METAFORO*

While the book Samomor med simptomom in metaforo (Suicide between Symptom and Metaphor) is divided into three thematic sections, the author of these reflections has traced the phenomena of suicide chronologically, as they have occurred across different

---

* Dr., matejajeraj@gmail.com

historical periods. In a kind of chronological overview, she aimed to show, based on the work under discussion, how the social, economic, political, and cultural conditions in Slovenia at that time affected the suicide rate and its causes. She also reflected on how contemporaries associated suicide with the traits of the Slovenian national character. In her efforts, she primarily relied on the literature listed in the monograph but aimed to present it from different perspectives and encourage readers to reflect more deeply on the high suicide rate in Slovenia and its underlying causes, which are typically a combination of personal distress and social circumstances.

Keywords: suicide, symbol, metaphor, suicide rate, causes of suicide, Slovenia

*Spočij se, utrujeno srce,
za vedno. Umrla je zadnja prevara,
za katero sem verjel, da je večna. Umrla je.
Vem, da v nas ni ugasnila le ljubezen,
ampak tudi tista nežna prevara, ki je dolgo
lepšala moj svet.
Dovolj. Ničesar ni, kar še zasluži vzdih,
utripov tvojih vredna ni ta zemlja.
Življenje – dolgčas in bridkost,
nikdar kaj drugega, in svet je blato.
Pomiri se. Poslednjikrat obupu se predaj.
Le smrt nam da usoda.
O, preziraj sebe, svet, naravo,
silo, ki ob tla pritiska nas,
in z njo, srce, preziraj to strašno ničevost vsega!
(Giacomo Leopardi)¹*

Med deli, ki jih je v zadnjih letih izdala Založba Inštituta za novejšo zgodovino, mi je – čeprav ne morem odrekati zanimivosti tudi drugim vsebinam – posebej »padla v oči« prav ta monografija. Že naslov je takoj pritegnil pozornost. Samomorilnost namreč že vse od 20. stoletja velja za nekakšno »šibko točko« slovenskega naroda, metafora v naslovu pa vzbuja radovednost.

Kdo se še ni »srečal« s primerom samomora? Prvikrat sem slišala zanj v zgodnjem otroštvu, ko so starejše sorodnice pripovedovale, da si je ena od mojih pratet vzela življenje pri rosnih dvanajstih letih, ker ji mačeha ni dovolila, da bi se šolala za učiteljski poklic. V najstniških letih so me prizadele prostovoljne smrti mladostnikov, predvsem zaradi neuslišanih ljubezni. Nasploh so bile srčne težave tiste, ki so mi takrat

1 Prevod pesmi »Sam sebi« (»A se stesso«), ki jo je Leopardi napisal leta 1833. Zoran Božič, *Slovenska književnost 1 – učno gradivo*, pridobljeno 2. 2. 2026, <https://fileserv-az.core.ac.uk/download/154281524.pdf>.

najbolj burile domišljijo. K temu so prispevale tudi literarne junakinje, najprej Ana Karenina in Ema Bovary. Pozneje sem izvedela za številne druge samomare, še večkrat za neuspele poskuse. Takšni tragični dogodki najbrž nikogar ne pustijo ravnodušnega, marsikoga pa spodbudijo tudi h globljemu razmisleku.

Danes, kakor je v uvodu napisala Meta Remec, umrljivost zaradi samomora velja za resen zdravstveni problem. »Vsako leto prizadene milijone družin, skupnosti in posameznikov«, zaradi česar je »predmet preučevanja različnih ved, ki poskušajo razumeti njegove vzrode, vzroke in zasnovati strategije za soočanje z njegovimi posledicami«. ² Strokam, ki so se že v preteklosti posvečale problematiki samomora, se je v zadnjem obdobju pridružilo tudi zgodovinopisje. Tako je nastala tudi obravnavana knjiga treh zgodovinarjev, Mete Remec, Ivana Smiljanića in Marka Zajca. Obravnava obdobje od konca 19. pa vse do osemdesetih let 20. stoletja, deloma pa poseže tudi v čas po osamosvojitvi Slovenije. Njen namen ni zgolj podajanje zgodovinskih dejstev in statističnih podatkov niti se ne posveča osebnim motivom posameznikov, marveč želi predstaviti samomorilstvo kot znamenje časa in prispodobo narodnega značaja. Avtorji v njej samomor obravnavajo »kot pojav, ki presega individualno odločitev in postane strelodod za družbene, kulturne in politične napetosti«, ³ in pokažejo, da problematike samomorov ni mogoče razumeti brez poznavanja prostora in časa, v katerih so se dogajali.

Razprave vseh treh avtorjev se kar nekajkrat oprejo na misli Émila Durkheima, ⁴ zato bom tudi svoje razmišljanje začela z njegovo »pomočjo«. Durkheim loči dve vrsti vzrokov samomora, individualne in družbene. Z individualnimi vzroki (družinske težave, revščina, bolezen, ranjeno samoljubje ipd.) naj ne bi bilo mogoče pojasniti deleža samomorov v neki družbi. Vsi ljudje si namreč življenja ne odvezamejo v enakih okoliščinah; nekateri preživijo grozne nesreče, drugi se ubijejo že zaradi manjših nevšečnosti, nekateri si vzamejo življenje v blaginji, drugi v revščini. Zavrnil je tudi psihološke razlage, izhajajoče iz posebnosti oziroma deviacij človekovega značaja. Veliko bolj »neposredne in stalne« naj bi bile povezave samomora z družbenim okoljem. Število prostovoljnih smrti naj bi določala moralna struktura družbe. Dejanja, za katera se na prvi pogled zdi, »da jih prizadeti stori iz individualnih vzrokov«, naj bi bila »v resnici nadaljevanje in podaljšek družbenega stanja, ki ga manifestirajo navzven«. ⁵ Po Durkheimu obstajajo štirje tipi samomorov: egoistični, altruistični, anomični in fatalistični. Do egoističnih samomorov naj bi prišlo, ko se posameznik

2 Marko Zajc, Ivan Smiljanić in Meta Remec, *Samomor med simptomom in metaforo* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2025), 8.

3 Ibidem, 146.

4 Émile Durkheim (1858–1917), rojen v Épinalu v Loreni v judovski družini. Po diplomi iz filozofije je poučeval na srednji šoli, se študijsko izpopolnjeval v Nemčiji, univerzitetno kariero pa je začel leta 1887 v Bordeauxu. Od leta 1902 do smrti je bil profesor na pariški Sorboni, na katedri za znanost o vzgoji, ki se je leta 1913 preimenovala v katedro za »znanost o vzgoji in sociologijo«. Sodi med utemeljitelje sodobne sociološke znanosti. Veliko pozornosti je posvetil tudi raziskovanju pojava samomora in leta 1897 izdal knjigo *Samomor (Le Suicide)*, »temeljno in klasično delo«, ki se mu ob obravnavi samomora še danes ni mogoče izogniti. – Marko Kerševan, »Émile Durkheim, sociologija in samomor: Sprema beseda«, v: Émile Durkheim, *Samomor. Prepoved incesta in njeni izviri* (Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1992), 139–40.

5 Émile Durkheim, *Samomor. Prepoved incesta in njeni izviri* (Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1992).

ne čuti več vključenega v družbeno skupino, ki ji pripada; ta izključenost ga lahko privede v indiferentnost in depresijo, v stanje, v katerem se družbene norme zdijo nesmiselne. Takšni samomori naj bi bili zato pogostejši tam, kjer so družine manjše in slabo povezane, posebej pri neporočenih posameznikih moškega spola in v protestantskih okoljih, kjer naj bi bila stopnja integracije v družbo nižja kot v katoliških skupnostih. Vzroki za altruistične samomore naj bi bili povsem nasprotni: storilec se popolnoma poistoveti z družbeno skupnostjo, ki ji pripada, in se preveč radikalno odpove svojim koristim. V takih primerih, pogosto v vojnih razmerah, posameznik stori samomor v korist svoje skupine.⁶ Anomični samomori naj bi nastopili v obdobju, ko se poruši normativna struktura družbe, kar ima za posledico melanholijo, naveličanost nad življenjem, tesnobo, resignacijo in psihozo.⁷ Samomori te vrste naj bi se pojavljali tako v časih gospodarskih kriz kot v obdobjih nenadne gospodarske rasti, skratka takrat, kadar zaradi prerazporeditve bogastva družbene vloge niso več jasno začrtane. Do fatalističnih samomorov pa naj bi privedle družbene razmere, v katerih je življenje posameznika preveč regulirano in so norme prezahtevne, na primer v zaporih ali v totalitarnih družbenih sistemih. V to kategorijo bi najbrž lahko uvrstili samosežig Jana Palacha⁸ in nekatere druge podobne primere iz držav vzhodnega bloka, skupinske samomore fantov in deklet v Indiji, ki se zaradi rigoroznega kastnega sistema niso smeli poročiti, pa samomor gejevskega para v Armeniji, ki je leta 2022 zaradi predsodkov proti istospolnim zvezam skočil z erevanskega mostu. Vsi ti ljudje naj bi raje izbrali smrt, kot pa živeli v zanje nesprejemljivem svetu.⁹

Durkheimova teza o vplivu družbenih razmer na samomor je sicer nastala že pred več kot sto leti, a je še vedno aktualna. V zaključku dela *Samomor v Sloveniji in svetu. Opredelitev, raziskovanje, preprečevanje in obravnavo*, ki je izšlo pred nekaj leti in pri katerem so sodelovali avtorji s področja različnih znanstvenih disciplin in strok (psihiatrije, družinske medicine, psihologije, prava itd.), lahko preberemo, da se je proti pojavom samomorilstva mogoče boriti z razvijanjem metod moderne suicidologije, z zmanjšanjem osredotočenosti na psihopatologijo in tudi z upoštevanjem socialno-kulturnega konteksta, v katerem se samomor zgodi.¹⁰ In prav o tem pripovedujejo

6 Lev Milčinski, *Samomor in Slovenci* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985), 20. *Unacademy, Emile Durkheim: Theory of Suicide*, pridobljeno 12. 2. 2026, <https://unacademy.com/content/upsc/study-material/sociology/emile-durkheim-theory-of-suicide/>. Mathew D. Moore, *Durkheim's types of suicide and social capital: a cross-national comparison of 53 countries*, pridobljeno 12. 2. 2026, https://www.researchgate.net/publication/318198423_Durkheim's_types_of_suicide_and_social_capital_a_cross-national_comparison_of_53_countries. Moore Slovenije sicer ne obravnava, od bivših jugoslovanskih republik omenja le Srbijo.

7 Durkheim, *Samomor*, 12.

8 Jan Palach (1948–1969), študent zgodovine in politične ekonomije na praški univerzi, ki je 16. januarja 1969 med demonstracijami ob obletnici zasedbe Čehoslovaške s strani držav Varšavskega pakta na Trgu svetega Vavclava v znak političnega protesta storil samomor s samozažigom. Umril je tri dni pozneje v bolnišnici. Njegov pogreb 25. januarja 1969 je prerastel v velike demonstracije proti režimu. – Vanja Forstner, *Jan Palach – samozažig v znak upora*, pridobljeno 25. 2. 2026, <http://zgodovina.si/jan-palach-samozazig-v-znak-upora/>.

9 Beatriz Santos: *Emile Durkheim's suicide: A study in sociology*, 30. september 2025, pridobljeno 12. 2. 2026, <https://www.wespeakfreely.org/2025/09/30/emile-durkheims-suicide-a-study-in-sociology/>.

10 Saška Roškar in Alja Videtič Paska, ur., *Samomor v Sloveniji in svetu. Opredelitev, raziskovanje, preprečevanje in obravnavo* (Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje in Program MIRA – Nacionalni program duševnega zdravja, 2021), 557.

tudi avtorji v pričujočem razmišljanju obravnavane publikacije, ki ima razmeroma majhen obseg, a izredno bogato in raznoliko vsebino. Razdeljena je na več vsebinskih sklopov. Prvi sklop, z naslovom »Večna slovenska žalost«. *Slovinci, samomori in 20. stoletje*, je napisala Meta Remec (str. 17–50), drugega, »*Sami smo si ponosno smrt izbrali*«. *Koncept herojskega partizanskega samomora na Slovenskem v jugoslovanskem kontekstu* (str. 51–101), je prispeval Ivan Smiljanič, avtor tretjega sklopa z naslovom *Samomor kot slovenska metafora: k intelektualni zgodovini samomora kot metafore v socialistični Sloveniji* (str. 103–130) pa je Marko Zajc. V prispevku pa nisem upoštevala zgoraj navedenega zaporedja, ampak sem pojavom samomora sledila kronološko, kot so si sledili v posameznih zgodovinskih obdobjih. Skušala sem ugotoviti, kako so vsakokratne družbene, ekonomske, politične in kulturne razmere na Slovenskem vplivale na stopnjo samomorilnosti in kakšni so bili vzroki samomorov, razmišljala pa sem tudi o tem, kako so sodobniki samomorilnost povezovali z značilnostmi slovenskega narodnega značaja. Povsem se strinjam s slovenskim zdravnikom, psihiatrom in sucidologom Levom Milčinskim (1916–2001), ki je zapisal, da je »pojem narodni (socialni) značaj« sicer »problematičen in ga nekateri zavračajo«, vendar pa se mu ni mogoče povsem izogniti. Večinoma ga vsi namreč na tihem »priznavamo (tudi zlorablamo) v neštetihih krilaticah, ki označujejo pripadnike raznih narodov in prebivalce določenih regij«, upoštevajo pa ga tudi »kulturno antropološke študije« in »marsikateri politični spis«. ¹¹ Narodni značaj naj bi, tako po mnenju »običajnih« državljanov kot po prepričanju številnih vidnih osebnosti slovenskega javnega življenja, v znatni meri pripomogel k visoki stopnji samomora med Slovenci, tako v prvi kot drugi Jugoslaviji.

V avstro-ogrski dobi pa še ni bilo tako. Iz prvih statističnih virov tega časa je razvidno, da je imela Kranjska, ki je bila pred prvo svetovno vojno edina dežela z večinskim slovenskim prebivalstvom, enega od najnižjih količnikov samomora v monarhiji; leta 1873 naj bi znašal 3,0, kar je pomenilo tri umrle zaradi samomora na 100.000 prebivalcev. Drugače pa je bilo na Štajerskem in Koroškem, kjer je bila ugotovljena do trikrat višja stopnja, ki je tudi hitreje naraščala. S Kranjsko primerljiva stopnja samomorilnosti je bila značilna le za Istro. V letih 1881–1890 se je količnik samomora na Kranjskem sicer nekoliko povišal, na 6,8, vendar je do prve svetovne vojne razmeroma počasi naraščal. ¹² Zakaj? Zanimiva se mi zdi navedba Mete Remec, da sta že omenjeni Durkheim in češkoslovaški politik, sociolog in filozof Tomáš Masaryk (1850–1937) domnevala, da so »Slovani manj nagnjeni k samouničevalnemu vedenju, ter tudi z manjšo pogostostjo duševnih bolezni, ki naj bi bile najpogostejše med germanskimi narodi in najredkejše med slovanskimi«. ¹³ Poznejši raziskovalci so zmerni porast samomorov med Slovenci pripisovali njihovem večinskemu kmečkemu poreklu,

11 Milčinski, *Samomor in Slovenci*, 220.

12 Ibid., 142–43. Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 26. Več statističnih podatkov najdemo v: Meta Remec, »Epidemija samomorov? Odmevi na naraščanje stopnje samomorilnosti na Slovenskem v 19. in 20. stoletju,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 63, št. 3 (2023), 8–41. (Tabela za čas pred prvo vojno je na straneh 13 in 16).

13 Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 21.

življenju v stabilnih vaških skupnostih, pripadnosti tradicionalnim vrednotam in močnemu vplivu Katoliške cerkve.¹⁴

Po prvi svetovni vojni je razpad dotedanjih državnih, političnih in idejnih okvirov vzbudil dotlej neznano občutje stiske in vsestranske negotovosti. Izraz »izgubljena generacija« (*Lost Generation*) je sprva veljal za skupino ameriških pisateljev, ki so v dvajsetih letih 20. stoletja živeli in ustvarjali v Parizu (Ernest Hemingway, F. Scott Fitzgerald, John Dos Passos in drugi), a se je sčasoma začel posplošeno uporabljati kot oznaka za celotno razočarano povojno generacijo, ki se je znašla v svetu, v katerem podedovane vrednote niso več veljale,¹⁵ nove pa se še niso rodile ali niso bile sprejemljive. Med slovenskimi književniki je takšno občutje dramatično ubesedil Srečko Kosovel v pesmi »Ekstaza smrti«.¹⁶ Povedni so že začetni verzi:

*Vse je ekstaza, ekstaza smrti!
Zlati stolpovi zapadne Evrope,
kupole bele – (vse je ekstaza!) –
vse tone v žgočem, rdečem morju;
sonce zahaja in v njem se opaja
tisočkrat mrtvi evropski človek.*

Pesem »v preroških slutnjah oznanja propad materialistične Evrope in tiho vero v novi čas, v duhovno in socialno človeško skupnost. Toda pred vsem tem leži še mistični Ocean smrti, ki izenači vse žive v vesoljnem kozmičnem potopu.«¹⁷

Kaotično povojno vzdušje, povezano z moralno depresijo in širjenjem anarhizma in nihilizma, je v prvih desetletjih 20. stoletja skoraj povsod po Evropi povzročilo znatno naraščanje samomorilnosti, še posebej v državah naslednicah nekdanjega habsburškega cesarstva (Avstriji, Madžarski, Češkoslovaški in Sloveniji v okviru Jugoslavije), ki so jih »v času po koncu spopadov pretresali bolečina in ponižnost ob vojaškem porazu, neuresničena pričakovanja, nasilje, pa tudi gospodarska stagnacija in vseplošno pomanjkanje«, kar je povzročalo občutke »nemoči in obupa«.¹⁸ Povečanje samomorilnosti torej nikakor ni bila le slovenska posebnost. Vendar pa se ugotovitev, kakšno je bilo v dvajsetih letih prejšnjega stoletja točno stanje samomorov na slovenskem ozemlju znotraj Kraljevine SHS, izmika zaradi pomanjkanja natančnih statističnih pregledov, še posebej, ker je jugoslovanska statistika samomore uvrščala v skupno kategorijo nasilnih smrti. Prvi zanesljivejši podatki za posamezna območja države se nanašajo na leti 1937 in 1938; na njihovi podlagi je mogoče ugotoviti, da je bil količnik samomorilnosti najvišji v Dravski banovini, kjer je živela večina jugoslovanskih

14 Ibid.

15 Britannica Editors: *Lost Generation*, *Enciclopaedia Britannica/Britannica*, pridobljeno 13. 2. 2026, <https://www.britannica.com/topic/Lost-Generation>.

16 Pesem je bila prvič objavljena leta 1925 v *Ljubljanskem zvonu*, letnik 45, št. 11. Je sestavni del številnih pozneje objavljenih Kosovelovih pesniških zbirk, kot javna domena pa je dostopna na *dLib.si – Ekstaza smrti*, pridobljeno 26. 2. 2026, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-NN7ADSIL>.

17 *Kosovel, Srečko (1904–1926) – Slovenska biografija*, pridobljeno 13. 2. 2026, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi293661/>. Gl. Marko Zajc, »Samomor kot slovenska metafora«, 106.

18 Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 22–23.

Slovencev, in sicer 24,4 in 22,9, vendar pa je bil še višji tisti, ki se je nanašal na mesto Beograd (28,9 in 25,5); jugoslovanski količnik je znašal 11,6 in 10,7.¹⁹

Dejstvo o visokem porastu števila samomorov med Slovenci glede na predvojno dobo ni ostalo neopaženo. Nekateri so krivdo pripisovali posledicam vojne, drugi političnim in gospodarskim krizam. Finančne težave nedvomno lahko povzročijo velike stiske in včasih privedejo tudi do samomora, še posebej, če jih spremlja družbena stigma. Takšni samomori so bili v obdobjih gospodarskih kriz prisotni že v nekdanji Avstro-Ogrski, v prvi Jugoslaviji pa so bili pogosti predvsem ob deflacijski krizi sredi dvajsetih let in ob veliki gospodarski krizi v tridesetih letih. Znani so bili samomori trgovcev in podjetnikov, o katerih naj bi nenatančno in senzacionalistično poročali tedanji časopisi.²⁰

Slabe novice so najbrž, tako kot danes, tudi takrat pritegnile pozornost medijev (spomnimo se samo obdobja pandemije covid-19!), zato ne zveni nenavadno, da naj bi po prvi svetovni vojni naraslo število člankov o porastu samomorov.²¹ Samomor namreč »ni bil več razumljen kot kaznivo dejanje ali prekršek, niti zgolj kot greh, temveč vse bolj kot simptom družbenega razkroja in znak degeneracije, ki ogroža vitalnost naroda in postaja simbol kolektivne in nacionalne stiske«. ²² Zaradi takšne spremembe mišljenja, povezane tudi z zmanjševanjem vpliva Katoliške cerkve, ni bilo več tolikšne potrebe po prikrivanju samomorilcev, kar je najbrž tudi pripomoglo k odkritejšemu poročanju o samomoru. Vendar se Meta Remec upravičeno sprašuje, ali je ob nezanesljivih statistikah in dejstvu, da več kot polovice smrtnih primerov v Dravski banovini ni ugotovil »strokovnjak – zdravnik«, sploh mogoče reči, da je »število samomorov dejansko naraslo«, ali pa je šlo zgolj za to, da se je o njih več poročalo.²³ Toda v nadaljevanju besedila iste avtorice že naletimo na trditev, da je časopisje »polno poročil in podob o 'večni slovenski žalosti', ki so podpihovali občutek krize in pričali o slovenski podrejenosti in podredljivosti v primerjavi s Hrvati in Srbi«. ²⁴

Tukaj pa se že dotaknemo pojma slovenskega narodnega značaja. Izraz »večna slovenska žalost«, ki ga je Meta Remec uporabila tudi kot del naslova prvega poglavja obravnavane knjige, namiguje na dejstvo, da so Slovenci žalosten narod. Izraz si je sposodila pri pesniku Otonu Župančiču, točneje v njegovem zapisu o v Ameriki živečem slovenskem pisatelju Louisu Adamiču; ta naj bi v tujini ohranil sposobnost za »smeh«, ki naj bi v slovenski literaturi »zbolel« že nekje ob začetku 20. stoletja, potem pa

19 Remec, »Epidemija samomorov?«, 18.

20 Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 22. Ivan Smiljanič, »Konkurzi, samomor, žalosten je pogled na trgovsko polje. Gospodarski polom kot vzrok za samomor na Slovenskem pod Avstro-Ogrsko in prvo Jugoslavijo«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 63, št. 3 (2023): 42.

21 Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 22.

22 Ibid., 19.

23 Ibid., 22. Remec, »Epidemija samomorov?«, 19.

24 Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 23. Morda je imela avtorica v mislih predvsem čas neposredno po končani vojni? Marko Zajc namreč na podlagi pregledovanja časopisov *Slovenec* in *Jutro* iz obdobja 1918–1941 ugotavlja: »Glede na dosedanje literaturo o problematiki samomora in glede na empirične raziskave digitaliziranega časopisja med obema vojnoma lahko tvegamo ugotovitev, da je ideja Slovencev kot samomorilnega naroda v slovenski (popularni in strokovni) javnosti komaj zaznavna.« – Ibid., 106.

sčasoma povsem »izginil«. ²⁵ Župančičev zapis je zanimiv tudi zaradi drugih misli o slovenskem značaju. Slovencem namreč poleg »večne žalosti« očitata tudi nezdravo zaverovanost vase in posledično nadvse budno čuvanje »pravega slovenstva«. Takole pravi: »Res, v tem budnem stražarstvu vidim jaz nevarnost za našo miselnost, da naj se družijo in spajajo in plode naše ideje po nekakem duševnem incestu, ki nas utegne dovesti v osamelost in ozkosrčnost, da se bomo smatrali kakor Izraelci za izvoljeno ljudstvo, in vse, kar ni prebilo preizkušnje pred stražarji, za nečisto in zavrženo.« Takšno pojmovanje slovenstva je občutil kot »nestrpno«, »megalomansko« in »jalovo«, »daleč od poštene samozavesti, rojeno iz strahopetstva in precenjevanja samega sebe«. ²⁶ Zveni znano?

Ob predstavitvi samopodobe Slovencev med obema vojnama se je Meta Remec naslonila tudi na *Slovenski avtoportret 1918–1991*, delo slovenske publicistke Alenke Puhar iz leta 1992, ki skuša prikazati, kako so Slovenci »emocionalno doživljali svojo narodno skupnost«. Pri tem se poslužuje »fantazijske analize, kakor jo je razvil ameriški psihozgodovinar Lloyd de Mause«, ki je analiziral in interpretiral verbalne in neverbalne komunikacije, »ki signalizirajo kolektivno nezavedno«. ²⁷ Z analizo karikatur, predvsem Hinka Smrekarja in Maksima Gasparija, časopisnih člankov in izjav vidnejših javnih osebnosti iz časa po prvi svetovni vojni, je sestavila »fantazijsko« podobo slovenskega narodnega značaja, ki jo je Meta Remec povzela takole:

Kot ugotavlja Alenka Puhar, je takrat v 'slovenskem samozavedanju prevladal izrazito negativen nabor', zato so sami sebi dodeljevali vlogo žrtve, 'mučeniške dobre duše'. Slovencem naj bi preprosto zmanjkalo bojevitosti in poguma in so namesto boja izbrali umik: tako dejanski, s tem, ko niso niti branili slovenskih ozemelj pred zasedbo, ²⁸ kot simbolni, s samomorom. Namesto med obrambo narodovega ozemlja, ki so ga (večinoma) brez boja predajali severnim in zahodnim sosedom, so 'čmeravi, nebogljani, neodločni in prestrašeni Kranjski Janezi' torej umirali pod lastno roko. Vdanost v usodo naj bi bila tolikšna, da so bili samomori med vojaki, ki so se telesno in duševno iznakaženi vračali s fronte, nekako pričakovani – sploh ob dejstvu, da je bila stopnja samomorilnosti med avstrijskimi vojaki izjemno visoka že v obdobju pred spopadi. ²⁹

25 Oton Župančič, »Adamič in Slovenstvo«, *Ljubljanski zvon* 52, št. 8 (1932): 517.

26 Ibid., 520.

27 Alenka Puhar, *Slovenski avtoportret 1918–1991* (Ljubljana: Nova revija, 1992), 8.

28 Trditev povsem spregleda prizadevanja na tisoče prostovoljcev za severno mejo in upanje, ki so ga vzbujala. Hinko Smrekar se s karikaturjo »Narobe svet« sicer posmehuje zapečarskemu možu, ki se noče več bojevati za slovenske meje (tudi Puhar, *Slovenski avtoportret*, 30), vendar je izdelal tudi karikaturjo »Osvoboditev Koroške«, v kateri je general Maister »predstavljen kot vitez«, ki »bo ravnokar presekal verige, s katerimi je priklenjena personifikacija Koroške, in jo zaščitil pred grozečima zmajem in kačo«. – Damir Globočnik, »Karikature v letih prve svetovne vojne«, *Zgodovinski časopis* 54, št. 4 (2000): 602.

29 Zanimivo bi bilo poznati podatke o samomorih slovenskih vojakov med prvo svetovno vojno in neposredno po njej. Filip Čuček namreč v članku o vojaških samomorih, ki ga navaja Meta Remec, govori le o samomorih avstrijskih vojakov v obdobju pred prvo svetovno vojno. Samomorilnosti, ki naj bi bila v avstrijski vojski res na vrhu, nikakor ne povezuje z narodnim značajem, pač pa jo pripisuje predvsem »surovemu ravnanju nadrejenih z novinci«. – Filip Čuček, »Vojaški samomori v Avstriji od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne (z nekaj slovenskimi primeri)«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 63, št. 3 (2023): 117.

Drugo svetovno vojno naj bi Slovenci pričakali »slabo pripravljeni, z visokimi stopnjami samomorilnosti, s slabo demografsko sliko in živčno razrvani«. ³⁰ Med vojnami in družbenimi pretresi pa naj bi, skladno z ugotovitvami suicidologov, stopnja samomorilnosti začasno padla, saj se v takšnih razmerah »okrepi občutek socialne interakcije, ker obstaja skupni zunanji sovražnik« ³¹ ali, kakor zapiše Ivan Smiljanič, ker »v skrajnih okoliščinah človek ves trud vloži v preživetje, tako da število samomorov tedaj upade«. Ob tem navaja mnenje psihiatra Janka Kostnapfla, da med interniranci v koncentracijskih taboriščih ni bilo veliko samomorov, saj naj bi kljub peklenskim razmeram »vztrajno iskali smisel oziroma pomen svojega življenja in ga zvečine našli«. ³²

Je pa že sam začetek druge svetovne vojne na slovenskih tleh zaznamoval zelo odmeven samomor. Ivan Hribar (1851–1941), znani slovenski politik, ki je bil kot ljubljanski župan v letih 1896–1906 zaslužen za popotresno obnovo Ljubljane, je 18. aprila 1941, razočaran po nagli kapitulaciji kraljeve jugoslovanske vojske in uvedbi italijanske okupacije Ljubljane, zavil v jugoslovansko zastavo skočil v reko Ljubljanico. ³³ Menil je, da ne more več dočakati obnove Jugoslavije, ki jo je kot predsedujoči narodnemu svetu slovesno razglasil leta 1918, zato se je prostovoljno poslovil od življenja. Njegov pogreb, ki ga je vodil škof Rožman, je bil, kakor je zapisal Igor Grdina, »zadnja velika manifestacija slovenske enotnosti pred državljanskim spopadom med drugo svetovno vojno«. ³⁴ Hribarjevo odločitev za smrt je torej slovenska javnost sprejela z razumevanjem. Njegov samomor bi najbrž lahko uvrstili v tisti »spekter mučeništva, samožrtvovanja in herojskega samomora«, katerega korenine segajo v filozofski sistem starogrških stoikov, »ki so ga obravnavali kot vrlino, vendar le tedaj, ko človek pride do spoznanja, da ne more ostati zvest samemu sebi v svetu, v katerem živi«. ³⁵

V obravnavani monografiji pa je predstavljena neka druga vrsta medvojnih samomorov, za katere bi tudi lahko rekli, da so družbeno sprejemljivi ali celo zaželeni. Durkheim bi jih uvrstil v kategorijo altruističnih samomorov, saj so pomenili »dejanje žrtvovanja za kolektivno dobro«. ³⁶ To naj bi bili t. i. herojski samomori, o katerih govori prispevek Ivana Smiljaniča. Mednje je uvrstil tiste, do katerih je prišlo zaradi brezizhodne vojaške situacije, po atentatu na sovražnika, ko beg ni bil mogoč, ob aretaciji ali v zaporu, da bi se izognili mučenju ali celo izdaji tovarišev, samomore zaradi psihičnih težav, skupinske samomore, samomore v partizanskih bolnišnicah, upošteval pa je tudi domnevne samomore, ko ni bilo mogoče točno ugotoviti resnice (v zaporih, na primer, so bili samomori večkrat tudi inscenirani). ³⁷

30 Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 24.

31 Remec, »Epidemija samomorov?«, 23–24.

32 Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 56.

33 Miran Lola Božič, *Ivan HRIBAR (1851–1941). Obrazi slovenskih pokrajin*, pridobljeno 16. 2. 2026, <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/ivan-hribar/>. Datum prvega vnosa: 24. 2. 2015 | Zadnja sprememba: 30. 12. 2025.

34 Igor Grdina, »Hribar, Ivan«, *E-enciklopedija slovenske osamosvojitve, državnosti in ustavnosti*, pridobljeno 16. 2. 2026, <https://enciklopedija-osamosvojitve.si/>.

35 Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 83.

36 Ibid., 141 (povzetek).

37 Ibid., 57–63.

Ob prebiranju tega prispevka sem skušala obuditi spomin na šestdeseta leta, ko sem obiskovala osnovno šolo in je bil partizanski boj še močno prisoten, pri pouku, v tisku, filmih, pa tudi v zasebnih pogovorih. Z borci se nisem poistovetila, zanimivejši so mi bili tisti podporniki partizanov, ki so delovali v ozadju. Spraševala sem se, kaj bi storila, če bi se znašla v brezizhodni situaciji. Najbolj »elegantno« rešitev so mi ponudili angleški filmi, v katerih so bili agenti odporniških gibanj na evropskih zasedenih ozemljih »opremljeni« s tabletami ciankalija, o katerih sem več izvedela v poznejših letih.³⁸ Kako pa je takrat moja okolica gledala na partizanske samomore? »Slavljenje herojev«, kot pravi Smiljanič, je res temeljilo predvsem na junaških dejanjih za časa življenja,³⁹ pa vendar je spoštovanje šlo tudi tistim, ki so raje storili samomor, kot da bi prišli živi v roke sovražniku. Kakor se spominjam, je odločitev za takšno smrt brez dvoma veljala za junaško. Je bil takrat še močno prisoten spomin na »nepisano pravilo, da se partizan ne sme živ predati«, o katerem naj bi govoril Ivan Matija Maček v razgovoru z Vladimirjem Dedijerjem decembra 1979? Ali pa se mi je tako le zdelo, ker sem si vedno predstavljala, da je za odvzem lastnega življenja treba zbrati prav poseben pogum?⁴⁰ Marsikdo tega ni zmožel, pa čeprav je bilo »odlašanje s samomorom zaradi neodločnosti ali strahu pred smrtjo, ki sta vodila v zajetje«, »med partizani prav tako negativno vrednoteno kot dezerterstvo«. ⁴¹ Vsekakor je bilo med posthumnimi prejemniki najvišjega priznanja za junaško dejanje – naziva narodnega heroja, kar nekaj takšnih, ki so se sami odločili za končanje življenja, kar kaže na to, da jugoslovanska oblast ni imela posebnih zadržkov do samomora. Od 175 slovenskih narodnih herojev naj bi jih po uradnih statistikah 17 nedvomno ali domnevno storilo samomor.⁴²

Sčasoma pa se je odnos do partizanskega samomora nekoliko spremenil. Je bil kriv strah zaradi naraščajoče stopnje samomorilnosti med Slovenci? Mogoče pa je bil vzrok v tem, da se je sčasoma že malo bolj kritično obravnavala slovenska medvojna zgodovina? Vsekakor je zanimiv primer »afere« iz osemdesetih let, ki jo je predstavil Smiljanič. Televizija Ljubljana je leta 1981 posnela in predvajala serijo »Manj strašna noč«, nastalo na podlagi knjige partizanskega zdravnika Aleksandra Gale.⁴³ Obravnavala je dogajanje v notranjskih gozdovih poleti 1942, med veliko italijansko ofenzivo, ko so najtežje ranjence iz partizanske bolnišnice Ogenjca pod varstvom dvajsetletne bolničarke Marije Čepon – Mimice preselili v bližnjo kraško jamo; odgovorni zdravnik Aleksander Gala je z drugimi ranjenci ostal v bolnišnici. Eden od nekdanjih bolnikov naj bi lokacijo izdal Italijanom, ki so 31. julija napadli jamo. Po neuspelem poskusu upora je bolničarka, v skladu s predhodnim dogovorom z ranjenci, streljala

38 Leo Marks and Harper Collins, *Between Silk and Cyanide: A Codemaker's War, 1941–1945* (London: Harper Collins, 1998). Clare Campbell, »The WW« Escape Lines Memorial Society, Registered Charity No. 1148116, »Dentist to the SOE, October 24, 2020, pridobljeno 16. 2. 2026, <https://ww2escapelines.co.uk/article/dentist-to-the-soe/>.

39 Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 94–95.

40 Podobno je razmišljal tudi literarni zgodovinar Matjaž Kmecl, ki je ob dolgi vrsti slovenskih samomorilcev sicer čutil »grozo, pa tudi nekaj zgroženega ponosa. Ti samomorilci so po njegovem strašni dokaz notranje moči majhnega telesa.« – Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 127.

41 Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 75.

42 Ibid., 89–90.

43 Ibid., 95.

najprej nanje, na koncu pa je ustrelila še sebe. Trem preživelim so Italijani prizanesli in pozneje so lahko pojasnili, kaj se je zgodilo. Leta 2000 je bila partizanska bolnišnica Ogenjca razglašena za kulturni spomenik, spominske slovesnosti pa tam še vedno potekajo.⁴⁴ Serija v osrednjem tisku ni bila dobro sprejeta, očitanih ji je bilo veliko formalnih šibkosti. Mnenja gledalcev pa so bila razdeljena. Vnela se je precej »burna polemika«, tudi o pogledih na ta zgodovinski dogodek. Nekateri so se spraševali o odgovornosti tedaj že pokojnega zdravnika, pa tudi o tem, ali je bolničarka z usmrčitvami bolnikov prekršila temeljno zdravniško poslanstvo, »šlo je torej za razčiščevanje, kdo je bil v tej zgodbi strahopetec in kdo junak«.⁴⁵

Kakšno pa je bilo stanje samomorov v Sloveniji **po drugi svetovni vojni** in kako so se nove oblasti odzivale nanje? Število samomorov, ki je med vojno upadlo, se je potem počasi večalo, vendar v prvi polovici šestdesetih let še ni bilo bistveno večje od tistega pred vojno (v letu 1937 je količnik znašal nekaj manj kot 2, v prvi polovici šestdesetih let pa 26,2). Pozneje je količnik naraščal in leta 1980 že dosegel število 34.⁴⁶ V evropskem merilu pa se je Slovenija po statističnih podatkih uvrščala zelo visoko. Močno je izstopala tudi v razmerju do drugih jugoslovanskih republik, če upoštevamo, da je bil po nekaterih podatkih povprečni koeficient samomora za vso državo 14,6.⁴⁷ Ni pa se toliko razlikovala od drugih srednjeevropskih držav, kjer je bilo tudi opaziti razliko med industrijsko bolj in manj razvitimi predeli: na Češkoslovaškem je bilo namreč število samomorov znatno višje v bolj industrializirani in razvitejši Češki kot v manj razviti Slovaški.⁴⁸

Naraščajoče število samomorov je bilo za slovenske oblasti veliko razočaranje. Obup nad življenjem naj bi izražal neuspešnost novega družbenega reda in sčasoma postal politično vprašanje. Prišlo je do spopada med staro generacijo komunistov, ki so samomor pogosto videli kot simbolni »napad na vrednote, za katere so se nekoč borili in žrtvovali«, in mlajšimi, med katerimi se je širilo nezadovoljstvo s sistemom, ki ni prinesel obljubljenе brezrazredne družbe, pač pa omejevanje osebne svobode.⁴⁹ Samomor ni bil več razumljen le kot osebna odločitev posameznika, temveč tudi »kot simptom globljih družbenih težav«.⁵⁰

O zgoraj naštetih, pa tudi še o mnogih drugih vprašanih spregovori večplastna študija Marka Zajca. Usmerjena je predvsem na obdobje od šestdesetih do konca osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko se je v slovenskih strokovnih, političnih in kulturnih krogih pogosto razpravljalo o samomoru kot tragičnem družbenem problemu, v razpravah pa je bilo mogoče zaslediti oznako Slovencev kot samomorilnega naroda in idejo o samomoru kot nekakšni kolektivni narodni bolezni. Samomor je torej postal nekakšna prispejba slovenskega narodnega značaja. Kaj pa se zgodi, ko nek pojav

44 Občina Loški potok, *Partizanska bolnišnica Ogenjca*, pridobljeno 17. 2. 2026, <https://www.loski-potok.si/objava/816319>.

45 Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 95–96.

46 Ibid., 26.

47 Več o tem v Remec, »Epidemija samomorov?«, 25.

48 Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 29.

49 Ibid., 32, 34.

50 Ibid., 24.

postane metafora, je Zajc obrazložil na osnovi dela ameriške pisateljice in kulturne kritičarke Susan Sontag (1933–2004) iz leta 1978 z naslovom *Bolezen kot metafora*. Ob raziskovanju, kako se družba spopada z boleznimi, je avtorica ugotovila, da so nekatere bolezni, predvsem rak in tuberkuloza, »pogosto obremenjene z metaforičnimi pomeni, ki presegajo njihovo medicinsko realnost« in se uporabljajo »kot metafora za moralno, psihološko in politično stanje, kar pogosto vodi do stigmatizacije bolnikov«. ⁵¹

Teza Susan Sontag o bolezni kot metafori je Zajcu služila kot izhodišče za boljše razumevanje dojemanja samomora v socialistični Sloveniji. Posebno pozornost je posvetil samomorom mladih, ki so v obdobju 1965–1971 znatno vplivali na uveljavitev teorije o samomoru kot nacionalnem problemu. Vzbudili so namreč posebno pozornost javnosti, tudi zato, ker so bili med žrtvami otroci pomembnih kulturnih in političnih osebnosti. Dodatno zanimanje sta povzročila še dokumentarni film režiserja Maka Sajka *Samomorivci, pozor!* iz leta 1967 in senzacionalistično pisanje rumenega tiska o »klubu samomorilcev« v Ljubljani; o slednjem so poročali tudi tuji časopisi, kar je slovenske oblasti še dodatno vznemirilo, in samomor je, kakor pravi Zajc, postal »politični problem«. ⁵²

Pri tej temi se bom malce zadržala, predvsem zaradi njene nenavadnosti, deloma pa tudi zato, ker je »klub samomorilcev« nekoč močno vznemiril mojo mladostno domišljijo. A o tem malo kasneje, najprej se ozrimo na ukrepe tedanje oblasti. Služba državne varnosti oziroma njena predhodnica Uprava državne varnosti je seveda pokazala zanimanje za širjenje »nezdravih« zahodnih vplivov med slovensko mladino, od mode, glasbe, hipijevskega gibanja, prekomernega uživanja alkohola in drog ter skrivnih klubov do ustanavljanja avantgardnih umetniških skupin in širjenja nihilistične filozofije. V letih 1968–1969 pa je slovenska policija ⁵³ vodila preiskavo (zaradi zlorabe drog pri nekaterih žrtvah samomorov jo je poimenovala »Hašiš«), ki naj bi ugotovila, ali so bili samomori kakorkoli povezani. ⁵⁴ Osrednjo pozornost so preiskovalci namenili sinovom treh znanih slovenskih osebnosti, ki naj bi k samomoru spodbudili še druge mladostnike. Aleš Kermavner (1946–1966), sin pravnika, zgodovinarja in publicista Dušana Kermavnerja, je bil študent filozofije na ljubljanski filozofski fakulteti, pesnik in družbenokritični mislec. Po njegovi smrti so Aleševi kolegi z univerze izdali knjigo njegovih pesmi in objavljali njegove črtice. Po mnenju kriminalistov naj bi tako ustvarili »mit o junaku«, ki je »s svojo filozofijo o popolnem nesmislu uvidel, da ne more

51 Ibid., 104.

52 Ibid., 107.

53 Kakor pravi Ljuba Dornik Šubelj, je Služba državne varnosti po t. i. brionskem plenumu jugoslovanskega partijskega vodstva in odstitvi Aleksandra Rankovića v letu 1966 imela preveč »opravka sama s seboj«, zato so se s problematiko mladih samomorilcev ukvarjali organi javne varnosti. – Ljuba Dornik Šubelj, »Aleš Kermauner, sin Dušana Kermavnerja v dokumentih Arhiva Republike Slovenije,« v: *Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja 1903–1975. Med politiko in zgodovino*, ur. Jurij Perovšek in Aleksander Žižek (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005), 84.

54 Več o preiskavi, posameznih žrtvah, poročanju medijev in o dogajanju v šestdesetih letih, ko so se med slovensko mladino širili zahodni kulturni vplivi v: Meta Remec, »Traitors, Cowards, Martyrs, Heroes: Youth Suicide as a Socio-Historical Phenomenon in the 1960s Slovenia,« *Studia Historica Slovenica* 23, št. 1 (2023): 203–38. Dornik Šubelj, »Aleš Kermauner.«

spreobrniti sveta[,] in je zato napravil samomor«. ⁵⁵ Borivoj Dedijer (1945–1966), sin zgodovinarja, publicista in politika Vladimirja Dedijerja, je prav tako študiral filozofijo. Prijatelj Vladimir Gajšek ⁵⁶ ga je predstavil kot deloholičnega, asketskega mladeniča kritičnega duha, nekakšnega »prostovoljnega aktivista dobrote« in »pravne države«, ki je samega sebe sicer smatral za anarhista. Pri njem ni opazil nobenih samomorilnih nagnjenj, zato nikakor ni verjel, da je namerno padel s pečine v bohinjski Stari Fužini, še posebej, ker naj bi mu Borivojev oče povedal, da so mu sina »umorili likvidatorji«. ⁵⁷ Svit Brejc (1947–1968), sin književnika, esejista in kritika Jožeta Javorška (prvotno Brejca, po izpustitvi iz zapora leta 1952 je prevzel materin priimek), študent primerjalne književnosti, je organiziral »majhno skupino, imenovano Slovenska nacionalna stranka, ki naj bi se po mnenju oblasti zavzemala za razpad Jugoslavije in samostojno Slovenijo«. ⁵⁸ Neuspeh teh idej naj bi bil po mnenju preiskovalcev, ki so mu poleg ilegalnega političnega delovanja očitali tudi zlorabo drog, kraje in vandalizem, vzrok njegovega samomora. ⁵⁹ Očetje vseh treh so bili znani intelektualci, ki so sodelovali v narodnoosvobodilnem gibanju in »podpirali socialistično ureditev, vendar so bili zaradi nekonformističnih stališč postavljeni na stranski tir in so imeli težave pri ponovni vključitvi v kulturno-politično elito«. ⁶⁰ Preiskava obstoja kluba samomorilcev ni potrdila, čeprav so žrtve spadale »v isti avantgardni kulturni krog« in naj bi jih večinoma družila tudi uporaba drog. ⁶¹ Šlo naj bi za osamljena zasebna dejanja propadlih posameznikov, ki jih je socialistična družba že odrinila na obrobje. Ugotovitev, da so se za smrt odločili »iz osebne poraženosti ali celo zdolgočasenosti«, je bila za režim vsekakor sprejemljivejša, kot pa če bi šlo za upor proti obstoječemu družbenemu redu v slogu Jana Palacha v Pragi. ⁶²

S tem pa zgodba ni bila končana. V dokumentih preiskave sta bila, kakor pravi Ljuba Dornik Šubelj, posebej izpostavljena dva intelektualca, ki naj bi negativno vplivala na slovensko mladino, literat Ivan Mrak in tedanji profesor svetovne književnosti Dušan Pirjevec. Pri obtoževanju slednjega naj bi bil še posebej dejaven prav Javoršek,

55 Dornik Šubelj, »Aleš Kermavner«, 84. Svoja občutja je Aleš Kermavner slikovito izrazil v pesmi o samomoru kot edinem sredstvu, ki »nikdar ne zataji«. Med drugim pravi: »Brez samomora ne boste srečni v življenju! Zato ne pomišljajte! Nabavite si vrvi 'hrepenenje' in vaših muk bo konec!« – Meta Remec, »Zakaj so tako nesrečni?« Slovenci in samomor v 60. letih 20. stoletja, »Raziskovalni kotiček«, pridobljeno 18. 2. 2026, <https://sistory.github.io/koticcek/exhibition04.html>.

56 Vladimir Gajšek, književnik, publicist, kritik, prevajalec in slikar, rojen leta 1946. Po študiju primerjalne književnosti in filozofije na Filozofski fakulteti v Ljubljani je bil med uredniki različnih literarnih revij, med drugim *Tribune*, *Katedre* in *Dialogov*. Je član slovenskega PEN in živi kot samostojni pisatelj v Ljubljani. – Vladimir Gajšek, *Locutio*, *prva slovenska on-line literarna revija*, pridobljeno 18. 2. 2026, <https://www.locutio.si/avtorji.php?ID=69>.

57 Vladimir Gajšek, *Boro Dedijer – nepojasnen umor, prikazan kot samomor. Pričevanjsko o smrti v nepojasnjenih okoliščinah*, 7. 8. 2019, pridobljeno <https://gajsekvladimir.wordpress.com/2019/08/07/v-spomin-na-borivoja-dedijera/> (4. 2. 2026). Zapis o tem, da je Vladimir Dedijer verjel, da so mu sina umorili pripadniki slovenske policije, lahko najdemo tudi v angleški Wikipediji (v slovenski in srbski tega zapisa ni) pod geslom Vladimir Dedijer (https://en.wikipedia.org/wiki/Vladimir_Dedijer, pridobljeno 18. 2. 2026) in na spletni strani <https://www.findagrave.com/memorial/181985067/borivoj-dedijer> (pridobljeno 18. 2. 2026).

58 Zajc, Smiljanić in Remec, *Samomor*, 112.

59 Remec, »Traitors, Cowards, Martyrs,« 226.

60 Zajc, Smiljanić in Remec, *Samomor*, 108.

61 Ibid., 108.

62 Remec, »Zakaj so tako nesrečni?«

Pirjevčev sopotnik iz partizanskih in prvih povojnih let.⁶³ Na temo kluba samomorilcev je pesnik in dramatik Matej Bor napisal igro *Šola noči*, mračno dramo o karizmatičnem mentorju Ahrimanu,⁶⁴ ki je okrog sebe zbiral mlade ljudi in jih s pomočjo nihilističnih idej ter LSD-ja napeljeval k samomoru. Igro, ki je bila leta 1972 predvajana na ljubljanski televiziji, sem si ogledala povsem slučajno, nekega poznega večera, ko sem iskala kakšno zanimivo televizijsko vsebino. Na najstnico, ki so jo vznemirjali »tajni krožki«, je »samomorilska šola« naredila močan vtis. Šele pozneje sem izvedela, da je slovenska javnost zaradi njegovih napačno razumljenih predavanj o nihilizmu evropske metafizike v liku Ahrimana prepoznala Dušana Pirjevca.⁶⁵ Ta je bil »pogosto ožigosan kot nihilist, med drugim pa tudi obdolžen, da kot univ. prof. (njegova predavanja po 1964 je obiskovalo tudi po več sto slušateljev) kviri mladino in jo celo zavaja v samomor.«⁶⁶ V zadnjem času pa sem naletela še na neko zanimivost, povezano z Borovo igro. V predstavitvi dokumentarnega filma *Rob je tam*, ki ga je oktobra 2023, ob 30-letnici smrti Mateja Bora, predvajala RTV Slovenija, najdemo tudi tale zapis: »V drami *Šola noči* pa je [Bor] opozoril na 'klub samomorilcev', smrtonosno igro mladih slovenskih intelektualcev pod vplivom nihilizma. Pokazal je na mehčanje uporne mlade generacije z LSD-jem, ki ga je CIA najprej razširila v ZDA in pozneje izvozila v Evropo.«⁶⁷

Borova *Šola noči* pa ni bila edini odziv na samomore mladih. Med slovenskimi intelektualci se je razplamtela burna javna polemika, ki je vodila v vrsto literarno-političnih in osebnih sporov. V njej sta sodelovala tudi Svitov oče Jože Javoršek in Alešev brat Taras Kermauner (1930–2008), vidni slovenski pisatelj, kritik in dramaturg. Zavzela sta diametralno nasprotni stališči. Po Kermaunerjevih besedah se je njegov brat Aleš želel že leta 1965 zažgati pred ljubljansko filozofsko fakulteto, s poznejšim resničnim samomorom pa naj bi storil »zavestno religiozno filozofsko dejanje izjemne moči«. Po njegovem mnenju so tedanji samomori mladostnikov »s svojo skrajno gesto zaznamovali vrh dehumanizacije kot resnico stalinizma in z edinim absolutnim dejanjem, ki je človeku omogočeno, dosegli bit v niču, v izničenju.«⁶⁸ Javoršek (1920–1990) pa se

63 Dornik Šubelj, »Aleš Kermavner«, 85.

64 Poimenovanje po Ahrimanu, zlem duhu iz zgodnje iranske religije, zaratustrovstva in zurvanizma, gotovo ni bilo naključno izbrano.

65 Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 114.

66 Martin Brečelj, *Pirjavec Dušan, Slovenska biografija*, pridobljeno 20. 2. 2026, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi941730/>.

67 »Rob je tam«, *Novosti, Televizija Slovenija*, 2. 10. 2023, pridobljeno 20. 2. 2026, <https://www.rtvlo.si/tv/novosti/rob-je-tam/683379>. Morda je bil mišljen MK ULTRA, nezakonit program za raziskave uma, ki ga je ameriška Centralna obveščevalna agencija (CIA) izvajala med letoma 1953 in 1964. CIA je opravljala poskuse z visokimi odmerki LSD-ja in drugih drog, s hipnozo in senzorično deprivacijo na osebah, ki pogosto niso vedele, da so del prikritega testa. Cilj poskusov je bil najti način za izbris spomina in nato uveljavitev nadzora nad umom kot orodjem boja v hladni vojni. (Nick Tabor, *MK-ULTRA. CIA mind control program*, pridobljeno 20. 2. 2026, <https://www.britannica.com/topic/MK-ULTRA>). Poskuse z LSD-jem naj bi sprva izvajali na zapornikih in takšnih, ki testa niso mogli odkloniti, pozneje pa naj bi pod pretvezo zabave zvalili ljudi v posebne prostore, ki so bili opremljeni z dvojnimi ogledali in zvočniki, jim v pijačo podtaknili LSD, nato pa si privoščili ogled pestrih učinkov na teh ljudeh, da bi raziskali njihov odziv na radikalne spremembe v zavesti. – Žiga Kafol, »Vloga psihedelčnih substanc v arhaičnih in modernih družbah« (diplomsko delo, Ljubljana: FDV, 2007), 46.

68 Taras Kermauner, *Med prijatelji, med sovražniki* (Murska Sobota: Pomurska založba, 1986), 144. Cit po: Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 121.

je odločil za povsem intimen pristop. Knjigo z naslovom *Kako je mogoče*, ki jo je napisal leta 1969, je zasnoval kot dialog z mrtvim sinom. V njej izraža globoko žalost, hkrati pa kot pripadnik partizanske generacije nikakor ne more razumeti, zakaj se nekateri mladi raje odločijo za smrt, kot da bi izkoristili svoje ustvarjalne sposobnosti v ugodnih okoliščinah, ki so jih priborili njihovi predhodniki. Odgovor je deloma našel v značajskih lastnostih Slovenca, ki naj bi bil »še vedno pohleven, vase zagledan, utišán, neustvarjalen in hlapčevski«. Raje kot da bi »zavihali rokave«, naj bi Slovenci storili samomor ali pa zapustili domovino.⁶⁹ S tem naj bi, kot ugotavlja Zajc, »svojo osebno izgubo umestil v okvir slovenskega kulturno [-]političnega položaja«⁷⁰ in tako bistveno pripomogel k širjenju »metafore o Slovencih kot samomorilskem narodu«.⁷¹ Za razliko od Susan Sontag, ki je svarila pred uporabo metafor o bolezni, si je Javoršek bolečo izgubo sina skušal »razložiti z globljimi narodno-političnimi in filozofskimi razlogi« in »s pisanjem o samomoru kot specifično slovenskem problemu poskušal spodbuditi občutek nacionalne sramote«. Spremembe bi bile po njegovem mnenju mogoče le, če bi »Slovenci odprli oči in sprejeli nase to sramoto«, medtem ko je po mnenju Sontag prav »sramota del problema« in »je tista, ki spodbuja stigmatizacijo in ovira rešitve«.⁷²

S političnega vidika pa je zelo zanimiv pogled, kako sta metaforo slovenskega samomora uporabljala Javoršek, »privrženec jugoslovanskega socializma«, a hkrati pripadnik partizanske generacije, »ki je bila ponosna, da je ustvarila Slovenijo kot državo, pa čeprav v okviru jugoslovanske federacije«, in dvajset let mlajši pesnik, esejist, publicist in prevajalec Niko Grafenauer, sodelavec in urednik *Nove revije*, ki je odigrala pomembno vlogo pri osamosvajanju Slovenije.⁷³ Za Javorška naj bi bili samomori zgolj eden od neželenih pojavov, ki skupaj z vplivi malomeščanstva, Katoliške cerkve, habsburške tradicije ter nekaterimi filozofskimi in umetnostnimi tokovi kazijo sicer »dobro zastavljen socialistični projekt«. Grafenauer je, nasprotno, videl njihov vzrok v hladni in odtujeni socialistični družbi, ki zatira individualne interese posameznikov in jim onemogoča, da bi našli in uresničili smisel življenja.⁷⁴ Med obema sicer povsem drugače mislečima intelektualcema pa je Zajc našel tudi nekaj zanimivih skupnih točk. Oba kažeta odpor do Katoliške cerkve, oba bi lahko označili kot nekakšna slovenska nacionalista in oba ob zgražanju nad nizko rodnostjo izražata patriarhalne nazore, Javoršek z napadanjem kontracepcije in splava, Grafenauer s kritiziranjem polne zaposlenosti (najbrž ni prav dosti verjetno, da je mislil na zaposlenost moških) in posledično pomanjkljive družinske vzgoje.⁷⁵ Pojem samomora v slovenski javnosti

69 Zajc, Smiljanić in Remec, *Samomor*, 112.

70 Ibid., 104. Pirjevčev pogovor s Svitom Brejcem nekaj dni pred njegovo smrtjo je Javoršek opisal v knjigi *Nevarna razmerja* iz leta 1979. V njej je tudi priznal, da je po sinovi smrti »nedokazano obdolžil Pirjevca, da je moralno odgovoren za samomor njegovega sina in drugih mladih ljudi«. – Zajc, Smiljanić in Remec, *Samomor*, 115.

71 Ibid., 111.

72 Ibid., 127–28.

73 Zajčeva analiza temelji na Javorškovi knjigi *Kako je mogoče* in Grafenauerjevem članku »Oblike slovenskega samomora«, objavljenem v 57. številki *Nove revije* leta 1987.

74 Ibid., 128.

75 Ibid., 129–30.

je, pravi Zajc, »prerasel iz označevalca grozljivega družbenega fenomena v metaforo, ki jo lahko razumemo tudi kot 'prazno posodo' za različne kulturne in družbenopolitične agende«. ⁷⁶

V osemdesetih letih so samomor kot »pomemben družbeni patološki pojav« proučevali tudi predstavniki različnih naravoslovnih in družboslovnih znanstvenih smeri, ⁷⁷ ki so se leta 1982 zbrali na interdisciplinarnem posvetu *Samomor in Slovenci*. Organizirala ga je Slovenska akademija znanosti in umetnosti, vodil pa njen tedanji predsednik Lev Milčinski. Dejstvo, da je bil količnik samomora v Sloveniji znatno višji kot na drugih območjih države, jih je spodbudilo tudi k razmišljanju o slovenskem narodnem značaju. Milčinski ga je opredelil kot »tisto trajno bazično razpoloženje, ki je skupno večini pripadnikov nekega naroda in ki (v glavnem po izvenzavestnih poteh) vpliva (poleg drugih bolj očitnih dejavnikov) na oblikovanje vrednostnega sistema ljudi, prek tega pa tudi na njihov pogled na svet, medosebne odnose itd.« To razpoloženje naj bi se spreminjalo zelo počasi (ali pa sploh ne), saj naj bi bilo povezano z rasnimi posebnostmi večjega dela populacije in s prenašanjem zakoreninjenih vzorcev iz roda v rod. ⁷⁸ V zadnjem poglavju druge izdaje knjige *Samomor in Slovenci* je Milčinski nanizal raznolika razmišljanja slovenskih znanstvenikov o narodnem značaju, od filozofa Božidarja Debenjaka in sociologa Marka Kerševana do dveh literarnih zgodovinarjev, Borisa Paternuja in Antona Slodnjaka. ⁷⁹ Posebno pozornost je namenil razmišljanju filozofa, psihologa in teologa Antona Trstenjaka (1906–1996), tudi v drugi Jugoslaviji zelo cenjenega misleca. Objavil je dokaj dolg citat iz njegovega prispevka, z naslovom *Okvirne dileme v etiologiji samomora. Samomor in Slovenci*, ⁸⁰ v katerem obravnava »tragiko« Slovenca kot »vzornega otroka«. Trstenjakova teza se je zdelala tudi meni tako zanimiva (in še danes aktualna), da citat v celoti navajam:

'Vzoren otrok' živi v večnem strahu pred iztirjenjem in frustracijo, da ne bi razočaral pričakovanj svoje okolice, ki nanj veliko stavi, ga hvali kot vzornega, discipliniranega, da mora biti zmeraj 'prvi' in najboljši med enakimi. Usodna posledica zanj je v tem, da ne zna prenesti nobenega neuspeha; v tem vidi najhujše zlo. Zato je v nevarnosti, da ga bo v življenju že prvi neuspeh iztiril, napravil malodušnega in spravil na rob obupa. To ne velja samo za življenje v domači družini in v šoli, marveč tudi v poklicu, službi, v odnosu do drugega spola (ljubezen, zakonsko življenje itd.), v družbi sploh. Povprečen otrok je glede tega precej na boljšem: zgodaj se navadi premagovati neuspehe in poraze, zmeraj zna 'priplavati na površje', malodušnosti in obupa zlepa ne pozna. Odtod tudi znan pojav: Pogosto napravi samomor prav 'vzoren otrok' iz 'vzorne družine'; ljudje se temu ne morejo prečuditi, razumeli pa bi to šele v tej luči.

76 Ibid., 130.

77 Prispevki vseh sodelujočih so v celoti objavljeni v prvi izdaji knjige (zbornika) z naslovom *Samomor in Slovenci* iz leta 1983, ki sta jo uredila Lev Milčinski in Jana Borštnar. Druga, predelana in dopolnjena izdaja knjige z enakim naslovom, ki jo v tem prispevku vedno navajam, pa je avtorsko delo Leva Milčinskega in je izšla leta 1985.

78 Milčinski, *Samomor in Slovenci*, 220.

79 Ibid., 221–22. Zajc, Smiljanić in Remec, *Samomor*, 117–18.

80 Anton Trstenjak, »Okvirne dileme v etiologiji samomora,« v: *Samomor in Slovenci* (Ljubljana: SAZU, 1983), 251–58.

Nadaljuje s situacijo na širšem prizorišču:

V družbi narodov (ljudstev) nam psihologija predstavlja Slovence nehote kot tip 'vzornega otroka.' To se pravi: Slovenci smo tisoč let živeli v 'notranje avstrijskih deželah', rasli vzporedno z njihovo civilizacijo in se tako navzeli 'discipline življenja in mišljenja.' Spadamo med najbolj disciplinirane in vestne narode [...] Toda prav zato je Slovenec tudi 'ozek in plah', v nenehnem strahu pred iztirjenjem, porazov ne zna prav prenašati, grize se z očitki za malenkosti, navdaja ga občutek manjvrednosti in tiho leze v depresijo, tako da se kmalu znajde v mejni situaciji, ko ne vidi več rešitve, razen v usodni odločitvi, da napravi konec. Tip perfekcionista je zmeraj nevaren sebi, ne drugim.⁸¹

Drugi Jugoslovani naj bi bili po Trstenjakovem mnenju povsem drugačni, »bolj napadalni navzven«, zato naj bi položili roko prej na drugega kot na sebe, kar dokazujejo tudi statistični podatki.⁸²

Tudi med prebivalci drugih jugoslovanskih republik so krožili določeni stereotipi o Slovencih. Bili naj bi hladni, vase zaprti in pretirano racionalni, zaverovani predvsem v delo, urejenost in »v svojo domnevno večvrednost in kultiviranost«,⁸³ v skupni državi naj »ne bi videli domovine, temveč nahajališče surovin, v svojih državljanih pa ne bratov, temveč poceni delovno silo«. S svojo »(samo)destruktivnostjo« naj bi »nazadnje sanje o bratstvu in enotnosti uničili tudi vsem drugim«. ⁸⁴

Leto 1991 je Slovincem prineslo **uresničitev dolgotrajne in željno pričakovane samostojnosti**, količnik samomora pa je v devetdesetih letih še vedno – tako kot leta 1980 – vztrajal pri številu 34 samomorov na 100.000 prebivalcev.⁸⁵ Pokazalo se je, da Jugoslavija očitno ni bila kriva za visoko stopnjo samomorov, in ponovno je oživelo zanimanje za slovenski narodni značaj. Meta Remec se je tudi tokrat poslužila *Slovenskega avtoportreta* Alenke Puhar, pa tudi ugotovitev psihologa Janeka Muska in že omenjenega Antona Trstenjaka. V *Slovenskem avtoportretu* lahko preberemo, da Slovenci niso bili naklonjeni možatim politikom, kar ponazori z opisom objavljenih fotografij kandidatov za predsednika Predsedstva Republike Slovenije⁸⁶ Jožeta Pučnika in Milana Kučana v sobotni prilogi *Dela* 14. aprila 1990. Prvi je bil »ujet v široko razkoračene noge, silaško nasprotje svojega tekmeca, ki je kot spodoben in priden fantič nastopal z uglajeno prekrizanimi nogami, decentno skritega mednožja«. ⁸⁷ Trdo moško nastopanje naj bi vzbujalo tesnobne občutke. »Iz anket javnega mnenja[,] posvečenih priljubljenosti posameznih politikov, iz zapisanih in narisanih komentarjev in podobnega materiala, ki omogoča fantazijsko analizo«, naj bi bilo »mogoče razbrati silovit

81 Milčinski, *Samomor in Slovenci*, 223.

82 Ibid., 224.

83 Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 32.

84 Ibid., 33.

85 Remec, »Epidemija samomorov?«, 24.

86 Volitve so bile aprila 1990. Z ustavo decembra 1991 je bil ta kolektivni organ ukinjen in zamenjan z individualnim položajem predsednika republike, na katerega je bil Kučan nato neposredno izvoljen.

87 Puhar, *Slovenski avtoportret*, 153.

odpor do mož, ki po svojem značaju ali funkciji personificirajo trdi, moški, militantni element«. Te »značilnosti« naj bi spremljale »slovensko politično življenje vse prvo leto po volitvah« in naj bi se znova kristalizirale »ob primeru slovenske vojske in Janeza Janše«. ⁸⁸

Musek, ki sem mu zaradi nekoliko neobičajnih, a zelo zanimivih ugotovitev, posvetila nekaj več pozornosti, je bil kritičen do teorij o narodnem značaju, ki naj bi bile pogosto »mnogoznačne do neuporabnosti«, nemalokrat pa naj bi odražale tudi raziskovalčeve hipoteze in predsodke. Priznaval pa je, da obstajajo tako med posamezniki kot med skupinami osebne razlike, ki jih je mogoče ugotavljati z raziskavami, temelječimi na neposrednem izkustvu, opazovanju in zbiranju konkretnih podatkov. Empirične raziskave naj bi nedvomno pokazale, »da so le nekatere stereotipne predstave o narodnostnih potezah utemeljene, mnoge pa so napačne in zgrešene«. ⁸⁹ Kar se Slovencev tiče, navaja »tri pomembne in široko sprejete osebne narodnostne avtostereotipe«: 1) da so Slovenci povprečno bolj introvertni od drugih narodov in bolj nagnjeni k depresivnosti, 2) da so dokaj »storilnostno naravnani, marljivi in disciplinirani«, 3) da sodijo »med neagresivne, ponižne in premalo samozavestne narode«, da so torej »hlapčevski narod«. Z najrazličnejšimi analizami, tudi s primerjavo podatkov o psiholoških lastnostih drugih narodov, je potrdil precejšnjo utemeljenost prvega avtostereotipa, o drugem naj »na podlagi temeljnih dimenzij osebnosti ne bi mogli veliko povedati«, tretji avtostereotip pa je odločno zavrnil. Nasprotno, Slovenci naj bi imeli visoko stopnjo agresivnosti, maskulinega obnašanja, dominantnosti, upornišтва, brezobzirnosti, odpora proti avtoritetam, dogmatizma, težnje po neodvisnosti in avanturizmu, kar pa naj ne bi pomenilo, da so v teh lastnostih »v mednarodnem nadpovprečju«. Slovenci po njegovem mnenju nikakor niso hlapčevski narod, saj se ne prestopajo pritožujejo, tisti, ki so »dejansko podredljivi in poslušni«, pa se ne pritožujejo, če so »potisnjeni v podrejeno vlogo«. »Avtostereotip o podrejenosti in hlapčevanju« naj bi bil »naravna reakcija na frustrirano težnjo po uveljavljanju«, ki je majhnemu narodu težko dosegljivo. ⁹⁰ Slovenci naj bi bili torej »v povprečju več kot dovolj agresivni, željni neodvisnosti, uveljavitve in potrditve, vendar se ta težnja morda prikrije v introvertni zadržanosti na eni strani, po drugi strani pa se troši v egoizmu in pomanjkanju čuta za sodelovanje«. Kombinacija agresivnosti in introvertnosti naj bi bila tudi ustrezna podlaga za visoko stopnjo navznoter obrnjene agresivnosti in s tem za visoko stopnjo samomorilnosti. ⁹¹

Sicer naj bi bilo v tem času mogoče veliko slišati o ogroženosti majhnega slovenskega naroda zaradi nizke rodnosti, splavov in samomorov. Anton Trstenjak naj bi na primer zapisal, da »Slovenci iz svoje 'pomladi' niso izšli prerajeni, temveč očitno 'one-mogli, depresivni in pesimistični', kot bi jih prelomno leto 1991 bolj izčrpalo, kot pa

88 Ibid., 154. Primerjaj z Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 48.

89 Janek Musek, *Psihološki portret Slovencev* (Ljubljana: znanstveno in publicistično središče, 1994), 25–26.

90 Ibid., 75–77.

91 Ibid., 74.

jim dajalo novega zagona.«⁹² Slovenska visoka samomorilnost se je, kot pravi Remec, »po osamosvojitvi znova aktualizirala kot dokaz nacionalne krize, neuresničenih pričakovanj in kolektivne deziluzije« in se še enkrat »izkazala za mnogo več kot le statistični problem – spet je bila dojeta za ogledalo časa, simbol vrednostnega vakuuma ali ideološke razklanosti.«⁹³

In če se ob koncu tega »sprehoda« po slovenskem samomoru skozi zgodovinska obdobja ponovno ozremo na Durkheima, lahko poenostavljeno rečemo, da so samomori na Slovenskem v obdobju pred prvo svetovno vojno izhajali predvsem iz egoističnih (osebnih) razlogov, po njej bi vsaj nekatere izmed njih lahko uvrstili med anomične ali fatalistične, med drugo svetovno vojno pa lahko govorimo tudi o samomorih iz altruizma. Ločnice med njimi večinoma ni mogoče potegniti, saj so vzroki samomorov le malokrat očitni. Vsekakor lahko le pritrdimo avtorjem obravnavane monografije, ki so v povzetku zapisali, da naj bi bil samomor »točka, kjer se srečujejo osebna stiska in kolektivna zgodovina, tišina in politični govor, molk in manipulacija.«⁹⁴

Gre za izjemno zanimivo in vsebinsko raznoliko knjigo, v kateri vsakdo lahko »najde nekaj zase«! Toplo priporočam v branje, tudi »nezgodovinarjem«.

Viri in literatura

Literatura

- Čuček, Filip. »Vojaški samomori v Avstriji od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne (z nekaj slovenskimi primeri).« *Prispevki za novejšo zgodovino* 63, št. 3 (2023): 117–34.
- Dornik Šubelj, Ljuba. »Aleš Kermauner, sin Dušana Kermavnerja v dokumentih Arhiva Republike Slovenije.« V: *Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja 1903–1975. Med politiko in zgodovino*. Uredila Jurij Perovšek in Aleksander Žižek, 81–87. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005.
- Durkheim, Émile. *Samomor. Prepoved incesta in njeni izviri*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1992.
- Globočnik, Damir. »Karikature v letih prve svetovne vojne.« *Zgodovinski časopis* 54, št. 4 (2000): 563–610.
- Grafenauer Niko. »Oblike slovenskega samomora.« *Nova revija* 6, št. 57 (1987): 229–32.
- Kafol, Žiga. »Vloga psihedeličnih substanc v arhaičnih in modernih družbah.« Diplomsko delo. Ljubljana: FDV, 2007.
- Kerševan, Marko. »Émile Durkheim, sociologija in samomor: Spremna beseda«. V: Émile Durkheim, *Samomor. Prepoved incesta in njeni izviri*, 139–55. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1992.
- Marks, Leo. *Between Silk and Cyanide: A Codemaker's War, 1941–1945*. London: Harper Collins, 1998.
- Milčinski, Lev. *Samomor in Slovenci*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985.
- Musek, Janek. *Psihološki portret Slovencev*. Ljubljana: znanstveno in publicistično središče, 1994.
- Puhar, Alenka. *Slovenski avtoportret 1918–1991*. Ljubljana: Nova revija, 1992.

92 Zajc, Smiljanič in Remec, *Samomor*, 48–49.

93 Ibid., 49.

94 Ibid., 147.

- Remec, Meta. »Epidemija samomorov? Odmevi na naraščanje stopnje samomorilnosti na Slovenskem v 19. in 20. stoletju.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 63, št. 1 (2023): 8–41.
- Remec, Meta. »Traitors, Cowards, Martyrs, Heroes: Youth Suicide as a Socio-Historical Phenomenon in the 1960s Slovenia.« *Studia Historica Slovenica* 23, št. 1 (2023): 203–38.
- Roškar, Saška in Alja Videtič Paska, ur. *Samomor v Sloveniji in svetu. Opredelitev, raziskovanje, preprečevanje in obravnava*. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje in Program MIRA – Nacionalni program duševnega zdravja, 2021.
- Smiljanič, Ivan. »'Konkurzi, samomor, žalosten je pogled na trgovsko polje.' Gospodarski polom kot vzrok za samomor na Slovenskem pod Avstro-Ogrsko in prvo Jugoslavijo.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 63, št. 1 (2023): 42–66.
- Zajc, Marko, Ivan Smiljanič in Meta Remec. *Samomor med simptomom in metaforo*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2025.
- Župančič, Oton. »Adamič in Slovenstvo.« *Ljubljanski zvon* 52, št. 8, 1932.

Spletni viri

- Božič, Miran Lola. *Ivan HRIBAR (1851–1941). Obrazi slovenskih pokrajin*. Pridobljeno 16. 2. 2026. <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/ivan-hribar/>. Datum prvega vnosa: 24. 2. 2015 | Zadnja sprememba: 30. 12. 2025.
- Breclj, Martin. *Pirjevec Dušan, Slovenska biografija*. Pridobljeno 20. 2. 2026. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi941730/>.
- Campbell, Clare. »The WW« Escape Lines Memorial Society, Registered Charity No. 1148116.« *Dentist to the SOE*, October 24, 2020. Pridobljeno 16. 2. 2026. <https://ww2escapelines.co.uk/article/dentist-to-the-soe/>.
- Forstner, Vanja. *Jan Palach – samozagig v znak upora*. Pridobljeno 25. 2. 2026. <http://zgodovina.si/jan-palach-samozagig-v-znak-upora/>.
- Gajšek, Vladimir. *Boro Dedijer – nepojasnen umor, prikazan kot samomor. Pričevanjsko o smrti v nepojasnjenih okoliščinah*, 7. 8. 2019. Pridobljeno 18. 2. 2026. <https://gajsekvladimir.wordpress.com/2019/08/07/v-spomin-na-borivoja-dedijera/>.
- Gajšek, Vladimir. *Locutio, prva slovenska on-line literarna revija*. Pridobljeno 18. 2. 2026. <https://www.locutio.si/avtorji.php?ID=69>.
- Grdina, Igor. *Hribar, Ivan. E-enciklopedija slovenske osamosvojitve, državnosti in ustavnosti*. Pridobljeno 16. 2. 2026, <https://enciklopedija-osamosvojitve.si/>.
- Kosovel, Srečko. *dLib.si – Ekstaza smrti*. Pridobljeno 13. 2. 2026. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-NN7ADSIL>.
- Kosovel, Srečko (1904–1926) – *Slovenska biografija*. Pridobljeno 13. 2. 2026. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi293661/>.
- Moore, Mathew D. *Durkheim's types of suicide and social capital: a cross-national comparison of 53 countries*. Pridobljeno 12. 2. 2026. https://www.researchgate.net/publication/318198423_Durkheim's_types_of_suicide_and_social_capital_a_cross-national_comparison_of_53_countries.
- Remec, Meta. »Zakaj so tako nesrečni?« *Slovinci in samomor v 60. letih 20. stoletja. Raziskovalni kotiček*. Pridobljeno 18. 2. 2026. <https://sistory.github.io/koticcek/exhibition04.html>.
- Santos, Beatriz. *Emile Durkheim's suicide: A study in sociology*, september 30, 2025. Pridobljeno 12. 2. 2026. <https://www.wespeakfreely.org/2025/09/30/emile-durkheims-suicide-a-study-in-sociology/>.
- Unacademy. *Emile Durkheim: Theory of Suicide*. Pridobljeno 12. 2. 2026. <https://unacademy.com/content/upsc/study-material/sociology/emile-durkheim-theory-of-Suicide/>.

- Tabor, Nick. *MK-ULTRA. CIA mind control program*. Britannica. Pridobljeno 20. 2. 2026. <https://www.britannica.com/topic/MK-ULTRA>.
- Televizija Slovenija. *Novosti*. »Rob je tam.« 2. 10. 2023. Pridobljeno 20. 2. 2026. <https://www.rtvlo.si/tv/novosti/rob-je-tam/683379>.

Mateja Jeraj

REFLECTIONS ON THE BOOK
SAMOMOR MED SIMPTOMOM IN METAFORO

SUMMARY

The book *Suicide between Symptom and Metaphor*, which explores suicide in Slovenia using a distinctive and original approach, is divided into three thematic sections: the first reviews the history of the issue from the late 19th century until Slovenian independence; the second focuses on the so-called heroic suicides during World War II; while the third investigates youth suicides and the reactions of Slovenian intellectuals to this phenomenon during the 1960s. However, the author of these reflections did not follow the same sequence; instead, she traced the phenomenon of suicide in chronological order, as it manifested itself across different historical periods. In a kind of chronological overview, she aimed to show, based on the work under discussion, how the social, economic, political, and cultural conditions in Slovenia at that time affected the suicide rate and its causes. She also reflected on how contemporaries associated suicide with the traits of the Slovenian national character – a notion that is somewhat problematic and often misused in political discourse, but cannot be entirely dismissed in scholarly debates. In her efforts, she primarily relied on the literature listed in the monograph but sought to present it from different perspectives. With additional excerpts, she aimed to encourage readers to reflect more deeply on the high suicide rate in Slovenia and its underlying causes. Overall, one can only agree with the authors of the monograph, who conclude that the decision to commit suicide usually results from a combination of personal distress and social circumstances.

Jubileji – Jubilees

Dr. Anka Vidovič Miklavčič – devetdesetletnica

Lahko rečemo, da se je že začel približevati čas, ko bomo obeležili novo desetletje našega inštituta (2029). In ob tem nam je v veselje, da se lahko naša misel posebej ustavi pri naši jubilanarki, dragi kolegici dr. Anki Vidovič Miklavčič, ki je neposredna vez s prvimi leti inštituta; tu ji ob strani stoji še dr. France Kresal. Upokojena raziskovalka, znanstvena svetnica dr. Anka Vidovič Miklavčič, Anka, kot jo kličemo kolegi in prijatelji, se je inštitutu pridružila leta 1964.¹ Če na kratko povzamemo njeno strokovno in znanstvenoraziskovalno pot, jo je začela s pripravljanim bibliografskih pregledov člankov o delavskem gibanju na Slovenskem do leta 1941, sredi sedemdesetih in v prvi polovici osemdesetih let pa se je poglobila v delovanje slovenskih železničarjev med drugo svetovno vojno in v razvoj revolucionarno usmerjenega mladinskega gibanja med svetovnjima vojnoma in v drugi vojni. Svoje raziskave je objavila v več publikacijah, med katerimi izstopa obsežna monografija *Slovenski železničarji pod italijansko okupacijo v Ljubljanski pokrajini* (1980) za katero je prejela ugledno nagrado *vstaje slovenskega naroda*.

V naslednjem obdobju svojega raziskovalnega dela je Anka prešla k razčlenjevanju ideoloških in političnih razmer v napetem desetletju pred drugo svetovno vojno. Plod njenih natančnih raziskav je danes standardna monografija *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom: pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941* (1994). Monografija pomembno odkriva ideološke tokove na Slovenskem v tem času in pomaga razumeti njihov kasnejši razvoj. Opozoriti je treba tudi na njeno soavtorstvo znanstvenega poročila *Gljučne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955* (1995), pripravljene na pobudo Državnega zbora Republike Slovenije, prav tako pa še na njen opazni prispevek v *Enciklopediji Slovenije*.

Poleg neposrednega raziskovalnega dela je Anka na inštitutu opravljala tudi vidne vodstvene naloge. V letih 1995–1999 je vodila njegov raziskovalni program *Politični in idejni razvoj na Slovenskem 1892–1941* in v letu 1999, ko se je upokojila, še zasnovala

¹ O dr. Anki Vidovič Miklavčič gl. tudi Jurij Perovšek, »Anka Vidovič Miklavčič – jubilanarka,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, št. 2 (2006): 123–30. Jurij Perovšek, »Anka Vidovič Miklavčič – jubilej,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 56, št. 1 (2016): 180–83.

njegov novi program *Politična, idejna in kulturna zgodovina Slovencev od sredine 19. stoletja do 1990*. Ankina vez z inštitutom se je ohranila tudi po njeni upokojitvi, saj je prispevala več poglavij v znani inštitutski sintetični monografiji *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992* (2005, 2006²). Nadaljevala je tudi z uresničevanjem svojih raziskovalnih načrtov. Posvetila se je predstavitvi posameznih slovenskih okrajev in občin v letih 1929–1941. Skupaj jih je obravnavala kar enaindvajset. Lepo bi bilo, če bi to njeno zanimivo delo, ki podrobno riše tedanjo idejnopolitično in socialnogospodarsko podobo Slovenije, našlo nadaljevalca. Obenem je razčlenila odnos Slovenske ljudske stranke do demokracije v viziji graditve krščanske korporacijske družbe in države v tridesetih letih in vprašanje evropskih vplivov na kmečko gibanje v Dravski banovini v tem času. V zadnjih desetih letih je Anka sodelovala na znanstvenem simpoziju o politiku in odvetniku dr. Igorju Rosini, ki sta ga leta 2016 pripravila Inštitut za novejšo zgodovino in Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani v sodelovanju z Odvetniško zbornico Slovenije. Urednika monografske publikacije, v kateri so naslednje leto objavili prispevke predavateljic in predavateljev na simpoziju, sta v Uvodnih mislih posebej opozorila, da je prvo pobudo za simpozij »že pred nekaj leti prispevala dr. Anka Vidovič Miklavčič, upokojena raziskovalka Inštituta za novejšo zgodovino«. ² V teh letih je sodelovala še pri *Novem slovenskem biografskem leksikonu*, ki ga izdaja Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

Anka je vedno bila še kako zanesljiva poznavalka obdobij in problematike, v katero se je poglobila in jo prenašala v naše zgodovinarsko védenje. Hkrati je bila zlahka kolegica, vedno pripravljena približati se sogovorniku s svojim znanjem. To smo posebej občutili njeni mlajši kolegi in kolegice, ki smo v sedemdesetih letih prihajali na inštitut, in nato še tisti, ki so prišli pozneje. Taka je bila Anka in ta njena podoba nas spremlja ob njenem visokem jubileju. Njeno delo nagovarja vse današnje zgodovinarske generacije, tisti, ki smo z njo delili skupni inštitutski čas pa imamo pred očmi še njeno prijazno človeško podobo. V imenu vseh kolegic in kolegov ji srčno želimo vse dobro v nadaljnjih letih!

Jurij Perovšek

2 Jure Gašparič in Katja Škrubej, »Uvodne misli,« v: *Odvetnik in oblast: dr. Igor Rosina: 1900–1969*, ur. Jure Gašparič in Katja Škrubej (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017), 8.

Jubileji – Jubilees

Peter Vodopivec – osemdesetletnik

V letošnjem letu bo Peter Vodopivec dopolnil 80 let. Osemdesetletnico zaznamujejo desetletja predanega raziskovalnega dela in premislekov o družbenih vprašanjih s stališč cenjenega zgodovinarja, stvarnega kritičnega intelektualca in uglednega univerzitetnega profesorja. Vse hkrati, vse v eni osebi. Naukov Petrovega dela je veliko, a ob tej priložnosti poudarjam moment, ki se mi zdi trajno aktualen. Izpostavljam vlogo zgodovine v družbi. Prek različnih angažmajev, denimo na področju šolske zgodovine ali s posegi v javne razprave, je tudi Peter določal parametre vpliva strokovnih argumentov v družbi in zainteresiranih javnostih. Vloga zgodovine je še posebej pomembna v družbah, ki ne morejo doseči minimalnega soglasja o sedanjosti, kaj šele o preteklosti. Mislim, da moramo zato razmišljati tudi o tej dimenziji našega dela. Petrovo stališče je plod izkušenj, pridobljenih z nastopi ob različnih priložnostih in v različnih medijih. Prepričan je, da je zgodovinopisje v stanju ponuditi družbi prepričljive odgovore v razpravah o številnih, bolj ali manj perečih dilemah družbenega zgodovinskega spomina. Vlogo zgodovine razume kot zagotavljanje časovne globine in kot korektiv javnih poenostavitvev. Zgodovinopisje vidi kot racionalno disciplino, ki mora težiti k uravnoteženemu pogledu. Zato poudarja, da zgodovinar v javno razpravo ne vstopa z »nevtralno« sliko, temveč s stališči, ki morajo biti argumentirana. Ne predstavlja »dokončnih« resnic, ampak interpretacije, ki so preverljive, argumentirane in odprte za ugovor. Zgodovinarjeva avtoriteta ni v tem, da razpravo zapre, temveč da jo opremi z boljšimi razlogi in z daljšim časovnim lokom. Znanje mora posredovati tako, da ohrani kompleksnost, a ostane razumljiv v razlagah. To pomeni, da sta forma in vsebina neločljivi. Zgodovina lahko ima v družbi veliko vlogo, vendar le v ustreznih razmerah. Družbeno vzdušje in kultura javne razprave morata omogočati argumentirano in razumljivo posredovanje rezultatov raziskovalnega dela. In k temu ni kaj dodati.

Dragi Peter, vse najboljše!

Žarko Lazarevič

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Nataša Henig Miščič, Carniolan Saving Bank: Shaping Financial Landscape in Slovenian Territory. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2025, 357 str.

Nataša Henig Miščič je od leta 2016 zaposlena kot raziskovalka na Inštitutu za novejšo zgodovino, od leta 2021 sodeluje tudi kot asistentka na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem. Raziskuje gospodarsko in socialno zgodovino druge polovice 19. in prve polovice 20. stoletja. Posveča se vprašanju ekonomskega nacionalizma in razvoju finančnih ustanov, s posebnim poudarkom na kreditni politiki. V svojem doktorskem delu je raziskovala temo Kranjske hranilnice in gospodarskega razvoja Kranjske, prav tako je objavila več člankov, ki obravnavajo Kranjsko hranilnico. Sodeluje tudi v več raziskovalnih programih in projektih.

Publikacija je smiselno in sistematično strukturirana, ob sklepu, povzetku, navedbi virov in

literature, grafičnih ter tabelarnih prikazih jedro predstavlja sedem obsežnih poglavij. Poglobljeno analizo odraža klasični zgodovinski pristop pri raziskavi, metodologija temelji na neraziskanem arhivskem gradivu, rezultat tega pa je izvirno znanstveno delo. Terminologija znanstvenega aparata in jezikovna raba ustrezata kriterijem in ravni znanstvenega dela. Gre za zgodovinsko raziskavo o vplivni finančni instituciji, ki je imela ključno vlogo pri oblikovanju gospodarskega in nacionalnega življenja na slovenskem ozemlju v tistem obdobju.

Kot je znano, je bila Kranjska hranilnica prvi finančni zavod na slovenskem ozemlju. Ustanovljena je bila leta 1820 v Ljubljani, glavnem mestu Kranjske, dežele v avstrijskem delu habsburške monarhije. Osem let je poslovala pod imenom Ljubljanska hranilnica, nato so jo preimenovali v Ilirsko hranilnico. Leta 1845 je postala Kranjska hranilnica, leta 1931 pa so jo s podržavljanjem preimenovali v Hranilnico Dravske

banovine. Njeno zadnje ime, med drugo svetovno vojno, je bilo Hranilnica Ljubljanske pokrajine. Decembra 1945 so jo priključili Mestni hranilnici ljubljanski. Bila je novost ne samo v slovenskem prostoru, temveč tudi v avstrijskem, saj je bila druga takšna hranilnica v habsburški monarhiji. Avtorica obravnava obdobje od ustanovitve Kranjske hranilnice leta 1820 do razpada avstro-ogrske monarhije leta 1918. Hranilnica je opravljala večplastno delo – zbirala vloge, vodila kreditno poslovanje v deželi, bila posrednica na polju mikrofinanc; sprejemala je tudi vloge v vseh oblikah, ki so stalno naraščale (v letih 1875 do 1905 so se povečale za sedemkrat). Dodana vrednost monografije je, da obravnava tudi medvojno obdobje in vprašanja, s katerimi se je hranilnica soočala takrat. Osvetljena je vloga hranilnice v gospodarskem, socialnem, političnem in nacionalnem okviru. Preplet politike in nacionalizma z gospodarskim razvojem je vplival na spremembe, 'ki so bile predpogoj za mobilizacijo finančnih virov družbenih slojev, ki prej niso imeli dostopa do bančnih storitev'. Izstopali so hipotekarna posojila in nakupi državnih vrednostnih papirjev. Znani so bili tudi domači hranilniki za spodbujanje mladine k varčevanju.

Miščič poudarja, kako je Kranjska hranilnica delovala kot ključni akter v boju za ekonomsko hegemonijo na Kranjskem. Njeno raziskovanje prinaša dragocene uvide v to, kako so finančne institucije služile kot platforme za uveljavljanje nacionalnih interesov. Osvetli, kako so slovenski politiki in ekonomisti spodbujali varčevanje Slovencev in usmerjali ta kapital v slovenske podjeme, s čimer so zmanjševali odvisnost od bank in ustanov, ki so jih vodili Nemci. Prav tako analizira, kako je hranilnica sodelovala v kapitalski vojni z nemškimi finančnimi institucijami in kakšno vlogo je imela v političnih konfliktih, kot je bil spor o jeziku poslovanja v bankah in hranilnicah. Dejavnost hranilnice ni bila le gospodarska, ampak tudi socialna in kulturna. V skladu z zakonsko obvezo je del dobička namenjala za javne in dobrodelne namene. Podpirala je šole, bolnišnice, socialne ustanove in podobno, kar je imelo velik vpliv na izboljšanje življenjskih razmer. Podpirala je tudi slovenske nacionalno-kulturne institucije (npr. slovenska društva), kar je dodatno krepilo slovensko identiteto. Avtorica obravnava tudi vlogo vodilnih osebnosti hranilnice, analizira odločanje in strategije, s katerimi so slovenski predstavniki prevzeli nadzor nad institucijo in jo spremenili v orodje za uveljavljanje nacionalnih interesov.

Znanstvena monografija Nataše Henig Mišič je izvirno znanstveno delo, ki omogoča ključen vpogled v to, kako je Kranjska hranilnica postala gonilo slovenske nacionalne emancipacije in gospodarske modernizacije na prelomu 19. in 20. stoletja. Delo je pomembna pridobitev za širšo strokovno in laično javnost ter velik doprinos na področju slovenske gospodarske in finančne zgodovine. V veliko pomoč bo zgodovinarjem, ekonomistom, pa tudi drugim sorodnim humanističnim in družboslovnim vedam. Seveda pa je priporočljiva tudi za laično občinstvo in za vsakogar, ki ga zanima gospodarska in finančna zgodovina zadnjih desetletij.

Aleksander Lorenčič

SOCIALIST AGRICULTURAL POLICY: ORIGINS AND IMPLEMENTATIONS

VPOGLEDI **30**

POLITICAL TRANSFORMATIONS IN THE INTERWAR PERIOD: THE CASE OF SLOVENIAN POLITICAL THOUGHT

EDITED BY
SIDORA GRUBAČKI AND MARKO ZAJC

UDC/UDK	94(497.4),18/19,,
ISSN	0353-0329 (tiskana izdaja) 2463-7807 (spletna izdaja); https://ojs.inz.si/pnz
DOI	https://doi.org/10.51663/pnz.66.1

Nataša Henig Miščič

Rural Financial Networks: A Comparative Study of the Province of Carniola, Lower Styria, and Bács-Bodrog County before 1918

Ivan Smiljanić

National Pride and Economic Prejudice: Some Effects of Economic Nationalism in Slovenian Rural Areas in Austria-Hungary

Petra Kavrečič Božeglav

Women's Branches of the Sts Cyril and Methodius Society as Agents of Social and Economic Development in Border Regions: An Introduction

Uroš Šešum, Miroslav Radivojević

Economic Measures in the Activities of the Serbian Chetnik Organisation in the Kosovo and Bitola *Vilayets*, 1904–1908: A Case Study

Vito Saracino

The Criticism of Liberalism in *La Civiltà Cattolica*, 1860–1880: Reflection and Perspectives

Marija Mojca Peternel

Turistično društvo prijateljev prirode (*Touristenverein ‚Die Naturfreunde‘*) na Slovenskem

Aleksej Kalc, Martina Bofulin

Krošnjarjenje v avstrijskih deželah: primer kitajskih krošnjarjev na začetku 20. stoletja

Tomaž Pavlin

Začetki odbojke in vloga Sokola v razvoju odbojke na Slovenskem

Tereza Prešeren

Tiskani mediji in navodila za kuhanje: primer obdobja med svetovnima vojnama na Slovenskem

Mojca Šorn

Otroške in mladinske kolonije na Slovenskem v prvih letih po drugi svetovni vojni

Lev Centrih

Remigracije in dozorevanje krize socializma v Sloveniji na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta: primer vračanja pomurskih delavcev

Mateja Jeraj

Razmišljanje ob knjigi *Samomor med simptomom in metaforo*

INŠTITUT
ZA NOVEJŠO ZGODOVINO